Géraldine Brooks

OAMENII CĂRŢII

Traducere din limba engleză de Sorana Munteanu

LEDA
GRUPUL EDITORIAL CORINT
Redactori: Mona Apa, Mirella Acsente
Tehnoredactare computerizată: Corina Huţan, Mihaela Ciufu
Coperta: Layout design copyright HarperCollins Publishers 2008

Géraldine Brooks, *People of the Book*
Copyright © Géraldine Brooks, 2008

All rights reserved including the right of reproduction in whole or în part in any form.
This edition published by arrangement with Viking, a member of Penguin Group (USA) Inc.

Toate drepturile asupra acestei ediţii sunt rezervate Editurii LEDA, imprint al
Grupului Editorial Corint

ISBN 978 – 973 – 102 – 189 – 8

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
BROOKS, GERALDINE

Oamenii cărţii / Géraldine Brooks; trad.: Sorana Munteanu.
— Bucureşti; Leda, 2009
ISBN 978 – 973-102-189 – 8
I. Munteanu, Sorana (trad.)

821.111 – 31 = 135.1

Pentru bibliotecari

„Unde ard cărţi vor arde şi oameni”.
Heinrich Heine

Hanna
Sarajevo, primăvara lui 1996
I

Ar trebui să spun, din capul locului, că asta nu era una din slujbele mele obişnuite.

Prefer să lucrez singură, în micul meu laborator curat, liniştit şi luminos, cu temperatură controlabilă şi cu toate lucrurile la îndemână. Este adevărat că am căpătat reputaţia unei persoane care, la nevoie, poate lucra şi în afara laboratorului. Sunt cazuri în care muzeele nu pot plăti asigurarea pentru transportul unei lucrări sau în care un colecţionar vrea să păstreze secret obiectul deţinut. S-a întâmplat chiar să zbor cu avionul până în celălalt capăt al lumii, dacă mi s-a oferit o ocazie destul de interesantă. Dar niciodată într-un asemenea loc: în sala de consiliu a unei bănci din centrul unui oraş în care focurile de armă încetaseră doar cu cinci minute în urmă.

În primul rând, în laboratorul în care lucrez acasă nu

am bodyguarzi care să-mi stea pe cap. La muzeu există nişte gardieni liniştiţi care se plimbă agale, dar niciunul nu ar îndrăzni să mă deranjeze. Cum o fac cei de aici. Sunt şase. Doi sunt paznicii băncii, doi sunt poliţişti bosniaci, desemnaţi să se asigure că banca este în afara oricărui pericol, şi doi sunt din forţele de menţinere a păcii ale Naţiunilor Unite, veniţi să îi supravegheze pe poliţiştii bosniaci; şi toţi urlă în transmiţătoarele lor pârâitoare, în bosniacă sau daneză. Ca şi cum această adunătură n-ar fi fost de ajuns, mai era şi un observator oficial al Naţiunilor Unite, Hamish Sajjan, un sikh[1] scoţian, foarte fercheş în costumul său din tweed de Harris şi cu un turban indigo. A trebuit să îl rog să le spună bosniacilor că fumatul este interzis într-o cameră în care urma să fie adus un manuscris din secolul al XV-lea. Din acel moment, au devenit şi mai agitaţi.

Începeam şi eu să mă enervez. Aşteptam de aproape două ore. Mi-am umplut timpul cum am putut mai bine. Gardienii m-au ajutat să mut masa mare de conferinţe spre geam, ca să pot profita de lumina naturală. Am asamblat microscopul şi mi-am aranjat instrumentele: aparate de fotografiat, sonde şi scalpele. Am pus paharul cu gelatină pe plită să se încălzească, iar pasta de făină, bucăţile de pânză de in şi foiţa de aur se aflau şi ele la îndemână, împreună cu plicurile de hârtie cerată, în caz că voi fi atât de norocoasă încât să găsesc ceva rămăşiţe în legătura cărţii. E uimitor cât de multe poţi afla dacă studiezi componenţa unei firimituri de pâine. Mai aveam şi mostre de piele de viţel, role de hârtie produsă manual, de diferite culori şi texturi, şi un stativ deja pregătit să primească manuscrisul. Dacă îl vor aduce vreodată…

— Cât credeţi că mai avem de aşteptat? l-am întrebat

---

1 Adept al sikhismului, a cincea mare religie a lumii, originară din nordul Indiei. Adepţii acestei religii pot fi uşor recunoscuţi după turbanele mari, barba deasă şi brăţările de pe mână. (Toate notele din acest volum aparţin traducătoarei.)

pe Sajjan.

Acesta ridică din umeri şi zise:

— Cred că întârzie din cauza reprezentantului Muzeului Naţional. Cartea este totuşi în proprietatea muzeului. Banca nu o poate scoate din seif decât în prezenţa lui.

M-am îndreptat nerăbdătoare către ferestre. Ne aflam la ultimul etaj al băncii, care arăta ca un tort matrimonial austro-ungar şi a cărei faţadă cu stucaturi era plombată pe alocuri cu mortar, ca mai toate clădirile din oraş. Când am atins geamul, mi-am dat seama cât de frig era afară. Teoretic, era primăvară. În grădina micuţă din faţa băncii înfloriseră brânduşele, dar de dimineaţă ninsese şi cupa fiecărei flori micuţe adăpostea câte un bulgăraş de zăpadă, ca nişte ceşcuţe de cappuccino. Cel puţin, zăpada făcea lumina din cameră uniformă şi puternică. Lumină perfectă de lucru, asta dacă aş fi reuşit să şi lucrez.

Ca să simt că fac ceva, am desfăcut nişte role de hârtie – hârtie franţuzească, pânzată. Am trecut rigla de metal peste fiecare coală, până le-am îndreptat pe toate. Sunetul metalului pe hârtie semăna cu cel al valurilor pe care le auzeam din apartamentul meu din Sydney. Am observat că îmi tremurau mâinile. În meseria mea, nu era cel mai bun lucru.

Nu m-aş lăuda niciodată cu mâinile mele. Sunt crăpate şi ridate; parcă n-ar fi o continuare firească a încheieturilor, despre care cu plăcere spun că sunt suple şi fine, ca tot restul corpului meu. Ultima oară când m-am certat cu mama, ea mi-a zis că am mâini de menajeră. După acest episod, ne-am văzut la Cosmopolitan să ne bem cafeaua – o întâlnire scurtă, corectă, ca între două sloiuri de gheaţă –, iar eu am purtat o pereche de mănuşi de la Armata Salvării, ca să o enervez. Evident, Cosmopolitan este probabil singurul loc din Sydney în care ironia acestui

gest poate trece neobservată. Aşa s-a întâmplat şi cu mama. Ba chiar a spus ceva despre cum o să-mi cumpere o pălărie asortată.

În lumina puternică de la geam, mâinile mele arată şi mai rău decât de obicei, sunt roşii şi au început să se cojească de la cât frecasem intestinul de viţel cu piatra ponce. Dacă trăieşti în Sydney, nu e tocmai uşor să găseşti un metru de intestin de viţel. De când au mutat abatorul din Homebush şi au început să pregătească locul pentru Olimpiada din 2000, trebuie să conduci până la capătul lumii ca să ajungi la noua locaţie, şi când, în sfârşit, ajungi acolo, dai peste o mulţime de paznici şi de militanţi pentru drepturile animalelor, care fac intrarea aproape imposibilă. Nu îi învinuiesc că m-au crezut nebună. E greu să explici din prima de ce *ai nevoie* de un metru de apendice de viţel. Dar dacă trebuie să lucrezi cu materiale vechi de cinci sute de ani, trebuie să ştii din ce erau făcute pe vremea aia. Cel puţin aşa credea profesorul meu, Werner Heinrich. Ne spunea tot timpul că putem să citim cât vrem despre pisarea pigmenţilor şi despre compoziţia grundului, dar singurul mod în care putem să le înţelegem este să le facem noi înşine. Dacă voiam să ştiu totul despre foiţa de aur, trebuia să mi-o fac singură. S-o bat, s-o împăturesc şi s-o bat din nou pe ceva de care să nu se lipească, aşa cum ar fi o bucată moale şi bine curăţată de intestin de viţel. După toate acestea, rezultă o grămadă de foiţe de o mie de ori mai subţiri de un milimetru şi nişte mâini absolut oribile.

Mi-am strâns pumnul, încercând să scap de ridurile bătrânicioase şi să văd dacă pot să-mi stăpânesc tremuratul. Aveam emoţii încă de la Viena, de când am schimbat avionul. Călătoresc mult. Nu am încotro, dacă locuiesc în Australia şi vreau să obţin cele mai interesante lucrări din domeniul meu, şi anume conservarea manuscriselor medievale. Doar că, de obicei, nu merg în

locuri populate de corespondenţi de război. Ştiu că există oameni care îşi doresc să vadă astfel de locuri şi evenimente şi să scrie cărţi despre ele. Cred că au un fel de optimism de genul „nu mi se poate întâmpla mie” care îi ajută în astfel de momente. Eu sunt o pesimistă convinsă. Poate să fie un singur lunetist în ţara în care mă duc, şi sunt sigură că eu voi fi ţinta.

Încă din avion se putea vedea că era o zonă de război. După ce am trecut prin stratul de nori gri care par să învăluie permanent cerul Europei, am văzut ceva ce aducea cu nişte căsuţe rustice specifice zonei adriatice, asemănătoare celor din zona Bondi Beach a Sydney-ului. Dar cu cât ne-am apropiat de sol, am observat că jumătate dintre case nu mai erau acolo. Rămăseseră doar nişte bucăţi de zidărie care se ridicau în rânduri neregulate, ca nişte dinţi cariaţi.

Au fost ceva turbulenţe deasupra munţilor şi nu m-am putut uita pe geam când am intrat pe teritoriul Bosniei, aşa că am tras parasolarul. Tipul de lângă mine, probabil voluntar prin Cambodgia, judecând după fularul din jurul gâtului şi după chipul tras, parcă slăbit de malarie, voia, evident, să privească afară, dar i-am ignorat limbajul corpului şi m-am gândit să îi distrag atenţia cu o întrebare:

— Ce vă aduce aici?

— Dezamorsarea minelor.

Eram tentată să întreb ceva cu dublu înţeles, de genul: „Au explodat afacerile?”, dar am reuşit, surprinzător, să mă abţin. Am aterizat şi atunci s-a ridicat, ca absolut toţi ceilalţi călători, căutându-şi frenetic bagajele de mână. Şi-a pus în spate un rucsac uriaş şi a înaintat brusc, aproape spărgându-i nasul celui din spatele lui. Întoarcerea letală de 90 de grade cu rucsacul în spate. O vezi mereu în autobuzele din Bondi.

S-a deschis, în sfârşit, uşa şi pasagerii s-au înghesuit spre ieşire, lipiţi parcă unii de alţii. Eram singura care încă

mai şedea. Mă simţeam ca şi cum înghiţisem o piatră, care mă ţintuia de scaun.

— Doamna doctor Heath? strigă însoţitoarea de bord.

Era cât pe ce să răspund: „Nu. Asta e mama”, când mi-am dat seama că se referea la mine. În Australia, numai idioţii fac paradă de titlurile lor academice. Evident, eu mă înregistrasem simplu ca doamna Heath.

— Escorta dumneavoastră de la Naţiunile Unite vă aşteaptă pe pistă.

Asta explica totul. Observasem deja, imediat ce am acceptat această slujbă, că lucrătorilor de la Naţiunile Unite le place să facă totul să pară cât mai pompos.

— Escorta? am repetat prosteşte. Pe pistă?

Ziceau că mă vor aştepta, dar am crezut că or să trimită un taximetrist plictisit ţinând o pancartă cu numele meu scris greşit.

Însoţitoarea de bord mi-a surâs cu unul dintre zâmbetele acelea perfecte, nemţeşti. S-a aplecat deasupra mea şi a ridicat parasolarul. M-am uitat pe geam. Trei maşini imense, blindate, din acelea în care se plimbă preşedintele american, mă aşteptau nemişcate sub aripa avionului. Priveliştea ar fi trebuit să mă liniştească, dar nu a făcut decât să-mi accentueze senzaţia că aveam un bolovan de o tonă în stomac. În spatele lor, prin iarba înaltă, am văzut, pe lângă indicatorul de avertizare „Câmp minat”, o matahală ruginită de avion de marfă care, probabil, ratase pista de aterizare într-un accident nefericit. M-am întors spre *Fräulein* Zâmbet-Larg.

— Credeam că dispoziţia de încetare a focului a intrat în vigoare, am zis.

— A intrat, a răspuns ea veselă. Şi este respectată, în cele mai multe zile. Aveţi nevoie de ajutor cu bagajul de mână?

Am scuturat din cap şi m-am aplecat să scot valiza grea, înghesuită sub scaunul din faţă. În general,

companiile aeriene nu agreează la bord colecţii de obiecte ascuţite din fier, dar germanii au un mare respect pentru muncă, iar funcţionarul de la îmbarcare a înţeles când i-am explicat cât de neplăcut ar fi ca instrumentele mele să facă turul Europei fără mine, în timp ce eu aş sta cu mâinile în sân, fără să-mi pot face treaba.

Îmi place munca mea. Asta-i adevărul. De aceea am şi acceptat acest proiect, chiar dacă sunt de o laşitate totală. Ca să fiu sinceră, nici nu mi-a trecut prin cap să refuz. Nu dai cu piciorul şansei de a lucra la una dintre cele mai rare şi mai misterioase cărţi din lume.

Am primit un telefon la două noaptea, aşa cum se întâmplă adesea când trăieşti în Sydney. Mă cam enervează uneori că unii dintre cei mai deştepţi oameni din lume – directori de muzee care conduc instituţii renumite la nivel internaţional sau directori de firme multinaţionale, care îţi pot spune până la ultimul bănuţ cotaţiile Hang Seng[2] dintr-o zi oarecare – nu pot să reţină o informaţie atât de simplă, cum că Sydney-ul este cu nouă ore înaintea Londrei şi cu paisprezece înaintea New York-ului. Amitai Yomtov este un om genial. Poate cel mai bun din domeniu. Dar era el capabil să înţeleagă diferenţa de fus orar dintre Ierusalim şi Sydney?

— S*halom,* Channa! a spus, cu accentul lui israelian marcat, cu eternul *ch* gutural cu care îmi pronunţă numele. Te-am trezit?

— Nu, Amitai, i-am răspuns. Întotdeauna sunt trează la două noaptea; e cea mai bună parte a zilei.

— Ah, păi, scuză-mă, te rog, dar cred că vei fi foarte interesată să afli că a apărut *Hagada din Sarajevo.*

— Imposibil! am zis, trezită brusc. Ce veste… minunată.

Da, de acord, era o veste minunată, dar care putea fi

2 Indicele principal al bursei de acţiuni din Hong Kong.

transmisă printr-un e-mail, la o oră civilizată. Nu-mi puteam imagina de ce Amitai simţise nevoia să mă sune.

Amitai, la fel ca majoritatea israeliţilor, avea o fire calmă. Această ştire însă reuşise să îl entuziasmeze peste măsură.

— Am ştiut mereu că această carte este o supravieţuitoare. Ştiam c-o să reziste bombardamentelor.

Hagada din Sarajevo, creată în Spania Evului Mediu, era o raritate faimoasă pentru picturile sale somptuoase, într-o epocă în care credinţa iudaică interzicea ilustraţiile de orice fel. Se credea că porunca din Exod: „Să nu-ţi faci chip cioplit şi niciun fel de asemănare, a nici unui lucru”[3] suprimase orice încercare de artă figurativă a evreilor medievali. În 1894, când a fost descoperită la Sarajevo, această carte a determinat rescrierea istoriei artei.

În 1992, la începutul asediului oraşului Sarajevo, muzeele şi bibliotecile au devenit ţinte ale bombardamentelor şi codexul a dispărut fără urmă. Un zvon susţinea că fusese vândut de guvernul bosniaco-musulman în scopul cumpărării de armament. Altul, că agenţi ai Mossadului l-ar fi scos din ţară printr-un tunel de sub aeroportul din Sarajevo. Nu am crezut niciodată în niciunul dintre scenariile acestea. Mă gândeam că s-a aflat prin furtuna de pagini arzânde – documente otomane, exemplare străvechi din Coran, manuscrise slave – care au căzut ca nişte fulgi calzi de zăpadă deasupra oraşului, după flăcările provocate de bombele cu fosfor.

— Bine, Amitai, dar unde a fost în ultimii patru ani? Cum a apărut?

— Ştii ce este *Pesah*-ul, nu?

Ştiam. Încă încercam să mă refac după beţia cu vin roşu cu care mă alesesem la un picnic uşor neortodox pe care un prieten l-a organizat pe plajă de Paşte. Numele ebraic al mesei ritualice este *seder,* adică ordine, deşi cred

3 Exodul 20:4.

că aceea fusese una dintre cele mai dezordonate nopţi din istoria mea recentă.

— Ei bine, azi-noapte, comunitatea evreiască din Sarajevo a ţinut masa de *seder,* şi în timpul mesei, într-un gest uşor dramatic, a fost adusă hagada. Capul comunităţii a rostit un discurs în care menţiona că supravieţuirea cărţii este un simbol al supravieţuirii idealului interetnic al oraşului Sarajevo. Ştii cine a salvat-o? Numele lui este Ozren Karaman, directorul bibliotecii muzeului. A trecut prin ploaia de gloanţe.

Vocea lui Amitai a devenit subit mai gravă:

— Îţi dai seama, Channa? Un musulman şi-a riscat viaţa să salveze o carte evreiască.

În general, Amitai nu era impresionat de poveşti de cutezanţă. Un coleg indiscret chiar îi aruncase odată o remarcă legată de stagiul său militar din cadrul serviciilor secrete, un comando căruia israelienii îi zic doar „Unitatea”. L-am cunoscut demult, dar îmi amintesc că am fost impresionată de statura şi de ţinuta sa. Avea musculatura dezvoltată ca un culturist şi un soi de hipervigilenţă. Te privea direct în ochi când îţi vorbea, iar în rest cerceta atent totul în jur, conştient de ce se întâmpla. Fusese cu adevărat enervat când l-am întrebat despre „Unitate”. „Nu ţi-am confirmat niciodată asta”, replicase tăios.

Mi se părea însă un lucru cu adevărat incredibil. Nu găseşti mulţi comandanţi în rezervă în domeniul conservării şi restaurării manuscriselor.

— Păi, şi ce a făcut tipul ăsta cu cartea? am întrebat.

— A pus-o într-un seif al Băncii Centrale. Îţi dai seama ce a însemnat asta pentru pergament… Nimeni din Sarajevo nu a avut căldură vreo două ierni… şi cutiile de valori din metal… da, metal… şi acum e tot acolo. Nici nu vreau să mă mai gândesc la asta. Oricum, cei de la ONU vor să găsească pe cineva să o studieze. Vor plăti pentru

recondiţionare – vor să o expună cât mai repede ca să ridice moralul oamenilor de acolo. Am văzut numele tău la conferinţa de luna viitoare de la Tate şi m-am gândit că, dacă tot vii în partea asta a lumii, ai putea să-ţi strecori şi manuscrisul ăsta în program.

— Eu? am întrebat cu o voce aproape tânguitoare.

Nu sufăr de falsă modestie, chiar sunt foarte bună la ceea ce fac, dar o slujbă ca asta este într-adevăr o oportunitate unică în viaţă şi sunt cel puţin o duzină de restauratori cu mai multă experienţă şi cu mai multe relaţii în Europa.

— De ce nu accepţi tu? am întrebat.

Amitai ştia mai multe despre *Hagada din Sarajevo* decât oricare altă persoană din lume. A scris monografii despre ea. Ştiam că i-ar fi plăcut să atingă codexul original. Amitai a oftat adânc şi mi-a zis:

— Sârbii şi-au petrecut ultimii trei ani încercând să convingă lumea că bosniacii sunt, de fapt, nişte musulmani fanatici şi, până la urmă, unii chiar au început să-i creadă. Se pare că saudiţii susţin puternic zona şi au fost împotriva încredinţării acestei sarcini unui israelian.

— Oh, Amitai, îmi pare rău…

— E-n regulă, Channa. Sunt într-o companie plăcută. N-au acceptat niciun neamţ. Fără supărare, dar l-am recomandat pe Werner înaintea ta.

N-aş fi avut cum să mă supăr, de vreme ce *Herr Doktor Doktor* Werner Maria Heinrich nu doar că-mi fusese profesor, dar era şi al doilea specialist în manuscrise ebraice din lume, după Amitai. Amitai mi-a explicat apoi că bosniacii încă îi acuză pe germani că au pornit războiul, prin recunoaşterea independenţei Sloveniei şi a Croaţiei.

— Cei de la ONU nu vor un american deoarece Congresul american vorbeşte întotdeauna urât despre UNESCO. Aşa că m-am gândit să te recomand pe tine.

Nimeni nu are nimic cu australienii şi le-am spus că eşti un bun specialist.

— Îţi mulţumesc pentru încredere, i-am spus. Şi apoi am adăugat, pe un ton sincer: Amitai, nu voi uita asta niciodată. Îţi mulţumesc din suflet.

— Poţi să mă răsplăteşti făcând o bună documentare a cărţii, să avem măcar nişte facsimile frumoase. O să-mi trimiţi pozele şi un rezumat al raportului cât de repede poţi, da?

Vocea lui era atât de rugătoare încât m-a făcut să mă simt vinovată de bucuria mea. Dar trebuia să îl mai întreb ceva.

— Amitai, s-a pus problema autenticităţii? Ştii zvonurile din timpul războiului…

— Nu. N-avem niciun dubiu. Karaman, bibliotecarul, şi şeful lui, directorul muzeului, l-au autentificat. Totul e clar din punctul ăsta de vedere. Treaba ta e pur tehnică în acest moment.

Tehnică. Asta rămâne de văzut… Cam tot ceea ce fac eu *este* tehnic; o ştiinţă şi o practică ce pot fi învăţate de orice persoană cu un pic de minte şi cu o mână sigură. Dar nu este acesta singurul aspect. E nevoie de o intuiţie a trecutului. Prin cercetare şi imaginaţie pot să ajung în mintea autorilor cărţii. Pot să-mi dau seama cine erau sau cum lucrau. Aşa reuşesc să mai adaug câteva fire de nisip în găletuşa cunoştinţelor omeneşti. Şi asta este partea preferată a muncii mele. Şi sunt atât de multe întrebări legate de *Hagada din Sarajevo...* Dacă aş reuşi să răspund măcar la una…

N-am putut să mai adorm, aşa că mi-am pus pe mine un trening şi am ieşit pe străzile care miroseau, ca în fiecare noapte, a bere vomitată şi a prăjeală, până am ajuns pe plaja unde briza adia, proaspătă şi sărată, peste jumătatea de planetă acoperită de ocean.

Pentru că era toamnă şi mijlocul săptămânii, plaja

era aproape pustie, în afară de câţiva beţivi sprijiniţi de zidul clubului de surf şi un cuplu de îndrăgostiţi îmbrăţişaţi pe un prosop. Nimeni nu m-a observat. Am început să merg pe marginea spumei albe, contrastând cu nisipul întunecat şi, înainte să-mi dau seama, alergam şi săream ca un copil, încercând să evit valurile.

Toate astea s-au întâmplat acum o săptămână. În zilele care au urmat, sentimentul de exaltare a fost îngropat treptat sub cereri de viză, noi bilete de avion, o tonă de hârţoage de la ONU şi un sac de nervi. Când am păşit de pe treptele avionului pe pistă, împovărată de valiza cu echipamentul de lucru, a trebuit să îmi repet că acesta era momentul pe care îl aşteptasem toată viaţa.

Am avut doar o secundă să privesc munţii, care se ridicau în jurul nostru ca marginile unui castron uriaş, când un soldat înalt, scandinav, cu cască albastră, a sărit din maşina din mijloc, mi-a luat geanta şi a aruncat-o în spatele camionetei.

— Cu grijă! am spus. Sunt echipamente fragile acolo!

Soldatul a răspuns prinzându-mă de braţ şi împingându-mă pe bancheta din spate. A trântit apoi portiera şi a sărit pe scaunul din faţă, lângă şofer. Încuietorile automate au făcut un *clac* şi şoferul a pornit motorul.

— E prima oară când fac asta, am spus, încercând să detensionez atmosfera. Restauratorii nu au prea des ocazia să călătorească în maşini blindate.

N-am primit răspuns nici de la soldat şi nici de la civilul slab şi uscăţiv care stătea înghesuit peste roata vehiculului, cu capul băgat între umeri ca o ţestoasă. Prin geamul translucid, se vedea oraşul devastat, plin de clădiri găurite de gloanţe. Camionetele mergeau cu viteză, făcând slalom printre gropile cavernoase săpate de mortiere şi sărind peste hârtoapele din asfaltul distrus de şenilele

vehiculelor blindate. Nu era mult trafic. Majoritatea oamenilor mergeau pe jos; oameni istoviţi, cu haine cenuşii strânse bine pe corp, ca să-i apere de frigul primăverii care nu se făcea încă simţită. Am trecut pe lângă un bloc care arăta ca o căsuţă de păpuşi pe care am avut-o în copilărie, cu un zid detaşabil, care lăsa loc de joacă prin camerele ei. Zidul blocului fusese desprins de o explozie şi, la fel ca şi în căsuţa mea de păpuşi, camerele erau complet mobilate. Trecând în viteză pe lângă el, am observat că oamenii încă mai locuiau acolo, protejaţi doar de nişte folii de plastic ce fluturau în vânt. Cu toţii îşi spălaseră însă hainele, înşirate, în bătaia vântului, pe sfori atârnate de nişte fiare ieşite din betonul armat.

Credeam că or să mă ducă direct la carte, însă prima zi s-a consumat printre şedinţe lungi şi plictisitoare; întâi cu fiecare oficial al ONU responsabil vreodată cu vreo problemă de cultură, apoi cu directorul muzeului bosniac şi apoi cu câţiva membri ai guvernului. Cu siguranţă că n-aş fi dormit oricum de emoţie, dar duzina de cafele turceşti pe care am băut-o în cursul zilei mi-a luat cu totul somnul. Poate tot de-asta îmi tremurau şi acum mâinile.

Un bâzâit în staţia radio a poliţiei i-a ridicat pe toţi în picioare, pe poliţişti, pe gardieni, pe Sajjan. Oficialul băncii a tras zăvoarele şi o grămadă de alţi gardieni s-au năpustit înăuntru ca un stol de păsări. În mijloc se afla un tânăr slab, în nişte blugi decoloraţi. Probabil chiulangiul muzeului, cel care ne-a făcut să aşteptăm atâta. Dar nu aveam timp să fiu supărată pe el, pentru că legăna în mână o cutie de metal. Când a aşezat-o pe bancă, am văzut că era sigilată în câteva locuri cu ceară şi hârtie adezivă. I-am dat bisturiul meu. A rupt sigiliul şi a deschis capacul. A desfăcut câteva rânduri de hârtie de mătase şi apoi mi-a înmânat cartea.

II

Ca de fiecare dată când am lucrat cu lucruri rare şi atât de frumoase, prima atingere mi-a dat o senzaţie puternică şi ciudată. Este o combinaţie între a-ţi trece degetele peste un fir de înaltă tensiune şi a mângâia creştetul unui nou-născut.

Niciun restaurator nu atinsese acest manuscris de mai bine de un secol. Aveam toate instrumentele pregătite, însă am ezitat o secundă – o carte evreiască, deci cotorul e pe dreapta –, după care am aşezat-o pe suportul moale.

Până să o deschizi, cartea nu-ţi atrăgea în niciun fel atenţia. În primul rând era mică, numai bună de folosit în timpul cinei pascale evreieşti. Cotorul era unul obişnuit, de secol XIX, soios şi uzat. Un codex atât de frumos ilustrat ca acesta trebuie să fi fost legat într-un mod foarte special. Nu serveşti *filet mignon* pe o farfurie de plastic. Legătorul trebuie să fi folosit foiţă de aur şi instrumente de argint, poate decoraţii de fildeş sau sidef. Cu siguranţă, această carte a fost legată de multe ori în decursul îndelungatei sale vieţi. Singura dată despre care ştim cu siguranţă, pentru că avem documente, este cea din anii 1890, de la Viena, când cartea a fost tratată foarte rău. Legătorul austriac a ciopârţit teribil pergamentul şi a aruncat vechea legătură, lucruri pe care nimeni, şi cu atât mai mult un specialist, nu le-ar mai face acum. Mi-e greu să spun câte informaţii s-au pierdut cu acea ocazie. A legat din nou foile între coperţi simple de carton decorat cu un model floral turcesc, total nepotrivit, care acum e decolorat, abia vizibil. Numai colţurile şi cotorul erau din piele de viţel de un maroniu-închis, scorojită, lăsând la vedere cartonul gri de dedesubt.

Am atins uşor, cu degetul mijlociu, colţurile

deteriorate. Pe acestea am să le întăresc în zilele următoare. Şi cum îmi treceam degetul peste marginile cartonului, am dat peste ceva neaşteptat. Legătorul făcuse două canale şi câteva mici găurele pe marginea copertei ca să monteze, probabil, un sistem de închidere. Încuietoarea era un lucru obişnuit la cărţile scrise pe pergament, ca să ţină foile întinse. Numai că această carte nu avea încuietoare. Mi-am spus să nu uit să cercetez problema.

Am mutat stativul ca să susţină mai bine cotorul, am deschis coperta şi m-am aplecat să examinez forzaţurile rupte. O să le repar cu nişte pastă de făină şi cu fâşii de hârtie pânzată. Sfoara folosită de legătorul vienez era deja franjurată, abia se mai ţinea. Asta însemna că va trebui să desfac coliţele şi apoi să le recompun. Am respirat adânc şi am întors pagina la prima filă a manuscrisului propriu-zis. Aceasta era partea cea mai importantă; acum aveam să descopăr ce au făcut patru ani grei unui manuscris vechi de cinci secole.

Lumina reflectată de zăpada de afară părea că devine mai puternică. Albastrul: intens precum cerul de vară, obţinut din măcinarea pietrelor de lapislazuli, cărate de caravanele de cămile din munţii Afghanistanului. Albul: pur, cremos, opac. Mai puţin spectaculos, dar mai complicat decât albastrul. La acea dată, era încă preparat după metoda descoperită de vechii egipteni. Se acopereau bare de plumb cu drojdie de vin vechi şi se puneau într-o magazie plină cu bălegar. Am încercat şi eu o dată, în sera mamei mele din Bellevue Hill. Tocmai adusese cineva o grămadă de îngrăşământ şi nu m-am putut abţine. Acidul din vinul fermentat transformă plumbul în acetatul lui, care apoi se combină cu dioxidul de carbon eliberat de bălegar şi rezultă ceruzitul, Pbl03. Mama a făcut o criză de nervi, cum era şi de aşteptat. Mi-a zis că nu s-a putut apropia de orhideele ei premiate câteva săptămâni bune.

Am mai întors o pagină. Şi mai multă uimire.

Anluminurile erau extraordinare, dar nu mi-am permis să le privesc ca pe nişte opere de artă. Nu încă. Mai întâi trebuia să le înţeleg compoziţia chimică. Erau galbenuri de şofran, acea brânduşă frumoasă de toamnă, *Crocus sativus linnaeus,* cu doar trei stigmate mici şi preţioase, care a fost şi a rămas un bun de lux. Chiar dacă ştim că această culoare bogată se naşte dintr-un carotenoid numit crocin, cu o structură moleculară de 44 carbon, 64 hidrogen şi 24 oxigen, nu am reuşit încă să sintetizăm o substanţă la fel de complexă şi frumoasă. Mai erau un verde malachit şi un roşu, roşu intens, cunoscut ca stacojiu-deschis, *tola'at shani* în ebraică, extras din termite sfărâmate şi fierte în leşie. Când alchimiştii au reuşit să obţină un roşu similar din sulf şi mercur, au continuat să îl numească *vermiculum* – „vierme mic". Unele lucruri nu se schimbă niciodată: încă mai numim această nuanţă vermilion.

Schimbarea este duşmanul cel mai mare. Cărţile o duc bine doar dacă temperatura, umiditatea, întreg mediul în care se află de fapt, rămân constante. Schimbările prin care a trecut cartea asta sunt cu adevărat dramatice: a fost mutată cu mari dificultăţi, fără pregătiri sau precauţii prealabile, şi expusă la modificări bruşte de temperatură. Mi-era teamă că pergamentul se contractase şi că pigmenţii se crăpaseră şi căzuseră. Dar culoarea era într-o stare foarte bună, la fel de pură şi de vie ca în ziua în care fusese aplicată. Spre deosebire de foiţa de pe cotor, care se cojise, foiţa de aur de pe anluminuri era proaspătă şi strălucitoare. Meşterul de acum cinci sute de ani ştiuse mai bine meserie decât legătorul de cărţi vienez. Am găsit şi foiţă de argint, care se oxidase şi se înnegrise, după cum era de aşteptat.

— O să înlocuiţi asta? mă întrebă tânărul slab de la muzeu, arătând spre o bucată din suprafaţa oxidată.

Stătea mult prea aproape. Pentru că pergamentul nu este altceva decât piele de viţel, bacteriile umane pot să o

degradeze. Mi-am mişcat umărul şi a trebuit să îşi retragă mâna şi să facă un pas înapoi.

— Nu, am zis. Nici nu se pune problema.

Nu mi-am ridicat privirea.

— Păi, sunteţi restaurator; am crezut…

— Conservator, l-am corectat.

Ultimul lucru pe care mi-l doream în acel moment era o discuţie despre teoria conservării.

— Uitaţi cum stau lucrurile, i-am zis, sunteţi aici. Mi s-a spus că trebuie să fiţi aici, dar v-aş ruga să nu mă întreb rupeţi.

— Înţeleg, mi-a răspuns, cu o voce vizibil mai blândă după tonul meu agresiv. Dar şi dumneavoastră trebuie să înţelegeţi: sunt *custode,* cartea este în grija mea.

Custode. Mi-a trebuit un moment să procesez. M-am întors spre el.

— Sunteţi Ozren Karaman? Cel care a salvat cartea?

Reprezentantul ONU, Sajjan, a izbucnit, cerându-şi scuze.

— Îmi pare rău. Ar fi trebuit să fac prezentările, dar eraţi atât de nerăbdătoare să vă apucaţi de treabă… Doamnă doctor Hanna Heath, sunt onorat să vi-l prezint pe domnul doctor Ozren Karaman, bibliotecar-şef la Muzeul Naţional şi profesor de biblioteconomie la Universitatea Naţională din Bosnia.

— Îmi pare rău că am fost nepoliticoasă, am spus eu. Mă aşteptam ca un curator-şef al unei atât de importante colecţii să fie ceva mai în vârstă.

Şi nu mă aşteptam ca o persoană într-o asemenea poziţie să arate atât de neîngrijit. Purta o haină de piele, uzată, peste un tricou alb mototolit. Avea blugi cam jerpeliţi, părul creţ, nepieptănat, nici lung, nici scurt, care cădea peste o pereche de ochelari lipiţi la mijloc cu bandă adezivă.

Ridică din sprânceană.

— Dumneavoastră, fiind atât de înaintată în vârstă, aveţi toate motivele să credeţi asta, a spus, cu o figură serioasă, impenetrabilă.

M-am gândit că are vreo treizeci de ani, ca şi mine.

— Dar v-aş fi foarte recunoscător, doamnă doctor Heath, dacă aţi putea să-mi spuneţi, în două vorbe, ce aveţi de gând să faceţi.

Zicând asta, i-a aruncat lui Sajjan o privire, în care puteai să citeşti cât într-un roman întreg. Cei de la ONU credeau că le fac bosniacilor o favoare finanţând restaurarea, ca hagada să poată fi expusă cum se cuvine. Dar când e vorba de comori naţionale, nimeni nu vrea ca un străin să ia decizii. În mod limpede, Ozren Karaman avea impresia că e dat la o parte. Ultimul lucru pe care mi-l doream era să mă bag în aşa ceva. Eram acolo să am grijă de o carte, nu de orgoliul rănit al unui bibliotecar. Totuşi, avea dreptul să ştie de ce m-au ales reprezentanţii ONU.

— Nu pot să vă spun exact ce voi face până nu examinez manuscrisul în profunzime, dar un lucru e sigur: nimeni nu mă angajează dacă vrea curăţări chimice sau intervenţii agresive. Am scris mult prea multe lucrări în care am atacat aceste metode. Restaurarea unui obiect până la starea lui originară înseamnă negarea istoriei lui. Consider că trebuie să accepţi o carte aşa cum o primeşti de la generaţiile anterioare, iar stricăciunile şi uzura nu fac decât să reflecte acea istorie. Din punctul meu de vedere, conservarea presupune stabilizarea operei până la nivelul la care se poate manipula şi studia, reparând doar strictul necesar. Aici, de exemplu, i-am zis, arătându-i o pată roşiatică de pe literele ebraice, pot să iau o mostră microscopică de fibră, să o analizez şi să descopăr, probabil, care e cauza petei – din prima impresie, e vorba de vin. O analiză completă mi-ar putea da indicii despre locul unde se afla cartea când a fost pătată. Şi dacă

tehnica nu îmi permite acum să aflu toate detaliile, în cincizeci sau o sută de ani, când tehnica va avansa, un urmaş de-al meu va reuşi cu siguranţă să afle. Dacă şterg chimic pata – această aşa-zisă stricăciune – vom pierde pentru totdeauna şansa de a afla mai multe despre manuscris.

Am tăcut şi am respirat adânc.

Ozren Karaman se uita la mine cu o expresie de uimire. Brusc, m-am simţit stânjenită.

— Îmi pare rău. Cu siguranţă ştiaţi deja toate astea. Aţi atins unul dintre punctele mele sensibile şi când mă pornesc… Nu făceam decât să agravez situaţia şi mai mult, aşa că am încetat. Problema e că am la dispoziţie doar o săptămână ca să conserv cartea, aşa că fiecare minut e preţios. Aş vrea să mă întorc la treabă. O am până diseară la şase, nu?

— Nu chiar. Am nevoie de zece minute înainte de fix, ca să o încui în seif, înainte de schimbul de noapte.

— Bine, am zis, trăgându-mi scaunul mai aproape. Mi-am întors capul înspre partea cealaltă a mesei, unde stăteau gardienii. Există vreo şansă să scăpăm de câţiva dintre ei?

A scuturat din capul nepieptănat.

— Mi-e teamă că va trebui să rămânem cu toţii.

Nu m-am putut abţine să nu oftez. Munca mea are de-a face cu obiecte, nu cu oameni. Îmi plac materia, fibrele, natura diverselor componente ale unei cărţi. Cunosc volumul şi textura paginilor, elementele pământului şi toxinele vechilor pigmenţi antici. Pasta de făină – pot plictisi pe oricine până la moarte cu un discurs despre pasta de făină. Mi-am petrecut şase luni în Japonia învăţând cum să o amestec pentru a căpăta consistenţa de care am nevoie.

Iubesc pergamentul în mod special. Este atât de durabil, încât poate rezista secole întregi, dar atât de

fragil, încât poate fi distrus într-o secundă de neatenţie. Sunt sigură că unul dintre motivele pentru care am primit această slujbă este faptul că am scris atât de multe articole despre pergament. Pot să îmi dau seama, doar după mărimea şi distanţa dintre pori, dacă pergamentul a fost făcut din pielea unei specii de oaie din munţii Spaniei, acum dispărute. Se pot data manuscrise din Aragon şi Castilia dintr-un anumit secol dacă ştii când anume a fost populară printre producătorii de pergament pielea respectivului animal.

Pergamentul este, în principiu, piele, dar arată şi se simte diferit pentru că fibrele care o compun au fost rearanjate prin întindere. Dacă îl uzi, fibrele se întorc la textura lor originară, tridimensională. Mă îngrijorau posibilul condens din cutia de metal şi expunerea la diferite elemente, din timpul transportului. Dar nu erau semne care să indice vreuna dintre aceste probleme. Doar unele pagini păreau afectate, mai demult, de apă, dar la microscop am observat o structură de cristale cubice cunoscută: Nall, sau, mai bine zis, sare de bucătărie. Ceea ce afectase această carte era probabil apa sărată folosită la masa de *seder* ca simbol al lacrimilor sclavilor din Egipt.

O carte este, evident, mai mult decât suma materialelor care o compun. Este un artefact al minţii şi al meşteşugului uman. Cei care bat aurul, cei care freacă pigmenţii, tăbăcarii, scribii, legătorii sunt oamenii cu care mă simt cel mai bine. Şi câteodată, când e linişte, aceştia îmi vorbesc. Mă lasă să le descopăr intenţiile şi mă ajută să-mi fac treaba. Mă îngrijora faptul că poliţiştii, cu vorbăria lor prin staţiile radio, sau custodele, cu întrebările lui bine intenţionate, vor îndepărta fantomele mele prietenoase. Şi am nevoie de ajutorul lor. Am atât de multe întrebări.

În primul rând, majoritatea cărţilor ca aceasta, pentru care s-au folosit pigmenţi atât de scumpi, trebuie să

fi fost făcute pentru palate sau catedrale. Dar o hagadă se foloseşte numai acasă. Rădăcina cuvântului este ebraicul *hgd,* „a spune”, iar originea lui este în îndemnul Bibliei ca părinţii să le spună copiilor lor povestea Exodului. Această „spunere” variază foarte mult, iar de-a lungul secolelor, fiecare comunitate evreiască şi-a dezvoltat propriile variaţiuni ale acestei sărbători familiale.

Dar nimeni nu ştie de ce această hagadă a fost ilustrată cu atât de multe miniaturi, într-o vreme în care majoritatea evreilor considerau arta figurativă o încălcare a poruncilor. Nu e plauzibil ca un evreu să fi învăţat tehnici de pictură atât de avansate precum cele de aici, dar stilul era destul de asemănător cu cel al unui ilustrator creştin. Majoritatea desenelor miniaturale ilustrau însă scene biblice aşa cum erau ele interpretate de Midraş, exegeza evreiască a textelor biblice.

Am întors pagina şi brusc m-am găsit în faţa imaginii care a provocat, poate, cele mai multe speculaţii teoretice. Era o scenă domestică. O familie de evrei – spanioli, după îmbrăcăminte – în jurul mesei de *Pesah.* Vedem mâncărurile rituale, maţotul, care aminteşte de pâinea nedospită pregătită în grabă de evrei în noaptea dinaintea plecării din Egipt, şi o pulpă de miel care trimite la sângele de miel de pe tocul uşilor, care a făcut îngerul morţii să „ocolească” toate casele evreieşti. Tatăl, uşor înclinat pe spate, după datină, ca să arate că este un om liber şi nu un sclav, soarbe dintr-un pocal auriu, în timp ce fiul cel mic, lângă el, ridică un pahar. Mama este senină, îmbrăcată în rochie de sărbătoare, cu acoperământul de cap împodobit cu pietre scumpe. Scena este probabil un portret al familiei care a comandat această hagadă. În imagine apare însă şi o altă femeie, cu pielea neagră, îmbrăcată în haine de culoarea şofranului şi ţinând în mână o bucată de maţot. Prea bine îmbrăcată pentru o servitoare şi participând efectiv la ritualul evreiesc, identitatea acestei

femei africane îi contrariază pe cercetătorii cărţii de mai bine de un secol.

Încet şi cu mare grijă, am examinat şi am notat starea fiecărei pagini. De fiecare dată când am întors o pagină, am verificat şi am ajustat poziţia stativului, pentru că prima regulă a unui conservator este să nu chinuieşti cartea. Dar oamenii cărora le-a aparţinut hagada au cunoscut chinuri insuportabile: pogrom, Inchiziţie, exil, genocid, război.

Spre sfârşitul textului ebraic, am dat peste un rând scris într-o altă limbă, de o altă mână: *Revisto per mi. Gio. Domenico Vistorini, 1609.* Un text latin, scris în stil veneţian, care se traduce prin: „Revăzut de mine”. Fără aceste trei cuvinte, ale unui cenzor oficial al Inchiziţiei, această carte ar fi fost distrusă în acelaşi an în Veneţia şi nu ar fi reuşit să treacă Adriatica până în Balcani.

— De ce ai salvat-o, Giovanni?

Am înălţat privirea, încruntată. Era doctorul Karaman, bibliotecarul, care a ridicat uşor din umeri, cerându-şi parcă scuze. Probabil credea că sunt iritată de întrerupere, dar, de fapt, eram doar surprinsă că rostise cu voce tare ceea ce gândisem şi eu. Nimeni nu ştia răspunsul, cum nu se ştia de ce sau cum – sau măcar când – ajunsese cartea în acest oraş. O chitanţă din 1894 atestă că un anume Kohen o vânduse bibliotecii din Sarajevo, dar nimeni nu s-a gândit vreodată să întrebe vânzătorul. Şi după cel de-al Doilea Război Mondial, când două treimi din evreii din Sarajevo au fost măcelăriţi şi cartierul evreiesc distrus, nu mai rămăsese niciun Kohen care să poată fi întrebat. Un bibliotecar musulman a salvat atunci cartea din mâinile naziştilor, dar detaliile legate de acest eveniment sunt puţine şi contradictorii.

După ce am terminat de notat toate observaţiile iniţiale, mi-am instalat aparatul de fotografiat şi am luat manuscrisul de la început, ca să documentez cât mai bine

starea iniţială a cărţii, înainte de orice încercare de conservare. Când voi fi terminat cu conservarea paginilor, dar înainte de a le lega din nou, le voi fotografia încă o dată şi îi voi trimite negativele lui Amitai la Ierusalim. El va supraveghea imprimarea de copii de foarte bună calitate pentru diverse muzee din lume şi editarea unui facsimil pentru popularizare. În mod normal, aceste fotografii ar fi trebuit făcute de un specialist, dar cei de la ONU nu au vrut să mai treacă prin calvarul găsirii unui alt expert care să aibă aprobarea tuturor părţilor implicate, aşa că am fost de acord să mă ocup tot eu şi de fotografii.

M-am întins şi mi-am luat bisturiul. Stăteam aşa, cu bărbia sprijinită într-o mână şi cu cealaltă mână deasupra legăturii. Întotdeauna am un moment de îndoială înainte să încep. O dâră de lumină mi-a atins bisturiul şi m-a făcut să mă gândesc la mama. Dacă ea ar ezita aşa, pacientul ar muri pe masa de operaţie. Dar mama mea, prima femeie care a condus un departament de neurochirurgie din istoria Australiei, nu ştie ce înseamnă îndoiala. Nu s-a îndoit de dreptul ei de a ignora toate convenţiile timpului său, făcând un copil fără să se obosească să îşi ia un soţ, sau să declare măcar numele tatălui. Încă nu ştiu cine mi-e tată. Un om pe care l-a iubit? Sau unul de care s-a folosit? Ultima variantă pare mai plauzibilă. A crezut că mă va creşte după chipul şi asemănarea ei. Ce glumă bună. Ea este blondă, cu un bronz perfect, eu sunt brunetă şi palidă, ca o fană a rockului gotic. Ea preferă şampania, eu berea direct din sticlă.

Mi-am dat seama de mult că nu mă va respecta niciodată pentru că am ales să repar cărţi şi nu oameni. Din punctul ei de vedere, licenţele mele în chimie şi în limbile Orientului Apropiat pot fi folosite foarte bine şi pe post de hârtie igienică. Nici măcar un masterat în chimie şi un doctorat în conservarea operelor de artă nu au reuşit să o impresioneze prea mult. „Joacă de copii”, aşa îmi numea

ea lucrările ştiinţifice, pigmenţii şi pastele. „Ar fi trebuit să-ţi termini stagiul de pregătire până acum”, mi-a zis când m-am întors din Japonia, iar când am venit acasă de la Harvard n-am primit decât atât: „La vârsta ta eram deja rezident-şef”.

Câteodată mă simt ca un personaj din miniaturile persane pe care le conserv. O creatură micuţă privită permanent de feţe inexpresive, care se uită în jos din galerii înalte sau de după paravane zăbrelite. Doar că, în cazul meu, este întotdeauna o singură faţă, cea a mamei mele, cu buzele ei ţuguiate şi ochii dezaprobatori.

Am treizeci de ani şi încă reuşeşte să se interpună între mine şi munca mea. Sentimentul acela al privirii ei nerăbdătoare şi dezaprobatoare m-a urnit, în sfârşit. Am tăiat cu bisturiul legătura cărţii şi codexul s-a desfăcut uşor. Am ridicat prima filă şi am văzut fluturând o bucăţică de ceva nedefinit. Cu o pensulă din păr de cămilă şi cu multă grijă, am împins bucăţica pe o lamă şi am privit-o la microscop. Evrica. Era un fragment din aripa unei insecte, translucidă şi plină de nervuri. Cum trăim într-o lume plină de artropode, aripa putea aparţine unei insecte comune, care nu avea să îmi ofere niciun indiciu. Dar poate că era o raritate, cu o răspândire geografică limitată. Sau poate aparţinea vreunei specii acum dispărute. Oricare dintre aceste variante ar ajuta la elucidarea istoriei manuscrisului. Am pus fragmentul respectiv într-un plic de hârtie cerată, pe care am notat locul în care l-am găsit.

Acum câţiva ani, o rămăşiţă minusculă dintr-un cotor de pană, pe care o găsisem în legătura unei cărţi, a cauzat un mare scandal. Lucrarea era un set de imnuri religioase, de scurte rugăciuni adresate unor sfinţi, care se presupunea că face parte dintr-un liturghier pierdut. Se afla în proprietatea unui colecţionar francez, care aproape îi convinsese pe cei de la Getty să plătească o avere pe ea. Colecţionarul avea documente de provenienţă foarte vechi,

ce o atribuiau maestrului Bedford din Paris, care o pictase în jurul anului 1425. Dar ceva nu îmi suna bine.

În general, o bucată dintr-o pană nu îţi poate spune foarte multe. Nu ai nevoie de pene exotice ca să le înmoi în călimară. Orice pană mai robustă a oricărei păsări poate servi ca instrument de scris. Întotdeauna mă amuz să văd în filme de epocă actorii scriind cu pene de struţ flamboaiante. În primul rând, pentru că prin Europa Evului Mediu nu se plimbau foarte mulţi struţi, iar în al doilea, pentru că scribii smulgeau tot puful de pe cotoare până când acestea arătau mai degrabă ca nişte beţe, pentru a nu-i împiedica la scris. Am insistat ca un ornitolog să cerceteze pana, şi ce să vezi? Aparţinea unei raţe leşeşti. Aceste raţe sunt foarte răspândite acum, dar în secolul al XIV-lea arealul lor se limita la Mexic şi Brazilia. Nu au fost aduse în Europa decât la începutul secolului al XVII-lea. Se pare că acel „colecţionar" francez falsifica manuscrise de ani buni.

Am ridicat uşor a doua filă a hagadei, am îndepărtat aţa zdrenţuită care o ţinea şi am observat un fir de păr alb, lung de vreun centimetru, care se prinsese în aţă. La microscop, am văzut că părul lăsase o mică urmă lângă cotor, pe pagina cu portretul familiei spaniole. L-am luat uşor cu o pensă chirurgicală şi l-am pus şi pe el într-un plic.

Oamenii din cameră nu mă distrăgeau. Nici n-am observat că erau acolo. Intrau şi ieşeau şi nici măcar nu îmi ridicam ochii. Doar când a început să se întunece, mi-am dat seama că am lucrat toată ziua, fără pauză. Dintr-odată, am simţit că sunt înţepenită din pricina efortului şi că mi-era o foame de lup. M-am ridicat şi Karaman a venit imediat lângă mine, cu înfiorătoarea lui cutie de metal pregătită. Am introdus în ea, cu grijă, fiecare pagină a cărţii.

— Va trebui să schimbăm cutia asta cât mai repede,

am zis. Metalul transmite cel mai uşor variaţiile de temperatură.

Am pus deasupra o bucată de sticlă şi nişte săculeţi de nisip care să ţină pergamentul întins. Ozren a închis cutia cu ceară, cu sigilii şi sfoară, în timp ce eu mi-am adunat şi organizat instrumentele.

— Cum vi se pare comoara noastră? a întrebat, înclinându-şi capul către carte.

— Remarcabilă pentru vârsta ei, i-am răspuns. Nu pare să fi suferit mari stricăciuni din pricina modului în care a fost tratată. O să analizez nişte mostre microscopice să văd ce pot să aflu. Altfel, nu sunt decât probleme de fixare şi de reparare a legăturii. După cum ştiţi, legătura a fost realizată pe la sfârşitul secolului al XIX-lea şi a avut parte de toată uzura mecanică şi fizică la care ne puteam aştepta.

Karaman s-a lăsat pe cutie, apăsând sigiliul bibliotecii peste ceară. Apoi s-a îndepărtat ca să îi permită oficialului bancar să aplice sigiliul băncii. Modelul foarte elaborat, de sfori şi sigilii, făcea ca orice încercare de a ajunge la conţinutul cutiei să poată fi imediat depistată.

— Am înţeles că sunteţi din Australia, mi-a spus Karaman.

Am reuşit să mă abţin să nu oftez. Încă nu reuşisem să mă deconectez după toată munca din timpul zilei şi nu aveam chef de conversaţii de salon.

— Pare o ocupaţie ciudată pentru cineva dintr-o ţară atât de tânără, să îngrijiţi comorile antice ale altor popoare.

Nu am răspuns. Apoi el a adăugat:

— Probabil aţi fost înfometată după cultură, crescând acolo.

Pentru că fusesem atât de nepoliticoasă înainte, am făcut un efort să mă abţin. Un mic efort. Prejudecăţile astea învechite despre ţara care, chipurile, ar fi fost un

deşert cultural sunt deja depăşite. Australia are cea mai lungă tradiţie artistică neîntreruptă din lume – aborigenii au făcut artă murală foarte sofisticată cu treizeci de mii de ani înainte ca oamenii din Lascaux să-şi roadă capătul primei lor pensule. Dar am decis să-l scutesc de predică.

— Păi, ar trebui să luaţi în considerare că imigraţia ne-a transformat în ţara cu cea mai mare diversitate etnică. Rădăcinile australiene sunt adânci şi foarte răspândite. Avem legături cu toate vestigiile culturale din lume. Chiar şi cu ale dumneavoastră.

Nu am adăugat că atunci când eram eu mică, iugoslavii erau cunoscuţi ca singurii imigranţi care îşi aduseseră cu ei şi vechile duşmănii. Toţi ceilalţi cedau până la urmă în faţa unei apatii de tip solar, în schimb sârbii şi croaţii se ciondăneau mereu, îşi bombardau cluburile preferate de fotbal, certându-se unii cu alţii până şi la capătul lumii, cum era şi cazul văgăunii ăleia de Coober Pedy[4].

A primit remarca mea cu multă graţie, zâmbindu-mi peste cutie, şi trebuie să recunosc că era un zâmbet plăcut.

Avea colţurile gurii în acelaşi timp şi ridicate, şi coborâte, ca un desen de Charles Schulz.

Gardienii aşteptau să-l escorteze pe Karaman împreună cu cartea. I-am urmat de-a lungul coridoarelor lungi, bogat decorate, până au coborât scara de marmură spre seiful băncii. Aşteptam să se deschidă uşa principală, când l-am auzit pe Karaman:

— Îmi permiteţi să vă invit la cină? Ştiu un local în Oraşul Vechi. L-au redeschis luna trecută. Ca să fiu sincer, nu pot garanta pentru mâncare, dar va fi cu siguranţă bosniacă.

Am fost cât pe-aci să refuz. Dintr-un reflex. Dar apoi

---

4 Oraş în sudul Australiei, numit şi „capitala mondială a opalului" pentru cantităţile uriaşe de opal exploatate aici.

m-am gândit, de ce nu? Oferta părea mai tentantă decât carnea dubioasă care mi-ar fi fost servită în cămăruţa mea mohorâtă de hotel. Mi-am spus că este o investigaţie care merită făcută. Până la urmă, Ozren Karaman a salvat cartea, devenind astfel parte din istoria ei, şi voiam să aflu mai multe despre ea.

L-am aşteptat în capătul scărilor, ascultând şuierul uşii pneumatice a seifului şi apoi clinchetele barelor de metal care o închideau. Sunetul era final şi liniştitor. Cel puţin, cartea avea să fie în siguranţă peste noapte.

III

Am ieşit pe străzile întunecate şi m-a trecut un fior. Zăpada din timpul zilei se topise aproape cu totul, dar temperatura scăzuse drastic şi nori grei ascundeau luna. Iluminatul public nu funcţiona deloc. Când am înţeles că urma să mergem pe jos până în Oraşul Vechi, am simţit iarăşi o greutate în stomac.

— Eşti sigur că e O. K? De ce nu rugăm escorta mea de la ONU să ne ducă acolo cu maşina?

S-a strâmbat un pic, de parcă ar fi simţit un miros urât.

— Tancurile alea supradimensionate pe care le conduc n-ar putea trece pe străduţele înguste din Baščaršija, mi-a spus. Şi focurile au încetat de mai bine de o săptămână.

Minunat. Fantastic. O să-l las pe el să trateze un armistiţiu cu vikingii ăia furioşi de la ONU, în speranţa că nu va reuşi să-i convingă să mă lase să plec neînsoţită. Din păcate însă, a fost destul de convingător – sau încăpăţânat – şi în cele din urmă am pornit pe jos. Mergea cu paşi mari, aşa că a trebuit să mă zoresc ca să mă pot ţine după el. În timpul plimbării, mi-a oferit un soi de monolog antituristic

– un fel de ghid-al-iadului – despre ruinele oraşului.

— Asta e Preşedinţia, o clădire în stil neorenascentist şi ţintă favorită a sârbilor.

Câteva blocuri mai încolo:

— Alea sunt ruinele Muzeului Olimpic. Aia a fost Poşta. Aici e catedrala. Neogotică. A găzduit slujba din noaptea de Crăciun. Doar că s-a ţinut la amiază, pentru că era sinucidere curată să ieşi noaptea pe stradă. La stânga ei sunt sinagoga şi moscheea. Pe dreapta e biserica ortodoxă. Toate locurile în care nu merge nimeni să se roage sunt situate la o distanţă convenabilă, la mai puţin de o sută de metri unul de celălalt.

Am încercat să-mi imaginez cum m-aş simţi dacă Sydney-ul ar arăta aşa, cu toate locurile copilăriei surpate sau distruse din temelii. Cum ar fi să mă trezesc într-o dimineaţă şi să descopăr că oamenii din North Sydney au ridicat baricade pe Harbour Bridge şi au început să bombardeze Opera?

— Bănuiesc că e un lux să te plimbi acum prin oraş, după patru ani de fugă din calea gloanţelor, am zis.

Mergea un pic înaintea mea, şi s-a oprit brusc:

— Da, a răspuns. E într-adevăr un lux.

Şi din replica lui transpărea un munte de sarcasm.

Pe măsură ce înaintam, bulevardele largi, austro-ungare făceau loc unui cartier turcesc cu străduţe înguste şi pietruite, unde, dacă îţi întindeai braţele în lateral, aproape că reuşeai să atingi ambele ziduri. Clădirile de dimensiuni mici păreau construite pentru pitici şi erau atât de înghesuite una într-alta încât îmi aduceau aminte de nişte tovarăşi de beţie care se susţin unul pe celălalt, pe drumul de întoarcere dintr-un bar. Zone întinse din această parte a oraşului fuseseră ferite de gloanţele sârbilor şi stricăciunile erau aproape inexistente, spre deosebire de zona modernă a oraşului. Dintr-un minaret, un muezin îi chema pe credincioşi la *aksham,* slujba de seară, cu un

sunet pe care îl asociam cu nişte regiuni mai calde – Cairo sau Damasc – nu cu un loc în care gheaţa scârţâia sub tălpi la fiecare pas şi unde zăpada încă netopită era înghesuită între domul moscheii şi palisadele ei de piatră. A trebuit să îmi reamintesc că, odinioară, Islamul ajunsese până la porţile Vienei; că în vremurile în care fusese făurită hagada, vastul imperiu musulman era lumina strălucitoare a Evului Mediu întunecat, singurul loc în care ştiinţa şi literatura puteau înflori şi în care evreii au găsit un strop de linişte de la prigonirile şi torturile creştinilor.

Muezinul acestei mici moschei era un bătrânel cu o voce frumoasă şi sigură, care străbătea aerul rece al nopţii. Alţi câţiva bătrânei au fost singurii care au răspuns chemării, şi forfoteau acum prin curtea pietruită ca să îşi spele mâinile şi feţele în apa rece ca gheaţa din fântână. M-am oprit o clipă să-i privesc. Karaman mi-o luase cu mult înainte, dar s-a întors şi el şi a privit.

— Iacătă-i! a spus. Periculoşii terorişti musulmani din imaginaţia sârbilor.

În restaurantul pe care îl alesese era cald şi gălăgie şi în aer plutea o aromă delicioasă de carne prăjită. O fotografie de lângă uşă îl înfăţişa pe proprietar îmbrăcat în uniformă militară, fluturând o bazooka imensă. Am comandat o porţie de *ćevapčići*[5]*.* El a cerut o salată de varză şi o porţie de iaurt.

— Cam auster, i-am zis.

A zâmbit.

— Sunt vegetarian din copilărie şi ăsta a fost un noroc în timpul asediului, când nu exista deloc carne. Evident, singura verdeaţă pe care o puteai găsi era iarba. Supa de iarbă a devenit specialitatea mea. A comandat două beri şi a continuat: Bere găseai şi-n timpul asediului. Berăria a fost singurul loc care nu s-a închis nicio clipă.

— Şi australienii ar fi făcut la fel, am zis.

5 Specialitate de mititei din Balcani.

— Mă gândeam la ce ai zis mai devreme, cu iugoslavii care au emigrat în Australia. De fapt, au venit nişte australieni să viziteze biblioteca muzeului chiar înainte de război.

— Da? am spus absentă, sorbind din berea care, trebuie să recunosc, avea un vag gust de săpun.

— Bine îmbrăcaţi, dar vorbeau o bosniacă tare stricată. La fel, au venit oameni din Statele Unite, cam cinci pe zi. Doreau să afle istoria familiilor lor. La bibliotecă toţi erau porecliţi Kinta Kunte, după tipul ăla negru dintr-un film american.

— Kunta Kinte, l-am corectat.

— Da. El. Le ziceam Kunta Kinte pentru că îşi căutau rădăcinile. Voiau să vadă monitoarele oficiale, din 1941 până în ’45. Nu căutau niciodată partizani în arborii genealogici. Nu voiau să afle că sunt descendenţi ai unor comunişti. Fanaticii naţionalişti – cetnicii[6], ustaşii[7] – au fost întotdeauna consideraţi cei mai mari ucigaşi din cel de-al Doilea Război Mondial. Nu pot să-mi imaginez de ce ar fi vrut să fie înrudiţi cu astfel de oameni. Aş fi vrut să-mi fi dat seama de atunci că erau pieze rele. Dar noi am refuzat să credem că aşa ceva ni se poate întâmpla nouă.

— Întotdeauna i-am admirat pe oamenii din Sarajevo pentru că au fost atât de surprinşi de război, i-am zis.

Îmi părea un răspuns de bun-simţ. Cine nu ar trece la început printr-o fază de negare când vecinul lui începe să tragă ca şi cum ar fi un gest normal, fără nicio remuşcare, ca şi cum ai fi un fel de specie nedorită, aşa cum fermierii vor să extermine iepurii, de exemplu?

— Aşa e, mi-a răspuns. Acum câţiva ani am văzut cum se destramă Libanul şi ne-am zis că e Orientul Mijlociu, oamenii sunt mai primitivi acolo. Apoi am văzut

---

6 Membri ai unor trupe de gherilă care au operat în Balcani înainte şi in timpul celor două războaie mondiale.

7 Membri ai mişcării revoluţionare croate, o mişcare ultranaţionalistă și fascistă croată.

Dubrovnikul în flăcări şi ne-am zis că suntem diferiţi în Sarajevo. Asta am gândit cu toţii. Cum am putea să avem un război etnic aici când mai mult de jumătate din locuitori provin din familii mixte? Cum putem să avem un război religios într-un oraş în care nimeni nu merge la biserică? Pentru mine, moscheea e ca un muzeu, un lucru ciudat de făcut cu bunicii. E pitoresc, totuşi. Odată am fost să văd z*ikr*[8], când dansează dervişii, şi a fost ca un spectacol de teatru, cum îi zice… pantomimă. Prietenul meu cel mai bun, Danilo, e evreu, dar nici măcar nu e circumcis. După război nu mai era niciun *mohel*[9] în Sarajevo, trebuia să te duci la bărbier. Şi, oricum, părinţii noştri erau de stânga, iar lucrurile astea li se păreau primitive.

Cu asta termină de vorbit, dădu pe gât berea şi mai comandă un rând.

— Voiam să te întreb despre ziua în care ai salvat hagada.

Făcu o grimasă şi se uită la mâinile lui întinse pe suprafaţa laminată şi pătată a mesei. Degetele îi erau lungi şi delicate. Ciudat că nu am observat asta mai devreme, când am fost nepoliticoasă şi am crezut că îşi va pune neautorizat labele pe manuscrisul meu preţios.

— Încearcă să înţelegi. Cum ţi-am explicat mai devreme, nu credeam în război. Liderul nostru ne spunea că e nevoie de două tabere ca să ai un război, iar noi nu vom lupta. Nu aici, nu în scumpul nostru Sarajevo, oraşul nostru idealist. Ne credeam prea inteligenţi, prea cinici pentru război. Dar, în mod cert, nu trebuie să fii stupid şi primitiv ca să fii ucis într-un mod stupid şi primitiv. Acum ştim asta. Dar atunci, la început, cu toţii am făcut lucruri nebuneşti. Copiii, adolescenţii au fost la demonstraţii pacifiste cu pancarte şi muzici, de parc-ar fi mers la picnic. Chiar şi după ce au împuşcat câteva zeci dintre ei, tot nu

8 „Invocaţie”, un act de devoţiune concentrat pe pomenirea lui Allah.

9 Cel care practică ritualul circumciziei.

ne-am prins ce avea să se întâmple. Aşteptam comunitatea internaţională să oprească totul. Chiar credeam asta, şi eram îngrijorat de cum o să supravieţuiesc câteva zile până când restul lumii se va pune de acord cu ce este de făcut.

Abia îi puteam auzi vocea joasă printre hohotele de râs care umpleau restaurantul.

— Eram custode. Muzeul era bombardat. Nu eram pregătiţi pentru aşa ceva. Totul era încă expus. Doi kilometri de cărţi în muzeu şi muzeul era la douăzeci de metri de armele cetnicilor. Eram sigur că o singură bombă cu fosfor ar putea distruge totul sau că aceste… aceste… mă rog, cuvântul bosniac e *papci,* nu ştiu să-l traduc. Şi-a încleştat pumnul şi l-a plimbat pe suprafaţa mesei. Cum se numeşte partea cu care se termină picioarele unor animale, ale unei vaci sau ale unui cal?

— Copita? am întrebat.

— Da. Exact. Aşa îi numeam pe inamici – „copite”, ceva de animal, oricum. Eram sigur că dacă vor intra în muzeu, vor devasta locul în căutare de aur şi vor distruge toate obiectele pe care, în ignoranţa lor, le vor considera nevaloroase. Am reuşit să ajung la poliţie. Majoritatea plecaseră să apere cumva oraşul. Cel de la ghişeu m-a întrebat: „Cine ar vrea să-şi pună capul la bătaie pentru nişte vechituri?” Dar când şi-a dat seama că voi merge oricum acolo, a trimis doi voluntari să mă ajute. Nu voia să se spună că un bibliotecar prăfuit era mai curajos decât poliţia. Am mutat lucrurile mai mari în sălile din mijloc, iar lucrurile mai mici şi valoroase le-am ascuns în locuri în care prădătorii nu s-ar gândi să le caute, ca debaralele, de exemplu.

Mâinile lungi ale lui Ozren gesticulau la fiecare obiect pe care îl salvase – scheletele foştilor regi şi regine ale Bosniei şi diverse specii rare ale istoriei naturale.

— Apoi am încercat să găsesc hagada.

În anii 1950, unul dintre angajaţii muzeului încercase să o fure, şi de atunci doar directorul muzeului ştia cifrul seifului unde se găsea. Dar directorul locuia dincolo de râu, unde se dădeau cele mai intense lupte; n-ar fi reuşit să ajungă până la muzeu.

Ozren vorbea încet, cu propoziţii scurte, fără dramatism. Întuneric. O ţeavă deja fisurată. Apa creştea. Bombele loveau pereţii. Mă lăsa să umplu singură spaţiile goale. Fusesem de multe ori în beciurile muzeelor şi puteam să îmi imaginez cum era, cum fiecare bombă care lovea clădirea făcea să cadă bucăţi de tencuială peste obiectele preţioase, probabil şi peste el, cum îi intrau în ochi în timp ce se apleca în întuneric, cu mâinile tremurânde, bâjbâind să-şi dea seama ce face. Aştepta să se liniştească bombardamentul ca să audă sunetele pe care le făcea mecanismul încuietorii în timp ce încerca pe rând diverse combinaţii. Nici atunci însă nu putea auzi nimic, pentru că sângele îi zvâcnea cu o putere incredibilă.

— Cum naiba ai reuşit să-l deschizi?

Îşi ridică mâinile, cu palmele în sus.

— Era un seif vechi, nu foarte sofisticat…

— Dar totuşi, şansele…

— Nu sunt, după cum ţi-am spus, un tip religios, dar dacă aş crede în miracole… faptul că am reuşit să salvez cartea în condiţiile alea…

— Miracolul, am zis, a fost că tu…

Nu m-a lăsat să termin.

— Te rog, m-a întrerupt, strâmbându-se. Nu mă face să par un erou, pentru că nu sunt. De fapt, mă simt îngrozitor pentru că au rămas atâtea cărţi pe care nu le-am putut salva.

Privi în depărtare. Cred că asta m-a fascinat, privirea lui. Acea reticenţă. Poate pentru că eu am fost mereu exact opusul a ceea ce înseamnă o persoană curajoasă, întotdeauna i-am tratat cu scepticism pe eroi. Cred, mai

degrabă, că le lipseşte imaginaţia, pentru că altfel n-ar putea face lucrurile nebuneşti pe care le fac. Tipul ăsta suferea însă pentru cărţile pe care nu reuşise să le salveze, iar acum trebuia să povestească ce făcuse şi prin ce trecuse. Începea să-mi placă un pic de el.

A venit mâncarea. Turtiţe mici şi suculente de carne, mirosind a piper şi cimbru. Eram lihnită. Am atacat farfuria, luând carnea cu bucăţi rotunde de pâine turcească proaspătă. Eram atât de concentrată asupra mâncării, încât mi-a luat ceva până să-mi dau seama că Ozren nu mânca, ci se uita fix la mine. Avea nişte ochi de un verde intens, ca al muşchiului tânăr, cu licăriri de auriu şi bronz.

— Îmi pare rău, am spus. N-ar fi trebuit să te întreb despre toate astea. Ţi-am tăiat pofta de mâncare.

A zâmbit – cu zâmbetul acela strâmb, teribil de atrăgător.

— Nu e vorba de asta.

— Atunci?

— Păi… te-am privit în timp ce lucrai azi. Aveai un chip atât de calm şi liniştit. Îmi aminteai de o Fecioară din icoanele ortodoxe. Şi acum mi se pare amuzant: un astfel de chip angelic cu o poftă atât de pământeană.

Nu pot să suport că încă mai roşesc de parc-aş fi o copiliţă. Simţeam cum mi se ridică sângele spre obraji, deşi am încercat să mă prefac că n-am înţeles complimentul.

— Un mod frumos de a-mi spune că mănânc ca un porc, am zis râzând.

S-a întins şi mi-a şters o urmă de grăsime de pe obraz. Am încetat să mai râd. I-am prins mâna, înainte să reuşească să şi-o retragă, şi i-am întors-o să o privesc. Era o mână de cercetător, cu unghii curate şi îngrijite. Dar avea şi bătături. Bănuiesc că, în timpul asediului, şi cercetătorii au fost nevoiţi să taie lemne, dacă le găseau.

Vârfurile degetelor aveau urme de la grăsimea de oaie de pe obrajii mei. Le-am apropiat de buzele mele şi le-am lins încet, unul câte unul. Ochii lui verzi mă priveau intens, adresându-mi o întrebare pe care oricine ar fi înţeles-o.

Apartamentul lui era destul de aproape, într-o mansardă deasupra unei cofetării din intersecţia numită Colţul Dulce. Uşa magazinului era aburită şi la intrare ne-a izbit un val de căldură. Proprietarul a ridicat mâna plină de făină ca să ne salute, Ozren i-a făcut şi el cu mâna şi apoi m-a condus spre scările mansardei, prin localul înghesuit. Mirosul de prăjituri şi zahăr ars ne-a urmat şi el.

Ozren abia putea să stea drept sub streaşina joasă a podului. Vârfurile buclelor sale ciufulite atingeau grinzile. S-a întors să îmi ia haina şi m-a atins uşor pe gât. Cu degetul mijlociu mi-a mângâiat ceafa arcuită, apoi mi-a ridicat părul într-o coadă răsucită. A urmat traseul umărului meu, coborând uşor peste pulover. Când a ajuns la şolduri, mâinile i-au alunecat sub bluza de caşmir, pe care mi-a ridicat-o peste cap. Câteva ochiuri s-au prins în agrafa din părul meu. Aceasta a zornăit când a căzut pe podea şi părul mi s-a desfăcut peste umerii goi. M-am înfiorat şi el m-a cuprins în braţe.

Mai târziu, am stat întinşi într-o grămadă de aşternuturi şi haine. Trăia ca un student. Patul lui era o saltea subţire lipită de perete, cu tone de cărţi şi ziare împinse prin toate colţurile. Era slab ca un cal de curse, numai oase şi muşchi prelungi. Nu avea niciun gram de grăsime. Se juca cu o şuviţă de păr de-a mea, şi mi-a zis:

— Atât de drept. Ca al unei japoneze.

— Ce expert eşti, l-am tachinat.

A rânjit şi s-a ridicat să toarne două pahare de *rakija*[10]. Nu aprinsese lumina când am intrat, dar acum a aprins două lumânări. Când s-a luminat, am reuşit să văd

10 Rachiu (în lb. bosniacă).

că zidul cel mai îndepărtat al mansardei era acoperit cu o pictură figurativă, un portret al unei femei şi al unui copil, realizat într-un *impasto*[11] dens, imperios. Copilul era aproape acoperit de curbele femeii, care părea că îl protejează cu propriul trup. Femeia era întoarsă spre copil, dar se uita înapoi spre artist – spre noi – cu o privire sigură, frumoasă, apreciativă, dar serioasă în acelaşi timp.

— E o pictură superbă, am spus.

— Da. Prietenul meu Danilo, cel despre care ţi-am povestit, a făcut-o.

— Ea cine este?

S-a încruntat şi a oftat. Apoi şi-a ridicat paharul în semn de toast şi a spus:

— Soţia mea.

IV

Când lucrezi bine, nu ar trebui să se vadă niciun semn că ai lucrat.

Profesorul meu, Werner Heinrich, m-a învăţat asta. „Nu trebuie niciodată să vă consideraţi o artistă, domnişoară Heath. Întotdeauna trebuie să rămâneţi în spatele obiectului”.

Nu cred că existau în toată lumea mai mult de zece oameni care îşi puteau da seama, la sfârşitul săptămânii, că am desfăcut şi refăcut manuscrisul. Următorul lucru pe care trebuia să-l fac era să caut nişte prieteni care să îmi poată spune mai multe despre micile mostre pe care le-am extras din manuscris. Cei de la ONU mă rugaseră să contribui cu un eseu la catalogul care va însoţi expoziţia. Nu sunt ambiţioasă în sensul tradiţional al cuvântului. Nu vreau o casă mare sau un cont gras în bancă; nu dau doi

11 Tehnică de pictură prin care culoarea este aşezată pe pânză în strat gros, de obicei cu o pensulă mai mare sau cu un cuţit.

bani pe lucrurile astea. Nu vreau să fiu şefă şi nu vreau să conduc pe nimeni în afară de mine. Dar îmi place la nebunie să îi surprind pe colegii mei scorţoşi, publicând ceva despre care ei nu au habar. Îmi place să împing miza cunoştinţelor umane dincolo de limită, chiar dacă doar cu un milimetru.

M-am ridicat de la masă şi m-am întins.

— Dragă custode, cred că pot acum să las hagada pe mâna ta.

Ozren nu a zâmbit. Nici măcar nu m-a privit. Doar s-a ridicat şi a plecat să aducă noua cutie pe care o făcuse după toate indicaţiile mele; o cutie pentru arhivare, în adevăratul sens al cuvântului, care o va proteja până când ONU va termina lucrul la camera cu temperatură controlabilă în care va fi expusă. Avea să fie un altar al moştenirii multietnice a oraşului Sarajevo. Hagada va fi la loc de cinste, deşi în jur se vor afla numai manuscrise islamice şi icoane ortodoxe care vor demonstra că oamenii şi artele lor au un izvor comun, cu influenţe şi întrepătrunderi continue.

Când Ozren a luat cartea, mi-am pus mâna peste a lui.

— M-au invitat la vernisaj. Trebuie să ţin o conferinţă la Tate în săptămâna dinainte. Dacă vin aici de la Londra, o să te văd?

Şi-a retras mâna şi a lăsat-o pe a mea să cadă.

— La ceremonie, da.

— Şi după?

A ridicat din umeri.

Petrecusem trei nopţi împreună la Colţul Dulce, dar nu mi-a spus niciun cuvânt despre soţia sa, care ne privea constant din pictură. Apoi, în a patra noapte, m-am trezit un pic înainte de răsăritul soarelui, pentru că patiserul bocănea şi tropăia, încercând să-şi aprindă cuptoarele. M-

am întors şi l-am văzut pe Ozren holbându-se la tablou. Avea o privire foarte tristă, aproape sălbatică. I-am atins încet faţa.

— Spune-mi, l-am rugat.

S-a întors spre mine şi mi-a cuprins chipul în palme. Apoi s-a ridicat de pe saltea, şi-a tras blugii pe el, iar mie mi-a aruncat hainele în braţe. După ce ne-am îmbrăcat, l-am urmat jos. A vorbit câteva minute cu patiserul, care i-a dat un set de chei de maşină.

La capătul aleii, am găsit un Citroën prăpădit, cu care am ieşit din oraş şi am luat-o spre munţi. Era minunat acolo sus. Primele raze de soare dădeau zăpezii nuanţe de auriu şi trandafiriu. Un vânt puternic aducea o aromă de pin, care mi-a trezit amintiri ciudate: mirosul de răşină al brazilor de Crăciun, mireasma lor intensă în zilele toride de decembrie, la Sydney.

— Acesta este Muntele Igman, a spus, într-un final. A fost pârtia pentru bob la ultima Olimpiadă de iarnă, înainte ca sârbii să o transforme în bază militară pentru armele cu rază lungă de acţiune. A întins o mână şi m-a oprit când a văzut că mă îndreptam spre pârtie. E un câmp minat aici. Trebuie să rămâi în limitele drumului.

De unde ne aflam, se vedea perfect oraşul. Au ţintit-o de aici, în timp ce stătea, cu copilul în braţe, la coadă la ONU pentru apă. Primul glonţ i-a secţionat artera femurală. S-a târât până la cel mai apropiat perete, cu copilul în braţe. Nimeni n-a îndrăznit s-o ajute, nici soldaţii ONU, care au privit-o cum a sângerat până la moarte, nici civilii înfricoşaţi, care s-au împrăştiat, urlând, fiecare pe unde a putut să găsească adăpost.

— Eroii din Sarajevo.

Ozren avea vocea obosită şi amară şi cuvintele lui erau greu de desluşit din pricina vântului puternic.

— Aşa ne numeau cei de la CNN. Dar majoritatea nu

eram deloc eroi, crede-mă. Când au început împuşcăturile, am fugit la fel de repede ca oricine altcineva.

Aida, rănită, sângerând, a fost o ţintă irezistibilă pentru criminalul de pe Muntele Igman. Al doilea glonţ i-a străpuns umărul şi i s-a oprit în os. Glonţul s-a rupt în bucăţi, aşa că doar o bucăţică de metal a trecut prin corpul ei până în capul copilului. Numele lui era Alia. Ozren l-a rostit în şoaptă, ca un suspin.

Traumatismul primar – acesta e termenul tehnic din neurochirurgie. Când eram mică, o auzeam adesea pe mama spunând asta la telefonul care întrerupea certurile din timpul cinei. Era câte un rezident emoţionat care suna direct din sala de operaţii. Întotdeauna mi s-a părut că termenul „traumatism" e foarte potrivit pentru ceva ca un glonţ în cap sau o gaură de doi pe patru în ţeastă. E greu să fii mai „traumatizat" de-atât. În cazul lui Alia, primul traumatism a fost agravat de faptul că în Sarajevo nu exista niciun neurochirurg, darămite un specialist în pediatrie. Chirurgul generalist a făcut tot ce a putut, dar tot s-a ajuns la inflamaţie şi infecţie – un „traumatism secundar" – şi băieţelul a intrat în comă. Câteva luni mai târziu, când un neurochirurg a ajuns, în sfârşit, în oraş, a declarat că nu se mai poate face nimic.

Ne-am întors de pe munte şi Ozren m-a întrebat dacă vreau să merg cu el la spital. Nu voiam. Urăsc spitalele. Le-am urât dintotdeauna. Câteodată, în weekenduri, când menajera avea liber, mama mă târa după ea la vizitele de dimineaţă. Luminile puternice, zidurile de un verde de baltă, zgomotul de metal pe metal, mizeria şi sângele care sufocau saloanele ca un giulgiu omniprezent – pe scurt, detestam spitalele. În spitale, laşitatea mă copleşeşte mai mult ca oriunde. Mă văd în fiecare pat, în fiecare ambulanţă sau inconştientă pe targă, cu transfuzii de sânge sau conectată la catetere urinare. Fiecare chip pe care îl privesc e al meu. Mă simt ca într-un joc cu siluete

de carton în care se păstrează capul, dar corpul poate fi schimbat. Patetic, ştiu. Dar nu mă pot abţine. Şi mama se întreba de ce nu vreau să mă fac doctor.

Dar Ozren se uita la mine cu privirea lui blândă ca de câine, cu capul într-o parte, aşteptând bunătate. N-am putut să-l refuz. Mi-a spus că în fiecare zi, înainte de a merge la muncă, trece pe la spital. Nu îmi dădusem seama de asta. În cele câteva dimineţi pe care le-am petrecut împreună, mă conducea până la hotel să fac un duş – asta dacă era apă – şi să mă schimb. Nu ştiam că după asta mergea la spital să petreacă o oră cu fiul său.

În timp ce străbăteam holul, am încercat să nu mă uit în stânga şi în dreapta sau în saloane, dar apoi am ajuns în camera lui Alia şi nu aveam unde să mă mai uit decât la el. Un chip angelic, nemişcat şi uşor tumefiat de la toate lichidele pe care i le pompau ca să îl ţină în viaţă. Un trupuşor înconjurat de tuburi de plastic. Sunetul monitoarelor care măsurau minutele vieţii sale micuţe şi limitate. Ozren mi-a zis că soţia lui murise de un an, deci Alia nu putea să fi avut mai mult de trei ani. Era oricum greu de spus. Avea un corp micuţ, nedezvoltat, care ar fi putut aparţine chiar unui nou-născut, dar expresiile care îi puteau fi citite pe chip păreau ale unui bătrân.

Ozren i-a dat părul castaniu de pe fruntea micuţă, s-a aşezat pe pat lângă el şi i-a şoptit ceva în bosniacă, în timp ce îi freca mânuţele rigide.

— Ozren, am spus încet. Te-ai gândit să ceri o a doua părere? Aş putea să iau tomografiile cu mine şi să…

— Nu, m-a întrerupt el în mijlocul propoziţiei.

— Dar de ce nu? Doctorii sunt şi ei oameni, pot face greşeli. Am uitat şirul ocaziilor în care mama mea a contrazis părerile unor aşa-zişi colegi eminenţi. Îmi spunea: „El? Nu m-aş duce la el să-mi trateze nici măcar o unghie încarnată”.

Ozren a ridicat doar din umeri şi nu mi-a răspuns.

— Ai RMN-uri sau doar tomografii? RMN-ul este o analiză mult mai complexă. Este…

— Hanna, termină, te rog. Am zis nu.

— Ce ciudat, am spus. Nu mi-am imaginat niciodată că ai crede în porcăriile alea fataliste gen *insha' Allah*[12].

S-a ridicat de pe pat şi a venit spre mine, mi-a prins faţa în palme şi s-a apropiat atât de tare încât îi vedeam ca prin ceaţă chipul plin de mânie.

— O, nu, a spus cu o voce joasă, reţinută. Tu eşti aşa. Pe tine te interesează toate rahaturile astea.

Ferocitatea cu care a spus-o m-a speriat. M-am retras repede.

— Voi, continuă el, prinzându-mă de încheietură. Voi, cei din lumea sigură, cu airbagurile voastre şi încuietorile sigure şi regimurile fără grăsimi. Voi sunteţi cei superstiţioşi. Vă convingeţi singuri că puteţi să înşelaţi moartea şi vă simţiţi insultaţi când vă daţi seama că nu se poate. Aţi stat în apartamentele voastre confortabile cât a durat războiul aici şi ne-aţi privit la ştiri sângerând. V-aţi gândit „Ce oribil!” şi apoi aţi mers în bucătărie să vă mai turnaţi un pic de cafea.

Am tresărit când a spus toate astea. Era o prezentare destul de corectă. Dar nu terminase. Era atât de supărat încât aproape scuipa când vorbea.

— Se întâmplă şi necazuri. Mie mi s-au întâmplat nişte necazuri foarte mari. Şi situaţia mea nu e diferită de a altor o mie de taţi din oraş, ai căror copii suferă. M-am împăcat cu asta. Nu toate poveştile au final fericit. Maturizează-te, Hanna, şi acceptă asta.

Mi-a dat drumul la mână. Tremuram. Voiam să ies de acolo cât mai repede, să plec cât mai departe. Ozren s-a întors la Alia şi s-a aşezat din nou pe pat, cu spatele la mine. L-am atins când mă îndreptam spre ieşire şi am

12 Termen arab care exprimă speranța în Instanța Divină și care s-ar traduce prin „cum o vrea Dumnezeu” sau „facă-se voia Domnului”.

văzut că ţinea în mână o carte de poveşti în bosniacă. După ilustraţii am bănuit că era o traducere a lui *Winnie-the-Pooh.* A lăsat cartea şi şi-a frecat faţa. După expresia pe care o avea, mi-am dat seama că îi citeşte în fiecare zi, că nu poate să-l lase să crească fără poveşti. A deschis cartea unde rămăsese data trecută. Pusesem deja mâna pe clanţă, dar vocea lui m-a oprit. Din când în când, ridica privirea din carte şi vorbea cu Alia. Părea că îi explică un cuvânt mai greu sau vreo poantă din umorul britanic al poveştii. N-am văzut niciodată o scenă atât de tandră între un tată şi fiul său.

Şi ştiam că n-aş fi suportat să o mai văd vreodată. În seara aceea, după ce-am încheiat lucrul, Ozren şi-a cerut scuze pentru ieşirea de dimineaţă. Nu eram sigură dacă e un preludiu pentru o nouă invitaţie la el, dar nici nu l-am lăsat să ajungă atât de departe. M-am scuzat, într-un mod patetic de altfel, că trebuie să mă întorc la hotel. La fel s-a întâmplat şi a doua zi. În a treia nici nu a mai întrebat. Şi oricum, era timpul să plec.

Un botanist foarte frumos, pe care îl rănisem în tinereţe, mi-a spus că atitudinea mea faţă de sex seamănă cu cazurile de care aflase dintr-o carte de sociologie despre anii 1960. Zicea că mă comport ca masculii din perioada prefeministă care îşi foloseau partenerele ocazionale doar pentru sex şi le părăseau la primul semn de implicare emoţională. Construise o întreagă teorie pornind de la faptul că nu am avut tată, că mama mea era indisponibilă emoţional şi că, prin urmare, nu am avut niciodată un model de relaţie afectivă sănătoasă.

I-am spus că dacă vreau să aud psihologeală pot să merg la un psiholog ieftin de la Medibank. Nu am relaţii ocazionale, din contră. Sunt foarte pretenţioasă. Prefer puţin şi bun decât mult şi mediocru. Nu-mi place în mod deosebit să storc batiste ude, şi dacă aş fi vrut un partener,

m-aş fi angajat la o firmă de avocatură. Dacă aleg să fiu cu cineva este pentru că vreau o relaţie frumoasă şi distractivă. Nu sunt sadică, nu-mi face deloc plăcere să îi rănesc pe oameni, şi mai ales nu pe cineva cu un destin aşa tragic ca Ozren, care este un om deosebit, curajos, inteligent şi are toate calităţile. Chiar şi frumuseţe, dacă poţi trece peste aspectul său cam neglijent. Am simţit acelaşi lucru şi pentru botanist. Dar începuse să vorbească despre excursii prin pădure, cu copii cocoţaţi în rucsac. Trebuia să pun punct. Nu aveam nici douăzeci şi cinci de ani pe-atunci şi, în opinia mea, copiii sunt un lux al maturităţii.

Cât despre aşa-zisa mea familie disfuncţională, e adevărat că am moştenit de la mama un principiu, şi anume: nu te pe baza pe alt nenorocit să te susţină emoţional; găseşte ceva captivant de făcut, care să-ţi distragă atenţia de la „vai, săraca de mine”. Mama mea îşi iubeşte foarte mult munca, la fel ca şi mine. Iar faptul că nu ne iubim deloc… nu mă gândesc aproape niciodată la asta.

Când Ozren a terminat cu sigiliile şi sforile lui, am coborât împreună cu el treptele de la bancă, pentru ultima dată. Dacă voi reveni la Sarajevo pentru vernisaj, cartea va fi la locul meritat în expoziţie, în noul ei spaţiu de expunere care va include sisteme de securitate de ultimă generaţie. L-am aşteptat cuminte să închidă seiful, dar când s-a întors, era în mijlocul unei conversaţii, cu unul dintre paznici, în bosniacă, şi nici nu s-a uitat la mine.

Paznicul a descuiat uşa principală pentru el.

— Noapte bună, am zis. La revedere şi mulţumesc.

Avea mâna pe clanţa masivă de argint. S-a uitat la mine şi a dat din cap scurt. Apoi a deschis uşa şi a dispărut în întuneric. Am urcat singură înapoi să îmi împachetez instrumentele.

Aveam plicurile cu aripa insectei şi cu firul de păr alb din cotor şi cu mici mostre, mai mici decât un punct de la sfârşitul unei propoziţii, pe care le prelevasem de pe paginile pătate. Le-am pus pe toate în cutia cu documentaţia, apoi am verificat carnetul să văd dacă n-am uitat ceva. M-am uitat peste notiţele din prima zi, de când am desfăcut legătura, şi am văzut o notă mâzgălită despre adânciturile de pe marginea copertei şi semnul de întrebare privind lipsa închizătorii.

Ca să ajung de la Sarajevo la Londra, trebuia să schimb avionul în Viena. Plănuiam să folosesc acea escală ca să rezolv două lucruri. Aveam o veche cunoştinţă – un entomolog – care era cercetător şi muzeograf la Muzeul de Istorie Naturală din Viena. Ar fi putut să mă ajute să identific fragmentul de insectă. Mai voiam să-i fac o vizită şi profesorului meu, Werner Heinrich. Era un om foarte bun la care ţineam mult, un fel de bunic pe care nu l-am avut niciodată. Ştiam că i-ar face plăcere să audă despre munca mea la hagadă şi chiar aveam nevoie de părerea lui. Poate influenţa lui mă va scuti de toate formalităţile austriece, facilitându-mi accesul la arhiva muzeului unde fusese restaurat manuscrisul în 1894 şi poate, în acea arhivă, voi găsi ceva informaţii despre starea iniţială a cărţii. Am pus carnetul în valiză, iar la sfârşit, am strecurat înăuntru şi plicul mare de la spital.

Falsificasem o cerere în numele mamei mele, cu o motivaţie cel puţin ambiguă: „… am fost rugată să studiez acest dosar, la cererea unui coleg al doctorului Karaman, cu privire la cazul fiului său…” Ştiau numele ei până şi aici. Fusese coautoare a unui text despre anevrisme care devenise lucrare de referinţă în domeniu. Dar îmi spusese că era în drum spre Boston ca să vorbească la întâlnirea anuală a neurochirurgilor din America, iar eu aveam un client la Boston, un mega-multimiliardar şi colecţionar de manuscrise, care mă tot bătea la cap să expertizez un

codex pe care voia să-l cumpere de la Biblioteca Houghton[13] care-l scotea la vânzare.

Australienii sunt relaxaţi când vine vorba de călătorii. Crescând în Australia, te antrenezi pentru zborurile lungi – de cincisprezece, chiar douăzeci şi patru de ore. Pentru noi, cele opt ore peste Atlantic sunt o nimica toată. Clientul meu se oferise să-mi plătească un bilet la clasa întâi, unde nu ajung prea des. M-am gândit că pot să-mi strecor în program şi această expertiză, să primesc o recompensă generoasă şi să ajung la Londra în timp util pentru conferinţa de la Tate. De obicei, îmi aranjam itinerarul astfel încât să nu o întâlnesc pe mama şi totul se termina cu un telefon scurt: „Ce păcat!”, „Da. Nici nu-mi vine să cred”, una mai nesinceră decât cealaltă. Cu o noapte înainte, când sugerasem să ne întâlnim la Boston, fusese o clipă de linişte în telefon, poate declicul Sarajevo-Sydney, apoi cu o voce neafectată: „Ce drăguţ. O să încerc să-mi fac timp”.

Nu m-am întrebat de ce naibii făceam asta. De ce mă băgăm cu forţa în intimitatea unui bărbat, de ce nu îi respectam dorinţele, pe care mi le-a exprimat cum nu se putea mai clar. Cred că răspunsul e că nu suport să nu aflu ceva ce poate fi aflat. Şi în acest sens, tomografia lui Alia semăna cu bucăţile de fibre din plicurile mele cerate; mesaje într-un cod pe care un expert mi le poate interpreta.

V

Viena părea să o ducă bine după căderea comunismului. Întreg oraşul era în plin proces de cosmetizare, ca o matroană bogată la salonul de chirurgie estetică. Pe Ringstrasse, am văzut din taxi numeroase

13 Depozitul de carte rară şi manuscris[1] din cadrul Universităţii Harvard.

macarale care se aplecau peste orizontul ca un tort de nuntă al oraşului. Lumina se reflecta de pe frizele Palatului Hofburg, proaspăt restaurate, şi instalaţiile de sablare curăţaseră negrul de fum de pe numeroase faţade neorenascentiste, scoţând la iveală o pietrărie luminoasă, caldă, care stătuse ascunsă sub straturi de negreală timp de secole. Capitaliştii vestici şi-au dorit sedii dichisite pentru noile lor parteneriate cu statele vecine, Ungaria şi Republica Cehă. Acum aveau, în sfârşit, mână de lucru ieftină din Est.

Când am fost la Viena, pe la începutul anilor 1980, cu o bursă de mobilitate, am descoperit un oraş gri, uşor macabru. Toate clădirile erau murdare, deşi nu îmi dădusem seama de asta pe atunci. Credeam că aşa negre erau ele de fapt. Mi s-a părut un loc deprimant şi sinistru. Situarea lui la marginea Europei de Vest l-a transformat, în timpul Războiului Rece, într-o bază secretă de spionaj. Matroane robuste şi domni în impermeabile, burghezi impecabili, trăiau într-o atmosferă care mi-a părut întotdeauna parcă prea agitată, încărcată, ca aerul după un fulger. Mi-au plăcut acele *Kaffeehäuser* aurite, în stil rococo, şi muzica ce răsuna de pretutindeni – ea era pulsul şi inima oraşului. Se spunea că cei care nu cărau vreun instrument muzical erau fie pianişti sau harpişti, fie spioni străini.

Viena nu era considerată nicidecum un centru ştiinţific, dar stătea destul de bine la capitolul înaltă tehnologie şi laboratoare experimentale. Vechea mea prietenă, Amalie Sutter, entomolog, conducea unul dintre ele. O cunoscusem pe Amalie cu mulţi ani în urmă, când îşi făcea studiile postdoctorale şi trăia într-un loc cât se poate de îndepărtat de cafenelele aurite în stil rococo. Dădusem peste ea pe culmea unui munte din nordul îndepărtat al statului Queensland. Trăia într-o fostă cisternă din tablă ondulată. Iar eu mergeam pe munte cu rucsacul în spate.

Îmi încheiasem socotelile cu şcoala mea scumpă şi elitistă la şaisprezece ani, cu primul moment mai liber pe care l-am prins. Încercasem să îi determin să mă exmatriculeze, dar le era prea frică de mama şi nu a contat câte tâmpenii am reuşit să inventez. Am fugit din casa noastră mare cât un palat ca să mă alătur grupului nestatornic – studenţi scandinavi veniţi cu programul *work and travel,* surferi rataţi, drogaţi traşi la faţă – care rătăcea spre nord până la Byron Bay, apoi în sus pe coastă, trecând de Cairns şi de Cooktown, până când se termina drumul.

Am călătorit aproape două mii de kilometri ca să scap de mama şi, până la urmă, am dat peste cineva care era, în mare măsură, exact ca ea. Sau cum ar fi fost mama într-un univers paralel. Amalie era la fel ca mama, dar eliberată de ambiţii sociale sau materiale. Era la fel de ambiţioasă în munca ei, anume studiul unei specii de fluturi care se foloseau de furnici ca să le apere larvele de prădători. M-a lăsat să stau cu ea în cisternă şi m-a învăţat totul despre toaletele biodegradabile şi duşurile cu energie solară. Pe moment nu mi-am dat seama, dar acum ştiu că cele câteva săptămâni petrecute pe munte, descoperind felul cum privea ea lumea, cu o *atenţie* şi o pasiune extraordinare şi modul în care se zbătea să afle ceva nou despre cum funcţionează aceasta, m-au determinat să mă întorc la Sydney şi să-mi încep cu adevărat viaţa.

După ani de zile, când am venit la Viena să îmi încep studiile cu Werner Heinrich, am întâlnit-o din nou. Werner mă rugase să investighez ADN-ul unei insecte pe care o găsise în cotorul unei cărţi şi cineva îmi spusese că laboratorul ADN de la Muzeul de Istorie Naturală este cel mai bun din oraş. Mi s-a părut cel puţin ciudat, dar am încercat totuşi. Muzeul părea să existe din Antichitate – era plin de animale împăiate, roase de molii, şi de colecţii de pietre ce aparţinuseră unor nobili din secolul al XIX-lea. Îmi plăcea la nebunie să mă plimb pe-acolo pentru că

niciodată nu ştiai ce o să găseşti. Era ca un cabinet de curiozităţi. Exista un zvon, cum că s-ar găsi acolo şi capul vizirului turc ce pierduse asediul Vienei din 1683. Deşi nu a fost niciodată confirmat, se pare că era ţinut în beci.

În contrast cu muzeul, laboratorul pentru cercetarea biologiei evoluţioniste al lui Amalie Sutter era dotat după ultimele standarde tehnice. Mi-am amintit indicaţiile cam bizare pe care le-am primit ca să ajung la biroul ei: luaţi liftul până la etajul trei, urmaţi scheletul de *diplodocus* şi când ajungeţi la mandibulă, faceţi la stânga. Un asistent mi-a spus că e în depozit şi m-a condus pe coridoare. Când am deschis uşa, m-a izbit un miros înţepător de naftalină şi am văzut-o pe Amalie, cam la fel cum o lăsasem, aplecată peste un sertar lucind în tonuri de argintiu şi albastru.

A fost foarte fericită să mă vadă, dar mai ales să vadă ce îi adusesem.

— Credeam că iar îmi vii cu vreo ploşniţă a celulozei.

Ultima oară trebuise s-o piseze, să extragă ADN-ul, să îl mărească şi apoi să aştepte câteva zile rezultatul analizelor.

— Dar acum, a spus, ţinând cu grijă plicul, dacă nu mă înşel, va fi mult mai uşor. Cred că avem de-a face cu un vechi prieten de-al meu.

— O molie?

— Nu, nu e molie.

— Poate să fie un fragment dintr-un *fluture?*

Bucăţile de fluture nu ajung, în general, în cărţi. Moliile da, pentru că ele pot trăi în case în care sunt păstrate şi cărţi. Dar fluturii trăiesc în aer liber.

— Cred că da.

S-a oprit un pic, a închis dulapul şi am mers la ea în birou, unde a cercetat cu privirea toate rafturile din podea până în tavan şi a scos un volum imens despre nervurile aripilor de insectă. A deschis apoi o uşă mare pe care era o fotografie în mărime naturală cu ea în timpul studiilor din

pădurile malaeziene şi cu o plasă de fluturi de patru metri. E surprinzător cât de puţin a îmbătrânit de atunci. Cred că entuziasmul absolut pentru munca ei a funcţionat ca un fel de conservant asupra corpului. De cealaltă parte a uşii se afla un laborator impecabil, cu doctoranzi care mânuiau pipete sau comparau grafice ADN pe monitoarele calculatoarelor. A pus, cu grijă, bucăţica mea de aripă pe o lamelă şi sub un microscop foarte puternic.

— Bună, drăguţă, a exclamat. Chiar *tu* eşti. Şi-a ridicat ochii şi s-a uitat direct la mine. Nu a aruncat nicio privire înspre diagramele cu nervuri. *Parnassius mnemosyne leonhardiana*[14]. O insectă comună în Europa.

— Fir-ar să fie.

M-am descurajat teribil şi cred că faţa mea a arătat asta. Nu aflasem nimic interesant. Amalie mi-a zâmbit larg.

— N-am fost de prea mare ajutor, nu?

Apoi mi-a făcut semn s-o urmez înapoi în depozitul plin cu colecţii de insecte. S-a oprit în faţa unei vitrine şi a deschis uşa cu un scârţâit. A tras un sertar. Era plin cu rânduri întregi de fluturi *Parnassius* în poziţie de zbor încremenit deasupra etichetelor cu denumirea lor ştiinţifică.

Fluturii erau sublimi în felul lor subtil şi tăcut. Aripile anterioare erau de un alb crem, pătat pe alocuri cu puncte negre, iar cele posterioare erau aproape translucide, ca sticla de plumb, şi brăzdate de nervuri întunecate.

— Nu e chiar cel mai spectaculos fluture din lume, spuse Amalie. Dar colecţionarii îl adoră. Poate pentru că trebuie să urci în vârful muntelui ca să-l găseşti. S-a întors spre mine şi a adăugat: E răspândit în toată Europa, dar e limitat la zonele înalte, de peste două mii de metri. Larvele lui se hrănesc exclusiv cu frunzele unei specii de toporaşi care se găseşte mai ales în zonele alpine. Hanna, dragă,

14 Apolonul negru sau mnemozina — specie pe cale de dispariţie, răspândită în arealul euroasiatic la liziera pădurilor de foioase, în poiene şi lunci montane.

manuscrisul ăsta al tău a făcut vreo călătorie prin Alpi?

O aripă de insectă

Sarajevo, 1940

Aici este mormântul. Rămâi o clipă când pădurea ascultă.

Ridică-ţi pălăria! Aici se odihneşte floarea unui popor care ştie să moară.

Inscripţie, Memorialul celui de-al Doilea Război Mondial, Bosnia

VÂNTUL BĂTEA CU PUTERE peste râul Miljacka[15], iar hăinuţa subţire pe care o purta nu îi era Lolei de niciun folos. Alergă peste podul îngust cu mâinile băgate adânc în buzunare. Pe celălalt mal al râului urcau nişte scări abrupte, tăiate în piatră, către un labirint de străduţe înguste, mărginite de blocuri ponosite. Lola sări câte două trepte odată şi intră pe a doua alee, ferită, în sfârşit, de rafalele de vânt.

Nu era încă miezul nopţii, aşa că uşa blocului nu fusese deocamdată încuiată. Înăuntru nu era cu mult mai cald decât afară. Se opri o clipă să-şi tragă sufletul şi simţi în tot holul un miros greu de varză fiartă şi de pipi de pisică. Abia reuşi să se târască pe scări şi să deschidă uşor uşa apartamentului părinţilor ei. Mâna ei dreaptă se întinse, instinctiv, să atingă mezuza[16] de pe tocul uşii, fără să-şi dea seama de ce face asta. Îşi dădu jos haina, îşi scoase cizmele şi le luă în mână când trecu pe lângă

15 Râul care străbate oraşul Sarajevo.

16 Cutiuţă prinsă pe cadrul uşii de la intrarea într-o casă de evrei, care conţine un manuscris pe pergament, cu versete din Tora.

siluetele adormite ale părinţilor ei. Apartamentul era format, de fapt, dintr-o singură cameră împărţită printr-o draperie care dădea iluzia de spaţiu privat.

Sora ei mai mică era doar o umflătură sub plapumă. Lola ridică învelitoarea şi se aşează lângă ea. Dora era chircită ca un animăluţ şi radia căldură. Lola încercă să se apropie de sursa de căldură, dar copila protestă cu un mic strigăt somnoros şi se trase mai la o parte. Ca să se încălzească, Lora îşi băgă mâinile îngheţate la subraţ. În ciuda frigului, faţa îi era roşie şi fruntea încă umedă de la cât dansase, iar dacă tatăl ei s-ar fi trezit, poate că ar fi observat toate astea.

Lola iubea dansul. Asta o atrăgea la întâlnirile Tinerilor Gardieni. Îi plăcea şi să meargă pe munte, în drumeţii lungi, până la vreo cascadă sau până la ruinele vreunei fortăreţe. Şi cam atât. De altceva nu îi păsa foarte tare. Discuţiile politice interminabile o plictiseau de moarte. Şi ebraica – nu îi plăcea să citească nici în limba ei, darămite să decodeze micile înfloriturii ciudate pe care Mordechai o punea să le memoreze.

Se gândea la braţul lui peste umărul ei când erau în cerc. Încă mai simţea greutatea muşchilor lui de fermier. Când şi-a suflecat mânecile, i-a văzut antebraţul maroniu şi tare ca o alună. Chiar dacă nu ştia foarte bine paşii, îi era uşor să danseze atunci când el îi zâmbea încurajator. Un locuitor din Sarajevo – chiar unul aşa sărac precum Lola – nici nu s-ar fi uitat la un ţăran bosniac. Nu conta cât de avut era fermierul, orăşeanul se simţea superior. Cu Mordechai, lucrurile stăteau complet diferit. Crescuse în Travnik, care, deşi nu se putea compara cu Sarajevo, era totuşi un oraş frumos. Era educat; terminase liceul.

Totuşi, cu doi ani în urmă, la vârsta de şaptesprezece ani, plecase pe un cargobot în Palestina, să lucreze la o fermă, şi nu era o fermă foarte prosperă, după cum povestea chiar el. Un petic de praf, uscat şi sterp, unde

trebuia să-ţi rupi spinarea ca să recoltezi ceva, şi nu ca să vinzi, ci ca să reuşeşti să mănânci şi să te îmbraci. Mai rău decât un ţăran, cu siguranţă. Dar când vorbea despre asta, părea că nu există vreo muncă mai nobilă sau mai fascinantă pe lume decât aceea de a săpa şanţuri de irigaţii şi de a culege curmale.

Lolei îi plăcea să îl asculte pe Mordechai când vorbea despre toate lucrurile practice pe care un pionier trebuia să le ştie: cum să tratezi o muşcătură de scorpion sau o tăietură gravă, cum să construieşti o latrină cât de cât igienică sau cum să improvizezi un adăpost. Lola ştia că nu va pleca de acasă pentru pionieratul în Palestina, dar îi plăcea să viseze la modul de viaţă care solicita astfel de cunoştinţe. La fel, îi plăcea să viseze la Mordechai. Felul în care vorbea îi amintea de vechile cântece în ladino[17] pe care i le cânta bunicul când era mică. Avea o tarabă cu seminţe în piaţă şi mama Lolei o lăsa câteodată acolo, cât timp ea era la serviciu. Bunicul ştia o mulţime de poveşti cu cavaleri şi hidalgo şi poezii dintr-un loc magic numit Sefarad[18], unde trăiseră strămoşii lor. Mordechai vorbea despre acel pământ de parcă ar fi fost Sefaradul. Spunea tot timpul că vrea să revină cât mai repede acolo, în Eretz Israel[19]. „Sunt gelos pe fiecare răsărit de soare în care nu sunt acolo să văd pietrele albe ale văii Iordanului transformându-se în aur”.

Lola nu vorbea niciodată în grup. Se simţea prostuţă în comparaţie cu ceilalţi. Majoritatea erau *svabo jijos,* evrei care vorbeau idiş şi care veniseră în oraş odată cu ocupaţia austriacă de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Familiile care vorbeau ladino, ca cea a Lolei, se aflau în

17 Idiom castilian vechi, vorbit vreme de peste un mileniu de evreii sefarzi şi conservat de ei în ţările de exil, unde au ajuns după izgonirea lor de către regii catolici în 1492 (din Spania) şi 1498 (din Portugalia). Este cunoscut şi ca limba iudeo-spaniolă.

18 Denumirea Spaniei în ebraica modernă.

19 Ţara Israel, numele ebraic al ţării locuite de evrei înaintea exilului lor, căreia romanii i-au dat numele de Palestina.

oraş din 1565, pe când Sarajevo era sub ocupaţie otomană şi sultanul le oferise adăpost în faţa persecuţiei creştine. Majoritatea celor care ajunseseră în oraş se perindaseră de colo-colo de la expulzarea din Spania în 1492, fără să îşi construiască o casă pe undeva. Găsiseră pace şi toleranţă în Sarajevo, dar numai câteva familii prosperaseră cu adevărat. Cei mai mulţi erau mici negustori, ca şi bunicul ei, sau artizani. *Svabo jijos* erau mai educaţi şi mai europeni până şi în vestimentaţie. Foarte curând au reuşit să aibă slujbe bune şi să ajungă în clasele sociale înalte din Sarajevo. Copiii lor mergeau la liceu şi câteodată chiar la universitate. La Tinerii Gardieni, ei păreau să fie liderii.

Una era fiica unui consilier local, altul, fiu de farmacist, un văduv pentru care mama Lolei spăla rufe. Tatăl unei alte fete era contabil la Ministerul de Finanţe, unde lucra şi tatăl Lolei ca portar. Dar Mordechai îi trata pe toţi în mod egal, aşa că până la urmă şi-a făcut şi ea curaj să pună o întrebare.

— Dar, Mordechai, a întrebat sfioasă, nu eşti fericit în ţara ta, vorbind limba ta, fără să trebuiască să munceşti atât de mult?

Mordechai s-a întors spre ea zâmbind.

— Asta nu e ţara mea, a spus blând. Şi nu e nici a ta. Adevărata casă a evreilor este Eretz Israel, şi de aceea sunt aici, ca să vă povestesc despre viaţa pe care am putea să o avem, să vă pregătesc şi să vă iau cu mine, să ne clădim patria noastră evreiască. Şi-a ridicat mâinile ca şi cum ar fi inclus-o şi pe ea într-o îmbrăţişare. Dacă îţi doreşti cu adevărat, poţi transforma visul în realitate. A făcut o pauză, lăsând cuvintele să plutească în aer. Un mare om a spus aceste lucruri şi eu îl cred. Dar tu, Lola? Vei încerca să-ţi împlineşti visurile?

Ea s-a înroşit pentru că nu era obişnuită cu atâta atenţie şi Mordechai i-a zâmbit cu căldură. Apoi el şi-a depărtat mâinile ca şi cum ar fi vrut să strângă în braţe

întregul grup.

— Gândiţi-vă la asta. Ce vă doriţi? Să fiţi porumbei care aşteaptă firimiturile altora, sau şoimi de deşert, să planaţi în zbor spre propriul destin?

Isak, fiul farmacistului, era un băiat slab, foarte studios şi cu membre subţiri ca nişte creioane. Mama Lolei spunea tot timpul că oricât de deştept ar fi fost farmacistul, nu avea nici cea mai vagă idee despre cum trebuie hrănit un copil în creştere. Dintre toţi oamenii din sală, Isak părea singurul deranjat de zborul retoric al lui Mordechai. Acesta a observat şi s-a întors cu toată forţa şi căldura spre el:

— Ce este, Isak? Ai o opinie pe care vrei să ne-o împărtăşeşti?

Isak şi-a împins în sus ochelarii rotunzi cu ramă de sârmă şi a răspuns:

— Poate că ceea ce spui tu este valabil pentru evreii din Germania. Cu toţii am auzit ştirile îngrozitoare de acolo. Dar nu şi aici. Antisemitismul nu a făcut niciodată parte din viaţa noastră din Sarajevo. Uite unde se află sinagoga: între moschee şi biserica ortodoxă. Îmi pare rău, dar Palestina este casa arabilor şi nu a noastră. Cu siguranţă, nu a mea. Noi suntem europeni. De ce să întoarcem spatele unei ţări care ne-a oferit prosperitate şi educaţie, ca să devenim nişte ţărani între oameni care nu ne vor lângă ei?

— Deci eşti fericit să fii porumbel? a spus Mordechai cu un zâmbet, deşi intenţia de a-l minimaliza pe Isak i-a fost evidentă până şi Lolei.

Isak şi-a ciupit nasul şi şi-a scărpinat fruntea.

— Poate, dar măcar porumbeii nu fac niciun rău. Şoimul trăieşte pe seama altor creaturi care locuiesc în deşert.

Lola i-a ascultat certându-se până când a început s-o doară capul. Nu putea să îşi dea seama cine are dreptate.

S-a tot foit în pat, încercând să îşi elibereze mintea de toate aceste gânduri. Trebuia să doarmă pentru că altfel nu va putea să îşi facă bine treaba a doua zi şi tatăl ei o va întreba ce i se întâmpla. Lola lucra la spălătorie, împreună cu mama ei, Rashela. Dacă era obosită, mersul pe stradă cu cele două coşuri pline, unul cu rufe curate şi altul cu rufe murdare, devenea o corvoadă. Aburul cald şi umed ar ameţi-o atunci când ar trebui să aibă grijă de cazan şi mama ei ar putea să o găsească prăbuşită într-un colţ, în timp ce apa s-ar răci şi o pojghiţă de grăsime s-ar forma la suprafaţă.

Lujo, tatăl ei, nu avea suflet rău, dar era foarte strict şi pragmatic. La început, o lăsa să meargă la Tinerii Gardieni, *Hashomer Haza* în ebraică, dacă îşi termina treaba. Prietenul lui, Mosa, custode la Centrul comunităţii evreieşti, îi vorbise frumos despre acel grup, spunând că este o organizaţie de tineret inofensivă, la fel ca şi cercetaşii. Dar apoi Lola a adormit şi a lăsat focul de la cazan să se stingă. Mama ei a dojenit-o aspru şi tatăl a întrebat de ce. Când a aflat că fusese la dans, la o horă, unde băieţii şi fetele dansau împreună, i-a interzis să mai participe la alte întâlniri.

— Fiica mea, ai doar cincisprezece ani. Când vei fi un pic mai mare, îţi vei găsi un logodnic şi el te va duce la dans.

Îl rugase frumos să o lase, jurând că va sta pe un scaun în timpul dansurilor.

— Sunt multe lucruri pe care le învăţ acolo, i-a spus ea.

— Ce lucruri? a întrebat el dispreţuitor. Lucruri care să te ajute să câştigi o pâine pentru familia ta? Nu? Nici nu credeam. Idei nebuneşti. Idei comuniste, din câte am înţeles. Idei care sunt interzise în ţara noastră şi care te vor băga în încurcături de care nu ai nevoie. Şi o limbă moartă pe care nu o mai vorbeşte nimeni în afară de o

mână de bătrâni de la sinagogă. Vreau să am grijă de onoarea ta măcar, chiar dacă alţii uită de valoarea acestui lucru. Cu excursiile de duminică sunt de acord, dacă mama nu-ţi dă nimic de făcut, dar de acum încolo, serile ţi le petreci acasă.

De atunci, Lola a început să ducă o viaţă dublă care o extenua. Tinerii de la *Hashomer* se întâlneau de două ori pe săptămână, seara. În acele nopţi se culca devreme, odată cu sora ei mai mică. Câteodată, când era foarte obosită, îi era teribil de greu să nu adoarmă, în timp ce simţea corpul micuţ al Dorei lângă ea şi îi asculta răsuflarea uşoară. Nerăbdarea era singurul lucru care o ţinea trează până când îi auzea pe părinţii ei sforăind şi atunci ştia că poate să plece. Se furişa afară, trântindu-şi nişte haine în grabă şi sperând că niciunul dintre vecini nu a observat-o.

În seara în care Mordechai a spus grupului că pleacă, Lola nu l-a înţeles.

— Plec acasă, a zis el.

Lola a crezut că se referea la Travnik. Apoi şi-a dat seama că vorbea despre cargobotul spre Palestina şi că nu avea să-l mai vadă niciodată. I-a invitat pe toţi să îşi ia rămas-bun de la el la gară când avea să plece. Apoi a anunţat că Avram, un ucenic tipograf, hotărâse să-l însoţească.

— El este primul. Sper că şi alţii mă vor urma. Apoi se uită spre Lola, iar ei i se păru că privirea lui stăruise asupra ei mai mult decât asupra celorlalţi. Oricând veţi veni acasă, vă vom întâmpina cu bucurie.

În ziua plecării lor, Lola ar fi vrut să meargă la gară, dar mama ei îi dăduse o grămadă de lucruri de spălat. Rashela călca cu fierul greu, în timp ce Lola era la postul său de la cazan şi de la calandru. La ora la care trenul lui Mordechai trebuia să plece spre port, Lola se holba la pereţii gri ai spălătoriei şi la aburul care făcea condens şi

se prelingea pe piatra rece. Mirosul de mucegai îi umplea nările. Încercă să îşi imagineze lumina albă şi puternică, atingând frunzele de măslin, aşa cum o descrisese Mordechai, şi să simtă mirosul florilor de portocal într-una din grădinile cu garduri de piatră din Ierusalim.

Cel care i-a luat locul lui Mordechai, Samuel, un tânăr din Novi Sad, ştia totul despre activităţile în natură, dar îi lipsea carisma lui Mordechai care o ţinuse trează pe Lola la întâlnirile nocturne. Acum, adorm ea mult mai uşor aşteptând ca părinţii ei să se culce. Se trezea la chemarea pentru rugăciunea de dimineaţă a muezinului către vecinii ei musulmani. Atunci realiza, cu un uşor regret, că pierduse încă o întâlnire.

Alţi băieţi şi alte fete i-au urmat pe Avram şi pe Mordechai în Palestina, de fiecare dată însoţiţi la gară de un alai de oameni de la care să-şi ia rămas-bun. Ocazional le scriau celor rămaşi. De fiecare dată aceleaşi lucruri, că munca e grea, dar că pământul acela merită tot efortul şi să fii un evreu care construieşte un pământ evreiesc este tot ceea ce contează pe lume. Lola punea sub semnul întrebării aceste scrisori. Cu siguranţă cuiva ar fi trebuit să-i fie dor de casă. Cu siguranţă această viaţă nu putea fi potrivită pentru toţi cei care au încercat-o. Părea că toţi cei plecaţi deveniseră o singură persoană, vorbind cu aceeaşi voce monotonă.

Ritmul plecărilor s-a înteţit pe măsură ce veştile din Germania se înrăutăţeau. Anexarea Austriei adusese Reich-ul la graniţele lor. Dar viaţa la Centru se desfăşura ca şi până atunci, cu bătrânii care se întâlneau la o cafea şi o bârfă, cu întrunirile de *Oneg Shabbat* din fiecare seară de vineri. Nu exista niciun sentiment de pericol, nici măcar atunci când guvernul a ignorat grupările fasciste care au început să umble pe străzi, hărţuind evreii şi luând la bătaie ţiganii.

— Sunt doar nişte bădărani, zicea Lujo, ridicând din

umeri. Fiecare comunitate îşi are propriile scursuri. Chiar şi a noastră. Asta nu înseamnă nimic.

Uneori, în timp ce lua rufele murdare de la vreo familie din partea mai înstărită a oraşului, Lola îl vedea pe Isak, cu o geantă mare de cărţi pe umăr. Era la universitate acum. Studia chimia, ca şi tatăl său. Lola voia să îl întrebe ce credea despre bandele de nenorociţi şi dacă faptul că Franţa capitulase îl îngrijora vreun pic. Dar coşul puturos pe care îl căra o stânjenea întotdeauna. Şi nici nu era sigură că poate pune întrebările astfel încât să nu pară o proastă.

Când Stela Kamal a auzit un ciocănit la uşa apartamentului ei, şi-a dus mâna la creştetul capului, şi-a lăsat pe faţă vălul de dantelă şi s-a dus să răspundă. Era în Sarajevo de mai bine de un an, dar încă păstra cu sfinţenie regulile stricte din Priştina, care interziceau femeii musulmane să îşi arate chipul unui bărbat străin.

În acea după-amiază, însă, nu o deranja un bărbat, ci o spălătoreasă trimisă de soţul ei. Stelei i se făcu milă de tânăra fată. În spate căra un coş mare de răchită cu haine apretate şi călcate, iar de curelele sale atârnau saci de pânză plini cu haine murdare. Părea obosită şi înfrigurată. Stela îi oferi o băutură caldă.

La început, Lola n-a înţeles accentul albanez puternic al Stelei. Apoi Stela şi-a dat la o parte vălul de pe faţă şi a repetat oferta, mimând cum toarnă cafea dintr-o *džezva*[20]. Lola acceptă cu plăcere; era atât de frig afară şi mersese kilometri întregi. Stela o invită în apartament şi se duse spre *mangal,* grătarul unde cărbunii erau încă încinşi. Puse cafeaua în *džezva* şi o dădu în clocot o dată, de două ori.

Aroma bogată îi făcu poftă Lolei. Se uită în jur. Nu văzuse niciodată atâtea cărţi. Pereţii erau împânziţi de rafturi cu cărţi. Nu era un apartament foarte mare, dar

20 Ibric cu gâtul lung pentru prepararea cafelei turceşti (în lb. bosniacă).

fiecare obiect avea o graţie simplă, de parcă s-ar fi aflat dintotdeauna acolo. Mesele scunde din lemn, încastrate cu sidef, în stil turcesc, susţineau mai multe cărţi deschise. Câteva covoare în culori pământii încălzeau podelele parchetate. Grătarul era foarte vechi, din cupru lustruit, şi decorat cu semiluni şi stele.

Stela reveni şi îi oferi Lolei un *fildžan*[21] delicat, de porţelan, decorat tot cu o semilună şi cu stele. Ridică sus de tot *džezva* şi turnă cafeaua fierbinte într-un firicel continuu, maroniu. Lola strânse în palme cănuţa fără toarte şi simţi cum aburul parfumat îi mângâie faţa. În timp ce sorbea din cafeaua tare, Lola privi peste marginea cănii către tânăra musulmană. Chiar şi acasă, Stela avea părul strâns la spate sub mătasea albă, imaculată, şi sub vălul de dantelă, gata să fie tras din nou peste faţă dacă modestia o impunea. Tânăra era foarte frumoasă, avea pielea arămie şi ochii migdalaţi. Lola realiză, cu surprindere, că ele ar fi putut avea aceeaşi vârstă. Se simţi invidioasă. Mâinile în care Stela ţinea cafeaua erau albe şi fine, nu pline de bătături şi roşii ca ale Lolei. Ce bine trebuie să fie să ai o viaţă atât de uşoară, într-un apartament atât de frumos, având întotdeauna pe cineva care să facă pentru tine toate treburile supărătoare.

Apoi observă o poză cu ramă argintie, înfăţişând-o pe femeie în ceea ce părea a fi ziua nunţii ei. Era ciudat că expresia feţei sale nu trăda nicio urmă de bucurie.

Bărbatul de lângă ea era înalt şi distins, purta un fes şi o tunică lungă şi neagră de lână, dar părea de două ori mai bătrân decât ea. Probabil că era o căsătorie aranjată. Lola auzise că tradiţia albaneză le impunea mireselor să stea practic nemişcate de dimineaţa până seara în ziua nunţii, interzicându-le să participe în vreun fel la ceremonie. Până şi cel mai vag zâmbet era considerat lipsit de modestie şi condamnabil. Lola, obişnuită cu distracţia

21 Ceaşcă de cafea tradiţională, foarte mică (în lb. bosniacă).

nebunească până şi la cea mai tradiţională nuntă evreiască, nu putea să îşi imagineze aşa ceva. Se întreba dacă acest obicei exista cu adevărat, sau era doar unul dintre zvonurile pe care fiecare comunitate le inventează despre alta. Uitându-se la poză, simţi cum invidia îi dispare. Ea se va mărita cu un bărbat tânăr şi puternic. Ca Mordechai.

Stela observă că Lola cerceta cu atenţie fotografia.

— Acela este soţul meu, Serif *effendi*[22] Kamal, a spus zâmbind îmbujorată. Îl cunoşti? Majoritatea oamenilor din Sarajevo îl cunosc.

Lola clătină din cap. Nu avea cum să existe vreo legătură între familia ei săracă şi analfabetă şi marele clan al Kamalilor, familie influentă de ulemale, sau intelectuali, care a dat Bosniei mulţi muftii, conducătorii religioşi ai unei provincii.

Serif Kamal studiase teologia la Universitatea din Istanbul şi limbile orientale la Sorbona, în Paris. Fusese profesor şi ministru al cultelor înainte să devină bibliotecar-şef la Muzeul Naţional. Vorbea zece limbi şi scrisese texte ştiinţifice de istorie şi arhitectură, chiar dacă specializarea lui erau manuscrisele antice. Pasiunea lui intelectuală era literatura care se dezvoltase în nodul cultural al oraşului Sarajevo: poezii lirice scrise de slavi musulmani în arabă clasică, dar urmând forma sonetelor lui Petrarca ce fuseseră aduse pe coasta Dalmaţiei de la curtea lui Diocleţian.

Serif amânase căsătoria ca să îşi urmeze studiile şi îşi luase totuşi o soţie doar ca să scape de gura celor din jur. Îl vizitase destul de des pe tatăl Stelei, profesorul lui de albaneză, care la un moment dat începu să îi bată apropouri despre celibatul cam îndelungat. Mai în glumă, mai în serios, Serif i-a spus că se va însura doar cu una

22 Titlu nobiliar turcesc, folosit de obicei pentru persoanele cu educaţie şi pentru oficialii guvernului.

dintre fetele lui, şi în următoarea clipă se pomeni cu o mireasă. Un an mai târziu, încă se minuna cât de fericit este cu această nouă prezenţă tânără şi suavă din viaţa lui. Mai ales de când îi spusese că e însărcinată.

Stela împachetase cu grijă hainele şi aşternuturile murdare. I le dădu Lolei cu sfială. Întotdeauna spălase singură rufele. Era una dintre îndatoririle ei, dar, aflând de venirea copilului, Serif insistase ca ea să-şi uşureze munca.

Lola ridică pe umeri coşul, îi mulţumi Stelei pentru cafea şi îşi văzu de drum.

Într-o dimineaţă de aprilie, când primul vânt călduţ topea zăpada, aducând mirosuri de iarbă proaspătă din munţi, forţele aeriene germane trimiteau, val după val, bombardierele Stuka să atace Belgradul. Armatele a patru naţiuni ostile luau cu asalt graniţele. Armata iugoslavă urma să fie înfrântă în mai puţin de două săptămâni. Deja Germania declarase oraşul Sarajevo parte a unui nou stat: „Acesta este noul Stat Independent Croat, sub conducere ustaşă, care trebuie epurat de sârbi şi evrei. Nu mai este loc pentru ei aici. Nu va mai rămâne nimic în picioare din ceea ce le-a aparţinut”, declara liderul numit de nazişti.

În 16 aprilie, nemţii au intrat în Sarajevo şi în următoarele două zile au făcut ravagii în cartierul evreiesc. Furau tot ce li se părea valoros şi dădeau foc vechilor sinagogi.

Legile antievreieşti pentru „protecţia sângelui arian şi a demnităţii poporului croat” însemnau că tatăl Lolei, Lujo, nu mai lucra la Ministerul Finanţelor. Era, în schimb, obligat să lucreze într-o brigadă de muncă, împreună cu alţi evrei, chiar şi intelectuali, cum era tatăl lui Isak, farmacistul. Toţi erau obligaţi să poarte o stea galbenă. Sora cea mică a Lolei, Dora, fusese exmatriculată de la şcoală. Familia, care fusese întotdeauna săracă, trebuia să se bazeze acum doar pe cei câţiva bănuţi pe care îi

câştigau Lola şi Rashela.

Stela Kamal era neliniştită. Soţul ei, de obicei foarte atent şi interesat de tot ce făcea ea, abia dacă îi mai adresase câteva vorbe în ultimele două zile. Se întoarse târziu de la muzeu, abia se atinse de cină şi se închise în biroul lui. A doua zi dimineaţă, mormăi ceva la micul dejun şi plecă devreme la serviciu. Când Stela merse să facă ordine prin birou, găsi masa plină de hârtii, unele cu multe corecturi, cu numeroase pasaje tăiate, altele mototolite pe podea.

De obicei, Serif lucra foarte calm. Biroul lui era impecabil aranjat şi organizat. Deşi se simţea vinovată, Stela netezi una dintre hârtii, pe care citi: „Germania nazistă este o cleptocraţie". Nu ştia cuvântul. „Muzeele au datoria de a rezista jefuirii moştenirii culturale. Pierderile din Franţa şi Polonia ar fi putut fi oprite dacă directorii de muzee nu şi-ar fi oferit serviciile în sprijinul prădărilor. În schimb, spre ruşinea noastră, avem una dintre cele mai nazificate profesiuni din Europa..." Nu mai scria nimic altceva. Ridică un alt ghemotoc de hârtie. Avea un titlu puternic subliniat: antisemitismul este străin musulmanilor din Bosnia şi Herţegovina. Pagina părea a fi un articol, sau un fel de scrisoare deschisă, care condamna aprobarea legilor antievreieşti. Avea foarte multe tăieturi, dar Stela reuşi să citească totuşi câteva propoziţii: „numai un artificiu luminos, menit să îi distragă pe oameni de la adevăratele lor probleme...", „Sprijin pentru evreii săraci, al căror număr este mult mai mare decât se estimează..."

Stela mototoli din nou hârtia şi o aruncă la coş. Îşi apăsă încheieturile degetelor în curbura spatelui care începea să o doară. Ştia că soţul său era cel mai înţelept bărbat din lume. Nici acum nu se îndoia. Dar tăcerea lui, paginile mototolite şi frazele alarmante... Se gândi să îi vorbească despre toate acestea. Toată ziua a repetat ce

avea să îi spună, dar când a venit acasă, i-a turnat cafea din *džezva* şi nu i-a zis nimic.

Peste câteva săptămâni, s-au făcut primele arestări. La începutul verii, Lujo a primit ordin de deportare la un lagăr de muncă silnică. Rashela a plâns şi l-a implorat să ignore ordinele şi să fugă din oraş, dar Lujo i-a răspuns că e puternic şi muncitor şi că se va descurca. Îşi mângâie soţia pe bărbie şi îi spuse:

— E mai bine aşa. Războiul nu poate dura o veşnicie. Şi dacă fug, vor veni după tine.

Nu avusese niciodată nimic de demonstrat. O sărută lung şi drăgăstos şi se urcă în camion.

Lujo nu ştia că nu existau lagăre de muncă, ci doar locuri de înfometare şi tortură. Înainte de sfârşitul anului, avea să mărşăluiască spre dealurile din Herţegovina, o zonă stearpă şi plină de eroziuni unde se formau adevărate labirinturi. Până şi râurile dispăreau prin cotloane subterane, ca să reapară miraculos la câţiva kilometri distanţă, împreună cu alţi oameni răniţi şi sleiţi de puteri – evrei, ţigani şi sârbi –, Lujo stătea la gura unei peşteri negre ca noaptea, al cărei fund nici nu se vedea. Un paznic ustaş îi reteză tendoanele de la genunchi şi îl împinse în abis.

S-au întors după Rashela când Lola era plecată să ducă hainele curate. Soldaţii aveau liste cu toate soţiile evreice ale căror soţi şi fii fuseseră deja deportaţi. Le conduseră în camioane şi le închiseră în sinagoga distrusă.

Când s-a întors acasă, Lola a văzut că mama şi sora ei lipseau, iar puţinele lor lucruri fuseseră răvăşite, probabil în căutarea unor obiecte valoroase. Fugi către apartamentul mătuşii sale, care era la doar câteva străduţe distanţă, şi bătu la uşă până când începură să o doară degetele. O vecină musulmană, o doamnă drăguţă, care

încă mai purta un *chador*[23] tradiţional, i-a deschis uşa şi a chemat-o înăuntru. I-a dat un pahar cu apă şi i-a povestit ce se întâmplase.

Lola se străduia să nu cedeze în faţa fricii care o copleşea. Trebuia *să gândească.* Ce era de făcut? Ce *putea* să facă? Singurul lucru de care devenea conştientă, prin iureşul de gânduri, era că trebuie să le găsească. Se îndreptă spre uşă. Vecina o prinse de mână şi îi spuse:

— Or să te recunoască. Ia asta.

Şi îi întinse Lolei un *chador.* Lola îşi puse mantia pe ea şi plecă spre sinagogă. Uşa principală, făcută ţăndări de topoare, atârna acum în balamale. Erau foarte mulţi paznici acolo, aşa că Lola ocoli clădirea spre camera micuţă unde se păstrau *siddurim*[24]*.* Geamul fusese deja spart. Luă mantia, o înfăşură pe mână şi scoase din ramă o ultimă bucată de sticlă zimţuită. Îşi strecură mâna înăuntru şi desprinse cârligul, iar rama goală se înclină în afară. Se trase apoi până sus, pe pervaz. Cămăruţa era devastată; rafturile erau dărâmate şi cărţile de rugăciune erau aruncate pe jos. Se simţea un miros oribil. Cineva defecase pe cărţi.

Cu braţele ei puternice, antrenate de ridicarea rufelor ude, Lola reuşi să îşi salte corpul până ajunse suspendată pe pervaz. Lovi cu picioarele şi se agită, în timp ce marginea de fier îi distrugea hainele, dar reuşi să se strecoare prin deschizătură şi să sară cât mai încet posibil pe podea. Apoi deschise uşa grea din lemn lustruit. O putoareîncred ibilă de frică şi transpiraţie, hârtie arsă şi urină umplea sanctuarul desacralizat. Chivotul ce păstrase vechea Toră a comunităţii, adusă din Spania cu multe secole în urmă, era deschis şi înnegrit de flăcări. Stranele distruse şi culoarele pline de cenuşă erau ticsite cu femei

---

23 Mantie purtată de femeile musulmane în spaţiul public.

24 *Siddur* (plural *siddurim)* — carte evreiască de rugăciuni, care conţine ordinea rugăciunilor zilnice.

înnebunite de frică, tinere, bătrâne, care încercau să-şi liniştească odraslele ale căror plânsete erau amplificate de cupola înaltă de piatră. Unele stăteau aplecate, ţinându-şi capul în palme.

Lola îşi croi drum prin mulţime, încercând să nu atragă atenţia asupra ei. Mama, sora ei cea mică şi mătuşa stăteau îmbrăţişate într-un colţ. Ajunse în spatele mamei şi îi puse încet mâna pe umăr.

Rashela crezu că Lola fusese şi ea capturată şi suspină. Lola îi făcu semn să nu scoată un sunet şi îi spuse repede:

— Este o ieşire printr-o fereastră. Aşa am intrat. Putem să fugim împreună.

Rena, mătuşa Lolei, îşi ridică mâinile grase şi arătă spre corpul ei masiv, într-un gest de înfrângere.

— Eu nu, draga mea copilă. Eu nu merg nicăieri. Inima mă lasă şi nu pot nici să respir.

Lola intră în panică. Ştia că mama ei nu îşi va părăsi sora iubită.

— Te voi ajuta eu, o imploră. Te rog, hai să încercăm.

Faţa mamei ei, întotdeauna ridată şi îngrijorată, părea şi mai îmbătrânită în acele momente. Clătină din cap:

— Lola, au liste. Or să vadă că lipsim când or să încarce camioanele. Şi oricum, unde să ne ducem?

— Putem să mergem în munţi, spuse Lola. Ştiu cum să ajungem acolo. Ne vom adăposti în peşteri. Vom merge în sate musulmane. Acolo ne vor ajuta cu siguranţă.

— Lola, musulmanii au fost şi ei la sinagogă. Au dat foc şi au stricat, au furat şi s-au bucurat ca şi ustaşii.

— Doar câţiva, nu majoritatea.

— Lola, dragă, ştiu că ne vrei binele, dar Rena e bolnavă şi Dora e prea mică.

— Dar vom reuşi, crede-mă. Ştiu munţii, eu…

Mama îşi sprijini mâna pe braţul Lolei.

— Ştiu că îi ştii. Toate nopţile pe care le-ai petrecut la Hashomer trebuie să te fi învăţat ceva.

Lola o privi uimită pe mama ei.

— Chiar credeai că dorm? Nu. Voiam să mergi. Eu nu sunt ca tatăl tău. Nu mă preocupă onoarea ta. Ştiu că eşti o fată modestă, dar acum trebuie să pleci de aici. Ba da, întări ea când Lola clătină din cap. Sunt mama ta şi trebuie să mă asculţi. Tu du-te. Locul meu e aici cu Dora şi sora mea.

— Te rog, mamă, lasă-mă să o iau măcar pe Dora.

Rashela scutură din cap. Se lupta din răsputeri să îşi înfrâneze lacrimile. Pe piele îi apăruseră pete roşii din pricina efortului.

— Singură ai cele mai multe şanse. Ea nu va putea ţine pasul cu tine.

— Pot să o duc eu…

Dora, agăţată de mama ei, privea pe rând persoanele pe care le iubea cel mai mult pe lume şi, realizând că la sfârşitul acestei discuţii o va pierde pe una dintre ele, începu să plângă.

Rashela o mângâie şi se uită în jur să vadă dacă izbucnirea copilei n-a atras atenţia vreunui gardian.

— După război o să ne întâlnim din nou.

Întinse mâinile spre faţa Lolei şi o mângâie pe obraji.

— Acum, du-te. Încearcă să rămâi în viaţă.

Lola îşi trecu mâinile prin părul încurcat, trăgând atât de tare până când simţi durerea. Îşi strânse în braţe mama şi sora. Îşi sărută mătuşa. Apoi se întoarse şi îşi făcu loc prin mulţimea de trupuri înghesuite pe podea, ştergându-şi ochii. Când ajunse la uşa cămăruţei, se asigură că nu e urmărită şi apoi se strecură înăuntru. Rămase o clipă sprijinită de uşă, ştergându-şi nasul de mâneca hainei. Când îşi lăsă mâna în jos, o alta, mică şi albă, i-o prinse. Mânuţa aparţinea unei fetiţe cu chip de spiriduş, cu ochi mari în spatele unor ochelari cu lentile

groase şi cu un deget aşezat ferm peste buze. O trase pe Lola tare în jos şi arătă spre fereastră. Lola văzu umbra unei caschete germane şi gura unei puşti trecând pe lângă geamul spart.

— Ştiu cine eşti, şopti fetiţa, care părea să aibă vreo nouă sau zece ani. Mergeai la *Hashomer* cu fratele meu, Isak. Şi eu trebuia să merg anul ăsta.

— Unde e Isak? Lola ştia că fusese dat afară de la universitate. A fost condamnat la muncă silnică?

Fata scutură din cap.

— L-au luat pe tata, dar Isak a fugit cu partizanii. Mai sunt şi alţii din grup: Maks, Zlata, Oskar… poate chiar mai mulţi acum. Isak n-a vrut să mă ia cu ei pentru că sunt prea mică, deşi i-am zis că pot să transmit mesaje sau să spionez. Nu m-a ascultat. Mi-a spus că va fi mai bine pentru mine cu vecinii. Dar se înşală. *Trebuie* să mă ia acum, pentru că aici nu m-ar aştepta decât moartea.

Lola se cutremură. Niciun copil de vârsta ei n-ar fi trebuit să vorbească aşa. Din păcate însă avea dreptate. Lola văzuse moartea pe chipurile celor iubiţi.

Lola o privi pe surioara lui Isak. O fetiţă oropsită, nu cu mult mai mare decât Dora. Însă faţa ei era animată de aceleaşi griji ca şi a fratelui său.

— Nu ştiu, spuse Lola. O să fie mult de mers şi e foarte periculos să ieşim din oraş… cred că fratele tău…

— Dacă vrei să ştii unde e, trebuie să mă iei şi pe mine. Altfel nu-ţi spun. Şi oricum am ăsta.

Fetiţa căută sub şorţuleţ şi scoase un Luger[25] german. Lola privi uimită.

— De unde îl ai?

— L-am furat.

— Cum?

— Când au venit după noi, am vomitat pe soldatul care mă căra spre camion. Mâncasem peşte, aşa că

25 Pistol semiautomat folosit de nemţi în cele două războaie mondiale.

mirosea destul de urât. M-a lăsat jos şi a tras o înjurătură. În timp ce încerca să se cureţe, i-am furat ăsta din teacă şi am rupt-o la fugă. M-am ascuns în clădirea în care locuia mătuşa ta. Te-am urmărit până aici. Ştiu unde este fratele meu, dar nu ştiu cum să ajung acolo. Mă iei sau nu?

Lola îşi dădu seama că acea copilă încăpăţânată nu va putea fi convinsă să spună unde sunt fratele ei şi ceilalţi partizani. Fie că le convenea sau nu, depindeau una de cealaltă. Când se întunecă săriră pe fereastră şi se pierdură pe străduţele lăturalnice ale oraşului.

Timp de două zile, Lola şi Ina au dormit prin peşteri şi şoproane şi au furat ouă, pe care le-au sorbit crude, până au ajuns pe teritoriul partizanilor. Isak îi dăduse Inei numele unui fermier, un bătrân cu o faţă aspră de vreme şi cu mâini mari şi puternice.

Nu a pus nicio întrebare. Le-a deschis uşa şi le-a poftit înăuntru. Soţia lui a bombănit ceva despre părul lor încâlcit şi despre feţele lor incredibil de murdare, în timp ce le fierbea nişte apă într-o căldare mare, neagră, ca să se spele. Apoi le pregăti o tocăniţă de miel cu cartofi şi morcovi, prima masă adevărată pe care o văzuseră de când părăsiseră oraşul. Le unse cu alifii picioarele rănite şi le lăsă să doarmă două zile, înainte ca soţul ei să le ducă în tabăra din munţi a partizanilor.

Lola se bucura că apucase să mănânce şi să se odihnească, deoarece urcuşul se făcea pe o pantă aproape verticală. În timp ce urca însă, realiză că se află într-o mare încurcătură. Se gândise numai că vrea să iasă din oraş, dar nu credea că este destul de curajoasă ca să ia parte la lupte împreună cu partizanii. Cu ce i-ar fi putut ajuta o spălătoreasă? Circulau deja zvonuri despre atacuri ale partizanilor pe liniile de cale ferată şi poduri, şi altele oribile despre răniţii capturaţi de naziști. Una dintre aceste poveşti susţinea că nişte partizani răniţi fuseseră

întinşi pe şosea şi că nemţii trecuseră cu un camion înainte şi înapoi peste trupurile lor. Lola se agăţă de un colţ de stâncă şi se ridică pe suprafaţa pietrei, în timp ce toate aceste poveşti îngrozitoare îi treceau prin minte.

Ajunseră pe o culme lată, unde tot soiul de ierburi şi de muşchi formau un fel de pernuţe naturale, şi Lola se trânti pe ele, extenuată. Deodată, văzură o siluetă în gri ieşind din păduricea nu foarte înaltă din faţa lor. Era o uniformă germană. Fermierul se lăsă repede la pământ şi ţinti. Apoi râse, sări în picioare şi îl îmbrăţişă pe tânăr.

— Maks! strigă Ina şi ţâşni spre tânărul care o prinse în braţe.

Maks era unul dintre cei mai buni prieteni ai lui Isak. Ina îşi vârî degetul în gaura pe care o lăsase smulgerea insignei naziste. În locul ei era cusută grosolan o stea galbenă cu cinci colţuri, emblema Rezistenţei.

— Bună, surioara lui Isak. Bună, Lola. Deci voi sunteţi noile noastre partizane?

Maks aşteptă un moment ca fetele să îşi ia rămas-bun de la fermier, după care îşi luă şi el la revedere. Apoi le conduse de-a lungul culmii spre o clădire joasă, construită din grinzi masive, palplanşe şi mortar. Lola îl recunoscu pe Oskar, aşezat în iarba încălzită de soare, sprijinit de perete. Era cu doi băieţi pe care ea nu îi cunoştea. Cu toţii încercau să scape de păduchii din hainele lor, dintre care două erau uniforme nemţeşti şi una cusută dintr-o bucată de pătură gri.

Maks le conduse pe Lola şi pe Ina pe lângă băieţi, prin mizeria din care se ajungea la singura intrare a clădirii. Uşa se deschidea în bucătărie. Acoperişul lung, de paie, lăsa destul loc în vârf pentru o mansardă la care ducea o scară.

— Un loc foarte bun de dormit, spuse Maks. E cald, chiar dacă un pic cam plin de fum.

Podeaua bucătăriei era din pământ bătătorit,

acoperită parţial cu cărămidă, peste care ardea un foc descoperit. Fumul plutea drept spre căpriori şi apoi ieşea printre paie. Casa nu avea horn. Un lanţ gros ţinea oalele deasupra focului. Lola observă câteva vase cu apă lângă uşă. În spate erau două camere cu podele de scândură. Într-una dintre ele se afla un *pec,* un cuptor de ciment. Lola văzu sârmele de uscat rufe de deasupra şi dădu din cap aprobator. Va putea spăla şi usca haine, chiar şi pe timp de iarnă, când rufele nu pot fi agăţate afară.

— Bine aţi venit la sediul unităţii noastre, spuse Maks. Suntem doar şaisprezece… optsprezece acum, dacă vă numărăm şi pe voi şi dacă veţi fi acceptate de către comandant. Pe nouă dintre noi îi cunoaşteţi de la *Hashomer.* Restul sunt ţărani de pe-aici. Fete şi băieţi de treabă, dar foarte tineri. Deşi nu aşa tineri ca tine, spuse, gâdilând-o pe Ina, care chicoti.

Era prima oară când Lola o vedea pe fetiţă zâmbind.

— Fratele tău va fi surprins să te vadă. El este vicecomandantul unităţii. Comandantul nostru, Branko, e din Belgrad. A fost conducătorul unei ligi de tineret a Partidului Comunist de acolo.

— Şi ei unde sunt acum? întrebă Lola.

Cu toată căldura din vocea lui Maks, Lola se îngrozise la auzul cuvintelor „dacă veţi fi acceptate de comandant”. Oricât de frică îi era să devină o *partisanka,* îi era şi mai frică să nu fie respinsă şi trimisă înapoi în oraşul morţii.

— S-au dus să aducă un măgar. Curând va trebui să ne mutăm de aici şi avem nevoie de un măgar ca să ne care proviziile în misiune. Ultima dată a trebuit să cărăm în spate explozivii şi detonatoarele şi ne-au ocupat toate rucsacurile. Am rămas fără mâncare la jumătatea drumului către porţiunea de cale ferată pe care trebuia să o aruncăm în aer. Două zile n-am avut nici măcar un codru de pâine de mâncare.

Pe măsură ce Maks vorbea, Lolei i se făcea tot mai frică. Nu ştia nimic despre explozivi sau arme de foc. Se uită prin bucătărie şi văzu că totuşi ştie să facă ceva.

— Pot să folosesc apa asta?

— Da, răspunse Maks. Avem un izvor la vreo zece metri de aici. Foloseşte câtă vrei.

Lola umplu cel mai mare cazan şi îl puse pe foc. Aţâţă un pic flacăra şi mai puse câteva lemne. Apoi ieşi afară. Rămase în faţa lui Oskar şi a celor doi tineri, fâstâcită, scurmând iarba cu vârful pantofului.

— Ce e, Lola? întrebă Oskar.

Ea simţi cum roşeşte.

— Mă întrebam dacă… dacă… nu vreţi să-mi daţi hainele şi pantalonii voştri.

Băieţii se uitară unul la altul şi începură să râdă.

— Ştiam eu că fetele din Sarajevo sunt rapide! spuse unul dintre ei.

— Nu puteţi să scăpaţi de păduchi dacă încercaţi să-i prindeţi, spuse Lola în grabă. Se ascund în cusături şi nu puteţi să-i găsiţi. Dacă vă fierb hainele, mor, o să vedeţi.

Tinerii, pregătiţi să facă orice ca să scape de mâncărimile infernale, îi înmânară hainele, necăjindu-se şi înghiontindu-se ca nişte căţeluşi.

— Daţi-i şi chiloţii!

— Nici gând!

— Ei bine, eu o să-i dau. N-are niciun rost să scapi de păduchii din haine, dacă îi laşi să ţi se plimbe liniştiţi pe la ouă.

Ceva mai târziu, Lola agăţa hainele aburinde – haine, pantaloni, şosete şi chiloţi – peste nişte boschete din apropiere, când Branko şi Isak ieşiră din pădurice cu un măgar încărcat de desagi.

Branko era un tânăr înalt, cu o figură severă, cu părul negru şi ochii parcă veşnic mijiţi cu scepticism. Isak abia dacă îi ajungea până la umeri, dar când o luă în braţe

pe sora lui, Lola observă că avea braţele mai groase şi pieptul mai lat decât pe vremea când era student. Faţa lui mai pierduse din paloarea naturală şi era un pic bronzată. Părea foarte fericit să o vadă pe Ina; Lolei i se păru chiar că ochii i se umeziră un pic. Dar imediat o întrebă dacă a avut grijă să nu le trădeze locaţia. Odată ce primi răspunsul aşteptat, se întoarse spre Lola:

— Îţi mulţumesc că ai adus-o şi îţi mulţumesc că ai venit.

Lola nu ştia ce să răspundă şi ridică din umeri. Nu prea avusese de ales, dar nu voia să spună asta în faţa lui Branko, care va decide dacă poate să rămână sau nu. Se pare că pentru micuţa Ina aveau o misiune. Un copil poate să se plimbe prin oraş fără să trezească suspiciuni şi să observe activităţile inamicilor. Rolul Lolei însă nu-i era foarte clar lui Branko şi prezentarea lui Isak nu o ajută foarte mult.

— Lola este o tovarăşă de la *Hashomer Haza în* spuse Isak către Branko. A venit la toate întrunirile, sau la aproape toate. Cunoaşte muntele şi…

Isak, care nu îi acordase niciodată prea multă atenţie Lolei, nu mai găsi, pe moment, alte lucruri care ar fi putut s-o recomande comandantului.

Branko se holbă la ea cu ochii lui mijiţi, până când Lola simţi că îi arde faţa. Ridică un colţ al jachetei pe care ea o întinsese la uscat.

— Şi o foarte bună spălătoreasă, spuse el. Păcat că nu avem timp pentru un astfel de lux.

— Păduchii, spuse Lola cu o voce abia auzită, sunt purtători de tifos. Şi adăugă repede, înainte să îşi piardă curajul: în caz de infestare, trebuie fierte toate hainele şi lenjeriile cel puţin o dată pe săptămână ca să… se distrugă şi ouăle… altfel, toată unitatea ar putea fi infectată.

Mordechai o învăţase asta. Era genul de informaţie practică pe care Lola o găsea importantă şi o reţinea cu

uşurinţă.

— Deci, spuse Branko, până la urmă, ştii câte ceva.

— Eu… ăăă… ştiu să pun o atelă în caz de fractură, să opresc o sângerare sau să tratez muşcături… pot învăţa să…

— Am avea nevoie de un doctor, spuse Branko, privind-o insistent, ca şi cum i-ar fi evaluat abilităţile. Isak a fost doctorul până acum, dar pe el apasă alte responsabilităţi, mult mai grele. Te-ar putea învăţa ceea ce ştie. Şi apoi, dacă te vei descurca, am putea să te trimitem la unul dintre spitalele secrete să înveţi să tratezi răniţii. O să mă mai gândesc.

Branko se întoarse cu spatele şi Lola respiră uşurată. Apoi însă el se răzgândi şi îşi întoarse din nou privirea albastră spre Lola.

— Între timp, avem nevoie de un catârgiu. Îţi plac măgarii?

Lola nu putea să-i spună că nu ştie nici să deosebească botul de coada măgarului. Se temea că Isak ar considera-o prea proastă să fie doctor. Se uită la animalul care păştea liniştit nişte iarbă. Merse spre el, ridică chingile şi observă că acestea îi săpaseră răni adânci în piele. Carnea îi era roşie şi sângera.

— Ştiu că trebuie să pui o pătură sub o greutate aşa de mare, spuse ea, dacă vrei ca animalul să facă ce-i ceri.

Deschise desagile şi începu să care pachetele grele în casă. Când Oskar vru să o ajute, ea dădu din cap.

— Mă descurc, spuse. Îi zâmbi uşor şi adăugă: în familia mea, eu am fost măgarul.

Toată lumea râse atunci, inclusiv Branko, şi, deşi nu s-a mai spus nimic, Lola ştia că fusese acceptată ca membră a unităţii de partizani.

În acea noapte, în jurul focului din cuptor, în timp ce Branko le spunea ce plănuieşte, Lola căzu din nou pradă temerilor. Branko era un fanatic. În Belgrad fusese

interogat şi bătut sub suspiciunea de activism politic. Acum vorbea despre Tito şi Stalin, şi despre datoria lor de a-i urma orbeşte pe aceşti lideri glorioşi.

— Viaţa voastră nu vă aparţine, zicea el. Fiecare zi pe care aveţi şansa să o trăiţi aparţine celor morţi. O să ne eliberăm ţara sau, dacă nu, vom muri şi noi. Nu avem niciun alt viitor în faţă.

După aceea, Lola rămase trează pe aşternutul ei tare, simţindu-se din nou singură şi pierdută şi dorind să atingă din nou spatele micuţ şi cald al Dorei. Nu voia să accepte ceea ce spusese Branko, cum că familia ei ar fi moartă, deşi golul din suflet îi lăsa prea puţin loc pentru speranţă. Evadarea din oraş şi fuga prin satele de munte o împiedicaseră să se mai gândească la asta. Dar acum, stând şi ascultând sforăitul unor străini, simţi o durere acută. De atunci înainte, tot ce va face va fi ca mersul şovăielnic printr-o ceaţă deasă.

În următoarele zile, Lola luă în primire măgarul. Nu putea să facă mare lucru cu el dacă el voia altceva. Prima misiune a fost să îl ducă până la un punct de întâlnire, de unde urma să aducă provizii. Măgarul se revoltă împotriva urcuşului şi aruncă toată încărcătura într-un desiş de mure, iar Lola trebui să înfrunte ţepii plantelor ca să recupereze cutiile de muniţie, sub blestemele şi înjurăturile lui Branko.

În fiecare zi, Lola se apropia cu grijă de măgar, îngrijindu-i rănile cu alifii din rezerva lor limitată, în timp ce acesta răgea de parcă ar fi fost biciuit. Cu timpul, rănile lui deschise se vindecară şi Lola cusu o şa moale pe care o puse sub desagi. Făcu şi un cadru special din nuiele de salvie, care îi distribuia egal greutatea. La drumuri lungi, cerea să i se îngăduie măgarului să pască o vreme în fiecare poieniţă cu anason sau trifoi.

Tratat rău, măgarul se comportase rău, dar cu timpul

ajunse să răspundă la atenţia Lolei şi în curând începu să îşi apropie afectuos botul de obrazul ei. Ei îi plăcea să-i mângâie urechile lungi şi catifelate. L-a numit Rid, din pricina culorii morcovii a blănii lui şi pentru că roşul era culoarea emblematică a mişcării partizanilor.

Lola realiză curând că, în ciuda vorbăriei lui Branko, unitatea lor nu era o mare forţă militară. În afară de Branko, doar Isak şi Maks aveau arme Sten. Tinerii ţărani şi ţărănci veniseră toţi cu câte un pistol. Comandantul brigăzii le promisese mai multe arme, dar la fiecare preluare de provizii, se părea că o altă unitate avea nevoi mai urgente.

Oskar se plângea de acest lucru mai mult decât ceilalţi, până când Branko i-a zis că dacă vrea atât de tare o armă, ar trebui să facă rost de una.

— Ina a reuşit, şi are doar zece ani, îl tachină el.

În acea noapte, Oskar părăsi tabăra. Nu se întoarse nici în ziua următoare. Lola îl auzi pe Isak certându-l pe Branko:

— L-ai trimis să facă un lucru nebunesc. Cum să pună mâna pe-o armă, când nu are şi el una?

Branko ridică din umeri:

— Sora ta a reuşit.

Îi luase Inei Lugerul şi îl purta cu fală la şold. În noaptea aceea, Lola o ajuta pe Zlata să adune lemne pentru foc, când îl văzură pe Oskar apropiindu-se printre copaci, cu un rânjet mare ca al unui clovn. Pe un umăr purta o puşcă nemţească. Era îmbrăcat într-o uniformă gri, cu câteva numere mai mare, cu pantalonii suflecaţi şi încinşi cu un şnur la mijloc. Avea şi un rucsac nemţesc, plin cu provizii.

Refuză să povestească ce i se întâmplase până când nu se strânse toată lumea. În timp ce împărţea bucăţi de cârnaţi nemţeşti, le povesti cum s-a furişat în satul ocupat din apropiere şi cum se ascunsese în tufişuri.

— A trebuit să stau acolo aproape o zi întreagă să îi urmăresc pe nemţi cum veneau şi plecau, începu el. Întotdeauna mergeau câte doi sau câte trei. În sfârşit, unul a venit singur. Am aşteptat să treacă, am sărit din tufiş, l-am împuns cu un băţ în spate, între umeri, şi am strigat *Stoi!* Idiotul chiar a crezut că eram înarmat. Şi-a ridicat mâinile, i-am luat puşca şi apoi i-am spus să se dezbrace în chiloţi.

Toată lumea râdea în hohote acum, în afară de Branko.

— Şi apoi l-ai omorât, zise, cu o voce rece şi plată.

— Nu… Nu mi s-a părut necesar… Nu era înarmat… Am crezut…

— Şi mâine va fi înarmat din nou, şi poimâine îţi va ucide tovarăşul. Sentimental prost. O să-i dai Zlatei puşca. Măcar ea ştie cum s-o folosească.

Era prea întuneric şi Lola nu putea să-i vadă faţa lui Oskar, dar îi simţi furia tăcută.

În noaptea următoare, unitatea trebuia să asigure paza unui loc de întâlnire. Misiunea Lolei era să stăpânească măgarul, să aibă grijă să rămână liniştit şi tăcut, până când avea să care armele, staţiile radio şi medicamentele care urmau să fie paraşutate. În timp ce unitatea stătea ascunsă la liziera pădurii, partizani dintr-o altă unitate, conduşi de un străin – un spion britanic, spusese cineva –, se pregăteau să anunţe prin semnale de foc locaţia lor unui pilot al aliaţilor. Lola tremura de frică şi de frig. Se lipi de blana deasă a lui Rid, căutând să se încălzească. Nu avea armă, în afară de grenada pe care toţi partizanii o purtau la centură.

„Dacă sunteţi în pericol de a fi capturaţi, o veţi folosi să vă sinucideţi şi să luaţi cât mai mulţi inamici cu voi”, le spusese Branko. „Sub niciun chip nu trebuie să fiţi prinşi în viaţă. Folosiţi grenada ca să scăpaţi de tortură şi de trădare”.

Luna nu se ridicase încă pe cer. Lola se uită în sus, căutând măcar nişte stele, dar coroanele dese ale copacilor o împiedicau să le găsească. Imaginaţia ei popula întunericul cu batalioane întregi de nemţi, gata să îi prindă în ambuscadă. Noaptea se scurgea încet. Chiarînainte de răsărit, vântul se înteţi, azvârlind în jur ace de pin. Branko decise că receptarea se anulase şi îi semnală Lolei să se pregătească de plecare. Istovită şi înţepenită de frig, Lola se ridică în picioare şi potrivi căpăstrul lui Rid.

Exact atunci se auzi zgomotul îndepărtat al unui avion. Branko strigă la partizani să aprindă focurile. Cel al lui Isak nu se aprindea deloc şi acesta înjura încontinuu. Lola nu se credea vitează. Nu ar fi numit curaj sentimentul care o cuprinse. Tot ce ştia era că nu putea să-l lase pe Isak singur acolo să se chinuiască. Ţâşni dintre copaci în luminiş şi se aruncă pe pământ lângă focul încăpăţânat, suflând cu putere. O mică flacără se aprinse exact când botul unui *Dakota*[26] se ivi pe cer. Pilotul făcu o tură de recunoaştere şi apoi dădu drumul unei ploi de pachete, fiecare cu mica lui paraşută. Partizanii ieşiră în fugă din pădure, să adune încărcătura preţioasă. Lola rupse suspantele, pe care avea să le folosească pe post de bandaje.

Cei din unitate trebuiau să se mişte repede pentru că soarele începea să răsară. Când se iviră zorii, Lola înainta deja, cu greu, pe culmea îngustă, mânându-l pe Rid, ca să se îndepărteze cât mai mult de locul unde avuse loc receptarea, înainte ca nemţii să îi repereze. La fiecare pârâu care le ieşea în cale, Branko îi ordona lui Maks să întoarcă pietrele acoperite de muşchi, iar după ce toţi membrii treceau, pietrele erau întoarse în poziţia lor originară, fără ca muşchiul să fie brăzdat de urme de

---

26 *Douglas Dakota,* cunoscut şi sub numele de *C-47 Skytrain* — avion de transport militar care este varianta modernizată şi îmbunătăţită a unui alt avion al aceleiaşi firme, *Douglas DC-3.*

picioare sau copite.

Mai bine de şapte luni, cei din unitatea Lolei au fost numai pe drum. Se ocupau cu distrugere şinelor de cale ferată şi a unor poduri şi nu petreceau mai mult de o noapte sau două într-un loc. Din când în când, erau găzduiţi de câte un ţăran în hambar, unde dormeau la căldura animalelor şi în culcuş de paie. Dar alteori dormeau în pădure, acoperiţi doar cu un strat de ace de pin, care să îi apere de frigul teribil. Deşi întotdeauna se aflau la mai puţin de opt kilometri de linia inamică, reuşeau să scape de ambuscadele care distruseseră alte unităţi ca a lor. Branko se lăuda cu asta de parcă ar fi fost un rezultat direct al modului său de conducere. Se aştepta să fie servit de toată lumea şi voia ca toţi să i se adreseze de parcă ar fi fost general. Odată, după un marş istovitor, se întinse lângă un copac, în timp ce toţi ceilalţi se agitau să adune lemne uscate pentru foc înainte să se lase întunericul. Oskar, aruncând o grămadă de crengi lângă Branko, murmură ceva despre comuniştii care-şi aveau şi ei elitele privilegiate.

Branko se ridică într-o clipită, îl prinse de gulerul uniformei şi îl izbi de trunchiul copacului.

— Plângăcioşi răsfăţaţi ce sunteţi. Ar trebui să fiţi fericiţi că am fost numit comandantul vostru. Ar trebui să-mi mulţumiţi în fiecare zi că vă ţin în viaţă.

Isak interveni şi îl împinse pe Branko uşor.

— Ceea ce ne ţine în viaţă, zise el încet, nu este norocul şi nici conducerea ta *excelentă,* ci loialitatea populaţiei civile. N-am putea rezista nici cinci minute fără ajutorul oamenilor.

Pentru o clipă, părea că Branko îl va lovi pe Isak, dar, până la urmă, reuşi să se controleze. Se dădu un pas în spate şi scuipă dispreţuitor pe pământ.

Lola simţise cum Isak începe să-şi piardă răbdarea cu

Branko. Ştia că nu îi plac discursurile interminabile de noaptea târziu, după câte un marş obositor, când tinerii extenuaţi ar fi trebuit să doarmă, în loc să asculte o exegeză bâlbâită despre plusvaloare şi falsa conştiinţă. Isak încerca adeseori să curme tiradele politice ale lui Branko, dar acesta vorbea mai departe fără să ţină cont de cei din jur. Cea mai mare frustrare era cauzată de diferenţa vizibilă dintre ceea ce credea Branko despre sine şi părerea proastă despre el a comandantului regiunii. Branko promisese arme mai bune, dar acestea nu ajunseră niciodată. Îi spusese Lolei că va fi trimisă la un spital ca să se specializeze, dar nici asta nu se întâmplase.

Totuşi, ea se considera utilă în rolul ei de catârgiu şi chiar şi Branko, de obicei destul de zgârcit cu laudele, vorbea în termeni elogioşi despre ea. De cum veni iarna, majoritatea tinerilor se îmbolnăviră. Ropotul tusei lor guturale devenise sunetul de deşteptare în fiecare dimineaţă. Lola cerea ceapă de la ţărani ca să le pună cataplasme. Isak îi arătase cum să amestece ingredientele pentru expectorante pe care ea le administra cu pricepere. Propuse şi o redistribuire a hranei pentru ca cei care erau în convalescenţă să primească mai multă mâncare. Branko le promisese că îi va muta într-o tabără de iarnă, dar trecură câteva săptămâni şi unitatea rămase tot afară, în munţii neiertători. Numărul lor scădea pe zi ce trecea. Zlata fusese bolnavă câteva săptămâni. Avusese o infecţie pulmonară gravă, fusese luată în casă de o familie de ţărani şi murise acolo, în patul cald. Oskar, care nu mai suporta greutăţile şi ostilitatea lui Branko, dezertă într-o noapte şi o luă cu el şi pe Slava, una dintre tinerele ţărănci.

Pe Lola o îngrijora Ina. Fetiţa avea aceeaşi tuse ca majoritatea celor din unitate. Dar când Lola îi propuse lui Isak să-i găsească un adăpost pentru iarnă, el îi răspunse:

— În primul rând, nu ar fi de acord, iar în al doilea,

nu pot să-i cer asta. I-am promis că n-am s-o mai las niciodată. Asta e.

La începutul lui martie, într-o zi viforoasă, Milovan, comandantul regional de brigadă, îi chemă pe cei rămaşi la o întrunire. Pe când tinerii slabi şi bolnavi se aşezau în jurul lui, îşi începu discursul. Tito, zicea Milovan, avea o nouă viziune despre armata lui. Aceasta va trebui să fie formată din unităţi profesioniste, dure, care să poată intra în conflict direct cu nemţii. Forţele inamice trebuiau împinse înapoi în oraşe, liniile fronturilor lor trebuiau sparte, până când partizanii aveau să obţină controlul asupra zonelor rurale.

Lola avea capul înfăşurat într-un fular şi căciula trasă bine peste urechi. La început crezu că nu înţelesese bine vorbele colonelului, dar disperarea de pe feţele celorlalţi îi confirmă că înţelesese exact ceea ce era de înţeles. Unitatea lor avea să fie dizolvată, cu aplicare imediată.

— Mareşalul Tito vă mulţumeşte pentru serviciu şi o să îşi aducă aminte de voi în ziua glorioasă a victoriei. Acum, cei care aveţi arme, vă rog să le strângeţi. Tu, fata cu măgarul. Tu eşti responsabilă pentru încărcarea lor pe măgar. Noi ne retragem acum, iar voi aşteptaţi până la căderea nopţii înainte să plecaţi.

Toată lumea se uita la Branko, aşteptând o reacţie din partea lui. Dar Branko îşi ţinea capul plecat, ferindu-se de viscol, şi nu spuse nimic. Sarcina de a protesta îi revenea acum lui Isak.

— Domnule! Pot să întreb unde propuneţi să mergem?

— Puteţi să mergeţi acasă.

— Acasă? Care casă? strigă Isak. Niciunul dintre noi nu mai are o casă. Familiile noastre au fost ucise. Toţi suntem căutaţi. Nu puteţi să ne lăsaţi să mergem neînarmaţi în mâinile ustaşilor. Se întoarse spre Branko: Spune-i şi tu, ce dracu’.

Branko îşi înălţă capul şi îi aruncă o privire rece lui Isak:

— L-ai auzit pe colonel. Mareşalul Tito a decis că nu mai e loc pentru bandele zdrenţuite de copii care să se joace cu beţe şi pocnitori. Avem nevoie de o armată profesionistă acum.

— Ah, înţeleg, spuse Isak cu dispreţ. *Tu* poţi păstra pistolul *tău,* pe care sora mea cea mică – un copil zdrenţuit – ţi l-a dat, iar noi, restul, suntem condamnaţi la moarte.

— Linişte! strigă Milovan şi îşi ridică mâna înmănuşată. Respectaţi ordinele şi veţi fi recompensaţi, încălcaţi-le şi veţi fi împuşcaţi.

Lola, amorţită şi confuză, îl încărcă pe Rid aşa cum i se ceruse. Când cele câteva puşti şi geanta cu grenade au fost bine legate, ea luă în palme botul umed al măgarului şi se uită în ochii lui.

— Mergi cu bine, prietene, şopti. Tu le eşti de folos. Sper să te trateze cu mai multă grijă şi loialitate decât ne arată nouă.

Îi înmână căpăstrul aghiotantului lui Milovan, împreună cu sacul preţios în care ţinea raţia de ovăz. Aghiotantul deschise sacul şi privi înăuntru. După expresia feţei lui, Lola îşi dădu seama că Râd nu va vedea niciun bob şi că totul va ajunge în burta aghiotantului. Aşa că scoase din sac o mână de ovăz şi i-o întinse măgarului.

Respiraţia umedă a lui Rid îi încălzi mâinile pentru o clipă, dar imediat ce el dispăru în zăpada învârtejită, saliva lui îngheţă pe mănuşile ei de lână. Observă că Branko nici nu privi înapoi.

Restul grupului se adună în jurul lui Isak, aşteptând să propună un plan.

— Cred că cel mai bine ar fi să rămânem în perechi sau grupuri mici, spuse el.

Intenţia lui era să meargă spre teritoriile eliberate. Lola stătea tăcută, în timp ce discuţia din jurul focului

trecea de la unul la altul. Unii voiau să ajungă în sud, în teritoriile ocupate de italieni, alţii voiau să încerce să îşi regăsească familiile, sau ce mai rămăsese din ele. Lola nu mai avea pe nimeni şi gândul la o călătorie nesigură într-un oraş ciudat din sud o înspăimânta. Aştepta ca cineva să o întrebe despre planurile ei sau să o roage să meargă împreună. Dar nimeni nu-i spuse nimic, de parcă ar fi încetat deja să existe. Când se ridică şi părăsi cercul, nimeni nu-i spuse nici măcar noapte bună.

Lola găsi un locşor la marginea luminişului şi se trânti acolo neliniştită. Îşi îndesase cele câteva lucruri într-o raniţă şi îşi învelise picioarele în nişte bucăţi de pânză pe care le păstrase pentru bandaje. Stătea întinsă, cu ochii închişi, când simţi privirea fierbinte a ochilor căprui ai Inei. Copila era învelită ca un cocon în pătura ei. Avea o căciulă de lână trasă până peste sprâncene şi nu îi puteai vedea decât ochii.

Lola nici nu îşi dădu seama că adormise până când nu simţi atingerea Inei. Era încă întuneric, dar Ina şi Isak erau treji, cu raniţele pregătite. Ina îi puse un deget peste buze ca să nu facă gălăgie şi apoi îi întinse o mână să o ridice. Ea îşi rulă pătura şi o îndesă în raniţă, alături de celelalte obiecte, apoi îi urmă pe Ina şi pe fratele ei.

Detaliile zilelor şi nopţilor care urmară aveau să-i reapară Lolei tot restul vieţii în vis. Atunci când era trează însă, amintirile ei erau doar un amestec neclar de durere şi frică. Cei trei înaintau noaptea şi se ascundeau ziua, trăgând câte un pui de somn în vreo şură sau un şopron. Mergeau cu frică, pentru că şi lătratul unui câine putea să însemne că o patrulă germană se afla prin apropiere. În a patra noapte, febra Inei crescu şi mai mult. Tremura, transpira şi delira încontinuu, aşa că Isak o cără toată noaptea, în a cincea seară, temperatura îi mai scăzu. Isak îi dăduse şosetele şi haina lui, încercând în zadar să-i oprească frisoanele. Cândva după miezul nopţii, imediat

după ce trecuseră un râu îngheţat, el se opri şi se lăsă jos pe acele îngheţate de pin.

— Ce-i? şopti Lola.

— Piciorul. Nu-l mai simt, spuse Isak. Gheaţa… era un loc îngust. Mi-a trecut piciorul prin ea. S-a udat şi acum a îngheţat. Nu mai pot să merg.

— Nu putem să ne oprim aici, spuse Lola. Trebuie să găsim un adăpost.

— Mergi tu. Eu nu mai pot.

— Lasă-mă să văd.

Lola îşi apropie lanterna de bocancul rupt al lui Isak. Pielea care se vedea era neagră şi degerată, piciorul îi fusese afectat cu mult înainte de accidentul din râu. Îl prinse în palme şi încercă să îl încălzească, dar degeaba. Degetele erau îngheţate bocnă, şi fragile. Cea mai mică presiune ar fi putut să le rupă. Lola îşi scoase haina şi o puse pe pământ. O ridică pe Ina şi o aşeză pe haină. Respiraţia fetiţei era slabă şi neregulată. Lola încercă să îi ia pulsul dar nu-l găsi.

— Lola, spuse Isak. Eu nu mai pot să merg şi Ina o să moară. Trebuie să continui singură.

— Nu vă las, răspunse ea.

— De ce? întrebă Isak. Eu te-aş fi lăsat.

— Poate.

Se ridică şi începu să frece nişte beţe uscate.

— Un foc e prea periculos, spuse Isak. Şi nici n-ai să poţi să-l faci cu lemne îngheţate.

Lola simţea cum exasperarea şi furia încep să pună stăpânire pe ea.

— Nu poţi să renunţi.

Isak nu răspunse nimic şi, cu mare greutate, se ridică în patru labe, apoi reuşi să se îndrepte, r

— Piciorul tău, spuse Lola.

— Nu trebuie să mă ducă departe.

Confuză, Lola încercă să o ia pe Ina, dar Isak o

împinse uşor la o parte.

— Nu, spuse Isak. Ea vine cu mine.

Luă copila, atât de slăbită şi de uşoară, aproape imponderabilă. Dar în loc să meargă în direcţia în care porniseră, şchiopătă până la râu.

— Isak!

Nu se întoarse. Îşi îmbrăţişă sora mai mică şi coborî pe gheaţă până în mijloc, unde era mai subţire. Capul surorii lui i se sprijinea pe umăr. Au stat aşa o clipă, în vreme ce gheaţa gemea şi se crăpa. Apoi se rupse.

Lola ajunse la Sarajevo odată cu prima rază de soare care strălucea de dincolo de munţi, luminând aleile ude. Ştia că nu va putea ajunge singură în teritoriile eliberate, aşa că se întorsese în oraş. Merse pe străduţele familiare, strecurându-se pe lângă şirul de clădiri, căutând protecţia precară pe care puteau să i-o ofere faţă de ploaia rece şi privirile neprietenoase. Simţea mirosurile familiare de pavaj ud, de gunoi în putrefacţie şi cărbuni încinşi. Înfometată, udă până la piele şi disperată, mergea fără vreo destinaţie clară, când se văzu pe treptele Ministerului de Finanţe, unde lucrase tatăl ei. Clădirea era părăsită şi rece. Lola urcă scările late. Atinse basorelieful întunecat care încadra intrarea şi se lăsă pe vine în pragul uşii. Privi picăturile de apă cum cădeau pe scări şi năşteau cercuri concentrice care dispăreau imediat. Cât fusese în munţi, încercase să-şi alunge din minte amintirile legate de familia sa, de teamă să nu se lase copleşită de durere. Aici însă îşi aduse aminte de tatăl său. Îşi dorea să fie iar copil, ocrotită, în siguranţă.

Probabil că aţipi câteva minute, pentru că se trezi în zgomotul unor paşi ce se auzeau de dincolo de uşă. Se piti într-o zonă umbrită, neştiind dacă să fugă sau să rămână. Broasca era răsucită cu un sunet greu, de metal ruginit, şi un bărbat îmbrăcat în salopetă, cu un fular ridicat peste

bărbie, ieşi de după uşă.

Nu o văzu.

Ea murmură cuvintele tradiţionale de salut, „Dumnezeu să ne ajute”.

Bărbatul se întoarse speriat. Ochii lui albaştri se făcură mari când zăriră silueta fantomatică din umbră. El nu o recunoscu, dar ea îl ştia. Era Sava, un bătrânel simpatic, care lucrase cu tatăl ei. Îl strigă pe nume şi apoi îi spuse cine e.

Când o recunoscu, se aplecă să o strângă în braţe. Uşurată şi copleşită de bunătatea lui, Lola începu să plângă. Sava privi afară să vadă dacă îi observase cineva. Cu mâna pe umărul ei, o conduse înăuntru, închise uşa şi o încuie.

Apoi o duse în camera de serviciu şi o înfăşură în haina lui. Turnă o cană de cafea proaspătă din *džezva.* Când îi reveni glasul, Lola îi povesti despre exilul din unitatea de partizani, dar când ajunse la moartea Inei, n-a mai fost în stare să continue. Sava îi cuprinse umerii cu braţul şi o legănă uşor.

— Mă poţi ajuta? întrebă ea în sfârşit. Dacă nu, te rog să mă predai acum soldaţilor ustaşi, pentru că de fugit, nu mai pot să fug.

Sava o privi un moment, fără să zică nimic. Apoi o luă de mână, o duse afară din minister şi încuie uşa în urma lui. Merseră în tăcere câteva străzi până la Muzeul Naţional. Acolo, Sava o duse la intrarea de serviciu şi o rugă să aştepte pe o bancă de lângă uşă.

Lipsi mult timp. Lola auzea cum oamenii se agitau prin clădire. Începea să se întrebe dacă Sava o părăsise, dar epuizarea şi durerea o ţintuiau în loc. Nu putea să facă nicio mişcare să se salveze, aşa că rămase acolo şi aşteptă.

Sava se întoarse împreună cu un domn înalt, trecut de prima tinereţe şi foarte bine îmbrăcat, cu un fes stacojiu peste părul negru, înspicat cu alb. Ceva îi părea

familiar la el, dar nu reuşea să-şi amintească unde se cunoscuseră. Sava o luă de mână şi o linişti. Apoi plecă. Bărbatul înalt îi făcu semn să-l urmeze.

Părăsiră clădirea. O conduse pe bancheta din spate a unei maşini mici şi îi făcu semn să se întindă pe podea. Numai după ce porni maşina, începu să vorbească. O întrebă, cu o voce blândă şi un accent cultivat, unde fusese şi ce făcuse.

Nu după mult timp, maşina se opri, iar bărbatul se dădu jos, rugând-o pe Lola să rămână pe loc. Lipsi doar câteva minute. Când se întoarse, îi dădu Lolei un *chador*. Apoi repetă că trebuie să stea jos.

— Dumnezeu să ne ajute, *effendi!*

Schimbă două vorbe cu un vecin care trecea pe acolo, în timp ce se prefăcea că ar căuta ceva în portbagaj. Când bărbatul se întoarse cu spatele, deschise uşa şi îi făcu semn Lolei să-l urmeze. Ea îşi puse mantia pe cap şi lăsă ochii în pământ, aşa cum văzuse că fac femeile musulmane de condiţie modestă. Odată intrat în clădire, bărbatul bătu cu putere la uşă, iar aceasta se deschise imediat. Soţia lui îi aştepta înăuntru. Lola ridică privirea şi o recunoscu. Era tânăra soţie care o servise cu cafea când fusese să colecteze rufele murdare. Stela nu părea să o recunoască, lucru lesne de înţeles la cât de mult se schimbase Lola. Ultimul an o îmbătrânise foarte mult. Era slabă, dar viguroasă, cu părul tuns scurt, băieţeşte.

Stela privi înfricoşată faţa sălbatică a Lolei şi apoi pe cea îngrijorată a soţului ei. Vorbeau în albaneză, aşa că Lola nu înţelegea nimic din ce spuneau, dar văzu cum Stela făcea ochii mari. El continuă să vorbească blând dar grăbit, până când ochii Stelei se umplură de lacrimi. Şi-i şterse cu o batistă din dantelă şi se întoarse spre Lola.

— Eşti bine-venită în casa noastră, spuse. Am înţeles că ai suferit foarte mult. Mai târziu, după ce te odihneşti, o să discutăm despre ce e de făcut ca să fii în siguranţă.

Serif o privi pe soţia sa cu nişte ochi blânzi, plini de tandreţe şi mândrie deopotrivă. Lola observă privirea şi felul în care Stela roşi când i-o surprinse. Se gândi că trebuie să fie minunat să fii iubit aşa.

— Trebuie să mă întorc la muzeu acum, spuse el. Ne vedem diseară. Soţia mea va avea grijă de tine.

Atingerea apei calde şi mirosul de săpun îi păreau Lolei un lux dintr-o altă viaţă. Stela îi dădu supă caldă şi pâine proaspătă şi Lola încercă să mănânce încet, deşi la cât de flămândă era ar fi ridicat bolul cu amândouă mâinile şi l-ar fi sorbit dintr-o înghiţitură. Când termină de mâncat, Stela o conduse într-o cămăruţă cu un pătuc în care dormea un copilaş.

— Acesta este fiul meu, Habib. L-am născut toamna trecută. Îi arătă canapeaua de pe celălalt perete şi îi zise: Aceasta va fi şi camera ta.

Lola se întinse şi adormi înainte ca Stela să se întoarcă, aducând cu ea o cuvertură.

Când se trezi, se simţea de parcă ar fi înotat într-o apă adâncă. Pătucul era gol şi auzi două voci, una speriată şi cealaltă liniştită. Apoi nişte scâncete de copilaş, care se stinseră repede. Lola observă că pe pat se aflau nişte haine pregătite pentru ea. Nu îi erau familiare. O fustă ca de ţărancă musulmană albaneză şi o eşarfă mare şi albă ca să îşi acopere părul scurt şi faţa. Ştia că hainele ei, zdrenţele partizanilor, pe care le cususe chiar ea cu câteva luni în urmă dintr-o pătură cenuşie, vor trebui arse.

Se îmbrăcă, luptându-se cu eşarfa mare, cu care nu era obişnuită. Când intră în camera de zi, cu pereţii acoperiţi cu rafturi de cărţi, îi surprinse pe Serif şi Stela stând foarte aproape unul de celălalt şi discutând. Serif îl ţinea pe genunchi pe fiul său, un copilaş frumos, cu o claie de păr negru. Mâna liberă avea degetele împletite cu cele ale soţiei sale. Când o văzură pe Lola intrând, îşi traseră

imediat mâinile. Lola ştia că musulmanii conservatori nu aveau voie să îşi exprime afecţiunea în prezenţa altor oameni, chiar dacă erau căsătoriţi.

Serif îi zâmbi Lolei cu bunătate şi spuse:

— Ia te uită, o ţărăncuţă adevărată! Cu acordul tău, povestea pe care o s-o spunem în prezenţa ta este că eşti o servitoare trimisă de familia Stelei ca să o ajute cu copilul. Te vei preface că nu vorbeşti deloc bosniacă şi astfel nu vei fi nevoită să vorbeşti cu nimeni. În prezenţa altora, Stela şi cu mine îţi vom vorbi numai în albaneză. Trebuie doar să dai uşor din cap ca răspuns. Ar fi bine să nu părăseşti apartamentul ca să nu se afle că eşti aici. O să-ţi dăm şi un nume musulman. Ce zici de Leila?

— Nu merit atâta bunătate, şopti ea. Voi, nişte musulmani, să ajutaţi o evreică…

— Haide! spuse Serif, când îşi dădu seama că pe fata o podidea plânsul. Evreii şi musulmanii sunt veri, descendenţi ai lui Abraham. Ştiai că noul tău nume înseamnă „seară” şi în arabă, limba Sfântului nostru Coran, şi în ebraică, limba Torei voastre?

— Eu… ăăă… noi nu am învăţat niciodată ebraica, se bâlbâi Lola. Familia mea nu a fost atât de religioasă.

Părinţii ei mergeau la întâlnirile evreilor, dar niciodată la sinagogă. Singurul lucru legat de religie pe care îl ştia Lola era că, în anii în care părinţii ei aveau destui bani, se îmbrăcau în haine noi de Hanukkah.

— Păi, să ştii că e o limbă frumoasă şi fascinantă, spuse Serif. Rabinul şi cu mine colaboram la traducerea unor texte, înainte… înainte de coşmarul pe care îl trăim acum. Îşi frecă fruntea şi oftă. A fost un om bun şi un intelectual desăvârşit. Odihnească-se în pace!

În săptămânile care urmară, Lola se adaptă unui ritm de viaţă foarte diferit. Frica de a fi descoperită scăzu cu trecerea timpului şi, curând, rutina calmă a vieţii de doică

a familiei Kamal începu să pară mult mai reală decât trecutul său de *partisanka.* Se obişnuise şi cu vocea blândă şi suavă a Stelei care o chema după noul ei nume, Leila, iar pe copilaş îl îndrăgise din prima clipă când îl ţinuse în braţe. Se ataşase foarte mult de Stela, a cărei existenţă fizică, în interiorul unei familii musulmane conservatoare, era strict domestică, dar ale cărei orizonturi intelectuale, ca soţie şi fiică a unor oameni educaţi, erau extraordinar de largi. La început, Lolei îi fusese frică de Serif, care era destul de bătrân să-i fie tată, dar purtarea lui blândă şi respectuoasă o liniştise repede. Un timp, nu îşi dădu seama ce i se părea atât de diferit la Serif faţă de toţi ceilalţi oameni pe care îi cunoscuse. Dar într-o zi, pe când el îi asculta răbdător părerile despre un subiect sau altul, făcând-o să se simtă ca şi cum ar fi fost demne de luat în considerare, şi o călăuzea subtil spre o înţelegere mai profundă a problemelor, văzu care era diferenţa. Serif era cel mai inteligent om pe care îl cunoscuse, dar şi singura persoană care nu o făcuse deloc să se simtă ca şi cum ar fi fost proastă.

O zi obişnuită din viaţa familiei Kamal se concentra în jurul a două lucruri: rugăciunea şi cititul. De cinci ori pe zi, Stela întrerupea orice ar fi făcut, se spăla cu atenţie şi se parfuma. Apoi întindea un covoraş mic de mătase, pe care îl păstra doar pentru rugăciuni, după care făcea prosternările şi recita versurile pe care i le impunea religia. Lola nu înţelegea cuvintele, dar ritmul şi sonoritatea limbii arabe o linişteau.

Seara, Stela lucra la câte o broderie, în timp ce Serif îi citea ceva cu glas tare. La început, Lola îl lua pe Habib şi se retrăgeau în acele momente, dar apoi o invitară să rămână, dacă doreşte să asculte. Stătea undeva la margine cercului de lumină pe care îl împrăştia lampa, legănându-l uşor pe Habib. Serif alegea să citească poveşti aventuroase sau poezii minunate şi, în scurt timp, Lola

ajunse să aştepte cu nerăbdare ceasurile serii. Dacă Habib plângea şi era obligată să părăsească încăperea, Serif aştepta să se întoarcă sau îi făcea un rezumat a ceea ce se întâmplase.

Câteodată se trezea în toiul nopţii, transpirată şi agitată după un vis în care era urmărită de câini germani sau în care surioara ei mai mică striga după ajutor în pădurea deasă şi întunecoasă. În alte vise, Isak şi Ina dispăreau din nou sub gheaţă. Când se trezea, îl ridica pe Habib din pătuţ şi îl strângea în braţe ca să se liniştească. Sentimentul pe care i-l trezea imaginea trupului micuţ dormind atât de împăcat o făcea întotdeauna să se simtă mai bine.

Într-o zi, Serii se întoarse mai repede de la bibliotecă. Nu îşi salută soţia, nu întrebă nimic de fiul său şi nici măcar nu îşi lăsă haina în cuier, cum făcea de obicei. Intră direct în birou.

După câteva minute, le chemă pe fete. De obicei, Lola nu avea voie să intre în birou. Doar Stela făcea curăţenie acolo. Acum, văzu pentru prima dată cărţile aliniate pe rafturi. Volumele erau mai vechi şi mai frumoase decât cele din restul apartamentului, scrise într-o mulţime de limbi, vechi şi contemporane, cu legături din piele extraordinare, lucrate manual. Dar Serif ţinea în mână o carte micuţă cu o copertă simplă. O lăsă pe birou şi se uită la ea cu aceeaşi expresie cu care îşi privea fiul.

— Generalul Faber a fost la muzeu azi, spuse el.

Stela îşi pierdu răsuflarea şi îşi duse o mână la frunte.

Faber era temutul comandant al organizaţiei *Cina Ruka,* Mâna Neagră, care se zvonea că era responsabilă pentru mii de morţi.

— Nu. Nu s-a întâmplat nimic grav. De fapt, cred că s-a întâmplat un lucru foarte bun. Astăzi, cu ajutorul

directorului, am reuşit să salvăm una dintre marile comori ale muzeului.

Serif nu voia să le povestească tot ce se întâmplase la muzeu în acea zi, şi nici nu intenţionase să le arate hagada. Dar prezenţa cărţii în casa lui, în mâinile lui, avu câştig de cauză în faţa prudenţei. Întoarse paginile astfel încât ele să poată admira măiestria cu care era realizată şi le spuse că directorul muzeului i-o dăduse în grijă.

Superiorul lui Serif era doctorul Josip Boščović, un croat care reuşise să negocieze o aparentă complicitate cu regimul ustaş de la Zagreb, chiar dacă sufletul îi rămăsese devotat oraşului Sarajevo. Boščović fusese curatorul departamentului de numismatică înainte să fie promovat la administraţie. Era un personaj foarte popular în Sarajevo, prezent la toate evenimentele culturale. Părul lui negru era dat întotdeauna pe spate cu o alifie foarte parfumată, iar întâlnirile săptămânale cu manichiurista erau un ritual imuabil.

Când Faber anunţă că avea să viziteze muzeul, Boščović îşi dădu seama că abia acum începea cu adevărat să meargă pe sârmă. Germana lui nu era atât de bună, aşa că îl chemă pe Serif în birou să traducă. Serif şi cu el aveau origini diferite şi interese intelectuale diferite, dar cei doi bărbaţi aveau în comun dăruirea totală pentru istoria bosniacă şi dragostea pentru diversitatea care modelase acea istorie. De asemenea, ştiau în sufletul lor că Faber era arma de distrugere a diversităţii.

— Ştii ce vrea? întrebă Serif.

— N-a spus, dar cred că pot ghici. Colegul meu din Zagreb mi-a spus că au prădat colecţia iudaică a muzeului. Tu ştii, şi ştiu şi eu, că ce avem aici e infinit mai important. Cred că vrea hagada.

— Josip! Nu putem să i-o dăm. O va distruge cum a distrus toate lucrurile evreieşti din oraş.

— Serif, prietene, ce altă soluţie avem? Poate n-o s-o facă. Am auzit că Hitler plănuieşte un muzeu al rasei dispărute ca să expună cele mai frumoase obiecte evreieşti, după ce oamenii care le-au făcut au dispărut de mult…

Serif lovi spătarul scaunului din faţa sa.

— Depravarea oamenilor ăstora nu are limite?

— Şşş! Boščović îşi ridică mâinile să îşi calmeze colegul, apoi şopti: Glumeau pe tema asta luna trecută în Zagreb, îl numeau *Judenforschung ohne Juden* – Studii ebraice fără evrei. Boščović se ridică de la biroul său şi puse o mână pe umărul lui Serif: Dacă încerci să ascunzi cartea asta, îţi pui viaţa în pericol.

Serif îl privi grav.

— Am de ales? Sunt custode. A supravieţuit cinci sute de ani ca să fie distrusă sub îngrijirea mea? Dacă tu crezi că pot să îngădui aşa ceva, prietene, nu mă cunoşti deloc.

— Fă ce trebuie făcut, atunci, dar grăbeşte-te, te rog.

Serii se întoarse în bibliotecă. Îi tremurau rău mâinile, dar reuşi să scoată o cutie pe care scria archiv der familie kapetanovic – tÜrkische urkunden (Arhivele familiei Kapetanovic – documente turceşti). Ridică nişte contracte de proprietate de deasupra. Sub ele se găseau câteva codice ebraice. Îl scoase pe cel mai mic şi îl băgă sub betelia pantalonilor. Îşi trase haina peste el, ca să ascundă umflătura. Puse restul documentelor la loc în cutie şi o sigilă.

Faber era un om uscăţiv, cu oase mici şi nu prea înalt. Avea o voce blândă, aproape şoptită, pe care nu o ridica niciodată, aşa că oamenii trebuiau să fie foarte atenţi atunci când vorbea. Avea ochii de un verde rece, opac, precum agatele, pielea palidă şi translucidă de culoarea cărnii de peşte.

Josip fusese ridicat la rangul de administrator graţie manierelor sale fermecătoare, dar care se învecinau

adeseori cu linguşirea. Îl întâmpină pe general cu un salut atât de curtenitor încât nimeni nu şi-ar fi dat seama că ceafa-i era acoperită de broboane reci de sudoare. Se scuză pentru germana lui mai mult decât ar fi fost necesar. Serif apăru la uşă exact în acel moment şi Josip îl prezentă:

— Colegul meu este un mare lingvist, mă face de ruşine.

Serii se apropie de general şi îi întinse mâna. Strângerea generalului era neaşteptat de moale. Serif simţea cum mâna flască a generalului zăcea într-a sa. Era conştient de manuscrisul prins la brâu.

Faber nu-şi declară scopul vizitei. După o tăcere ciudată, Josip îi sugeră un tur al colecţiilor. Mergând prin sălile boltite, Serif îi explica erudit detalii despre diversele exponate, iar Faber păşea tăcut în spatele lui, lovindu-şi mâna palidă cu mănuşile de piele neagră.

Când ajunseră la bibliotecă, Faber dădu aprobator din cap şi vorbi pentru prima dată.

— Arătaţi-mi, vă rog, manuscrisele şi incunabulele evreieşti.

Tremurând uşor, Serif alese câteva volume de pe rafturi şi le aşeză pe masă. Scoase un text de matematică al lui Elia Mizrahi, o ediţie rară a unui dicţionar ebraic-arab-latin publicat în Neapole în 1488 şi un Talmud imprimat în Veneţia.

Mâinile palide ale lui Faber mângâiau fiecare volum, întoarse paginile cu o grijă deosebită. Expresia de pe faţa lui se schimba, în timp ce răsfoia cele mai rare codice, examinând literele şterse şi pergamentul delicat. Îşi umezi buzele. Serif observă că avea pupilele dilatate, ca un îndrăgostit, şi îşi întoarse privirea. Simţea un amestec de dezgust şi violare, de parcă ar fi urmărit un spectacol pornografic. În sfârşit, Faber închise Talmudul veneţian şi ridică privirea, cu o sprânceană înălţată întrebător.

— Şi acum hagada, dacă se poate.

Serif simţi un râu de sudoare care-i curgea pe spate. Îşi ridică mâinile şi spuse:

— Acest lucru e imposibil, *Herr* general, spuse.

Faţa lui Josip, roşie până acum, se albi instantaneu.

— Ce vreţi să spuneţi? Cum adică „imposibil”? întrebă Faber cu o voce glacială.

— Ceea ce colegul meu vrea să spună, interveni Josip, e că unul dintre ofiţerii dumneavoastră a venit ieri şi ne-a cerut hagada. A spus că o vrea pentru un muzeu special al Führerului. Evident, am fost onoraţi că această comoară va servi unui scop nobil.

Serif începu să traducă vorbele lui Josip, dar generalul îl întrerupse.

— Cine? Spune-mi un nume.

Se apropie de Josip. În ciuda constituţiei sale fragile, generalul era un om care inspira teamă. Josip făcu un pas în spate şi se lovi de rafturi.

— Domnule, nu ne-a spus numele. Eu… eu… n-am îndrăznit să-ntreb… dar dacă veţi veni cu mine în biroul meu, aş putea să vă arăt chitanţa de primire pe care mi-a dat-o.

Serif îi traduse cuvintele directorului şi Faber îşi trase răsuflarea.

— Bine.

Se întoarse pe călcâie şi înaintă spre uşă. Josip a avut doar o clipă să schimbe o privire cu Serif. A fost cea mai elocventă privire din viaţa lui. Apoi, cu o voce calmă ca suprafaţa unui lac într-o zi fără vânt, Serif îl strigă pe general.

— Domnule, vă rog să îl urmaţi pe domnul director. Vă va conduce la scara principală.

Serif ştia că are foarte puţin timp. Spera că ghicise planul directorului. Mâzgăli un soi de chitanţă cu numărul de înregistrare al hagadei şi apoi, cu un alt stilou, semnă ilizibil. Chemă portarul şi îi spuse să ducă de urgenţă

hârtia în biroul domnului director.

— Foloseşte scara de serviciu şi grăbeşte-te cât poţi. Apoi pune-o pe birou, undeva unde să o poată vedea în clipa în care intră.

Apoi merse încet spre cuier şi se întinse după haină şi fes. Porni spre ieşirea din bibliotecă şi apoi prin holul muzeului, până la intrarea principală. Îi privi pe cei din anturajul lui Faber şi îi salută. La jumătatea scărilor se opri să discute cu un coleg care urca. Trecu de maşina mare pentru personal, care aştepta la bordură. Zâmbi şi îşi salută cunoscuţii, se opri la cafeneaua lui preferată. Sorbi încet din cafea, ca un adevărat bosniac, savurând fiecare picătură. Apoi, şi doar apoi, plecă spre casă.

În timp ce Serif întorcea paginile hagadei, Lola privea splendoarea miniaturilor.

— Ar trebui să fii foarte mândră de asta, îi spuse el. Este o operă de artă excepţională, pe care poporul tău a dat-o lumii.

Stela îşi frânse mâinile şi spuse ceva în albaneză. Serif o privi cu o expresie fermă, dar binevoitoare în acelaşi timp. Îi răspunse în bosniacă.

— Ştiu că eşti îngrijorată, draga mea. Şi ai tot dreptul să fii. Deja adăpostim o evreică, acum şi o carte evreiască. Amândouă foarte dorite de nazişti. O viaţă tânără şi un artefact vechi. Ambele foarte preţioase. Şi spui că nu-ţi pasă de riscul pe care ţi-l asumi tu şi pentru acest lucru te preţuiesc şi te admir. Dar ţi-e frică pentru fiul nostru. Şi pericolul de care te temi e foarte real. Am făcut planuri pentru Lelia cu un prieten de-al meu. Mâine ne întâlnim cu el. O va duce la o familie din zona italiană, unde va fi în siguranţă.

— Şi cartea? întrebă Stela. Cu siguranţă generalul va descoperi minciuna. După ce vor răscoli muzeul, nu vor veni aici?

— Nu-ţi face griji, spuse Serif calm. Nu este încă sigur că ne vor descoperi. Doctorul Boščović a avut prezenţa de spirit să-i spună lui Faber că unul dintre oamenii lui a luat deja cartea. Naziştii au suflet de cotropitori. Faber ştie că ofiţerii lui sunt antrenaţi să fure. Probabil bănuieşte deja vreo zece care ar fi fost capabili s-o fure ca să se îmbogăţească. Şi-n orice caz, adăugă Serif, împachetând micul volum în pânză, poimâine nu va mai fi aici.

— Unde ai s-o duci? întrebă Stela.

— Nu sunt sigur. Dar cred că cel mai bun loc să ascunzi o carte poate să fie o bibliotecă.

Se gândi să ducă înapoi la muzeu cartea şi să o aşeze la întâmplare printre miile de volume de pe rafturi. Dar apoi îşi aminti de o altă bibliotecă, mult mai mică, unde-şi petrecuse multe ore studiind, lângă un prieten drag. Se întoarse spre Stela şi zâmbi.

— O voi duce, spuse, în ultimul loc în care s-ar gândi cineva să caute.

A doua zi era vineri. Sabatul musulman. Serif merse la lucru, ca de obicei, dar se scuză la amiază, spunând că vrea să meargă la rugăciunea comună. Se întoarse acasă pentru a-i lua pe Stela, pe Habib şi pe Lola, dar în loc să meargă la moscheea locală, conduse afară din oraş, în munţi. În timpul drumului, Lola îl ţinu în braţe pe Habib, jucându-se cu el de-a cucu-bau şi hopa-ţopa. Din când în când, îl strângea în braţe, încercând să păstreze mirosul căpşorului său, care-i aducea aminte de iarba proaspăt cosită. Drumul era greu, îngust şi plin de gropi. Acum, în miezul verii, lumina era densă ca untul, galbenă deasupra câmpurilor de grâu şi floarea-soarelui care umpleau fiecare petic de pământ plan dintre înălţimile abrupte ale munţilor. La venirea iernii, aceste drumuri nu vor mai fi practicabile. Lola se concentra asupra lui Habib, ca să nu i

se facă rău de la mişcarea maşinii şi de frică ce-i era. Ştia că este bine că părăseşte oraşul, acolo unde riscul de a fi găsită era permanent. Dar nu voia să părăsească familia Kamal. Cu toată durerea din suflet şi cu frica ce o urmărea încontinuu, cele patru luni petrecute-n casa lor fuseseră cele mai liniştite din viaţa ei.

La apusul soarelui, trecură de ultima curbă şi văzură cum satul se deschide ca o floare în mijlocul văii micuţe. Un fermier îşi aducea vacile de la păscut şi sunetul chemării la rugăciune se unea cu cel al animalelor. Aici, în izolarea munţilor, războiul şi toate privaţiunile lui păreau foarte îndepărtate.

Serif opri la o căsuţă mică de piatră. Pereţii erau albi şi fiecare piatră aşezată cu atenţie lângă cealaltă, ca un puzzle uriaş. Ferestrele adânci, plasate în nişe, erau înalte şi înguste, cu obloane groase, vopsite în albastru azuriu, care apărau casa de furtunile din iarnă. În jurul clădirii creşteau din abundenţă toporaşi de un albastru foarte închis, şi o pereche de fluturi zburau leneşi printre flori. Un dud bătrân îşi întindea crengile peste grădină. Imediat ce maşina se opri, câteva chipuri mici îşi făcură apariţia prin frunziş. Copacul era plin de copii, agăţaţi de ramuri ca nişte păsărele.

Unul câte unul, copiii coborâră din copac şi se adunară în jurul lui Serif, care adusese dulciuri pentru fiecare. Din căsuţă, o fetiţă mai mare, cu faţa acoperită ca a Stelei, ieşi să-i certe pe copii pentru zarvă.

— A venit unchiul Serif! strigau copiii fericiţi şi, pe sub văl, se zăreau ochii surâzători ai fetiţei.

— Bine aţi venit, spuse. Tata nu s-a întors încă de la moschee, dar fratele meu, Munib, e înăuntru. Vă rog, intraţi! Simţiţi-vă ca acasă.

Munib, un tânăr de vreo nouăsprezece ani, cu o figură de intelectual, stătea la un birou, cu o lupă într-o mână şi cu o pensetă în cealaltă, fixând pe un suport un

specimen de insectă. Masa strălucea de fragmente de aripi.

Munib se întoarse când o auzi pe sora lui, supărat că era deranjat în concentrarea sa. Îl observă însă pe Serif şi privirea i se schimbă brusc.

— Domnule! Ce onoare neaşteptată!

Serif, ştiind că fiul prietenului său era pasionat de insecte, îi aranjase pe perioada vacanţelor o slujbă de asistent la departamentul de istorie naturală al muzeului.

— Sunt fericit să văd că îţi continui studiul chiar şi în vremuri aşa de grele, spuse Serif. Ştiu că tatăl tău speră să te trimită la universitate într-o bună zi.

— *Insha' Allah*, spuse Munib.

Serii se aşează pe canapeaua joasă de sub arcada ferestrei. Sora lui Munib le pofti pe Stela şi pe Lola în camera femeilor, în timp ce copiii aduceau o serie interminabilă de tăvi: suc de struguri, stors din via familiei, ceai – o raritate în oraş –, castraveţi de grădină şi dulciuri de casă.

Şi, astfel, Lola nu fusese prezentă când Serif Kamal îl rugă pe bunul său prieten, tatăl lui Munib, un hoge, să ascundă hagada. Nu văzuse entuziasmul de pe faţa prietenului când şterse biroul de fragmente de aripi ca să facă loc pe masă pentru manuscris, şi nici uimirea din ochii lui când îi răsfoia paginile. Soarele apunea, învăluind camera într-o lumină caldă, roşiatică. Mici firicele de praf străluceau şi dansau în lumina tot mai slabă. Un copil intră cu o tavă de ceai şi o aripă mică de fluture zburătă, ridicată de vântul de la uşă, şi căzu, neobservată, pe pagina deschisă a hagadei.

Serif şi hogea au dus hagada în biblioteca moscheii. Îi găsiră un loc îngust pe un raft de sus, printre volume întregi cu legi islamice. Ultimul loc în care ar căuta-o cineva.

În aceeaşi noapte, familia Kamal s-a întors în oraş. S-

au oprit chiar la marginea lui, la o casă frumoasă cu un perete înalt de piatră. Serif s-a întors către Stela:

— Luaţi-vă la revedere acum. Nu putem zăbovi aici.

Lola şi Stela se îmbrăţişară.

— Cu bine, sora mea, spuse Stela. Dumnezeu să te păzească până ne vom întâlni din nou.

Lola înghiţi în sec şi nu reuşi să răspundă. Sărută fruntea copilului şi i-l încredinţă mamei sale, apoi îl urmă pe Serif în întuneric.

Hanna

Viena, primăvara lui 1996

PARNASSIUS.

Un nume foarte frumos pentru un fluture. Avea un soi de demnitate specială, iar eu mă simţeam înnobilată în timp ce păşeam prin grădinile cochete ale muzeului, spre traficul gălăgios de pe Ringstrasse. Nu mai găsisem niciodată urme de fluture într-o carte. De-abia aşteptam să ajung la Werner să îi spun.

Bursa de mobilitate care m-a adus la Viena după licenţă putea să mă ducă oriunde în lume, şi cele mai bune locuri erau, evident, Ierusalimul sau Cairo, dar eu eram hotărâtă să studiez cu Werner Maria Heinrich, sau cu *Universitäts-professor Herr Doktor Doktor* Heinrich, cum mi se spusese să mă adresez lui. Austriecii sunt complet diferiţi de australieni şi insistă să menţioneze fiecare titlu câştigat. Auzisem despre priceperea lui în domeniul tehnicilor tradiţionale; era faimos în lumea întreagă pentru acurateţea cu care putea să recunoască falsurile şi asta pentru că ştia totul despre materialele şi tehnicile originale. Era, de asemenea, specialist şi în manuscrise ebraice, lucru care m-a uimit teribil la un neamţ catolic din

generaţia lui. M-am oferit să-i fiu ucenică.

Răspunsul lui la prima mea scrisoare a fost politicos, dar descurajant: „Sunt onorat de interesul dumneavoastră, dar din păcate nu am posibilitatea…” etc. A doua scrisoare a primit o respingere mai scurtă şi uşor exasperată. A treia, un singur rând sec şi destul de ţâfnos, care s-ar traduce pentru un australian cu „nici vorbă”. Dar am venit oricum şi, cu un uriaş tupeu, m-am înfiinţat la uşa apartamentului său din Maria-Theresienstrasse şi l-am implorat să mă accepte. Era iarnă şi, ca majoritatea australienilor în prima lor călătorie într-un loc friguros, eram nepregătită pentru gerul de afară. Credeam că geaca mea cambrată, de piele, era o haină de iarnă pentru că servea acestui scop în Sydney. Nu ştiam ce mă aşteaptă. Şi trebuie să fi avut o faţă tare jalnică atunci când a deschis uşa şi m-a văzut tremurând, cu fulgii care mi se topiseră în păr şi care apoi îngheţaseră şi făceau zgomot la fiecare mişcare. Curtoazia lui înnăscută l-a împiedicat să mă alunge.

Lunile pe care le-am petrecut mărunţind pigmenţi şi lustruind pergamente în atelierul care-i servea şi ca locuinţă, sau stând lângă el, în departamentul de conservare al bibliotecii universitare din apropiere, m-au învăţat mai multe decât toate diplomele şi cursurile absolvite la un loc. În prima lună, totul a fost foarte formal, corect şi rece: „Doamnă Heath” şi *„Herr Doktor Doktor”*, dar până am plecat ajunsesem „Hanna, *Liebchen*[27]*”.* Cred că fiecare a umplut un gol din viaţa celuilalt, pentru că niciunul dintre noi nu stătea prea bine la capitolul familie. Nu mi-am cunoscut niciodată bunicii, iar familia lui fusese ucisă în atacurile din Dresda, în timp ce, probabil, el era militar în Berlin. Dar nu mi-a vorbit niciodată despre asta. Nici despre copilăria din Dresda, scurtată atât de tragic de război. Încă de atunci aveam destul tact încât să nu-l

27 Draga mea (în lb. germ.).

presez, dar observam că de fiecare dată când mergeam pe lângă Palatul Hofburg, încerca din răsputeri să evite Heldenplatz, Piaţa Eroilor. Mult mai târziu, am dat peste o fotografie celebră a acelei pieţe, din martie 1938. Era plină de oameni – unii încercând să se caţere pe uriaşa statuie ecvestră ca să vadă mai bine – care aclamau discursul lui Hitler despre anexarea ţării sale natale la cel de-al Treilea Reich.

După ce l-am părăsit pe Werner pentru doctoratul de la Harvard (unde probabil n-aş fi fost admisă fără recomandarea lui călduroasă), mi-a mai scris ocazional, ca să-mi spună la ce proiecte lucra şi să-mi dea sfaturi profesionale. A venit şi la New York de câteva ori şi am luat trenul de la Boston ca să-l văd. Dar au trecut ani buni de atunci şi acum nu mă simţeam pregătită să îl văd aşa slăbit, aşteptându-mă în capătul scărilor de marmură care duceau la apartamentul lui.

Stătea sprijinit într-un baston de abanos, cu un mâner argintiu. Şi părul îi era argintiu, un pic cam lung şi pieptănat pe spate. Purta o haină de catifea închisă la culoare, cu paspoal galben la revere. Avea o lavalieră în stilul secolului al XIX-lea, o bucată lungă de mătase legată sub guler, şi un boboc de trandafir alb la butonieră. Ştiam că acorda o importanţă majoră imaginii, aşa că mi-am petrecut mai mult timp decât de obicei aranjându-mă. Mi-am făcut un coc franţuzesc mai elegant şi mi-am pus un costum purpuriu care mergea foarte bine cu părul meu negru.

— Hanna, *Liebchen!* Ce frumoasă eşti astăzi! Foarte frumoasă! Din ce în ce mai fermecătoare. Mi-a luat mâna şi a sărutat-o, apoi a privit atent toate crăpăturile şi a scos un mic ţâţâit. Preţul muncii noastre, nu?

Mâinile lui erau şi ele aspre şi noduroase, dar am observat că avea manichiura recent făcută, lucru de care eu, evident, uitasem să mă ocup.

Werner avea în jur de şaptezeci şi cinci de ani, se retrăsese de la Universitate, dar continua să scrie din când în când câte un studiu şi, ocazional, mai examina câte un manuscris important. În momentul în care am intrat în apartament, am putut să văd – şi să miros – că nu se oprise din lucrul la cărţile vechi. Masa lungă, de lângă ferestrele înalte, în stil gotic, unde stătusem lângă el şi unde învăţasem atâtea, era încă plină cu agate şi gogoşi deristic urât mirositoare, unelte vechi de bătut aurul şi pergamente în toate stadiile de pregătire.

Avea o menajeră acum şi, în timp ce mă conducea spre bibliotecă – una dintre încăperile mele preferate din întreaga lume, pentru că fiecare volum avea câte o poveste –, ea ne-a făcut o cafea.

Mirosul puternic de cardamon m-a făcut să mă simt, din nou, ca o studentă de douăzeci de ani. Werner începuse să îşi bea cafeaua în stil arăbesc, după ce fusese profesor invitat la Universitatea Ebraică din Ierusalim, unde trăise în cartierul creştin din vechiul oraş, printre palestinieni. De fiecare dată când simţeam miros de cardamon mă gândeam la el şi la apartamentul lui, inundat de lumina gri pal europeană, atât de blândă pentru ochi când lucrezi ore întregi cercetând nişte detalii minuscule.

— Mă bucur să te văd, Hanna. Îţi mulţumesc că ţi-ai făcut timp să mai treci şi pe la un bătrân ca mine.

— Werner, ştii doar ce plăcere îmi face să te văd. Dar, ca să fiu sinceră, am şi nevoie de ajutorul tău.

Faţa i se lumină pe loc şi el se aplecă înainte.

— Spune-mi!

Îmi adusesem notiţele şi mă uitam peste ele în timp ce îi povesteam ce făcusem în Sarajevo. Dădea din cap aprobator.

— Exact cum aş fi făcut şi eu. Eşti o studentă foarte bună.

Apoi i-am spus despre fragmentul de aripă de fluture

Parnassius, lucru care l-a intrigat, şi despre celelalte obiecte – firul de păr alb, mostrele de pete şi de sare şi apoi despre ciudăţenia canelurilor de pe copertă.

— Sunt de acord, a zis. Pare că urma să aibă un soi de încuietoare.

Se uită la mine cu nişte ochi albaştri şi umezi, de după ochelarii cu ramă aurie.

— Oare de ce nu este acolo? Foarte interesant. Foarte misterios.

— Crezi că cei de la Muzeul Naţional au ceva informaţii despre hagadă sau despre ce s-a întâmplat la restaurarea din 1894? Au trecut mai bine de o sută de ani…

— Nu e foarte mult pentru Viena, draga mea. Sunt sigur că poţi găsi ceva, chiar dacă nu neapărat ceea ce cauţi. Descoperirea ei a produs mare agitaţie. Era prima hagadă mâniată care fusese readusă la lumină. Doi dintre cei mai importanţi exegeţi ai vremii respective au călătorit la Viena să o examineze. Sunt convins că cei de la muzeu au măcar documentele lor. Cred că unul dintre ei era Rothschild, de la Oxford. Da, exact. Celălalt era Martell, de la Sorbona – ştii franceza, nu? Notiţele legătorului, dacă le-au păstrat şi pe ele, ar trebui să fie în germană. Dar e posibil ca legătorul să nu fi lăsat nimic scris. După cum ai văzut, legarea a fost făcută destul de neatent.

— Cum îţi explici asta, de vreme ce manuscrisul a fost mereu în centrul atenţiei?

— Cred că au existat nişte controverse legate de cine ar trebui să păstreze cartea. Viena voia, evident, să o aibă ea. Şi de ce nu? Era capitala Imperiului Austro-ungar, centrul energiilor artistice ale Europei… Dar aminteşte-ţi că, în acel moment, Habsburgii doar *ocupau* Bosnia – de anexat, nu au anexat-o decât în 1908. Iar naţionaliştilor slavi nu le prea convenea acest statut.

A ridicat un deget uşor strâmb şi l-a fluturat prin aer

– era un obicei de-al lui, când avea ceva deosebit de important de spus.

— Şi ca o coincidenţă, omul care a provocat Primul Război Mondial s-a născut în acelaşi an în care a apărut hagada, ştiai?

— Te referi la studentul care l-a împuşcat pe Habsburg la Sarajevo?

Werner zâmbi încântat de sine. Îi plăcea la nebunie să le spună oamenilor lucruri pe care nu le ştiau. Ne asemănam foarte mult în privinţa asta.

— Oricum, cred că, de frică să nu trezească sentimente naţionaliste, au trimis manuscrisul la Muzeul Naţional bosniac. Şi poate că legarea neglijentă a fost răzbunarea Vienei. Un snobism meschin: dacă oricum ajungea într-un muzeu de provincie, o legătură ieftină era destul de bună. Sau poate a fost ceva mai sinistru.

Vocea îi scăzu în intensitate şi bătea cu unghiile în braţul învelit în brocart al fotoliului.

— Nu sunt sigur dacă ştii, dar valurile de antisemitism erau destul de intense aici la sfârşitul secolului al XIX-lea. Tot ceea ce a spus şi mare parte din ce a făcut Hitler în legătură cu evreii s-a născut în această ţară. Era aerul pe care l-a respirat crescând în Austria. Avea vreo cinci ani, mergea probabil la grădiniţă în Braunau când hagada era şi ea aici. Ciudat, nu? Cum se petrec lucrurile…

Vocea i se stingea treptat. Începeam să atingem puncte nevralgice. Când s-a uitat din nou la mine şi a început să vorbească, am crezut că va schimba subiectul.

— Spune-mi, Hanna, l-ai citit pe Schnitzler? Nu? Trebuie! Nu poţi înţelege nimic despre Viena, nici despre ceea ce este şi nici despre ceea ce a fost, dacă nu l-ai citit pe Arthur Schnitzler.

A bâjbâit după baston, s-a ridicat în picioare cu dificultate şi a păşit încet spre bibliotecă. Îşi trecea

degetele peste cotoarele cărţilor rare, aproape toate ediţii princeps.

— Am doar ediţia în germană şi tu încă nu citeşti germana, nu? Mare păcat. Un scriitor foarte interesant, Schnitzler, foarte – scuză-mă – erotic. Foarte franc despre toate exerciţiile sale de seducţie. Dar a scris şi foarte mult despre ascensiunea acelor *Judenfressers* – mâncători de evrei; termenul de *antisemitism* nu se inventase încă. Schnitzler era, firește, evreu. Werner scoase o carte din raft: Asta se numeşte *Tinereţea mea la Viena.* Este o ediţie deosebit de frumoasă, pe care am găsit-o de vânzare la o biserică din Salzburg. Ce ciudat că nimeni nu o descoperise înainte… Răsfoi cartea până găsi pasajul dorit: Aici, îşi cere scuze pentru că scrie aşa mult despre „aşa-zisa problemă evreiască", dar spune că niciun evreu, oricât de asimilat s-ar fi crezut, nu avea voie să uite de originea sa. Îşi potrivi ochelarii şi citi, traducând, cu voce tare: „Chiar dacă reuşeşti să te comporţi impecabil şi nimeni nu îşi dă seama că eşti evreu, este imposibil să rămâi neafectat; la fel cum, chiar dacă i s-a făcut o anestezie la nivelul epidermei, o persoană nu poate privi cu indiferenţă cum un bisturiu nesteril îi zgârie pielea, sau poate chiar o taie până când ţâşneşte sângele". Werner închise cartea. A scris toate astea la începutul anilor 1900. Imaginea pare deprimantă, în lumina întâmplărilor care au urmat.

Cartea a fost aşezată la locul ei în bibliotecă. Werner a scos din buzunar o batistă albă, apretată şi călcată, cu care şi-a şters fruntea. S-a aşezat apoi greoi în fotoliu şi a continuat:

— Deci e posibil ca legătura să fi fost atât de neîndemânatic realizată pentru că legătorul era unul dintre *mâncătorii de evrei* pomeniţi de Schnitzler. Sorbi ultima gură de cafea şi adăugă: Dar poate că nu a fost niciunul dintre aceste lucruri. Poate că la vremea aceea, legătura nu era, pur şi simplu, apreciată la adevărata sa

valoare. Poate că nu şi-au dat seama cât de multă informaţie se ascunde în ea şi cu siguranţă multe lucruri s-au pierdut odată cu vechea legătură. De câte ori a trebuit să lucrez la un asemenea volum… mă doare sufletul numai când mă gândesc. Cel mai probabil, cartea a sosit la Viena cu închizătoarea originală a vechii coperte, dar nu putem fi siguri…

Ronţăiam la o bucăţică dintr-o prăjitură grozav de aromată, numită Valurile Dunării, preferata lui Werner. El s-a ridicat, scuturându-şi firimiturile de pe haină, şi a mers târşâit până la telefon ca să-şi sune cunoştinţele de la muzeu. După o conversaţie animată în germană, a pus receptorul în furcă şi mi-a zis:

— Directoarea administrativă te aşteaptă mâine. A spus că arhivele din acea perioadă sunt într-o clădire aflată departe de muzeu şi că le va primi mâine pe la prânz. Când trebuie să fii în Boston?

— Pot să mai stau o zi sau două, am spus.

— Bine. Să mă suni, te rog, să-mi spui dacă găseşti ceva.

— Da, sigur, i-am spus şi m-am ridicat să plec.

La uşă, m-am aplecat un pic – era uşor cocoşat acum, şi ceva mai mic de statură decât mine – şi i-am sărutat obrazul fragil.

— Werner, scuză-mă că te întreb, dar tu te simţi bine?

— *Liebchen,* am şaptezeci şi şase de ani. Puţini dintre noi se mai simt bine la vârsta asta, dar mă descurc.

A aşteptat în uşă până am coborât toate scările. Ajunsă în holul excesiv decorat, m-am întors şi i-am trimis o bezea, întrebându-mă dacă aveam să-l mai văd vreodată.

Mai târziu, în după-amiaza aceleiaşi zile, stăteam pe colţul patului meu îngust din pensiunea de lângă Peterskirche, cu telefonul în poală. Voiam atât de mult să îi spun lui Ozren despre *Parnassius.* Dar când am scos

carnetul din cutia cu documente, a căzut şi plicul cu tomografia lui Alia. Brusc, m-am simţit vinovată că am ignorat dorinţa lui Ozren şi că m-am amestecat în viaţa şi în suferinţa lui.

Probabil c-ar face o criză dacă ar afla ce am făcut. Avea dreptate; nu era treaba mea. Şi oricât mi-aş fi dorit să-i vorbesc despre aripa de fluture, faptul că îl înşelasem mă apăsa ca un bolovan. Când în sfârşit mi-am făcut curaj să sun, trecuse de mult ora până la care credeam că o să-l găsesc la muzeu. Totuşi era acolo. Lucra până târziu. I-am spus repede informaţiile despre carte şi am simţit cât de fericit era să le audă.

— Întotdeauna au fost semne de întrebare despre locaţia hagadei în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Ştim doar că un custode a ascuns-o cumva de nazişti, dar se vehiculează multe poveşti despre cum a făcut asta, ba că a pitit-o printre nişte documente turceşti, ba că a ascuns-o într-un sat de munte, la o mănăstire. Aripa pe care ai găsit-o pare să susţină a doua variantă. O să mă uit pe nişte hărţi să văd dacă găsesc vreun sătuc prin munţi şi să cercetez ce legături ar putea exista cu custodele nostru. Ar fi foarte bine dac-am reuşi să aflăm cui să mulţumim că a adăpostit manuscrisul în timpul războiului. Păcat că nimeni nu l-a întrebat când încă mai era în viaţă. A suferit mult după război. Comuniştii l-au acuzat că a colaborat cu naziştii.

— Dar a salvat hagada. Cum putea fi colaboraţionist?

— Nu numai hagada. A salvat şi mulţi evrei. Dar acuzaţia de colaboraţionism era un instrument foarte bun pentru comunişti să scape de oricine era prea intelectual, prea religios sau prea sincer. Şi el era toate lucrurile astea. S-a luptat mult cu ei, mai ales când au încercat să dărâme Oraşul Vechi. Făcuseră nişte planuri urbanistice oribile. El a oprit toată nebunia, dar asta l-a costat foarte mult. Şase ani la carceră – singur cuc, în nişte condiţii oribile. Apoi,

deodată, l-au graţiat. Aşa funcţiona totul pe atunci. Şi-a reluat vechea slujbă la muzeu, dar lunga perioadă de detenţie i-a afectat grav sănătatea. A murit în anii 1960, după o lungă suferinţă.

Mi-am trecut mâna prin păr şi am scos acele care îl ţineau strâns.

— Şase ani de carceră. Nu ştiu cum ar putea cineva să îndure.

Ozren tăcu un moment.

— Nici eu nu ştiu.

— Adică, dacă ar fi fost vreun soldat sau vreun activist politic… astfel de oameni cunosc şi îşi asumă riscurile, dar el, el era doar un simplu bibliotecar…

De îndată ce am spus asta, m-am simţit ca o idioată. Ozren, până la urmă, era şi el „doar" un simplu bibliotecar, şi asta nu l-a oprit să dea dovadă de curaj când a fost cazul.

— Vreau să spun că…

— Ştiu ce vrei să spui, Hanna. Şi ce planuri ai?

— O să merg la arhivele Muzeului Naţional mâine, să văd dacă găsesc ceva despre închizătoare. Apoi o să fiu în Boston pentru câteva zile şi o să pot analiza mostrele în laboratorul unui prieten.

— Bine. Să mă anunţi ce descoperi.

— Da… Ozren…

— Hm?

— Ce face Alia?

— Aproape am terminat *Winnie-the-Pooh.* Mă gândeam să îi citesc şi nişte poveşti bosniace.

Speram că interferenţele de pe linie mascaseră felul în care vocea mea se schimbase atunci când am încercat să-i răspund.

Frau Zweig, arhivar-şef la Historisches Museum der Stadt Wien, nu era deloc aşa cum mă aşteptam eu să fie.

Avea mai puţin de treizeci de ani, nişte cizme negre, înalte, o fustă minusculă în carouri, şi o bluză mulată, de un albastru electric, care îi punea în evidenţă silueta de invidiat. Părul negru era tuns scurt, cu şuviţe roşii şi blonde. Avea un cercel micuţ pe o parte a nasului cârn.

— Eşti prietenă cu Werner? a spus, şocându-mă şi mai mult, pentru că era singura persoană din Viena pe care o auzeam spunându-i pe numele mic. E de poveste, nu-i aşa? Cu costumele lui de catifea şi aerul de secol XIX pe care îl emană. Îl *ador*.

M-a condus pe scările întunecate, până în labirintul de camere de la subsol. Tocurile ei înalte răsunau puternic pe pardoseala de piatră.

— Scuză-mă că te-am adus în aşa o hrubă, mi-a spus, deschizând uşa depozitului, pe rafturile căruia erau adăpostite rămăşiţe ale fostelor expoziţii – bucăţi de rame şi planşete, vitrine demontate, recipiente de conservare. Te-aş fi lăsat în biroul meu, dar astăzi am întâlniri practic toată ziua, pentru evaluarea personalului. *Atâât* de plictisitor. Şi-a dat ochii peste cap, ca o adolescentă certată de părinţi. Birocraţia austriacă este îngrozitoare. Am studiat la New York şi mi-a fost teribil de greu să vin aici la atâta hârţogăraie. A strâmbat un pic din nas. Mi-ar plăcea să mă mut în Australia. Toată lumea din New York credea că sunt australiană. Ziceam că sunt din Austria şi replica era invariabil: „Oh! Ce drăguţi sunt cangurii!” Îi lăsam în pace. Voi aveţi oricum o reputaţie mai bună decât noi. Toată lumea crede despre australieni că sunt simpatici, relaxaţi şi amuzanţi şi despre austrieci că sunt plini de inhibiţii şi plictisitori. Crezi că aş putea să mă mut acolo?

N-am vrut să o dezamăgesc şi să-i spun că nu am văzut pe nimeni aşa de dezinhibat ca ea, într-un post de conducere în arhivare, în Australia.

Pe o masă din mijlocul camerei, trona o cutie mare de

arhivare. *Frau* Zweig luă un cuţit şi tăie sigiliile.

— Mult noroc, îmi ură ea. Să mă anunţi dacă ai nevoie de ceva. Şi să-l pupi pe Werner din partea mea.

A închis uşa, dar tot se mai auzea bocănitul regulat al tocurilor ei pe coridor.

În cutie se găseau trei dosare şi eram sigură că nimeni nu le cercetase în ultima sută de ani. Toate purtau sigiliul muzeului şi cu abrevierea K.u. K, de la *Kaiserlich und Königlich* – imperial şi regal, asta pentru că Habsburgii aveau titlu imperial în Austria şi regal în Ungaria. Am suflat praful de pe primul dosar. Conţinea doar două documente, amândouă în bosniacă. Mi-am dat seama că unul era o copie a chitanţei de achiziţie a manuscrisului de către muzeu de la o anume familie Kohen, iar cel de-al doilea era o scrisoare cu o caligrafie foarte frumoasă. Din fericire, am găsit şi traduceri ataşate, probabil pentru posibilii cercetători. Am studiat versiunea în engleză.

Autorul scrisorii se prezenta drept profesor – de aici scrisul atât de îngrijit. Era, scria el în continuare, profesor de ebraică la *maldăr*-ul din Sarajevo. Traducătorul adăugase o notă, explicând că acesta este numele folosit pentru şcolile elementare ale evreilor sefarzi. „Unul dintre elevii mei, un fiu al familiei Kohen, mi-a adus această hagadă. Familia, care-l pierduse recent pe cel ce aducea bani în casă, dorea să îşi mai uşureze criza financiară prin vânzarea acestei cărţi… şi mi-au cerut opinia cu privire la valoarea ei… Deşi văzusem la viaţa mea zeci de hagade, unele foarte vechi, nu am văzut niciodată miniaturi de acest tip… Când am vizitat familia ca să aflu mai multe, am descoperit că nu ştiau altceva decât că aparţinea familiei «de foarte mulţi ani». Văduva mi-a spus că ştia de la soţul ei că bunicul lui o folosea la *seder,* ceea ce se întâmpla pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Mi-a spus, de asemenea,

şi am putut confirma, că bunicul Kohen a fost cantor şi că a studiat în Italia…”

M-am lăsat pe spătarul scaunului. Italia. Inscripţia lui Vistorini-*Revisto per mi* – confirmă că hagada se afla la Veneţia în 1609. Oare bunicul lui Kohen studiase la Veneţia? Comunitatea evreiască de acolo era cu siguranţă mult mai mare şi mai prosperă decât cea din Bosnia, iar moştenirea muzicală a oraşului, foarte bogată. Să fi cumpărat oare cartea de acolo?

Mi-am imaginat familia strânsă în jurul mesei de *seder*, şi pe patriarhul educat şi cosmopolit; pe fiu, cum devenea bărbat, şi îşi îngropa tatăl la timpul potrivit, ca apoi să îi ia locul în capul mesei. A murit şi el, probabil foarte brusc, dacă şi-a lăsat familia într-o situaţie atât de precară. Mi-a părut rău pentru văduvă, care se chinuia să îşi crească singură copiii şi să îi hrănească. Şi m-am întristat şi mai mult, când mi-am dat seama că şi copiii acelor copii trebuie să fi pierit cu toţii, pentru că nu mai rămăsese niciun Kohen în Sarajevo, după cel de-al Doilea Război Mondial.

Mi-am notat să nu uit să verific schimburile între comunităţile evreieşti din jurul Adriaticii, de pe la 1700. Poate cantorii bosniaci studiau la o anumită *yeshiva*[28] italiană. Ar fi grozav să formulez o ipoteză ştiinţifică despre modul în care hagada a ajuns în Sarajevo.

Dar nimic din toate acestea nu avea legătură cu închizătoarea, aşa că am pus dosarul deoparte şi l-am luat pe următorul. Din păcate, Herman Rothschild, de la Biblioteca Bodleiană din Oxford, specialist în manuscrise antice din Orientul Apropiat, avea un scris mult mai puţin lizibil decât profesorul de ebraică. Probabil că raportul lui, zece pagini de mâzgăleli înghesuite, ar fi fost mai uşor de descifrat în bosniacă. Nu după mult timp însă, mi-am dat seama că nu vorbeşte deloc despre copertă. Fusese atât de

28 Instituţie superioară de teologie iudaică.

uimit de miniaturi încât raportul său era mai degrabă un tratat de istoria artei, o evaluare estetică a acestora, în contextul artei medievale creştine. Am continuat să îi răsfoiesc paginile erudite şi cu o exprimare elegantă, copiind câteva fraze pe care să le citez în eseul meu. Nimic relevant însă pentru problema care mă preocupa, şi anume coperta. Am lăsat deoparte paginile şi m-am frecat la ochi. Speram ca francezul să aibă o privire mai generală.

Raportul domnului Martell era diametral opus faţă de cel al colegului său englez. Era scris cu liniuţe, foarte concis şi tehnic, şi m-a făcut să casc la fiecare pagină cu înşiruiri plictisitoare de coli şi coliţe, asta până la ultima, care mi-a captat pe loc toată atenţia. Martell descria, în limbaj ştiinţific, o legătură uzată, pătată, aproape distrusă, dintr-un şevro tocit şi zdrenţuit. Sfoara, notase el, era roasă sau lipsea cu desăvârşire, aşa încât colile erau complet detaşate de copertă. Uimitor, printr-un mare noroc, după cum scria el, paginile nu fuseseră pierdute.

Se mai vedeau şi nişte propoziţii scurte, pe care ulterior le tăiase. Am tras veioza mai aproape să văd dacă pot să citesc ce a vrut domnul Martell să omită. Fără succes, însă. Am întors pagina. Cu siguranţă, faptul că a apăsat atât de tare a lăsat ceva imprimat pe cealaltă pagină. Câteva minute, m-am chinuit să descifrez nişte litere. Cu franceza mea şi citind pe dos, totul s-a dovedit mult mai greu. Dar până la urmă am reuşit, şi mi-am dat seama de ce fusese şters.

„O încuietoare dublă de argint oxidat, nefuncţională. Moş şi babă duble, amândouă tocite. După curăţarea cu NaHC03 diluat, am descoperit un motiv de floare înconjurată de o aripă. Gravare: embosare şi repousse. Nemarcată”.

Aici, în acest muzeu, în 1894, domnul Martell curăţase cu o ţesătură moale şi cu pensulele lui mici bucăţile vechi şi înnegrite de metal, până când argintul a

ieşit din nou la lumină. Pentru o clipă, un domn Martell foarte greu de impresionat, de altfel, şi-a pierdut capul. „Închizătoarea”, scrisese el, „este extraordinar de frumoasă”.

Pene şi un trandafir
Viena 1894

Viena este laboratorul apocalipsei.

Karl Kraus

— *FrÄulein Operator* din Gloggnitz? îmi permiteţi vă urez o după-amiază splendidă? Sper că această zi a fost plăcută până acum. La acest capăt al firului, *Herr Doktor* Franz Hirschfeldt vă prezintă complimentele sale şi doreşte să vă sărute călduros mâna pentru această legătură pe care binevoiţi să o faceţi.

— O după-amiază la fel de plăcută şi dumneavoastră, dragă *Fräulein Operator* din Viena. Vă mulţumesc pentru gândurile bune şi vă rog să acceptaţi în schimb cele mai sincere felicitări. Ca replică la întrebarea dumneavoastră, pot să spun că ziua mea a fost agreabilă şi sper că şi dumneavoastră vă bucuraţi de vremea caldă de vară. Ca o umilă reprezentantă a clientului meu, îndrăznesc să spun că Excelenţa Sa, baronul, doreşte de asemenea să vă transmită toate cele bune şi…

Franz Hirschfeldt ţinea telefonul departe de ureche şi bătea cu un creion în masă. Nu avea răbdare pentru un şir aşa lung de plezanterii. Cuvintele care îi treceau prin cap nu erau nici pe departe atât de politicoase. Îşi dorea să

le întrerupă, să le spună femeilor să tacă din gură şi să facă, odată, blestemata aia de legătură. Lovi atât de tare creionul de rama de nichel a mesei încât o bucată din el se desprinse, zbură dincolo de instrumentele chirurgicale şi ateriză pe cearşaful alb al mesei de examinare. Femeile astea nu ştiau că există o limită de zece minute pentru toate convorbirile interurbane? Lui Hirschfeldt i se părea câteodată că timpul alocat se scurgea înainte ca el să apuce să stea de vorbă cu persoana de la celălalt capăt al firului. Dar ultima oară când scurtase vorba cu o operatoare, aceasta îi întrerupsese legătura, aşa că acum încerca din răsputeri să se abţină.

Era doar o mică iritaţie, ca un guler de la cămaşă pe care spălătoreasă îl apretase prea mult, în ciuda indicaţiilor precise, şi care se freca de gâtul lui. Nu erau prea multe neplăceri în acest oraş, doar ploconirile interminabile şi moda gulerelor sugrumătoare. Îl enerva, de fapt, că se enerva atât de des. Avea treizeci şi şase de ani, era tatăl a doi copii foarte frumoşi, era însurat cu o femeie pe care încă o admira, şi întreţinea, discret, o serie de amante care îl amuzau. Avea o carieră de succes, prospera. Avea toate acestea, plus faptul că trăia la Viena, care era, fără nicio îndoială, unul dintre cele mai grozave oraşe ale lumii.

Hirschfeldt îşi ridică privirea de la birou şi o lăsă să zburde dincolo de cornişa ferestrei, pe când cele două *Fräulein* îşi continuau schimbul de complimente de-a lungul liniilor de telegraf. Oraşul fusese destul de încrezător în sine încât să dărâme fortăreaţa medievală şi să o înlocuiască cu deschiderea Ringstrasse; destul de pragmatic încât să îmbrăţişeze industrializarea care prăfuia orizontul cu aburul prosperităţii.

Acesta era oraşul, în toată măreţia lui, capitală a unui imperiu care se întindea de la Alpii Tirolezi, prin Masivul Boemiei şi marea câmpie ungară, până la coasta Dalmaţiei

şi la şesurile aurii ale Ucrainei; un nod cultural, care atrăgea cei mai mari intelectuali şi cei mai mulţi artişti – chiar cu o seară înainte, soţia sa, Anna, îl târâse să asculte cea mai recentă compoziţie, foarte ciudată, a unui oarecare Mahler, care era de undeva de prin Boemia. Văzuseră şi o expoziţie a lui Klimt, un pictor total atipic. Licenţă artistică, parcă aşa se numea, dar pictorul ăsta avea o concepţie foarte bizară despre anatomia feminină.

Oraşul nu era liniştit sau imobil, din contră, pulsa cu energia frenetică a propriei lui invenţii: valsul. Şi totuşi…

Şi totuşi, şapte secole de monarhie habsburgică reuşiseră să imprime capitalei un exces de grandoare ascuns sub vârtejuri de muluri, îmbibat în frişcă groasă, îngreunat de şnururi aurii (până şi *gunoierii* aveau epoleţi!) şi buimăcit de acest flux – nu – de această cascadă de politeţuri ipocrite.

— …dacă *Herr Doktor* Hirschfeldt încă mai doreşte să întreţină această conversaţie, Excelenţa Sa, baronul, va fi foarte încântat…

Chiar *va fi,* gândi Hirschfeldt. *Fräulein* avea dreptate în legătură cu asta. Baronul va fi foarte încântat. Încântat să afle că are un furuncul plasat într-un loc stânjenitor şi nu un caz teribil de sifilis. Nu va fi nevoie de doza aproape toxică de mercur sau de vizita în salonul cu bolnavi de malarie ca să contracteze o febră destul de dură să scoată din corp cea mai rezistentă infecţie. Cu puţin noroc, baronul nu făcuse încă vreo mărturisire nesăbuită baronesei.

Doctorul îl sfătuise să îşi ascundă glandul suferind în singurătatea cabanei sale din munţi până când îi va putea examina iubita.

Amanta baronului se dovedise a fi o fetiţă naivă, cu un trup perfect sănătos, a cărei poveste a rezistat interogatoriului plin de tact şi abil al doctorului Hirschfeldt. Tocmai părăsise cabinetul, cu ochii ei albaştri

uşor înroşiţi de lacrimi. Toţi cei care-i calcă pragul plâng un pic, cei infectaţi, de disperare, cei sănătoşi, de uşurare. Dar această fată a plâns din pricina umilinţei. Cearşaful de pe masa de examinare încă păstra conturul trupului ei suplu. Fusese la fel de palidă ca pânza de sub ea, şi tremurase când Hirschfeldt o rugase să îşi desfacă picioarele. Nu era o curtezană experimentată. Hirschfeldt simţise că e ruşinată şi o tratase cu delicateţe. Câteodată, ca să afli detalii din viaţa intimă a vreunui pacient, trebuie să fii un pic bădăran ca să capeţi adevărul. Dar nu cu această creatură delicată, care îi povestise cu uşurinţă puţinele ei poveşti de seducţie. Primul fusese un scriitor, care se număra şi el printre pacienţii doctorului Hirschfeldt şi care era recunoscut pentru obsesia lui faţă de sănătatea fizică. După o relaţie nu foarte lungă, acesta o pasase baronului.

Hirschfeldt avu grijă să-şi noteze adresa ei în jurnalul său personal. Poate, după un interval decent, când nu se va mai pune problema relaţiei dintre doctor şi pacient, ar putea să o invite la o întâlnire. Orice era posibil în acest oraş.

Vocea răguşită, fals baritonală, a baronului a vibrat, în sfârşit, pe fir, înlocuind piţigăielile domnişoarelor centraliste. Totuşi, Hirschfeldt îşi alese cu grijă cuvintele. Toată lumea ştia că centralistele trăgeau cu urechea.

— Excelenţă, bună ziua. Voiam doar să vă anunţ, cât mai repede posibil, că planta pe care încercam să o identificăm nu este, cu siguranţă, buruiana cotropitoare pe care o credeam.

La celălalt capăt al firului, baronul oftă lung.

— Hirschfeldt, îţi mulţumesc mult. Mulţumesc pentru promptitudine. Ce uşurare…

— Nicio problemă, Excelenţă. Totuşi, cealaltă plantă…

Furunculul ar trebui incizat cu lanţeta.

— …ar trebui îngrijită cu mai multă atenţie şi devotament.

— O să te vizitez cum ajung în oraş, şi îţi mulţumesc, ca întotdeauna, pentru discreţie.

Hirschfeldt puse receptorul în furcă. Discreţie. Pentru asta îl plăteau. Toţi aristocraţii cu mănuşile lor din şevro, ca să le acopere iritaţiile din palme. Toţi aşa-zişii burghezi respectabili, îngroziţi de infecţiile pe care le purtau în pantaloni. Ştia foarte bine că majoritatea nu ar fi tolerat un evreu la ei în salon sau la o cafea. Dar erau mai mult decât încântaţi să îi încredinţezi părţile lor intime şi detalii din viaţa lor privată. Hirschfeldt fusese primul din oraş care făcuse publică existenţa unei camere de aşteptare „retrase” pentru cei cu „boli secrete”. Dar asta se întâmplase când de-abia începuse să practice medicina. De mulţi ani nu mai avea nevoie de reclamă.

Discreţia era un lucru valoros în acest oraş, capitală a voluptăţii, unde scandalul şi bârfa alimentau motorul social. Şi erau *atât de multe* de bârfit. La şase ani după ce prinţul moştenitor şi iubita lui s-au sinucis în cabana de vânătoare de la Mayerling, încă mai existau zvonuri privind acea tragedie, sau farsă, în funcţie de gradul de romantism sau cinism al fiecărui vorbitor. În mod evident, hotărârea cu care familia regală a trecut sub tăcere toată afacerea nu a făcut decât să alimenteze şi să impulsioneze bârfele, care din asta se hrănesc. Poate că Habsburgii au avut destulă putere să transporte, în mijlocul nopţii, trupul inert al baronesei Marie Vetsera cu o coadă de mătură vârâtă în fund, care să ascundă faptul că era moartă de patruzeci de ore. Au putut chiar şi să îi şteargă numele din presa austriacă, dar nu au reuşit să împiedice ziarele străine să treacă graniţa şi să ajungă sub banchetele taxiurilor vieneze, de unde, pentru un mic bacşiş, şoferul le arăta ochilor avizi ai pasagerilor.

Hirschfeldt studiase cu medicul de curte şi îl

cunoscuse pe prinţul moştenitor, Rudolf. Îl plăcuse chiar. Aveau cam aceeaşi vârstă şi înclinaţii asemănătoare spre liberalism. După puţinele lor întâlniri, îşi dăduse seama cât de înverşunat era prinţul, cât de frustrat de un rol pe care nu îl voia şi care nu era decât pur ceremonial. Nu era o viaţă pentru un bărbat, să fie eliminat din consiliile de stat şi singura lui îndatorire să fie să se îmbrace ca o păpuşă la banchete şi baluri. Aştepta un destin nesigur, care se retrăgea de fiecare dată când încerca să îl atingă. Şi totuşi, Hirschfeldt nu ar fi putut duce niciodată până la capăt actul ridicol de sinucidere. Ce a scris Dante despre papa care abdicase pentru a-şi petrece timpul în meditaţie şi care a fost condamnat la unul dintre cercurile inferioare ale Infernului? Ceva despre cum a fost pedepsit pentru că a întors spatele unei mari oportunităţi de a face bine în lume… Iar după moartea şocantă a prinţului, Viena intrase într-un declin aproape imperceptibil – declin al atmosferei şi nu al vieţii materiale. Dar fără un simbol al liberalismului la Palatul Hofburg, gruparea *Judenfressers* devenea tot mai puternică.

Cine ar fi crezut că o singură sinucidere – sau, mai bine zis, o dublă sinucidere – ar putea strica dispoziţia unui oraş întreg? Viena îşi preţuia sinuciderile, mai ales pe cele dramatice, cu recuzită şi tot tacâmul. Ca de exemplu o tânără care se îmbrăcase în mireasă înainte să se arunce dintr-un tren în viteză, sau acrobatul care, în mijlocul spectacolului, şi-a aruncat prăjina şi a sărit de pe sârmă spre moarte. Publicul a aplaudat pentru că sărise cu atâta elan, încât toţi au crezut că face parte din număr. Aplauzele s-au oprit numai când sângele a început să curgă de sub corpul lui aproape dezmembrat şi femeile şi-au întors privirile când au înţeles că acel bărbat va creşte şi el rata şi aşa extrem de mare a sinuciderilor din Viena.

Suicidul şi bolile cu transmitere sexuală. Primele cauze ale mortalităţii în rândul vienezilor din toate clasele

sociale.

Hirschfeldt îşi terminase însemnările pe marginea cazului baronului şi îl rugă pe secretar să poftească următorul pacient, în timp ce se uita pe agenda zilei. Aaa, da, *Herr* Miul, legătorul de cărţi. Săracul.

— *Herr Doktor, Kapitän* Hirschfeldt a venit să vă vadă. Să-l poftesc pe dânsul înainte?

Hirschfeldt scoase un sunet de iritare extremă. De ce îl deranja David la clinică? Spera că fratele lui, oricât de egocentric ar fi fost, avuse destul tact să nu intre în camera izolată, de aşteptare. *Herr* Miul era un om micuţ, emotiv şi foarte la locul lui, dar care plătea un preţ mult prea mare pentru o mică greşeală din tinereţe. Se simţea ruşinat de starea sa şi de aceea ezitase să caute tratament în stadiile incipiente ale bolii, când s-ar mai fi putut face ceva. Dintre toţi oamenii, el ar fi, cu siguranţă, umilit de întâlnirea cu un ofiţer al *Hochund Deutschmeister Regiment.*

— Nu. Transmite-i căpitanului complimentele mele şi roagă-l să aştepte. *Herr* Miul are o programare, trebuie să aibă întâietate.

— Dar *Herr Doktor*…

— Ce mai e?

Hirschfeldt îşi trecu degetul pe sub gulerul care era mai apretat, mai ţeapăn decât de obicei.

— Sângerează.

— Of, pentru numele lui Dumnezeu. Atunci, adu-l înăuntru.

Tipic, se gândi, în timp ce fratele lui vitreg, cu jumătate de metru mai înalt ca el şi cu treisprezece ani mai tânăr, tocmai dădea buzna în cabinetul chirurgical, apăsându-şi maxilarul cu o bucată de mătase pătată de sânge. Picături de sânge se prelingeau printre firele blonde ale mustăţii lui stufoase.

— Of, David, ce naiba ai mai făcut acum? Un alt duel?

Nu mai eşti chiar tânăr. De ce dracu' nu poţi să te controlezi un pic? Cine a fost de data asta?

Hirschfeldt se ridicase de la birou ca să îl ajute pe fratele său să se întindă pe masa de operaţii. Apoi îşi aminti că nu o rugase pe infirmieră să schimbe cearşaful. Paza bună trece primejdia rea. Îl împinse pe un scaun de lângă fereastră şi înlătură cu grijă bucata de mătase – o cravată fină, acum distrusă – de pe rană.

— David, spuse cu mustrare în glas.

Trecu un deget peste o veche cicatrice care descria un semicerc deasupra sprâncenei drepte a fratelui său.

— O cicatrice în urma unui duel este, până la urmă, scuzabilă, poate chiar dezirabilă în cercurile *tale* de prieteni. Dar două? Două sunt cu siguranţă prea mult.

Puse alcool peste rana cea nouă şi fratele tresări violent. Fără îndoială, avea să rămână o cicatrice. Tăietura de floretă era scurtă, dar adâncă. Hirschfeldt considera că se va vindeca fără copci, dacă marginile rănii ar fi aduse împreună şi prinse cu un bandaj puternic. Dar va lăsa fratele vanitos bandajul la locul lui? Probabil că nu. Se întinse să ia o bucată de catgut.

— O să-mi spui cine?

— Nu-l cunoşti.

— Da? Ai fi surprins să ştii câţi oameni cunosc. Sifilisul nu respectă rangurile armatei.

— Nu e ofiţer.

Hirschfeldt rămase nemişcat, cu vârful acului deasupra cărnii fratelui său, apoi îi întoarse faţa spre el. O pereche de ochi albastru-închis, aceeaşi nuanţă ca şi haina militară, îl privea cu indiferenţă.

— Un civil, David? Ai mers prea departe. Se poate termina într-un dezastru.

— Nu cred. Oricum, n-am suportat modul în care mi-a pronunţat numele.

— Numele?

— Haide, Franz. Ştii foarte bine cum pronunţă unii oameni numele evreieşti. Cum transformă fiecare silabă într-o farsă, într-un act de batjocură.

— David, eşti prea sensibil. Vezi dispreţ în orice act.

— N-ai fost de faţă, Franz. Nu poţi să mă judeci în cazul ăsta.

— Nu. Într-adevăr, n-am fost de faţă de data asta. Dar te-am văzut înainte.

— Chiar dacă aş fi fost prea sensibil în problema cu numele, ceea ce s-a întâmplat mai departe demonstrează altceva. Când l-am provocat la duel, a spus că nu aveam dreptul să cer satisfacţie pentru că sunt evreu.

— Ce-a vrut să spună?

— Se referea, evident, la manifestul Waidhofen.

— La ce?

— Ah, Franz. Câteodată mă întreb tu în ce oraş trăieşti. În toate cafenelele din Viena se vorbeşte numai despre manifestul Waidhofen de câteva săptămâni bune. E reacţia condamnabilă a naţionaliştilor germani la faptul că o mulţime de evrei, atât din universităţi cât şi din corpurile de armată, au devenit experţi în mânuirea spadei, şi deci periculoşi. Şi chiar trebuiau să se apere cumva de provocările tot mai numeroase. În orice caz, manifestul stipulează că un evreu nu are onoare din ziua în care s-a născut; că nu poate să diferenţieze între ce e curat şi ce e murdar. Că din punct de vedere etic, este subuman şi lipsit de onoare. Aşadar, este imposibil să insulţi un evreu şi consecinţa este că un evreu nu poate să ceară revanşa pentru o insultă.

Franz oftă prelung.

— Doamne, Dumnezeule!

— Vezi? zise David râzând şi apoi se strâmbă când unul dintre muşchii obrazului protestă faţă de gestul nesăbuit.

Până şi ţie, fratele meu mai mare şi mai înţelept, ţi-ar

fi venit să bagi bisturiul în individ.

Ironia era că, spre deosebire de Franz, David Hirschfeldt nu era evreu. La un an sau doi de la naşterea lui Franz, mama lui murise de tuberculoză şi tatăl lui se îndrăgostise lulea de o catolică bavareză. Se şi convertise la religia ei ca să o poată curta. Fiul lor, David, fusese crescut în mirosul de tămâie al slujbelor de duminică şi în cel al bradului de Crăciun. Numele era singurul lucru evreiesc la vedeta regimentului vienez, tânărul pe jumătate bavarez, blond şi cu ochii albaştri.

— Mai e ceva.

— Ce?

— Circulă zvonuri că voi fi mutat din Silezia.

— David! Nu pot face asta. Eşti campionul lor. Încă din gimnaziu. E din cauza acestei… ultime aventuri?

— Nu. Cum să fie? Toată lumea din Silezia a participat la cel puţin un duel ilegal, la un moment dat. Doar că se pare că mămica mea bavareză nu mai oferă destul sânge pur cât să contracareze contaminarea tatălui nostru.

Franz nu ştia ce să spună. Fratele său ar fi distrus dacă l-ar exclude din clubul de scrimă. Şi va afecta şi clubul, pentru că îşi va pierde cel mai bun jucător. Dacă David avea dreptate, şi nu era doar hipersensibil, atunci lucrurile erau mult mai grave decât îşi imaginase el vreodată.

Hirschfeldt nu mai reuşea să fie atent la ultimul său pacient.

— Îmi pare rău că v-am făcut să aşteptaţi, domnule Miul, dar am avut o urgenţă…

Ridică ochii şi observă mersul lui Miul. Starea agravată a bărbatului îi atrase pe loc atenţia. Miul se deplasă greoi, cu picioarele ţepene şi crăcănate, până la masa de examinare, unde se opri neliniştit, răsucindu-şi

pălăria în mâini. Faţa sa prelungă era trasă şi cenuşie. Avea şi o pată pe cămaşă, lucru neobişnuit pentru el. Hirschfeldt ştia că Miul era foarte grijuliu cu imaginea sa. I se adresă cu blândeţe:

— Luaţi loc, *Herr* Miul, şi spuneţi-mi cum vă simţiţi.

— Vă mulţumesc, *Herr Doktor,* zise şi se aşeză cu grijă pe masă. Nu mă simt bine. Nu mă simt bine deloc.

Hirschfeldt ştia înainte de examinare ce avea să găsească: tumori cauciucoase, palpabile mai ales la încheieturi, atrofie optică, slăbire musculară.

— Mai puteţi munci, *Herr* Miul? Trebuie să vă fie greu deja.

Cu o scânteiere de frică în ochi, omul răspunse:

— O, da. Muncesc. Trebuie să muncesc. N-am de ales. Chiar dacă ei conspiră împotriva mea; păstrează lucrările profitabile pentru a-i lor şi mie îmi dau doar resturile… Deodată, Miul se opri şi îşi puse mâna la gură. Am uitat că dumneavoastră…

Hirschfeldt îl întrerupse ca să evite o discuţie supărătoare.

— Dar cum reuşiţi să mai lucraţi dacă vederea vi s-a deteriorat atât de rău?

— Fiica mea mă ajută la cusut. E singura în care am încredere. Ceilalţi ucenici sunt împotriva mea şi îmi fură până şi papiotele de aţă.

Hirschfeldt oftă. Izbucnirile paranoice erau la fel de simptomatice gradului avansat al bolii ca şi neputinţa fizică. Se întreba dacă Miul mai primeşte comenzi, dată fiind condiţia sa precară. Omul trebuie să aibă o clientelă foarte fidelă.

Miul îl fixă, pe neaşteptate, cu o privire foarte lucidă. Vocea îi coborî la tonalitatea normală.

— Cred că îmi pierd minţile. Nu puteţi face nimic pentru mine?

Hirschfeldt se întoarse şi păşi spre fereastră. Cât de

multe ar trebui să îi spună? Cât putea oare să ducă? îi era teamă să vorbească despre tratamentele experimentale unor pacienţi care nu ar putea să înţeleagă toate riscurile implicate şi rezultatele nesigure. Şi totuşi, aceste tratamente erau prea drastice pentru a fi testate pe pacienţi care nu erau în faze terminale ale bolii. Să nu facă nimic ar fi însemnat să îl condamne pe sărmanul Miul la un sfârşit mizer.

— Ar fi ceva, spuse Hirschfeldt până la urmă. Un coleg de-al meu lucrează la asta în Berlin. Rezultatele sunt promiţătoare, dar tratamentul este lung, dureros şi, din păcate, costisitor. Este nevoie de aproape patruzeci de injecţii în decursul unui an. Agentul pe care colegul meu l-a inventat este foarte toxic, bazat pe arsenic. El crede că această substanţă atacă părţile maligne ale corpului mai mult decât pe cele sănătoase, care până la urmă vor reuşi să se refacă. Dar efectele pot fi destul de grave. Durerea injecţiei este mare şi pot apărea şi deranjamente gastrice. Dar colegul meu a obţinut şi nişte rezultate spectaculoase. Susţine chiar că a reuşit câteva vindecări, dar trebuie să vă avertizez că mi se pare prea devreme să facem astfel de supoziţii.

Privirea înceţoşată a lui Miul se lumină pe dată.

— Aţi spus costisitor. *Herr Doktor,* cât?

Hirschfeldt oftă şi spuse suma. Miul îşi prinse capul în palme:

— Nu am atâţia bani.

Şi apoi, spre jena lui Hirschfeldt, bărbatul începu să plângă ca un copil.

Lui Hirschfeldt nu îi plăcea ca ultimul pacient al zilei să fie un caz pierdut. Nu îi plăcea să plece de la cabinet deprimat. Avusese de gând să îşi viziteze amanta, dar când ajunse pe strada ei, ezită şi continuă să meargă. Nu era doar din cauza lui Miul. Trecuseră zece luni; frumuseţea

barocă, formele pline ale Rosalindei începeau să-l plictisească. Poate era cazul să caute altceva… imaginea fetei zvelte, cu ochii albaştri, tremurând în mâinile lui, îi reveni în minte. Se întreba cât va mai dura până când baronul se va plictisi de ea. Spera că nu prea mult…

Era o seară minunată de vară târzie. Razele soarelui la apus încălzeau nudurile reci de ghips care dansau pe antablamentul unor apartamente noi, uşor ostentative. Cine ar cumpăra asemenea case? se întreba. Noua clasă a industriaşilor, poate, care voiau un fel de apropiere de Hofburg; singura apropiere la care puteau spera, având în vedere că averea nu avea să îi ridice niciodată în clasa superioară a aristocraţiei.

Căldura scosese în stradă tot soiul de oameni. Hirschfeldt se bucura de această diversitate. Văzu o familie venită probabil tocmai din Bosnia ca să viziteze capitala marelui imperiu ce îi conducea; soţia era acoperită din cap până în picioare, soţul purta un fes. Şi o ţigancă boemă, a cărei salbă zăngănea la fiecare pas legănat. Şi un ţăran ucrainean cu un copilandru îmbujorat pe umeri. Dacă naţionaliştii germani voiau să purifice statul lor de toate influenţele străine, ar trebui să înceapă cu personaje mult mai exotice şi mai colorate decât evreii, care erau deja mai mult sau mai puţin asimilaţi, ca fratele lui, David, de exemplu. Totuşi, o voce interioară nu-i dădea pace. Bosniacii şi ucrainenii nu erau figuri dominante în arte, în industrie sau în finanţe. Erau doar nişte călători plini de culoare, pe care poate şi naţionaliştii germani îi găseau simpatici, un element pitoresc în peisajul urban. Ceea ce *nu* considerau pitoresc era importanţa evreilor în fiecare domeniu al vieţii austriece, mai ales în gradele superioare ale armatei naţionale.

Hirschfeldt privi tinerii lămâi şi smochini care prindeau rădăcini pe promenada Ringstrasse. Crescuseră destul de înalţi cât să lase umbre lungi şi subţiri de-a latul

drumului. Într-o zi vor fi destul de înalţi ca să-l umbrească de tot. Copiii lui se vor bucura poate de acest lucru…

Se va duce acasă la copii. Da. Asta trebuia să facă. Îi va propune soţiei să iasă la o plimbare în familie, prin Prater. Îi va povesti despre David, pentru că ea îi va înţelege îngrijorarea. Dar soţia lui nu era acasă când ajunse el, şi nici copiii. *Frau* Hirschfeldt era în vizită la familia Hertzi, i-a spus servitoarea. Iar dădaca scosese deja copiii în parc. Franz se simţi ofensat, chiar dacă ştia că sentimentul nu era justificat; adeseori era reţinut la clinică până la astfel de ore. Totuşi, îşi dorea compania soţiei sale, şi era obişnuit să obţină ceea ce îşi dorea. Ce vedea la soţia aia insipidă a lui Hertzi? Ce vedea Hertzi la ea, dacă e să o luăm aşa? Dar chiar în timp ce îşi punea aceste întrebări, Franz ştia răspunsurile.

Frumuseţea blondă şi unghiile colorate ale lui *Frau* Hertzi erau într-un contrast perfect cu gravitatea rabinică a lui Theodor. Cu Julie la braţ părea mai puţin evreu, şi Franz ştia cât de mult ajunsese să conteze asta pentru prietenul său literat. Dar femeia aceea avea atât de puţine de spus. Toată existenţa ei se concentra în jurul modei. Până şi soţia lui, grijulie şi educată cum era, reuşea cu greu să o considere măcar un pic interesantă. Şi faptul că Anna îşi irosea timpul cu o astfel de prietenie inutilă, când el o dorea acasă, îl supăra teribil. Se retrase în dormitor şi azvârli cât colo cămaşa, cu gulerul ei enervant. Îşi luă o haină de casă cu brandenburguri, îşi suci gâtul dintr-o parte în alta ca să se dezmorţească şi se cufundă în lectura cotidianului său obişnuit.

În viteza cu care intră pe uşă, Anna nu îl văzu. Avea privirea aplecată şi mâinile ocupate să îşi scoată acele din pălărie. Se întoarse spre oglinda mare de la mijlocul holului când reuşi să îşi dea jos pălăria imensă, de paie. Franz îi văzu chipul reflectat în oglindă. Râdea singură şi îşi întorcea pe deget cele câteva şuviţe care se desprinseră

odată cu pălăria. Franz lăsă paharul din mână fără niciun zgomot şi se duse în spatele ei. Îi prinse o şuviţă în mână şi îi mângâie uşor gâtul. Soţia sa tresări.

— Franz! M-ai speriat, protestă.

Când se întoarse spre el, văzu că avea faţa îmbujorată. Dar acest fapt nu era suficient ca să îi dea lui Hirschfeldt ceva de bănuit. Înainte să se întoarcă însă, el observă că unul dintre năstureii mici, îmbrăcaţi în muselină, din spatele corsetului nu era prins în butoniera corespunzătoare. Slujnica ei era foarte conştiincioasă şi nu ar fi trecut niciodată cu vederea un asemenea detaliu. Un lucru atât de insignifiant; un detaliu atât de mărunt care dă de gol o trădare atât de mare.

Hirschfeldt îi luă chipul între palmele sale şi îl cercetă cu atenţie. Să fi fost doar o închipuire a lui, sau buzele ei păreau mai moi şi mai vineţii? Dintr-odată, nu mai voia s-o atingă. Îşi trase mâinile de pe faţa ei şi începu să şi le frece de pantaloni, ca şi cum ar fi fost murdare.

— Cine e, Hertzi? rosti printre dinţi.

— Hertzi? întrebă ea, privindu-l intens. Da, Franz, am fost să o văd pe *Frau* Hertzi, dar nu era acasă, aşa că…

— Nu. Nu te obosi să mă minţi. Îmi petrec viaţa printre maniaci sexuali, cu cocotele şi ţoapele lor. Îi puse degetul pe buze şi apăsă tare: Ai fost sărutată. Se întinse şi smulse nasturele din ţesătura delicată care îl susţinea: Ai fost dezbrăcată. Se aplecă spre ea: Cineva ţi-a tras-o.

Ea făcu un pas în spate, tremurând.

— Te întreb din nou: a fost Hertzi?

Ochii ei căprui se umplură de lacrimi.

— Nu, şopti. N-a fost Hertzi. Nu-l cunoşti.

Repetă ceea ce îi spusese şi fratelui său cu câteva ore înainte:

— Ai fi surprinsă dacă-ai şti câţi oameni cunosc.

Mintea lui era plină de imagini: furunculul de pe penisul baronului, puroiul gălbui care se scurgea din labia

roasă a unei fete, tumorile cauciucoase care îl consumau pe săracul Miul. Nu putea să respire. Avea nevoie de aer. Îi întoarse spatele soţiei sale, ieşi din casă şi trânti uşa după el.

Rosalind renunţase să îl mai aştepte pe Hirschfeldt în acea seară şi se pregătea pentru un concert. Vioara a doua din cvartetul Behrensdorf era un tânăr foarte chipeş, care o privise lung, peste arcuş, cu o seară în urmă, la recitalul privat la care participase. După concert, o căutase şi îi spusese că va cânta în seara următoare la Musikverein. Tocmai se parfumase în spatele urechii şi se întreba dacă să-şi prindă broşa de safir pe corsetul de mătase, când a fost anunţat Hirschfeldt. Se simţi uşor iritată. De ce nu o sunase la ora obişnuită? Dădu buzna în budoarul ei, îmbrăcat ciudat în haina lui de casă din catifea şi cu o expresie bizară pe chip.

— Franz! Ce neobişnuit! Nu-mi spune că ai purtat asta pe stradă!

Nu îi răspunse, îşi desfăcu rapid brandenburgurile şi aruncă haina pe pat. Apoi se grăbi spre ea, îi dădu breteaua rochiei jos de pe umăr şi începu să o sărute cu o ardoare pe care nu o mai arătase de luni bune.

Rosalind se supuse, mai degrabă decât să participe la actul lipsit de delicateţe ce urmă. Apoi se sprijini într-un cot şi se uită la el:

— Acum îmi spui ce se întâmplă?

— Nu.

Aşteptă câteva clipe şi, văzând că el nu mai spune nimic, se ridică în picioare, îşi culese rochia de pe jos şi începu să se îmbrace pentru concertul de la Musikverein. Dacă se grăbea un pic, putea ajunge înainte de prima pauză.

— Ieşi? întrebă el grav.

— Da, dacă stai aşa ca o momâie, cu siguranţă c-o să

ies. Se întoarse către el nervoasă. Franz, îţi dai seama că a trecut mai bine de o lună de când nu m-ai mai scos undeva, de când nu mi-ai mai cumpărat un cadou, de când nu m-ai mai făcut să râd? Cred că e timpul să luăm o pauză. Cred c-am să mă duc la băi la Baden.

— Rosalind, te rog. Nu acum.

Era mâhnit. El trebuia să termine aventura, nu ea.

Rosalind ridică broşa. Safirele arătau bine pe fondul galben şi atrăgeau atenţia asupra ochilor ei vii. Împunse acul în ţesătura delicată.

— Atunci, dragul meu, dă-mi un motiv să stau.

El nu spuse nimic.

Rosalind aşteptă un pic, apoi îşi aruncă o etolă subţire peste umerii trandafirii şi ieşi din cameră.

În întunericul care se lăsa, Florien Miul se prinse de trunchiul robust al unui lămâi ca să se susţină în timp ce hasidimii cu pălăriile lor de blană ieşeau din sinagogă şi umpleau străzile de murmurul lor în idiş. Mersul lui era prea nesigur ca să rişte să străbată valul. Trebuia să aştepte până când treceau. În oraşul din nordul Austriei unde crescuse, evreii trebuiau să-i facă loc unui creştin şi să aştepte să treacă. Viena era, cu siguranţă, prea liberală. Acestor evrei li se permisese să uite care este locul lor. Şi nu se mai terminau. Nu era sâmbătă, aşa că presupuse că trebuie să fie vreo sărbătoare evreiască mai importantă, de vreme ce veniseră în număr atât de mare şi aşa de ciudat îmbrăcaţi.

Poate era chiar sărbătoarea comemorată în cartea pe care trebuia să o lege. Nu ştia. De altfel, nici nu-i păsa. Era mulţumit că avea de lucru, chiar dacă era o carte evreiască. Evident că i-au dat lui o carte *evreiască,* destinată unui muzeu obscur de provincie. Lui, căruia odinioară îi erau încredinţate nestematele colecţiei imperiale, cele mai fine psaltiri sau cele mai frumoase

liturghiere… Trecuseră câteva luni de când cei de la muzeu nu îi mai trimiseseră nimic, aşa că nu avea rost să se gândească la gloria de mult apusă. O să facă ce poate cu cartea care-i fusese încredinţată. Începuse cu copertele pentru noua legătură. Le tăiase, le făcuse canelurile pentru închizătoare. Erau lucrate cu aceeaşi migală ca orice alt obiect din colecţia imperială. Acum patru sute de ani, un evreu era extraordinar de bogat. Au ştiut întotdeauna să facă bani, evreii. El de ce nu putea? Nu dorea decât să aducă legătura la acelaşi standard la care fusese. Să îl impresioneze pe directorul muzeului. Să îi demonstreze că nu era gata să se retragă. Să primească mai multe comenzi. Trebuie să primească mai multe comenzi ca să poată să plătească tratamentul. Cu siguranţă, doctorul a minţit în legătură cu preţul. Nu ar fi taxat un evreu la acelaşi preţ usturător, Miul era sigur de asta. Nişte lipitori toţi, sugând sângele creştinilor.

Amărât, înfricoşat şi suferind, Miul reuşi să treacă strada, dar regretă momentul în care dădu colţul şi ajunse în piaţă. Rondul părea la fel de greu de străbătut ca deşertul Saharei. Merse pe lângă pereţii clădirilor, fericit că există grilajul gardurilor, de care poate să se ţină ca să nu îl zboare vreo rafală de vânt. Într-un sfârşit, ajunse la casa lui. Se luptă cu uşa masivă şi apoi se sprijini, ostenit, de balustrada de la baza scărilor. Rămase acolo vreme îndelungată ca să îşi tragă răsuflarea şi să îşi facă puţin curaj înainte de ascensiune. Îi era teamă de scări. Se vedea mort la baza lor, cu craniul zdrobit şi cu un picior rupt, sucit într-o poziţie nefirească. Se apucă de balustradă şi se trase în sus, ca un alpinist.

Apartamentul era întunecos şi mirosea urât. Aromele obişnuite de piele şi cleiuri erau acoperite de miasmele mai puternice de haine nespălate şi carne putrezită. Aprinse o singură lampă cu gaz – că doar atât îşi putea permite – şi desfăcu o bucată de miel pe care fiica lui i-o

lăsase cu câteva zile în urmă. De ce oare îl neglija fata asta aşa? Nu mai avea pe nimeni altcineva de când mama ei… de când Lise…

Cu gândul la soţia lui, simţi cum cade pradă unui regret vinovat. Ce cadou de nuntă îi făcuse! Oare fiica lui ştia? N-ar fi putut suporta ca fiica lui să ştie. Dar poate de asta a crescut la distanţă de el, ajutându-l doar cât să nu i se reproşeze că nu îşi face datoria. Probabil că îi era silă de el. Cu siguranţă lui îi era silă de sine. Ca şi carnea. Putrezită. Putrezea pe dinăuntru. Bucata de miel avea o tentă verzuie şi era lipicioasă la atingere. A mâncat-o aşa. Nu avea altceva, oricum.

Intenţiona să se apuce din nou de treabă. Îşi şterse mâinile pe o cârpă şi se întoarse către masa de lucru, unde cartea şi legătura ei atât de distrusă aşteptau să fie reparate. Trecuseră ani, secole întregi de când nimeni nu o îngrijise. O şansă ca el să îşi arate măiestria. Să termine repede, să îi impresioneze, ca să îi mai trimită de lucru. Să îi uimească. Asta trebuie să facă. Dar lumina era atât de slabă şi durerea îi străbătea mâinile necontenit. Se aşeză şi trase lampa mai aproape. Luă cuţitul, dar îl puse jos imediat. Ce trebuia să facă acum? Care era primul pas? Să îndepărteze copertele? Să desprindă colile? Să prepare cleiul? Legase sute de cărţi rare sau preţioase, dar nu îşi putea aminti secvenţa de paşi pe care o ştiuse altă dată şi în somn.

Îşi prinse capul în palme. Cu o zi înainte, nu îşi amintise cum se face ceaiul. Un lucru aşa de simplu. Un lucru pe care îl făcuse toată viaţa de câteva ori pe zi, cu un gest reflex, fără să se gândească. Dar ieri l-a lovit dintr-odată, ca ameninţarea pe care o simţea din partea scărilor. Prea mulţi paşi. Pusese frunzele în cană, zahărul în ceainic şi se opărise cu apa.

Dacă doctorul evreu ar putea fi convins să îi spună leacul. Trebuia să salveze ce a mai rămas din mintea lui, ce

a mai rămas din el. Trebuie să fie ceva, în afară de bani, ce ar putea să îi ofere. Dar nu. Nu exista nimic. Evreii erau interesaţi doar de bani. Dacă ar fi putut vinde ceva… Verigheta soţiei lui. Dar fiica lui o avea şi nu putea să i-o ceară înapoi. Oricum, era doar o picătură de apă într-un ocean. Nu era un inel foarte valoros. Ar fi meritat ceva mai bun biata Lise, odihnească-se-n pace.

Cum putea să gândească, cum putea să lucreze cu toate aceste griji care îl agasau încontinuu? Mai bine să se întindă un pic şi poate că apoi îi va fi mai bine. Îşi va aminti şi va putea să continue.

Florien Miul se trezi, îmbrăcat cu aceeaşi haină din ziua trecută, când razele soarelui se zbăteau să pătrundă prin murdăria care îi acoperea geamul. Stătea întins, clipea şi încerca să îşi adune gândurile. Îşi aminti de carte. Apoi retrasă şirul evenimentelor din seara precedentă. Cum se făcea că putea să îşi aducă aminte că *nu* îşi amintise, dar faptele nu reuşeau deloc să îi revină în memorie? Cum putea să-şi uite îndeletnicirea de o viaţă? Unde se duseseră toate aceste cunoştinţe? Gândurile lui erau ca o armată în retragere, care ceda tot mai mult teren inamicului, bolii. Nu, nu era o retragere. Nu în ultima vreme. Mai degrabă o debandadă. Îşi întoarse capul înţepenit. O rază de soare trasa o panglică galbenă prin cameră şi peste masa de lucru. Se oprea fix pe coperta tristă, zdrenţuită şi neatinsă a cărţii. Şi apoi pâlpâia peste argintiul şlefuit al închizătorii.

Hirschfeldt nu postise în Ziua Căinţei[29]. Solidaritatea rasială era una; s-a dus, din obligaţie, la sinagogă, a salutat pe cine trebuia să salute şi s-a furişat afară în primul moment propice. Dar dietele nesănătoase erau

29 În cea de-a zecea zi de după Roş Haşana — Anul Nou evreiesc — evreii sărbătoresc Yom Kippur sau Ziua Căinţei, pe care o petrec în post şi rugăciune. Este singura zi de post a calendarului iudaic.

altceva. Considera că astfel de practici şi superstiţii proveneau dintr-o eră primitivă, de mult apusă. În general, Anna era de acord cu el. Dar în acest an postise plimbându-se toată ziua, de colo până colo prin apartament, cu o mână la tâmplă. Durere de cap cauzată de deshidratare – acesta a fost diagnosticul tacit al lui Hirschfeldt.

Când se lăsă întunericul, copiii se înghesuiră pe balcon, aşteptând să strălucească al treilea luceafăr de seară, care marca sfârşitul postului. Cei doi rezistaseră numai o oră de la ultima gustare, dar le plăceau unele părţi ale ritualului. Se auziră câteva strigăte vesele şi câteva alarme false înaintea momentului în care tăvile argintii, pline cu bunătăţi – prăjituri cu mac şi checuri – deveniră oficial permise.

Hirschfeldt puse o bucată din tarta preferată a Annei pe o farfurie. Turnă nişte apă rece într-un pahar de cristal şi i le duse soţiei sale. Furia îi trecuse destul de repede. Atât de repede încât se uimise şi pe sine, lăudându-şi singur mărinimia, maturitatea şi sofisticarea. N-ar fi crezut despre sine că este aşa un om de lume. Cu siguranţă, faptul că a doua zi după descoperire o găsise acasă înlăcrimată, în plină penitenţă şi rugăciune îl ajutase să o ierte. Dar cel mai ciudat era că imaginea ei dorită de altul îi stârnea propria pasiune. Apetitul său erotic îl fascina. Era uimit de dorinţele pe care i le trezea atingerea unei firimituri dulci de pe buzele ei înfometate. Trebuia să îl cunoască mai bine pe bărbatul ăla, Freud, al cărui cabinet era atât de aproape de al lui. Unele dintre scrierile lui erau foarte pătrunzătoare şi pertinente. Nu se mai gândea aproape deloc la Rosalind, care plecase la Baden, şi nici la fata cu ochi albaştri.

— Nu ştiu, *Herr* Miul. N-am acceptat niciodată o astfel de plată…

— Vă rog, *Herr Doktor.* Le-am extras din Biblia familiei Miul, vedeţi cât sunt de frumoase…

— Foarte frumoase, *Herr* Miul. Minunate. Nu c-aş şti prea multe despre arta orfevrăriei, dar oricine poate aprecia detaliile acestei… opere a unui maestru artizan… a unui artist, de fapt.

— Sunt argint pur, *Herr Doktor,* nu sunt placate.

— Nu mă îndoiesc, *Herr* Miul. Nu asta e problema. Ci faptul că eu… că noi… evreii în general, noi nu avem Biblii de familie. Tora noastră se păstrează în sinagogă şi nu e propriu-zis o carte, ci un sul…

Miul se încruntă. Ar fi vrut să spună că acea închizătoare provenea de la o carte evreiască, dar nu putea să se demaşte, nu voia să fie considerat un hoţ. Nu îşi dădea seama dacă era un efect al nebuniei sau o consecinţă a disperării faptul că se convinsese singur că nimeni de la muzeu nu va observa lipsa închizătorii. Dacă şi-ar fi dat seama, oricum nu l-ar fi bănuit pe el. Şi dacă da, va arunca vina pe cercetătorii străini.

Negocierea nu mergea deloc bine. Se foia întruna pe scaun. Fusese convins că doctorul, avar cum era, avea să se năpustească precum uliul asupra metalului strălucitor.

— Şi evreii trebuie să aibă un fel de… carte de rugăciuni.

— Evident că avem. Avem un *siddur,* o carte de rugăciuni zilnice, o hagadă pentru *Pesah,* dar nu cred că vreuna dintre ele are astfel de închizători. Sunt ediţii comune, din păcate. Legăturile contemporane… Nu se mai fac ca odinioară. Am vrut să…

Hirschfeldt se opri în mijlocul propoziţiei. Fir-ar să fie. Omuleţul avea să plângă din nou. Cu lacrimile unei femei era obişnuit. Nu se sinchisea prea mult de ele. Într-un fel, chiar erau fermecătoare. Unui bărbat îi place, în general, să consoleze o femeie. Dar lacrimi de bărbat… Hirschfeldt se crispă. Primul bărbat pe care îl văzuse

plângând era tatăl lui, în noaptea în care îi murise soţia. Fusese extrem de dureros. Credea că tatăl său e invincibil. Pentru el, noaptea aceea însemnase o pierdere dublă. Lacrimile tatălui său transformaseră suspinele lui de copil într-o adevărată isterie. După acea noapte, relaţia dintre el şi tatăl său nu mai fusese niciodată la fel.

Şi acum se simţea torturat. Hirschfeldt îşi acoperise, inconştient, urechile, încercând să nu-l mai audă cum plânge. Oribil. Cât de disperat trebuie să fie Miul ca să bocească aşa. Atât de disperat încât să vandalizeze Biblia familiei.

Şi atunci, deodată, Hirschfeldt ieşi de după paravanul pe care-l construise cu grijă în atâţia ani de practică medicală. Îşi permise să îi pese de personajul înlăcrimat din faţa sa, nu aşa cum îi pasă unui doctor de pacientul său, cu înţelegere şi compasiune, ci ca o fiinţă umană care suferă empatic alături de o alta.

— Vă rog, *Herr* Miul. Nu e necesar să… O să vă trimit la doctorul Ehrlich la Berlin şi o să cer un tratament complet pentru dumneavoastră. Putem începe chiar de săptămâna viitoare. Nu pot să vă promit rezultate favorabile, dar putem să sperăm…

— Să sperăm?

Florien Miul ridică privirea şi luă batista pe care i-o oferea doctorul. Speranţă. Era de ajuns. Era totul.

— Vorbiţi serios? Chiar vreţi?

— Da, *Herr* Miul.

Când văzu expresia schimbată de pe faţa bolnăvicioasă a lui Miul, Hirschfeldt simţi un val şi mai mare de mărinimie. Luă închizătoarea şi se ridică. Ocoli biroul şi se îndreptă spre Miul, care respira întretăiat şi îşi ştergea ochii. Vru să îi dea închizătoarea înapoi şi să îl roage să o pună la locul ei.

Dar apoi, lumina se reflectă pe argint şi zări acei trandafiri delicaţi. Rosalind. Avea nevoie de un cadou de

adio pentru ea, pentru când se va întoarce de la Baden. Aventurile trebuie începute şi sfârşite cu pompă, chiar dacă, de-a lungul timpului, nu au fost chiar impecabile. Întoarse închizătoarea ca să o studieze mai bine. Cu siguranţă, un bijutier priceput – ştia el exact cine – va putea face din trandafirii aceia nişte cercei minunaţi. Rosalind, a cărei frumuseţe era pretutindeni lăudată, prefera bijuteriile mai mici şi mai subtile, ca acestea.

În definitiv, ce datora el Bibliei familiei Miul? încă exista. Nu ca unele cărţi evreieşti care fuseseră interzise sau arse, de-a lungul secolelor, din ordinul Bisericii slăvite de *Herr* Miul. Ce conta dacă nu mai avea închizătoare? Ehrlich cerea un preţ imens pentru medicamentul lui, iar cerceii pentru Rosalind nu erau decât o recompensă minoră pentru cât va avea de cheltuit cu Miul. Se uită din nou la închizătoare. Observă că penele care înconjurau trandafirii erau curbate astfel încât să sugereze o aripă în zbor. Ar fi păcat să nu le folosească şi pe ele. Poate că bijutierul ar putea face două perechi de cercei. Pentru o clipă, se gândi la membrele delicate şi la ochii albaştri…

Nu. Nu pentru ea. Nu încă. Poate niciodată. Pentru prima dată după mulţi ani, nu simţea nevoia unei amante.

O avea pe Anna. Trebuia doar să se gândească la ea şi să îşi imagineze o mână străină atingând-o, şi dorinţa îl copleşea. Zâmbi. Ce bine se potriveau toate. O pereche de aripi care să strălucească printre şuviţele brune ale îngerului său căzut.

Hanna

Viena, primăvara lui 1996

Când am lăsat raportul jos, mâinile îmi tremurau. Unde era închizătoarea aceea de argint, aşa de frumoasă încât reuşise să impresioneze şi pe cineva atât de insensibil ca Martell? Şi cine i-a şters raportul?

Mintea mea croia scenarii. Închizătoarea trebuie să fi fost slăbită de coperte când a ajuns în muzeu. Era înnegrită şi ruginită, aşa că valoarea ei nu a fost evidentă la o primă privire. Oare de ce nu o curăţase familia Kohen? Poate că nici nu îşi dăduseră seama că metalul acela înnegrit era argint. „Nefuncţională”, „uzată”, astfel o caracterizase Martell, ceea ce înseamnă că nu ţinea copertele închise şi paginile drepte, deci nu reuşea să îşi îndeplinească funcţia originară. Martell o desfăcuse, oricum, ca să o cureţe şi o dăduse legătorului deja desfăcută, ca să o fixeze pe noua copertă. Asta dacă *îi fusese dată* legătorului. Poate Martell, căruia îi plăcuse atât de mult, nu s-a putut dezlipi de ea. Dar nu, nu cred că aşa s-a întâmplat. Copertele aveau caneluri. Legătorul le pregătise pentru o închizătoare. Deci nu era vina lui Martell.

Închizătoarea a ajuns apoi la legătorie. Sau poate că nu. Poate că a ajuns la un argintar să îi repare mecanismul. Oare apoi s-a întors la muzeu? Asta era întrebarea. Am scos ultimul dosar din cutie.

Conţinea zece documente, toate în germană. Unul părea a fi o chitanţă sau o factură. Scrisul era absolut oribil, dar purta o semnătură. Un nume este tot ce îţi doreşti mai mult să găseşti în momente ca acesta. Un nume este ca un capăt al unui ghem de aţă care te va conduce prin labirint. Erau şi nişte notiţe scrise la repezeală pe chitanţă, dar cu litere mult mai citeţe. Celelalte documente erau corespondenţa între Staatsmuseum din Viena şi Landesmuseum din Bosnia. Uitându-mă la date, am constatat că au corespondat vreme de câţiva ani. Păreau a fi în legătură cu cedarea hagadei, dar mai multe nu am reuşit să descifrez.

Trebuia să o găsesc pe *Frau* Zweig. Nu era tocmai normal să mă plimb prin muzeul cuiva cu una dintre cutiile

din arhivă sub braţ, dar nu puteam nici să las documentele nesupravegheate şi nici să mai aştept. Când, în sfârşit, am reuşit să ajung în faţa biroului ei, am găsit-o în mijlocul unei conversaţii cu un omuleţ cenuşiu – păr cenuşiu, costum cenuşiu şi cravată cenuşie. Pe coridor, un tânăr plin de coşuri, înveşmântat tot în negru, aştepta şi el să intre. *Frau* Zweig arăta ca un papagal multicolor închis într-o volieră cu porumbei. Când m-a văzut aşteptând, mi-a făcut semn că o să mai dureze doar câteva minute.

S-a ţinut de cuvânt. L-a expediat repede pe omuleţul cenuşiu şi l-a rugat pe tânărul domn în negru să o aştepte puţin. Am intrat la ea în birou. Am închis uşa în urma mea.

— Oh, zise ea. Sper că asta înseamnă că ai găsit ceva *scandalos.* Crede-mă, locul ăsta are nevoie de aşa ceva.

— Păi, sinceră să fiu, nu ştiu să-ţi zic. Dar acum sunt sigură că manuscrisul avea o închizătoare de argint când a ajuns aici şi, în concordanţă cu toate sursele, ea nu mai exista atunci când cartea a părăsit muzeul.

Am făcut un rezumat al informaţiilor citite şi i-am dat documentele în germană. Şi-a pus o pereche de ochelari de citit cu ramă verde-deschis pe vârful nasului ei cârn. Chitanţa era, aşa cum am bănuit, de la legător şi avea un nume, sau o parte dintr-un nume.

— Miul nu ştiu cum… Miul… L-am mai văzut pe undeva. Cred că este un legător pe care muzeul l-a folosit destul de mult o perioadă… Parcă îmi amintesc de el… ceva legat de colecţia imperială. Asta-i uşor de verificat. Anul trecut am introdus totul într-o bază de date. Se întoarse către calculatorul de pe birou şi tastă. Interesant. Am găsit că Florien Miul – numele de botez e Florien – a lucrat la mai bine de patruzeci de comenzi ale muzeului. Dar ghici ce? A făcut o pauză dramatică, a împins scaunul de la birou şi s-a rotit un pic în el. Hagada a fost ultima. S-a întors apoi la chitanţă: Nota asta de pe margine e interesantă… După ton, pare scrisă de cineva mai în

vârstă, care stabileşte să nu fie plătită „până când restanţele scadente nu sunt rezolvate”. Se uită apoi cu atenţie la celelalte scrisori. Astea sunt mai ciudate. Asta conţine o listă lungă de motive pentru care manuscrisul nu poate fi trimis în Bosnia. Puţin credibile, majoritatea… Lasă impresia că Staatsmuseum amână deliberat predarea cărţii şi că bosniacii sunt cam… cum spuneţi voi? *Piss? Pissed?*

— Australienii zic *pissed off,* adică iritat. *Pissed* înseamnă „beat”. *Piss* e „alcool”. *To take the piss* înseamnă „să râzi de cineva, să îl ironizezi”.

(De ce îi spuneam toate astea?)

— Deci bosniacii. Erau foarte *pissed off.* Citind printre rânduri, cred că Miul a furat închizătoarea, sau a pierdut-o şi astfel şi-a pierdut şi comenzile de la muzeu. Cei de la muzeu au muşamalizat totul, ca să nu-i supere pe bosniaci. Dar trebuia să mai tragă un pic de timp ca nimeni să nu observe că vechea închizătoare înnegrită lipsea de pe noile coperte.

— În cazul ăsta, au fost norocoşi, am spus. Şi istoria i-a ajutat un pic. Până când manuscrisul a ajuns acasă, toţi cei care ştiau ceva despre el erau fie morţi, fie aveau alte preocupări…

— Apropo de preocupări… trebuie să mă ocup de porcăriile astea de evaluări… Când pleci în State? Pot să mai caut informaţii despre Miul, dacă vrei.

— Da, te rog, ar fi minunat.

— Şi în seara asta, te rog să mă laşi să-ţi arăt nişte locuri din Viena unde nu poţi să mănânci *Sachertorte* şi nici să asculţi valsuri.

Mulţumită turului nocturn al lui *Frau* Zweig prin cluburi sado-maso, beciuri cu jazz şi ateliere de artă conceptuală (un artist, gol, legat de picioare ca un pui de găină şi suspendat de tavan, iar evenimentul major al serii

a fost când a urinat pe cineva din public), am dormit tot drumul până la Boston. Am irosit minunăţie de bilet la clasa întâi. Aş fi putut la fel de bine să stau în spate, în secţiunea coteţelor, ca de obicei.

Am luat un T[30] de la aeroportul Logan până în Harvard Square. Nu-mi place să conduc prin Boston. Traficul de aici mă omoară, iar manierele şoferilor sunt teribile. Ceilalţi locuitori din New England îi numesc *„massholes”*[31] pe şoferii din Massachusetts. Dar mai există un motiv împotriva şofatului aici: tunelurile. Este destul de greu să le eviţi. De pe un sens unic sau un interzis la dreapta eşti înhăţat de gura lor atotcuprinzătoare. În general, nu am nimic împotriva tunelurilor. Nu am nimic împotriva tunelului din portul Sydney, de pildă. Este luminos, foarte curat şi inspiră încredere. Dar tunelurile din Boston sunt înspăimântătoare. Întunecoase, cu pereţii pătaţi de lichidul care se prelinge pe ei, de parcă portul Boston încearcă să îşi facă loc prin fisurile betonului slab calitativ pe care mafia irlandeză l-a băgat pe gât administraţiei oraşului. Par că stau să se prăbuşească în orice clipă, ca într-un film de Spielberg, şi ultimul lucru pe care îl vei auzi va fi năvălirea apelor îngheţate. Oricum, imaginaţia mea nu le poate face faţă.

— ul este cea mai veche reţea de metrou din Statele Unite şi mă gândeam că dacă a rezistat atâta timp înseamnă că a fost foarte bine proiectată de la început. Trenul pe care l-am luat de la aeroport s-a umplut treptat cu studenţi. Toţi păreau că poartă tricouri inscripţionate. Erau un fel de mesaje ca între licurici, MÂNDRIE DE TOCILAR scria pe unul dintre ele, şi pe spate: EDUCAŢIA E INUTILĂ. Iar altul: SUNT DOAR 10 TIPURI DE OAMENI

30 Massachusetts Bay Transportation Authority (MBTA) este operatorul de transport în comun din zona metropolitană Boston, Massachusetts. Localnicii îl numesc simplu T, de la logoul adoptat în 1960.

31 Joc de cuvinte, *asshole* (arg.) = nenorocit şi *Mass* = prescurtare de la Massachusetts.

ÎN LUME. CEI CARE ÎNŢELEG SISTEMUL BINAR ŞI CEI CARE NU. Ambele tricouri au coborât la MIT[32].

Câteodată, cred că dacă ai da la o parte universităţile şi spitalele din zona metropolitană Boston, ar rămâne vreo şase cartiere. Harvard se întinde pe ambele maluri ale râului şi se întrepătrunde discret cu MIT pe o parte şi cu Boston University pe cealaltă. Toate cele trei campusuri sunt imense. Urmează apoi Brandeis, Tufts, Wellesley şi alte câteva universităţi mai mici ca Lesley şi Emerson şi alte zeci de care nu prea a auzit nimeni. Nu poţi nici să scuipi fără să nimereşti vreun profesor doctor. Şi eu eram aici din cauza unuia: mega-multimiliardarul care mi-a plătit biletul de avion de la Londra era un geniu, profesor de matematică la MIT, care inventase un fel de algoritm ce a dus la implementarea unui sistem de circuite folosit în toate *chip*-urile de silicon. Sau ceva de genul ăsta. N-am înţeles niciodată, chiar dacă mi s-a explicat, pentru că pe el nu l-am întâlnit personal. A aranjat ca bibliotecarii de la Houghton să îmi arate codicele de care era interesat şi, cum am fost acolo de la ora deschiderii, am avut destul timp pentru expertiză şi am ajuns şi la întâlnirea cu mama.

Îmi lăsase un mesaj scurt pe robotul telefonului din Sydney, în care îmi spusese că singurul moment liber pe care îl avea era o scurtă pauză de ceai din dimineaţa în care voi ateriza. Îi înţelegeam perfect raţionamentul: „Poate că n-o să-şi verifice mesajele şi scap de întâlnirea cu ea”. Dar mi le-am verificat înainte să plec din Viena. Am zâmbit în sinea mea, ascultându-i vocea nesigură şi distrasă.

— Nu există scăpare, căpitane Kirk, am murmurat. Ne *vedem* în Boston.

Am reuşit destul de greu s-o găsesc. Ca şi

32 Massachusetts Institute of Technology — universitate fondată de William Barton Rogers în 1861, în mare parte responsabilă de industrializarea Statelor Unite. Universitatea a adoptat modelul german şi a pus accentul pe laboratoare şi stagii practice încă de la începuturile ei.

universităţile, spitalele din Boston aproape se contopeau unele cu altele – Mass General, Brigham şi Women's, Dana Faber. Era ca un parc industrial imens, destinat bolilor. Centrul de conferinţe se afla într-un capăt al complexului şi era construit special pentru a găzdui întâlniri medicale de dimensiuni impresionante. A trebuit să cer îndrumări de patru ori înainte să ajung la aula unde îmi spusese că va fi. Am luat un program de la registratură şi am văzut că prezentarea ei avea loc într-un spaţiu râvnit de toată lumea, când nu mai avea loc nicio altă prezentare. Vedetele mai mici trebuiau să concureze pentru atenţie cu prezentările altor doctori, în timp ce, dacă erai pe poziţiile cele mai de jos, trebuia să te mulţumeşti cu un poster despre conferinţa ta, afişat undeva în sala mare, printre zeci de altele la fel.

Conferinţa mamei se intitula, cu modestie, „Cum procedez eu: anevrismele grave". M-am aşezat în ultimul rând. Ea era în faţă, pe un podium, foarte elegantă în rochia de caşmir crem care îi sublinia alura atletică. Se mişca în timp ce vorbea, arătându-şi picioarele lungi. Publicul era format aproape exclusiv din bărbaţi cu chelie, în costume negre, şifonate. Toţi erau transfiguraţi. Fie se holbau la ea fermecaţi, fie scriau ca nişte nebuni, în carneţelele lor, fiecare cuvânt pe care îl rostea despre ultimul ei proiect de cercetare, ceva legat de o tehnică nouă, inventată chiar de ea. În loc să deschidă scalpul, ea introducea un cateter în creier cu care împingea mici spirale de metal în anevrism, blocându-l şi împiedicându-l să explodeze.

Era unul dintre puţinii oameni care mai practicau această medicină de tip *bench and bedside*[33]. Dezvolta o tehnică în laborator şi apoi o implementa imediat în sălile de operaţie. Personal, cred că prefera austeritatea ştiinţei relaţionării cu pacienţii, pe care nu îi vedea ca pe nişte

33 Cercetare şi practică în acelaşi timp.

fiinţe umane cu ambiţii şi emoţii, ci ca seturi complicate de date şi liste de probleme. Dar îi plăcea şi faima de a fi un chirurg de top, o *femeie* chirurg de top. „Crezi că fac asta pentru mine?” m-a întrebat într-o zi când, dintr-un motiv sau altul, am acuzat-o că îi place la nebunie să vadă cum toată lumea de la spital se ploconeşte în faţa ei. „Nu fac asta pentru mine. O fac pentru fiecare asistentă sau rezidentă care trebuie să tacă şi să înghită de fiecare dată când este minimalizată şi insultată, când este mângâiată pe fund sau când inteligenţa îi este pusă sub semnul întrebării. O fac pentru tine, Hanna. Şi pentru toate femeile din generaţia ta, care nu vor mai fi hărţuite sau privite indecent la locul de muncă pentru că femei ca mine s-au luptat şi au supravieţuit. Eu conduc acum şi nu las pe nimeni să uite asta”.

Nu ştiu cât de adevărate erau toate acestea, tot valul de altruism, dar ştiu că ea chiar credea în ceea ce spunea. Şi îmi plăcea să văd cum răspunde la întrebări într-un context ca acesta, deşi nu puteam să privesc înspre ea din cauza lucrurilor vâscoase şi lipicioase de pe ecranul din spatele ei. Era perfect stăpână pe datele culese şi a răspuns la întrebările pertinente cu elocvenţă şi graţie. Dar Doamne fereşte să întrebi ceva fără să te fi gândit bine înainte sau să îi pui la îndoială concluziile. Întrebările acelea le trata cu un zâmbet fermecător, dar parcă puteai auzi turaţia drujbei pe fundal. Fără vreo urmă de furie sau aroganţă în voce, reuşea să le desfiinţeze. Nu suportam să văd că le face asta studenţilor săi, dar tipii ăştia o meritau din plin. Erau colegii ei şi deci jocul se juca de pe poziţii egale. Ştia foarte bine cum să lucreze cu publicul. Aplauzele de la sfârşitul discursului păreau mai degrabă de la un concert rock decât de la o convenţie medicală.

M-am strecurat afară în timpul aplauzelor şi am aşteptat-o pe o bancă de pe hol. A ieşit înconjurată de un grup de admiratori. M-am ridicat ca să intru în raza ei

vizuală. Voiam să mă alătur corului de complimente la adresa prezentării, dar când m-a văzut, şi-a schimbat expresia şi mi-am dat seama că şi-ar fi dorit să nu reuşesc să ajung. A fost aproape comic modul în care i-a căzut faţa şi cum şi-a revenit imediat ce şi-a adus aminte să o facă.

— Hanna. Ai ajuns. Ce bine. Şi apoi, când doctorii s-au dus fiecare în treaba lui: Dar ce palidă eşti, draga mea. Ar trebui *să încerci* să mai ieşi.

— Păi, ştii că acum lucrez…

— Evident că lucrezi, dragă.

Şi ochii ei albaştri, fardaţi cu o umbră de maro cenuşiu, m-au măsurat din cap până în picioare, revenind încă o dată asupra feţei.

— Cu toţii lucrăm, nu? Dar asta nu înseamnă că nu putem să ieşim şi să facem un pic de sport. Dacă până şi eu îmi găsesc timp, ar trebui şi tu să fii capabilă. Şi ce mai face cărticica ta distrusă? Ai reparat toate paginile îndoite?

Am respirat adânc şi am ignorat remarca usturătoare. Nu voiam să o supăr înainte să obţin ceea ce doream de la ea. S-a uitat la ceas.

— Îmi pare rău că n-am mai mult timp. Din păcate, va trebui să mergem la bufetul de aici. Am întâlniri toată ziua şi apoi trebuie *neapărat* să ajung la cocteilul de diseară. Au adus un scriitor *nigerian,* Wally N ştiu-Cum, pentru o conferinţă. Doar pentru că actualul preşedinte al Congresului de Neurochirurgie este nigerian, va trebui să ascultăm aici discursul unui african obscur, chiar dacă în Boston sunt cel puţin o duzină de scriitori decenţi care ar fi putut fi invitaţi şi care cel puţin vorbesc engleza corect.

— Mamă, Wole Soyinka a luat premiul Nobel pentru literatură. Şi, de fapt, engleza este limba oficială a Nigeriei.

— Evident că tu ştii astfel de lucruri, dragă.

Avea o mână pe umărul meu şi practic m-a împins

înainte pe coridor.

— Eu… Mă întrebam… Am nişte tomografii. Bărbatul cu care am lucrat în Sarajevo, bibliotecarul… copilul lui a fost împuşcat în timpul războiului… mă întrebam dacă tu…

S-a oprit în mijlocul holului şi a urmat un moment de tăcere.

— Ah. Înţeleg. Ştiam că trebuie să existe un motiv anume pentru care mă onorezi cu prezenţa.

— Ah, termină, mamă. Te uiţi un pic sau nu?

Mi-a smuls plicul din mână şi s-a întors. A trebuit să mergem aproape un kilometru până la un pod pietonal care făcea legătura cu cabinetele medicale. Am intrat în lift. Uşa tocmai se închidea când un individ mai în vârstă, îmbrăcat într-un halat de casă, ne-a făcut semn să îl aşteptăm. Un prieten de-al meu avea un cuvânt pentru gestul plăpând care se face ca să mimezi că vei ţine uşa când nu vrei să faci asta. Îi spune „liftangeală”. Tipul de „liftangeală” pe care l-a afişat mama a fost cel mai prost pe care l-am văzut vreodată. Uşa s-a închis exact în nasul cetăţeanului. Am urcat în linişte şi apoi am aşteptat până când a întrebat un rezident unde poate găsi un negatoscop.

A apăsat un buton şi un perete alb s-a aprins în faţa ochilor noştri. *Ţac, ţac, ţac.* A prins tomografiile pe negatoscop şi s-a uitat la fiecare în parte pentru câteva secunde.

— Scrum.

— Ce?

— Creierul copilului e făcut scrum. Spune-i prietenului tău că poate scoate aparatele din funcţiune să nu mai plătească atâtea facturi medicale.

Am simţit cum mă cuprinde o furie năprasnică, usturătoare. Spre marea mea surprindere însă, au apărut şi nişte lacrimi. Am luat tomografiile de pe negatoscop. Mâinile îmi erau aproape amorţite de furie. Abia am reuşit

să le îndes înapoi în plic.

— Ce-i cu tine, mamă? Ai lipsit la cursurile de etică medicală?

— Oh, Hanna. Pentru numele lui Dumnezeu! Oamenii mor tot timpul în spital. Dacă m-ar afecta fiecare tomografie pe care o văd… A oftat exagerat. Dacă ai fi doctor, ai înţelege asemenea lucruri.

Eram prea supărată ca să-i răspund şi m-am întors să-mi şterg lacrimile. Ea m-a răsucit spre ea şi m-a privit cu atenţie.

— Nu-mi spune, mi-a zis cu o voce plină de dispreţ. Nu-mi spune că eşti *implicată* în vreun fel cu tatăl acestui copil. Un şoarece jerpelit de bibliotecă dintr-o răstoacă a Europei de Est. Şi populaţia din Sarajevo nu e islamică? Nu din cauza asta se luptau? *Nu-mi* spune că te-ai încurcat c-un musulman! Ce naiba, Hanna! Credeam că te-am crescut într-un spirit destul de feminist ca să ştii unde să tragi linie.

— M-ai crescut? Tu? Am aruncat plicul pe birou. Nu *tu* m-ai crescut. Doar dacă prin asta înţelegi semnarea cecurilor pentru menajere.

Era plecată când mă trezeam dimineaţa şi rareori ajungea seara acasă înainte să mă culc. Cele mai multe amintiri cu mama sunt, de fapt, cu farurile maşinii pe aleea din faţa casei, în toiul nopţii. Aveam o poartă automată care făcea zgomot şi mă trezea de fiecare dată. Mă ridicam din pat ca să mă duc la fereastră să fac cu mâna spre maşină. Câteodată nu reuşeam să adorm la loc şi începeam să plâng. Greta, menajera, venea la mine somnoroasă şi-mi spunea: „Nu ştii că mama ta salvează viaţa cuiva acum?”

Şi eu mă simţeam vinovată pentru că îmi doream să fie acasă, în camera alăturată, ca să pot să mă ghemuiesc lângă ea. Pacienţii ei aveau nevoie de ea mai mult decât mine. Asta îmi spunea Greta mereu.

A ridicat mâna ca şi cum ar fi vrut să îşi aranjeze

coafura şi aşa impecabilă. Pentru prima dată, reuşisem s-o scot din sărite. M-am simţit satisfăcută. Dar şi-a revenit curând. Nu era o persoană care să se recunoască înfrântă.

— Cu siguranţă nu de la mine ai învăţat să te autocompătimeşti. De unde să ştiu că eşti implicată emoţional în acest caz? întotdeauna îmi spui că eşti om de ştiinţă. Iartă-mă că te-am tratat ca pe unul. Şi stai jos, pentru numele lui Dumnezeu, şi nu mă mai privi aşa. Cine te vede zice *că eu* l-am împuşcat pe sărmanul copil.

A tras un scaun de după birou şi l-a bătut uşor cu palma. M-am aşezat cu grijă. S-a cocoţat pe marginea biroului şi şi-a încrucişat picioarele frumos bronzate.

— Ceea ce vreau de fapt să spun, în limbajul cel mai simplu şi nespecializat, este că acest copil nu mai are creier. În locul lui este o grămadă de ţesut spongios mort. Dacă o să continue să-l menţină artificial în viaţă, membrele îi vor înţepeni şi mai tare şi medicii vor avea de înfruntat ulceraţii de decubit, infecţii pulmonare şi renale. Oricum, copilul nu se va trezi niciodată. Îşi ridică ambele mâini cu palmele în sus. Mi-ai cerut părerea. Asta este. Dar, sigur, doctorii de acolo i-au spus deja asta, nu?

— Păi, da. Dar m-am gândit că…

— Dacă ai fi fost medic, Hanna, n-ar fi trebuit să te gândeşti. Ai fi ştiut.

Am mers la bufet şi am băut ceai – nu mă întrebaţi de ce. Am avut şi o discuţie mecanică: ceva despre conferinţa pe care a ţinut-o şi dacă va fi publicată. Nu ştiu ce mi-a răspuns. Mă gândeam doar la Ozren şi la afurisitul ăla de Winnie-the-Pooh.

Încă mai rumegam la asta în autobuzul spre Harvard, care mă ducea înapoi peste râu să mă întâlnesc cu Razmus Kanaha, restaurator-şef la Fogg[34]. Raz era un vechi prieten pe care îl cunoscusem la nişte studii postdoctorale.

34 Muzeul de Artă al Universităţii Harvard, deschis în 1895.

Avansase rapid în carieră şi era foarte tânăr pentru funcţia de conducere a celui mai vechi institut de cercetare din Statele Unite. Ajunsese să lucreze în conservare pornind de la chimie, ca şi mine, dar el rămăsese mai apropiat de acea parte a muncii de conservator. Era cunoscut pentru analizele lui asupra carbohidraţilor şi lipidelor în medii marine, care schimbaseră paradigma tratării obiectelor de artă recuperate de pe vase naufragiate. Crescuse în Hawaii şi aşa se putea explica obsesia lui marină.

Măsurile de securitate de la Fogg erau destul de aspre, din motive mai mult decât evidente: muzeul adăpostea una dintre cele mai însemnate colecţii de impresionişti şi postimpresionişti, precum şi nişte lucrări faimoase ale lui Picasso. Legitimaţia fiecărui vizitator avea un fel de cip în ea, care îi monitoriza fiecare mişcare în muzeu. Raz a trebuit să vină personal să mă conducă înăuntru.

Raz era unul dintre acei indivizi cu etnicitate incertă, o corcitură cum cred că vom fi toţi după un mileniu de încrucişări. Pielea lui, ca şi a tatălui său, care era pe jumătate afroamerican, pe jumătate Hawaian, avea o culoare arămie ca a nucilor pecan. Avea părul negru, drept şi lucios, şi ochii migdalaţi că ai bunicii lui japoneze, dar de un albastru incredibil de clar, moştenit de la mama sa, o suedeză campioană la surf. Mi-a cam căzut cu tronc pe vremea când studiam împreună. Era tot ce îmi doream de la o relaţie; să fie relaxată, calmă, distractivă, fără prea multă implicare. Pleca peste mări şi ţări să se documenteze pentru dizertaţie şi, când revenea, reluam relaţia de unde o lăsasem, sau nu, în funcţie de starea în care eram. Nu am avut niciodată regrete sau resentimente dacă vreunul dintre noi se implica într-o relaţie cu altcineva.

După anii de la Harvard, nu ne-am mai văzut prea des, dar am păstrat legătura. Când s-a căsătorit cu o

poetă, le-am trimis o ediţie de secol XIX, mică şi frumoasă, dintr-o carte cu gravuri ale unor epave celebre. Fotografia de la nuntă pe care mi-au trimis-o era cu adevărat specială. Soţia lui Raz era fiica unei kurdo-iraniene şi a unui pakistano-american. Abia aşteptam să le văd copiii. Coborâţi, parcă, din reclamele la Benetton.

Ne-am îmbrăţişat un pic stingher, cum se face la un loc de muncă, nu prea siguri dacă ar trebui să ne pupăm o dată sau de două ori, am greşit, ne-am lovit cap în cap şi ne-am dorit să fi rămas la o clasică strângere de mână. Am trecut de un atrium luminos şi am urcat scările de piatră de lângă galerii. O uşă de securitate, din metal, închidea etajul superior, unde se aflau birourile lui Raz şi ale celorlalţi restauratori.

Centrul pentru Conservare Straus era un amestec ciudat: o instituţie dotată după ultimele standarde tehnice, cu o panotare[35] de tip podul bunicii a colecţiei strânse de iniţiatorul ei, Edward Forbes. La începutul veacului trecut, Forbes a călătorit prin toată lumea ca să colecteze mostre din toţi pigmenţii cunoscuţi folosiţi în artă. Casa scării era acoperită cu mici rafturi care conţineau descoperirile lui: un curcubeu de vitrine pline de lapislazuli mărunţit şi malachit, dar şi nişte rarităţi ca galbenul indian obţinut din urina unor vaci hrănite doar cu frunze de mango. E un pigment cu o nuanţă minunată, ca de lămâie, care nu mai există acum. Britanicii au interzis producerea lui în perioada colonială, pentru că dieta era prea crudă pentru săracele animale.

În capătul unui atelier foarte lung, cineva lucra la un bust în bronz.

— Compară un mulaj făcut în timpul vieţii sculptorului cu unul făcut postum, ca să observe finisările, îmi explică Raz.

La celălalt capăt al mesei se afla banca pe care era

35 Aşezare a unor opere de artă după valoarea lor, în cadrul unui salon expoziţional.

aşezat spectrometrul.

— Deci, ce ai pentru mine? întrebă Raz.

— Nişte mostre găsite pe un pergament pătat. Pun pariu că-s pete de vin.

Am scos fotografia pe care o făcusem paginii pătate cu inflorescenţa roşiatică foarte vizibilă pe fundalul crem pal. Marcasem pe fotografie locul exact de unde prelevasem mostrele micuţe. Speram că luasem îndeajuns pentru analize. I-am înmânat plicul. El a luat un bisturiu şi a pus prima particulă pe un fel de lamelă rotundă pentru microscop, cu un suport subţire de diamant în centrul lamelei unde să fie aşezată mostra. A trecut un cilindru peste ea, ca să o aplatizeze şi să permită luminii infraroşii să pătrundă prin ea. Apoi a împins lamela sub microscop.

A privit prin lentilă ca să se asigure că mostra era centrată şi a aranjat luminile în aşa fel încât să se reflecte corect pe ea. În orice alt laborator, inclusiv cel de la mine de acasă, ar fi durat ore întregi ca să obţii un spectru complet. Fiecare moleculă reflectă lumina în culori variate ale spectrului. Unele substanţe tind să bată înspre albastru, altele înspre roşu şi tot aşa. Asta înseamnă că spectrul unei molecule este ca o amprentă, care poate fi folosită la identificarea ei. Noua jucărie a lui Raz era ultimul răcnet tehnologic: putea să găsească două sute de spectre în mai puţin de un minut. Mă simţeam uşor invidioasă văzând pe ecranul calculatorului liniile verzi care se divizau şi se mişcau în sus şi în jos într-un grafic care măsura absorbţia de lumină. Raz studie graficul.

— Ce ciudat, spuse.

— Ce?

— Nu sunt sigur. Lasă-mă să mă uit şi la cealaltă mostră.

Îşi făcu din nou de lucru cu plicul cerat şi montă a doua particulă. De data aceasta, buclele de pe ecran arătau cu totul diferit.

— Aha, spuse.

— Ce vrei să spui cu aha-ul ăsta?

Deja mă luau toate transpiraţiile.

— Lasă-mă un minut.

Raz schimbă din nou lamelele şi graficul se schimbă încă o dată pe ecran. Tastă ceva în calculator. Celelalte grafice pe galben, roşu, portocaliu şi albastru, toate încălecau linia verde.

— Aha, spuse din nou.

— Raz, dacă nu-mi spui şi mie ce vezi, o să te omor cu propriul tău bisturiu.

— Păi, ceea ce văd nu are niciun sens. E un manuscris evreiesc, nu? Ai zis că e o hagadă.

— Da, aproape am răcnit.

— Deci vinul care a fost vărsat pe el, am putea presupune că e unul cuşer, nu?

— Da, fireşte. Vin cuşer pentru Pastele Evreiesc.

Se lăsă pe spătarul scaunului ca să mă privească mai bine.

— Ştii câte ceva despre vinul cuşer?

— Nu prea multe, am spus. Doar că e foarte dulceag şi de nebăut.

— Nu şi în zilele noastre. Se fac nişte vinuri cuşer foarte bune acum, mai ales în munţii Golan, dar şi în alte zone viticole.

— Cum de eşti aşa un expert? Nu eşti evreu. Sau eşti?

Descendenţa lui Raz era atât de încurcată încât orice era posibil.

— Nu sunt, dar poţi spune că sunt un fanatic al vinurilor. Îţi aminteşti că am petrecut şase luni la Technion[36] în Israel, ca să studiez nişte artefacte de pe o epavă din Marea Mediterană? Ei bine, m-am împrietenit cu o femeie a cărei familie avea o podgorie în Golan. Nişte

36 Israel Institute of Technology.

locuri minunate. Am petrecut un pic de timp acolo, mai ales în timpul fermentaţiei. Norocul tău…

Îşi ţinea mâinile la ceafă, şi se lăsă pe spătar, afişând un rânjet infatuat.

— Minunat, Raz. Vreau să zic, ce bine de tine. Dar pentru numele lui Dumnezeu, ce legătură are asta cu pata mea?

— Linişteşte-te şi am să-ţi spun imediat. Se întoarse spre grafic şi îmi arătă cel mai înalt punct al liniei verzi. Vezi asta? Punctul maxim de absorbţie? Asta e o proteină.

— Aşa, şi?

— Şi nu ar trebui să existe nicio proteină în vinul cuşer. Metoda tradiţională de preparare a vinului foloseşte albuşul ca agent de limpezire şi acolo ne-am putea aştepta la urme de proteine, dar folosirea oricărui tip de produs animal e interzisă în vinul cuşer. Evreii folosesc un fel de argilă ca să obţină acelaşi efect. Raz apăsă pe câteva taste şi aduse din nou pe ecran al doilea grafic. Asta arată exact aşa cum te-ai aştepta.

— Deci ce vrei să spui? Că au vărsat două tipuri diferite de vin pe aceeaşi pagină? Cam greu de crezut.

— Nu. Ceea ce spun este că, din loc în loc, mai e şi altceva amestecat cu vinul.

Apăsă altă tastă şi pe ecran apăru o nouă serie de linii în toate culorile.

— Am căutat prin baza de date ceva asemănător cu rezultatul nostru. Şi uite. Vezi linia aia albastră? E aproape identică cu linia verde din prima mostră. Aş spune că e exact substanţa de pe pagina ta, printre petele de vin.

— Ce? Aproape că ţipam acum. Ce e?

— Linia albastră? spuse el calm. E sânge.

Pete de vin
Veneţia, 1609

Introibo ad altare Dei[37].

Liturghia catolică

Clopotele – argintii şi tremurânde – îi răsunau în cap de parcă limbile ar fi lovit direct în interiorul craniului său. Vinul clipoci în potirul pe care îl puse pe masa altarului. Se lăsă în genunchi şi îşi sprijini uşor capul pe pânza apretată. Stătu o clipă aşa, lăsând răceala marmurei să treacă prin veşmintele preoţeşti. Când se ridică, observă că lăsase o mică pată de transpiraţie.

Măicuţele bătrâne de la liturghia de dimineaţă erau prea cufundate în meditaţie ca să observe cum se clătina când se ridică în picioare. Capetele lor, acoperite cu văluri zdrenţuite, erau aplecate în rugăciune. Doar ministrantul, cu ochii atenţi ca un triton, se încruntă un pic. Naiba să-i ia pe tineri, cu mintea lor clară şi critică. A încercat – Dumnezeu ştie cât a încercat – să se concentreze asupra Sfintei Taine. Dar mirosul acru al propriei vome îi rămăsese în nări.

Gura îi era uscată. Cuvintele i se lipeau de limbă ca scrumul unui pergament ars. Ca cenuşa care căzuse din cer odată cu ploaia de după ultima ardere publică a cărţilor. O bucată îi căzuse pe sutană şi, când îşi ridicase mâinile să o scuture, observase că era încă lizibilă, nişte cuvinte gri pe un fond negru ca tăciunele. Apoi se transformaseră în praf şi zburaseră.

Per ipsum – ridică Trupul peste Sângele lui Hristos şi făcu semnul crucii – *et cum ipso* – blestemă tremurul care îl stăpânea – *et în ipso* – pâinea lui Dumnezeu dănţuia peste potir ca un bărzăun – *est tibi De-o Patri omnipotenti,*

37 Psalmul 42:1, 4 *(Judica me, Deus,* Judecă-mă, Dumnezeule), precedat şi urmat de antifonul *Introibo ad altare Dei, ad Deum qui laetificat juventutem meam* („Şi voi intra în jertfelnicul lui Dumnezeu, la Dumnezeul Cel ce veseleşte tinereţile mele”), este recitat de preot împreună cu credincioşii.

în unitate Spiritus Sancti, omnis honor et gloria. Grăbi *Tatăl nostru, Libera nos* şi *Agnus Dei,* şi toate rugăciunile pentru pace, binecuvântare şi cele de mulţumire, până când ajunse la *Deo gratias,* când înclină potirul şi simţi Preţiosul Sânge – rece, usturător, delicios – cum curăţă gustul amar de fiere şi tremurul teribil care-i domina carnea. Se întoarse şi îi dădu cuminecătura ministrantului. Din fericire, ochii băiatului erau închişi, iar judecata care s-ar fi citit în ei era bine ascunsă sub pleoape. Apoi reuşi să ajungă lângă templonul scund şi aşeză câteva bucăţi albe de anafură pe nişte limbi bătrâne şi păroase.

După mesă, în sacristie, Giovanni Domenico Vistorini simţi din nou privirea cercetătoare a băiatului aţintită asupra mâinilor sale tremurânde. Îşi scoase cu greu stola şi se chinuia acum să desfacă legătura cingului:

— Ce mai stai, Paolo? Dă-ţi jos haina şi du-te acasă. Am văzut-o pe bunica ta la liturghie. Hai, du-te! Va avea nevoie să se sprijine de braţul tău.

— Cum doreşti, părinte, spuse băiatul, pe un ton de o politeţe exagerată, ca întotdeauna.

Schiţă chiar şi o plecăciune. Uneori, Vistorini îşi spunea că ar fi preferat insolenţa pură acestui gen de comportament. Dar Paolo era graţios şi corect şi nu îi dădea niciun motiv să se plângă de el, nici în altar şi nici în afara lui. Dispreţul băiatului se vedea doar în privirile lungi, dezaprobatoare, pe care i le arunca. Îl privi încă o dată pe preot şi apoi se întoarse să se dezbrace cu gesturi precise şi eficiente, care contrastau cu bâjbâiala lui Vistorini. Ieşi pe uşă fără să rostească niciun cuvânt.

Când se văzu singur în sacristie, Vistorini deschise dulăpiorul cu vinul pentru împărtăşanie încă nesfinţit. Dopul de plută ieşi cu un sunet aspirat şi umed. Se linse pe buze. Vasul era acoperit de picuri de condens, şi îl ridică cu grijă, căci mâinile încă îi tremurau, şi luă o înghiţitură zdravănă. Apoi încă una, şi se simţi mai bine.

Era pe punctul de a pune la loc dopul, dar apoi îşi aduse aminte de dimineaţa care urma. Oficiul trimisului papei în Veneţia nu era cunoscut pentru liberalismul său. Camerele pe care dogele le cedase inchizitorilor erau întunecate, prost mobilate şi prost aprovizionate. Vistorini credea că dogele încearcă să le spună ceva; că aici, răsfăţaţii Romei aveau o poziţie subordonată în statul în care doar el şi Cei Zece puteau lua deciziile importante. Oricum, probabil că numai după prânz va putea să-şi procure o altă băutură, aşa că ridică urciorul încă o dată şi lăsă lichidul catifelat să-i alunece pe gât.

Mersul lui Vistorini era aproape vesel atunci când ieşi din biserică în lumina albicioasă a dimineţii. Soarele era îndeajuns de sus ca să lumineze străduţa îngustă şi să arunce pe ziduri reflexele argintii, jucăuşe ale apei din canal. Auzi cântecul Marangonei[38], mai grav şi mai puternic decât orice alt clopot din oraş, care anunţa începutul zilei de lucru pentru *arsenalotti*[39] şi deschiderea porţilor ghetoului din apropiere. Obloanele zornăiau în timp ce vânzătorii îşi aranjau tarabele în *câmpiello*[40] în faţa bisericii.

Vistorini respiră adânc. Chiar şi după treizeci de ani în acest oraş, încă iubea lumina şi aerul Veneţiei, mirosul de apă sărată şi alge, de mucegai şi tencuială udă. Avea doar şase ani când sosise acolo, când călugării de la orfelinat îl sfătuiseră să-şi dea uitării toate amintirile, să renunţe la accent şi la obiceiurile străine. Îl convinseseră că acele reminiscenţe erau un lucru ruşinos şi întunecat şi că trebuie să fie mai mult decât recunoscător pentru situaţia în care se afla în acel moment. Fusese învăţat să-şi alunge amintirile despre părinţii lui decedaţi şi despre

---

38 Clopot aflat în *il campanile* din Piaţa San Marco.

39 Angajaţii de la Arsenal, locul în care se produceau, reparau şi depozitau armele şi muniţiile.

40 Piaţetă (în lb. italiană).

scurta perioadă petrecută cu ei. Dar din când în când, câte o străfulgerare îi străbătea mintea, în somn sau în momentele în care voinţa îi era slăbită de alcool. Şi în aceste fragmente, trecutul era pus într-o lumină tremurătoare şi avea gust de praf adus de un vânt pârjolitor.

Cum înainta pe pod, trecu pe lângă luntraşul care ducea marfă măcelarului, pe lângă spălătoresele care munceau pe canal, şi îi recunoscu pe câţiva dintre enoriaşii săi. Îi salută cu un cuvânt prietenos sau o întrebare, în funcţie de situaţia familiei. Un cerşetor fără picioare înainta sprijinindu-se în cioturile care ar fi trebuit să-i fie braţe. Doamne, Dumnezeule. Vistorini se rugă în gând pentru bărbatul a cărui diformitate era atât de grotescă încât până şi unui medic i-ar fi fost greu să se uite la el fără să-i fie silă. Aruncă o monedă într-una dintre extremităţile purulente ale cerşetorului şi apoi, luptându-se cu repulsia care îl domina, puse o mână pe capul râios şi îl binecuvântă. Cerşetorul răspunse cu un mârâit animalic, care părea a fi o expresie a gratitudinii.

Ca preot paroh, Vistorini încerca să simuleze un fel de interes pentru vieţile neînsemnate ale enoriaşilor săi. Totuşi, munca din biserică nu îl prea satisfăcea. Serviciul principal pe care îl făcea el Bisericii era altul. Abilităţile lui fuseseră recunoscute şi cultivate de călugării care îl îngrijiseră de când era un mic orfan. Ei fuseseră impresionaţi de talentul lui pentru limbile străine şi de înţelegerea adâncă a teologiei, disciplină complexă şi abstractă. Îl învăţaseră greacă şi aramaică, ebraică şi arabă, iar el reţinuse tot. Atunci, setea lui de cultură era minunată; acum, cealaltă sete îi conducea existenţa.

În 1589, când papa Sixtus al V-lea a proclamat interzicerea cărţilor evreieşti sau sarazine[41] care conţineau

41 Sarazini era termenul aplicat de europeni fatimizilor, dar apoi s-a extins la toţii adepţii Islamului.

orice detaliu împotriva religiei catolice, tânărul preot Vistorini fusese alegerea evidentă ca cenzor al Inchiziţiei. Timp de şaptesprezece ani, aproape tot timpul petrecut în ordinele sacre[42], Domenico nu a făcut altceva decât să citească şi să judece cărţile altor religii.

Ca intelectual, venera instinctiv cărţile, dar acest lucru trebuia ignorat, când misiunea lui era să le distrugă. Câteodată, frumuseţea caligrafiei sarazine îl mişca profund.

Alteori, argumentele elegante ale vreunui intelectual evreu îl făceau să ezite. Îşi acorda un răgaz mai lung înainte să decidă asupra unor astfel de manuscrise. Şi dacă până la urmă hotăra să le ardă, îşi întorcea privirile de la flăcările care le mistuiau. Slujba lui era mai uşoară când ereziile erau evidente. În acele momente, putea să privească focul; se bucura că este un foc purificator, care curăţa gândirea umană de erori.

Avea o astfel de carte cu el în această dimineaţă; un text evreiesc. Va scrie curând ordinul prin care toate copiile din oraş trebuiau aduse la biroul Inchizitorului, de unde vor ajunge în foc. Cuvintele, cuvintele blasfemice, îi jucau în cap, cu litere ebraice, care-i erau oricum la fel de familiare ca cele latine:

Venerarea lui Iisus de către creştini este o idolatrie mult mai gravă decât venerarea viţelului de aur de către israeliţi. Creştinii greşesc spunând că ceva divin a intrat într-o femeie în locul acela împuţit... plin de fecale şi urină, din care se scurg tot soiul de puroaie şi sânge menstrual şi care nu serveşte decât ca receptacul al seminţei masculine.

Câteodată, Vistorini se întreba cum se făcea că astfel

---

42 În tradiţia Bisericilor occidentale (Romano-Catolică şi Anglicană) precum şi în tradiţia Bisericilor răsăritene, ordinele sacre sunt trei: diaconatul, preoţia şi episcopatul.

de cuvinte fuseseră aşternute pe hârtie, după mai bine de un secol de Inchiziţie. Evreii şi arabii fuseseră amendaţi, închişi sau chiar omorâţi pentru blasfemii mai puţin grave decât acestea. Presupunea că proliferarea tiparniţelor din Veneţia era de vină. Oficial, evreilor li se interzicea accesul la tipar, şi totuşi editurile lor înfloreau în spatele câte unui creştin care era de acord să-şi împrumute numele în schimbul câtorva ţechini de aur.

Nu trebuia să i se permită oricui să înfiinţeze o tiparniţă. Unii erau ignoranţi sau aveau, pur şi simplu, intenţii necurate. Îi va vorbi despre asta lui Judah Aryeh. Evreii ar trebui să exercite mai mult control, sau Inchizitorul va face asta în locul lor. Şi era mai bine pentru toată lumea ca Inchiziţia să rămână în afara ghetoului. Chiar şi un om mai puţin inteligent decât Judah îşi poate da seama de asta.

Şi chemat parcă de gândurile lui, Vistorini văzu pălăria stacojie a rabinului Judah Aryeh cum înainta prin mulţimea de oameni de pe Frezzeria, unde meşterii săgetari îşi făceau şi îşi vindeau marfa. Mergea uşor adus de spate, cu ochii în pământ, ca întotdeauna când depăşea limitele ghetoului. Vistorini vru să ridice mâna în semn de salut, dar ezită. Prin câte umilinţe trebuie să fi trecut ca să ajungă în poziţia aia aplecată: glumele pline de cruzime ale băieţaşilor neciopliţi, batjocurile şi scuipăturile ignoranţilor. Dacă încăpăţânatul ar recunoaşte învăţătura lui Hristos, ar scăpa de toate umilirile.

— Judah Aryeh!

Capul rabinului se ridică imediat ca al unei căprioare care aştepta o săgeată trasă de un maestru arcaş, dar îl văzu pe Vistorini şi expresia i se schimbă într-un zâmbet de plăcere.

— Domenico Vistorini! A trecut prea mult, părinte, de când nu te-am mai văzut la mine în sinagogă.

— Ah, dragă rabine, un om nu poate îndura atâtea

mărturii ale propriilor limite. Doresc să învăţ mai multe de la tine, dar, în acelaşi timp, mă simt umilit de elocinţa ta.

— Părinte, râzi de mine?

— Nu e nevoie să fii modest cu mine, Judah.

Rabinul era atât de faimos pentru retorica sa şi pentru exegeza biblică încât predica la patru sinagogi de Sabatul evreiesc, şi mulţi creştini, călugări, preoţi şi nobili, intrau în ghetou doar ca să îl audă vorbind.

— Episcopul de Padova, cel pe care l-am adus ultima dată să te asculte, a recunoscut că nu a mai auzit niciodată o explicaţie atât de bună a cărţii lui Iov, spuse Vistorini.

Nu adăugă că după câteva săptămâni ascultase, în catedrala din Padova, predica episcopului despre cartea lui Iov şi că cele două nici nu puteau fi comparate; pe cât de erudită şi profundă fusese predica rabinului, pe atât de neînsemnată era cea a preotului. Vistorini nu avea nicio îndoială că nu puţini erau preoţii care veneau să îl asculte pe rabin doar ca să îi fure cuvintele. Pe el însă, nu îl fascina atât conţinutul, cât modul rafinat şi plin de pasiune în care vorbea, şi acest lucru i-ar fi plăcut să-l prindă de la rabin.

— De-aş putea să ţin congregaţia în mână aşa cum faci tu! Încerc să îţi învăţ secretele ca să propovăduiesc mai bine cuvântul Bisericii, dar vai, ele îmi rămân în continuare necunoscute.

— Gândurile unui om şi putinţa de a le rosti vin de la Dumnezeu, şi dacă vorbele mele sunt plăcute auzului este numai spre slava Lui.

Vistorini abia se abţinu să nu râdă batjocoritor. Oare rabinul chiar credea asemenea platitudini? Aryeh observă expresia lui Vistorini şi îşi schimbă tonul.

— Cât despre secrete, părinte, nu am decât unul: dacă o congregaţie îşi doreşte o slujbă de patruzeci de minute, atunci dă-i una de treizeci. Dacă se aşteaptă la treizeci de minute, vorbeşte-i douăzeci. De când sunt

rabin, n-am primit nicio plângere că predica mea a fost prea scurtă.

Preotul zâmbi.

— Acum cine râde de cine? Dar însoţeşte-mă un pic, dacă doreşti, pentru că aş vrea să discutăm ceva.

Judah Aryeh se îndreptase în timpul discuţiei cu Vistorini şi acum, simţindu-se apărat de prestigiul însoţitorului său, păşea drept, cu umerii traşi în spate şi capul ridicat. Câteva şuviţe de păr cârlionţat, negru, cu nuanţe mai deschise, de culoarea alunei, la fel ca şi barba deasă, ieşeau de sub pălăria-i stacojie. Vistorini invidia oarecum statura lui Judah, înalt şi bine făcut, poate puţin cam sobru, dar cu o piele măsliniu-aurie atât de diferită de pielea palidă a intelectualilor din vremea lor. Dar toată imaginea era distrusă de pălăria aia sinistră pe care o purta mereu.

— Judah, de ce porţi pălăria asta? Ştii că nu e imposibil să o schimbi cu una neagră?

Culoarea stacojie a pălăriei servea să amintească de sângele lui Hristos pe care evreii l-au vărsat, dar Vistorini ştia câţiva evrei care fuseseră scutiţi de purtarea ei.

— Părinte Dom, ştiu foarte bine că relaţiile sau banii pot face aproape orice în Veneţia. După cum ştii, bani nu prea am, dar prieteni, da. Destul de mulţi s-au oferit să mă scutească de acest mic detaliu. Cu un singur cuvânt aş putea, cum îmi sugerezi tu, să-mi schimb pălăria cu una neagră şi să merg liniştit pe stradă. Dar dacă aş face asta, viaţa mea ar fi diferită faţă de cea a enoriaşilor mei. Şi nu vreau să fiu separat de ei. Sunt destul de vanitos oricum, pentru că o pun pe fiica mea să îmi coasă pălăria din catifea şi să o căptuşească cu mătase, dar fac aşa cum îmi cere legea, pentru că valoarea unui om nu stă în ceea ce poartă pe cap. Pălărie roşie sau neagră, ce contează? Niciuna nu îmi poate acoperi gândurile.

— Foarte bine spus. Trebuia să ştiu că ai motivele

tale, orânduite precum grădina unui benedictin.

— Dar nu cred că m-ai rugat să merg cu tine ca să discutăm despre pălării.

Vistorini zâmbi. Nu voia să recunoască, nici măcar în sinea lui, dar uneori se simţea mai apropiat de acest evreu înţelept decât de oricare alt preot din ordinul său.

— Nu, fireşte că nu. Să ne aşezăm o clipă.

Vistorini indică un zid mai jos, lângă canal.

— Citeşte asta, îi spuse, şi îi dădu cartea deschisă la paragraful supărător.

Aryeh citi, legănându-se ritmic, de parcă ar fi fost în sinagogă. Când termină, privi înspre canal şi evită privirea prietenului său.

— E categoric în contradicţie cu Indexul, spuse el.

Tonul său era neutru şi nu trăda nicio emoţie. Vistorini observase adeseori, cu tristeţe, că deşi Aryeh, la fel ca şi el, venise în Veneţia din altă parte, vorbea cu inflexiunile unui veneţian get-beget. Evreul vorbea perfect varianta suavă, uşor ritmată a limbii, chiar cu cadenţele specifice cartierului său, Cannaregio. Preotul încercase din răsputeri să pară vorbitor nativ, dar nu reuşise nicicum să ascundă accentele copilăriei sale.

— E un pic mai serioasă treaba, spuse Vistorini. Acest tip de text intenţionat provocator va atrage atenţia, mai bine zis furia, Sfântului Oficiu asupra întregului ghetou. Ai face bine, dragul meu prieten, să te ocupi tu de această problemă, înainte să fie nevoie să o facem noi. Ar trebui să închizi aceste tiparniţe.

Judah Aryeh se întoarse către preot.

— Autorul acestui text nu şi-a dorit să instige, ci doar să exprime adevărul, aşa cum îl ştie el. Chiar şi teologii voştri s-au întâlnit să conceapă o doctrină pentru a rezolva această chestiune. Ce este Naşterea unei Fecioare, până la urmă? E o scorneală a minţii umane care să ascundă realităţile nedelicate ale corpului uman. Noi, evreii,

suntem doar mai direcţi cu astfel de realităţi.

Vistorini inspiră adânc şi tocmai se pregătea să protesteze când Aryeh ridică o mână să îl oprească.

— Nu vreau să irosesc această dimineaţă frumoasă ca să mă cert cu tine pe probleme teologice. Cred că ştim deja de mult timp că nu o să aibă niciunul câştig de cauză. Lăsând la o parte meritele sau greşelile acestei cărţi, cred că ar trebui să realizezi în ce stadiu sunt relaţiile Sfântului Oficiu cu statul veneţian. Numărul cazurilor pe care Inchizitorul poate să le judece aici scade de la an la an şi cele care ajung la tribunal sunt clasate din lipsă de dovezi. Nu spun că nu ne este teamă de voi, doar că nu mai sunteţi ceea ce aţi fost odată. Oamenii mei spun despre Sfântul vostru Oficiu că otrăvurile vi s-au coagulat şi că nu mai aveţi reţeta ca să preparaţi altele.

Vistorini îşi trecea mâna peste lichenii crescuţi între pietrele de lângă el. Ca întotdeauna, prietenul său spunea un mare adevăr. Ultimul papă, Grigore al XIII-lea, chiar identificase slăbiciunea de care vorbea rabinul. Declarase că: „sunt papă pretutindeni, în afară de Veneţia”, dar Vistorini simţea o schimbare periculoasă de atitudine odată cu noul papă de la Roma. Poate că nu îi va înfrunta pe doge şi pe Cei Zece direct, dar putea să o facă prin evreii oraşului. Chiar şi o fiară rănită poate să îşi adune forţele ca să-şi înfigă pentru ultimă dată ghearele.

— Dragul meu rabin, sper – şi sper sincer – că nu va trebui să simţiţi din nou ce înseamnă teroarea. Printre voi sunt, cu siguranţă, descendenţi ai exilaţilor spanioli care îşi mai amintesc condiţiile teribile în care au ajuns aici bunicii lor.

— Nu am uitat. Dar *acolo* nu este *aici* şi *atunci* nu este *acum.* Inchiziţia spaniolă a fost un coşmar din care majoritatea dintre noi încă nu se pot trezi. Şi noi, ponentinii[43], suntem doar un grup ai celor deposedaţi, doar

43 Occidentali care trăiesc în Mediterana Răsăriteană.

un set de amintiri. Mai sunt şi olandezi, germani, levantini. Cum să nu ne simţim în siguranţă aici, când fiecare familie nobiliară are câte un consilier evreu şi când dogele nu permite Inchiziţiei voastră să ne oblige să participăm la slujbe de convertire?

Vistorini oftă.

— Eu însumi l-am sfătuit pe Inchizitor să nu organizeze astfel de slujbe, spuse. I-am zis că acestea nu vor face decât să vă întărâte şi mai mult, în loc să vă convertească.

Motivul real era că nu voia să demaşte inferioritatea predicilor sale în faţa oamenilor care îl ascultaseră pe Judah Aryeh.

Rabinul se ridică în picioare.

— Părinte, trebuie să mă întorc la treabă.

Îşi aranjă pălăria, întrebându-se dacă ar fi bine să spună până la capăt ce are de spus. Decise că preotul are dreptul să ştie cum gândeşte el.

— Ştii că Biserica voastră a avut un punct de vedere diferit faţă de al nostru, din momentul în care prima tiparniţă a fost asamblată. Biserica voastră nu a dorit ca Sfintele Scripturi să ajungă în mâinile oamenilor obişnuiţi. Noi am fost de o altă părere. Pentru noi, tipărirea a fost un *avodat ha kodesh,* o lucrare sfântă. Unii rabini chiar au asociat tiparniţa unui altar. Noi o numeam „scriitură cu multe peniţe" şi vedeam în ea o posibilitate de a propovădui cuvântul adus de Moise pe Muntele Sinai. Aşa că, bunul meu părinte, tu du-te şi scrie ordinul de ardere a cărţilor, cum îţi cere Biserica ta. Şi eu nu voi spune nimic celor de la tiparniţă, cum îmi cere conştiinţa mea. *Cenzura praevia* sau *cenzura repressiva*[44]*,* efectul este acelaşi. Cartea este distrusă în ambele cazuri. Mai bine să o faci tu

---

44 *Censura praevia* — cenzura exercitată înaintea tipăririi sau publicării unei cărţi, prin studierea ei; *censura repressiva* — cenzura exercitată după tipărire sau publicare, prin retragerea sau interzicerea cărţii respective.

decât să ne transformi în sclavi intelectuali şi să ne pui să o facem singuri.

Vistorini nu avea un răspuns pregătit pentru rabin şi asta îl irita. Simţi cum îi zvâcnesc tâmplele. Cei doi îşi luară un rămas-bun rece şi Judah Aryeh îl lăsă pe preot aşezat lângă canal. Pe când se îndepărta, inima îi bătea cu putere. Fusese prea direct? Oricine ar fi auzit conversaţia lor l-ar fi considerat insolent şi s-ar fi întrebat de ce Vistorini nu l-a trimis la Piombi[45]. Dar nu oricine ar fi auzit conversaţia ar fi ştiut poveştile ce îi leagă. Erau prieteni, sau echivalentul acelui cuvânt în condiţiile date, de mai bine de zece ani. Şi totuşi, se întrebă rabinul, de ce îi bătea inima aşa?

Abia după ce se îndepărtă din raza vizuală a lui Vistorini, Aryeh se sprijini de un perete şi respiră adânc. Îl durea când trăgea aer în piept. Avea aceste dureri de mulţi ani, şi şi-a amintit cum îl duruse pieptul când l-a cunoscut pe preot, în biroul Inchizitorului. Judah Aryeh riscase mult. Puţini sunt cei care s-ar fi dus de bunăvoie la Sfântul Oficiu, însă el ceruse o audienţă. Vorbise mai bine de două ore într-o latină perfectă, încercând să obţină o revocare, măcar parţială, a interdicţiei Talmudului. Lucrarea alcătuită din două cărţi este o compilaţie de gânduri ale evreilor din timpul exilului şi privarea de ea ar fi fost o povară prea mare, ca un post intelectual transformat în înfometare. Ştia că Mişna, corpul principal de texte, nu avea nicio şansă de graţiere, dar pentru a doua parte a Talmudului, Ghemara, avea o argumentaţie convingătoare. Ghemara era o culegere de dialoguri între rabini, de argumente şi dispute, şi ar fi ajutat, mai degrabă decât să profaneze catolicismul, pentru că demonstra că nici rabinii nu erau de acord cu toate aspectele legii iudaice. Cu siguranţă, dovada acestor divergenţe de opinii în interiorul

45 Celebră închisoare din Veneţia, destinată în general membrilor aristocraţiei — cel mai faimos locatar al ei a fost Giacomo Casanova.

iudaismului ar putea fi de folos Bisericii ca argument împotriva credinţei lui.

Vistorini stătuse atunci în spatele scaunului Inchizitorului, cu ochii întredeschişi. Cunoştea prea bine textele despre care era vorba, de vreme ce confiscase şi distrusese numeroase copii ale Talmudului. Ştia că orice rabin învăţat putea să se folosească de Ghemara ca să reconstruiască textul interzis al Mişnei pentru studenţii săi. Dar Inchizitorul se lăsase convins de vorbele iscusite ale rabinului. Le îngăduise evreilor să păstreze astfel de copii ale Talmudului atâta timp cât erau epurate de pasajele dăunătoare.

Deşi pierduse bătălia argumentativă, Vistorini rămăsese impresionat de Aryeh, de cunoştinţele sale, de curajul său, dar mai ales de viclenia sa. Simţea că priveşte un alchimist în timpul experienţelor sale înşelătoare. Atunci când ştii că trebuie să fie ceva în neregulă, chiar dacă urmăreşti cu atenţie, tot nu poţi să-ţi dai seama cum a făcut.

Pe când rabinul, uşurat şi tulburat deopotrivă că reuşise să-şi salveze textele, ieşea din biroul Inchizitorului, Vistorini se aplecă spre el şi îi şopti:

— Judah Leul. Mai bine te-ar fi chemat Judah Shu al.

Rabinul privi în ochii preotului şi citi nu furie, ci sentimentul ambivalent pe care cel care pierde îl are în faţa învingătorului. Următoarea dată când Aryeh veni la Sfântul Oficiu, riscă şi îl rugă pe secretar să îl anunţe lui Vistorini ca „rabinul Judah Vulpes”.

Lui Vistorini începu să îi placă tot mai mult să converseze cu Aryeh, care putea să aprecieze jocurile de cuvinte în trei limbi diferite. Preotul dusese întotdeauna o viaţă solitară. La orfelinat, accentul foarte pronunţat şi ruşinea trecutului care îl învăluia îl făcuseră timid şi sfios faţă de ceilalţi băieţi. La seminar, interesele şi abilităţile sale îl îndepărtaseră de colegii săi.

Dar cu Aryeh putea să aibă dueluri intelectuale de la egal la egal. Îi plăcea foarte mult că Aryeh nu îşi pierdea timpul încercând să apere ereziile sau violările clare ale Indexului. Câteodată însă îi permitea rabinului să îl convingă de câte ceva, şi atunci redacta respectivul text în loc să îl distrugă. O dată sau de două ori chiar scăpase de la foc nişte cărţi ameninţate, notând cele câteva cuvinte salvatoare pe prima pagină.

Interesul său pentru Aryeh îl făcu în cele din urmă să-şi înfrângă aversiunea şi să treacă podul spre ghetou. Când era la seminar, foarte mulţi dintre colegii lui mergeau acolo cu regularitate. Atacul la adresa iudaismului era un sport preferat de unii dintre tineri; ceilalţi mergeau pe calea onestă a evanghelismului ca să câştige suflete. Unii chiar se îndreptau către distracţii ilicite, dar lui Vistorini numai gândul la ghetou îi provoca repulsie. N-ar fi intrat de bunăvoie într-un cartier închis, plin numai cu evrei. Numai ideea aceasta îl făcea să se simtă prins în capcană, sufocat, murdar.

Primii evrei care se stabiliseră la Veneţia, în 1516, fuseseră bancherii din Germania. Apoi au venit şi alţii, dar aveau voie să practice numai trei îndeletniciri: cămătăria, oferind credite cu dobândă mică pentru veneţienii săraci; *strazzaria,* comerţul cu bunuri la mâna a doua; şi comerţul internaţional, folosindu-şi legăturile din Levant ca să faciliteze importul şi exportul cu oraşul. Li se permitea să locuiască doar într-un perimetru restrâns, pe care se aflase cândva turnătoria de fier a oraşului, sau în ghetou, o insulă de cenuşă, împrejmuită cu un zid şi comunicând cu restul oraşului doar prin două poduri înguste, închise cu porţi şi încuiate noaptea.

Cu trecerea anilor însă, unii veneţieni şi-au mai schimbat părerile cu privire la prezenţa evreilor în oraş şi i-au angajat pe aceştia ca muzicieni, i-au căutat ca medici sau consultanţi financiari. Iar faptul că dreptul la

proprietate le era protejat prin lege îi făcea pe evrei să considere Veneţia un tărâm al făgăduinţei, mai ales dacă o comparau cu condiţiile din alte părţi.

Aşa că evreii continuaseră să vină: ponentinii, expulzaţi din Spania şi apoi din Portugalia de monarhii catolici; apoi aşa-numiţii *tedeschi,* care scăpaseră de pogromurile din oraşele germane; şi eternii călători, levantinii, din Egipt sau Siria. Comunitatea ajunsese la aproape două mii de suflete, iar casele lor se construiau pe verticală, una peste cealaltă, adăpostind şase-şapte familii numeroase. Până la urmă, ghetoul ajunse să aibă cea mai mare densitate de populaţie şi cele mai înalte structuri din Veneţia. Când Vistorini întrebase de drumul până la sinagoga lui Judah, fusese îndrumat spre un bloc înalt şi îngust de apartamente. Iar în capătul unei scări abrupte şi întunecoase, casa de rugăciuni a rabinului împărţea acoperişul cu un coteţ de porumbei şi unul de găini.

Chiar dacă fusese atras de un spirit înrudit, slăbiciunile, mai degrabă decât punctele lor forte, le cimentaseră legătura. Se întâmplă ca, într-o după-amiază, Judah să meargă pe drumul care lega ghetoul de biserica preotului. O luase pe cele mai înguste *callettos* şi *rughettas,* ca să scape de înghesuiala de pe strada principală, şi întrerupse un hoţ care stătea aplecat peste victima sa. Hoţul fugi, iar Judah îl recunoscu pe Domenico, beat, sângerând de la lovitura hoţului şi cu sutana îmbibată de urină. Rabinul depăşi ora-limită de întoarcere în ghetou şi riscă mult ca să-i facă rost preotului de lenjerie curată şi să îl ajute să se trezească, înainte ca Biserica lui să afle ce spectacol ruşinos oferise reprezentantul ei.

Când Domenico încercă să îi mulţumească, rabinul mormăi ceva despre propria lui slăbiciune pe care Satan o exploata din când în când. Nu spuse mai multe, deşi slăbiciunea aceea îi rodea sufletul şi îi distrăgea atenţia de

la rugăciunile din timpul zilei şi de la mângâierile dulci ale soţiei, din timpul nopţii.

Pe când păşea pe lângă zidul de pe *calle,* ştia că durerea din suflet nu venea doar din îndrăzneala pe care o avusese în schimbul de replici cu preotul. Nici comisionul, ilicit şi periculos, din acea dimineaţă nu era răspunzător pentru starea lui de nervozitate. Amândouă erau combinate cu vocea insistentă din mintea sa, vocea tentaţiei pe care nu o putea reduce la tăcere. Încercase, Dumnezeu îi era martor cât încercase, să-şi aranjeze plecarea din Veneţia înainte de începerea carnavalului, dar mai rămăseseră doar câteva zile până atunci. Încercase să se îndepărteze de păcat. Posibilitatea de a se ascunde sub o mască, de a fi un alt om, de a face lucruri pe care un evreu nu le-ar face… tentaţia îl copleşea. Cu un an înainte, reuşise să îşi aranjeze un post de profesor în afara oraşului. Dar durata carnavalului crescuse de la an la an şi îi venea tot mai greu să găsească slujbe potrivite. Încercase să devină preceptorul unui tânăr din Padova sau să înlocuiască temporar un rabin bolnav din Ferrara. Dar niciuna dintre slujbe nu îi fusese oferită.

Cum carnavalul se apropia şi soţia lui cunoştea pericolele, îi căută prin cutii, printre haine, masca şi pălăria care l-ar face greu de distins de un nobil veneţian. Până la urmă, le găsi ascunse printre aţele şi materialele fiicei sale, care era croitoreasă. Luă ambele obiecte, le duse direct la *strazzaria* şi le vându. El îi mulţumi şi o sărută pe frunte. Pentru câteva zile se simţi fericit că obiectele ruşinii sale nu îi mai sunt la îndemână. Dar foarte curând, singurul lucru la care se putea gândi era carnavalul şi oportunităţile pe care acesta i le oferea.

Chiar şi acum, când avea atâta nevoie de mintea sa întreagă, şarpele se încolăcea în jurul fiecărui gând, storcând din el dramul de raţiune şi conştiinţă. Merse până pe scările de lângă Rialto, unde i se spusese să aştepte. Nu

îi plăcea să stea aşa, expus, în mijlocul oraşului. Avea impresia că toţi oamenii se holbează la el, iar cetăţenii îl împingeau când treceau pe lângă el şi murmurau cuvinte insultătoare. Se simţi uşurat când văzu că gondolierul se opreşte fix lângă scări. Barca era pictată în negru, culoare obligatorie conform legii menite să descurajeze veneţienii să îşi etaleze ostentativ averile. Culoarea uniformă şi discreţia legendară a gondolierilor îi ajutau pe îndrăgostiţi să rămână întotdeauna anonimi.

Aryeh coborî cu atenţie scările alunecoase, conştient de faptul că un evreu la bordul unei gondole nu constituia o privelişte obişnuită. Era emoţionat şi bătăile rapide ale inimii îl ameţeau uşor. La urcarea în gondolă, un veneţian oarecare s-ar fi întins să se sprijine de umărul gondolierului, dar Aryeh nu era sigur dacă respectivul ar fi acceptat să fie atins de un evreu. Superstiţiile, destul de răspândite, spuneau că o simplă atingere era suficientă în vrăjitoria evreiască şi că astfel ei puteau transmite duhuri rele către creştini.

Când puse piciorul în barcă, valurile unui vas mai mare înclinară puntea. Aryeh se clătină, dădu din mâini ca o morişcă şi ateriză în fund. De pe Rialto răsunară râsete zgomotoase şi un scuipat trecu peste zidul canalului şi îi ateriză pe pălărie.

— *Dio!* strigă gondolierul şi se aplecă să îl ridice pe rabin cu braţele sale puternice, antrenate de vâslele grele.

Când rabinul reuşi să se ridice, îi scutură atent hainele şi apoi aruncă o serie de ocări care închiseră gura celor care râdeau pe ţărm.

Aryeh se mustră pentru gândurile pe care le avusese în privinţa gondolierului. Evident, *Doña* Reyna de Serena nu ar fi angajat pe cineva care urăşte evreii. Ea îl aştepta, aşezată pe pernele din *felze*[46].

— O intrare spectaculoasă, dragă rabine, spuse ea,

46 Cabina închisă a unei gondole, care proteja de privirile indiscrete (în lb. italiană).

ridicând din sprânceană. N-a fost chiar cel mai discret mod de a urca la bord. Dar şezi acum.

Arătă spre pernele îmbrăcate în satin brodat de lângă ea. Pe dinafară, *felze* era acoperită cu o mătase uşoară, neagră, dar pe dinăuntru era căptuşită cu brocarturi ţesute cu fir de aur, care păreau să sfideze legile somptuare.

Reyna de Serena venise în Veneţia cu vreo zece ani înainte. Fugise din Portugalia ca evreică şi ajunsese în Veneţia dându-se drept o creştină devotată. Îşi luase un nume nou care exprima recunoştinţa pentru noul refugiu. Fiind creştină, se stabilise dincolo de limitele ghetoului, într-un palat minunat de lângă monetărie. Unii veneţieni glumeau zicând că în casa Serenei e mai mult aur decât în clădirea vecină, pentru că era moştenitoarea celei mai mari familii de bancheri din Europa. Afacerea depăşea Peninsula Iberică şi se întindea în toată Europa, aşa că nu fusese foarte afectată de politicile antievreieşti ale Spaniei şi Portugaliei. Şi chiar dacă nu mai răspundea la numele ei evreiesc, nu era nicio îndoială că încă avea acces la acele fonduri.

Dar Serena nu îşi cheltuia averea doar pe ţesăturile de brocard şi pe balurile la care participa toată crema nobiliară. În secret, era şi sursa principală a lui Aryeh de pomeni pentru săracii din ghetou. Mai mult, ajuta evrei din multe alte oraşe, prin legăturile pe care familia sa le crease. Aryeh ştia, de asemenea, că imaginea publică de creştină devotată era doar o mască pe care o purta firesc, ca un costum de carnaval.

— Deci, dragă rabine. Spune-mi ce nevoi ai astăzi? Cum pot să te ajut să îţi ajuţi poporul?

Aryeh se detestă pentru ceea ce avea de gând să facă:

— Doamnă, aripile generozităţii voastre au adăpostit deja mulţi dintre fiii şi fiicele noastre, protejându-i de

greutăţile exilului. Sunteţi o fântână de apă curată unde cei slabi se pot adăpa, sunteţi…

Reyna de Serena ridică o mână plină de bijuterii şi schiţă un gest ca şi cum s-ar fi ferit de un miros neplăcut.

— De-ajuns. Spune-mi doar cât vrei.

Aryeh spuse o sumă. Gura îi era uscată de parcă minciuna aceea ar fi pârjolit-o. Îi privi faţa, gravă dar suavă, în timp ce se gândea la sumă. Apoi se întinse spre pernele din spate şi scoase doi săculeţi plini.

Aryeh îşi umezi buzele şi înghiţi în sec.

— Doamnă, familiile vă vor pomeni mereu, dacă aţi şti numai cât de greu le este…

— Nu vreau să ştiu decât că sunt evrei, că au nevoi şi că tu îi consideri demni de ajutorul meu. Ţi-am încredinţat secretul meu, rabine; cum să nu am încredere în tine cu câţiva ţechini?

Rabinul simţi greutatea aurului şi se întrebă care e definiţia ei pentru *câţiva,* dar cuvântul *încredere* îi strânse inima de parcă un pumn s-ar fi încleştat în jurul ei.

— Acum, rabine, trebuie să îţi cer o favoare.

— Orice, doamna mea.

Încordarea îi mai slăbi, auzind că ar putea să facă ceva pentru ea şi să-şi mai spele din necinste.

— Am auzit că eşti prieten cu cenzorul Sfântului Oficiu.

— Nu aş spune chiar „prieten”, zise el, amintindu-şi schimbul de replici de pe canal. Dar ne ştim şi vorbim civilizat, destul de des. De fapt, chiar acum vin de la o întâlnire cu el. Vrea să închidă tiparniţa lui Abraham Pinel, cea deschisă sub numele lui Bernadotti.

— Asta vrea? Aş putea să vorbesc cu Lucio de Bernadotti. Sunt sigură că ar prefera să evite o astfel de ruşine. Poate că va aranja publicarea unei cărţi de laudă la adresa papei şi atunci închiderea ei de către Sfântul Oficiu ar părea o mişcare mai puţin avantajoasă politic.

Aryeh zâmbi. Nu e de mirare că Reyna de Serena supravieţuise, ba chiar prosperase, într-un exil care îi strivise pe atâţia.

— Dar cum pot să vă ajut, doamnă, cu cenzorul?

— Am asta, spuse ea, întinzându-se din nou spre pernele din spate.

Scoase o carte mică, destul de prost legată, şi cu o închizătoare fină de argint. I-o înmână rabinului. Aryeh luă cartea.

— E foarte veche, spuse el.

— Într-adevăr. Are mai mult de o sută de ani şi, la fel ca mine, este supravieţuitoare a unei lumi care nu mai există. Deschide-o.

Aryeh deschise închizătoarea, admirând talentul argintarului. Fiecare clemă avea forma unei perechi de aripi, închizătoarea, chiar şi după mai bine de un secol, se deschise uşor, iar aripile dezvăluiră o rozetă ascunsă. Aryeh îşi dădu seama imediat că era o hagadă, dar una cum nu mai văzuse niciodată. Foiţa de aur, pigmenţii strălucitori… privea cu atenţie miniaturile, întorcând cu nerăbdare filele cărţi. Era încântat şi totuşi un pic deranjat să vadă poveşti evreieşti spuse în stilul rugăciunilor creştine.

— Cine a făcut cartea aceasta? Miniaturile acestea?

Reyna de Serena ridică din umeri.

— Mi-ar plăcea să ştiu. Am primit-o de la un servitor al mamei mele. Era un om bun, şi bătrân de când îl ştiam, îmi spunea poveşti când eram mică. Nişte poveşti teribile cu soldaţi şi piraţi, cu furtuni pe mare şi ciumă pe pământ, îmi plăcuseră când eram mică, nu ştiam încă să fac diferenţa între realitate şi fabulă. Acum îmi e şi ruşine să-mi amintesc cum îl rugam să-mi mai spună poveşti. Cred că erau poveşti adevărate din viaţa lui. Îmi spusese că s-a născut exact în luna expulzării din Spania şi că mama lui murise într-un naufragiu la scurt timp după aceea,

încercând să găsească un petic de rai unde să îl crească. Printr-o întâmplare, a ajuns sub protecţia familiei mele – ca mulţi alţi orfani de-a lungul anilor. Când a fost tânăr, a lucrat pentru bunicul meu; nu la bancă, ci în afacerea secretă prin care evreii era ajutaţi să fugă din Portugalia. În orice caz, cartea asta a fost a lui – cea mai veche şi cea mai dragă posesiune. Când a murit, i-a lăsat-o mamei mele, iar ea mi-a lăsat-o, la rândul ei, mie. Şi am preţuit-o pentru că este atât de frumoasă, dar şi pentru că îmi aminteşte de el şi de suferinţa multora ca el. Rabine, am nevoie ca cenzorul să examineze şi să salveze cartea asta. Dar nu pot să risc. Trebuie să ştiu că o va salva înainte să i-o aduc la cunoştinţă. Şi, evident, nimeni nu trebuie să ştie că este a mea. Doamnele catolice nu au nevoie de o hagadă.

— *Doña* de Serena, daţi-mi-o mie, să o studiez. Ştiu foarte bine ce cuvinte sunt împotriva Indexului catolic. O să mă asigur că nu e nimic ofensator la adresa Bisericii şi apoi o să i-o încredinţez părintelui Vistorini într-un mod în care nu va putea refuza să o salveze.

— Poţi fi sigur de asta? Nu cred că aş putea îndura ca această carte, care a călătorit atât, să fie înghiţită de flăcări.

— Din această cauză, trebuie să vă întreb, doamnă, dacă îmi veţi permite: deşi sunt sigur că pot să obţin ceea ce doriţi de la cenzor, de ce vreţi să semneze cartea, dacă tot o ţineţi ascunsă? Nu trebuie să vă faceţi griji că proprietatea dumneavoastră privată va fi vreodată examinată. Nimeni din Veneţia nu ar îndrăzni…

— Rabine, vreau să plec din Veneţia…

— Doamnă!

— …şi atunci, nu se ştie prin ce vor trece bunurile mele. Trebuie să fiu atentă.

— Ce veste dureroasă mi-aţi dat. O să-mi lipsiţi. Tuturor evreilor din Veneţia o să le lipsiţi, chiar dacă nu cunosc numele patroanei lor atât de generoase. Nici nu

ştiţi câte binecuvântări nemeritate primesc de la enoriaşi graţie pomenilor pe care mi le-aţi dat să le împart.

Ea îşi ridică din nou mâna la auzul acestor laude.

— Am trăit bine aici. Dar am învăţat câte ceva despre mine, odată cu trecerea anilor. Am descoperit că nu pot să trăiesc toată viaţa în minciună.

— Şi vreţi să renunţaţi la convertire? Ştiţi că este foarte riscant, oricât de slabă ar fi Inchiziţia acum, tot este…

— Rabine, nu te necăji. Am aranjat deja detaliile plecării.

— Dar unde veţi merge? Unde este locul minunat în care se poate trăi şi prospera ca evreu?

— Nu departe de aici. Dincolo de marea care stă între noi şi pământurile guvernate de Sublima Poartă. Sultanii otomani ne-au primit întotdeauna – datorită mătăsurilor şi bogăţiilor noastre. Când am fost mai tânără, am ales să nu merg acolo, dar lucrurile s-au schimbat şi comunitatea a crescut. Avem chiar propriii doctori şi poeţi. Sultanul însuşi m-a invitat şi va trimite un *chaus,* un agent special de la curtea sa la doge, cu mesajul să îmi asigure o călătorie ferită de primejdii. Există şi riscuri, evident. O mulţime de oameni se vor bucura că ceea ce suspectau s-a adeverit: că m-am prefăcut creştină doar ca să trăiesc bine aici. Dar dacă rămân, va trebui să îmi duc viaţa singură. Nu pot să mă căsătoresc cu un creştin şi să păstrez faţă de el secretul sufletului meu de evreică. Acolo, poate nu e prea târziu să mă mărit şi să am un copil. Vei veni, poate, într-o zi, să îl binecuvântezi. Se spune că Ragusa este un oraş foarte frumos – nu atât de frumos ca Veneţia, cu siguranţă, dar voi duce o viaţă onestă. Îmi voi schimba numele din nou. Gata, acum. Roagă-te împreună cu mine, vreau să mă las învăluită de sunetul limbii ebraice.

Nu peste mult timp, Aryeh părăsi gondola pe un *canaletto,* ferit de aglomeraţia şi privirile scrutătoare de

pe Rialto. Avea buzunarele pline cu aurul *Doñei* de Serena, cartea prinsă la mijloc şi intenţia de a merge direct acasă. Păşea cu capul plecat, cu ochii în pământ. Trecu pe lângă prăvălia unui *mascarer* fără să îşi ridice privirea să vadă ce măşti avea artizanul de vânzare. Dar la colţ se opri. Aurul din buzunare îl ţintuia în loc.

De obicei, Judah ştia că obsesia lui era o tentaţie a lui Satan, dar, din când în când, reuşea să se convingă că nu e aşa. Doar triburilor lui Israel pământurile le-au fost acordate prin tragere la sorţi, nu? Şi pe primul rege l-au ales tot aşa. Cum putea să fie un lucru de la Satan, dacă Tora nu îl sancţiona, ci dimpotrivă? Poate că nu Satan îi ceruse să o înşele pe *Doña* de Serena. Poate că mâna Domnului îi întinsese banii aceia. Poate că providenţa divină îi cerea să rişte tot ca să câştige şi mai multe bogăţii pentru poporul său. Ar folosi resursele pentru nevoiaşi, scăpând astfel de sărăcie întreg ghetoul. Chiar dacă inima i se zbătea nebuneşte în piept, Judah se simţi copleşit de plăcerea gândurilor sale. Se întoarse, făcu cei câţiva paşi până la atelierul artizanului şi intră.

Vistorini se ridică de la birou, căutând o batistă cu care să îşi şteargă fruntea. Îşi ocupase toată dimineaţa cu ordinele de interdicţie a cărţilor eretice. Era prea târziu în an şi prea devreme dimineaţa să fie atât de cald, iar mirosul acru de transpiraţie îi amintea că nu se mai spălase de mult timp.

Cearta cu evreul îl pusese pe gânduri şi acum durerea de cap se ascuţea şi mai tare. Simţea cum un nod mic de furie i se formează în stomac. Îşi spuse că fusese insultat, că rabinul profitase prea mult de prietenia lor. Nu putea să admită adevărul: că fusese învins într-o dezbatere. Stomacul i se strângea. Avea nevoie la toaletă. Ieşi în holul Sfântului Oficiu, cu paşi de bătrân bolnav.

Măcar acolo era un pic mai răcoare. De obicei,

pereţii plini de mucegai îl apăsau, dar în acea zi era fericit să ia o pauză de la birou. Când coti, aproape că se ciocni de servitor, care îi aducea tava cu prânzul destul de sărăcăcios. Luă şerveţelul de pe tavă şi îşi şterse faţa, apoi i-l întinse băiatului, care îl luă cu grijă şi scârbă. Fir-ar să fie, gândi preotul şi îşi continuă drumul spre latrină. La naiba cu toţi tinerii ăştia şi cu privirile lor critice. Era destul de rău că trebuise să aibă de-a face cu Paolo, ministrantul ăla insolent, băiat educat şi de familie bună, dar cum de îndrăznea servitorul ăsta să îl privească cu dispreţ?

Vistorini îşi goli măruntaiele în scurgerea urât mirositoare, dar durerea nu se domolise mai deloc. Poate că se procopsea cu un ulcer. Se îndreptă cu paşi şovăielnici spre sala de mese şi căută vinul. Nu îi trebuia deloc fiertura apoasă a bucătarului şi nici pâinea muiată în ea. Un singur pocal, pe jumătate plin, era aşezat la locul lui. Când ceru mai mult, băiatul răspunse că administratorul încuiase deja dulapul. I se păru că întrezăreşte pe faţa băiatului umbra unui zâmbet compătimitor, repede suprimat.

După ce se întoarse în birou, într-o stare de spirit cu mult înrăutăţită, Vistorini se apucă de redactat. Peniţa sa plină de cerneală groasă, neagră, mâzgălea pe fiecare pagină orice referinţă ebraică la creştini, la cei necircumcişi, la cei care urăsc evreii, la cei cu „rituri ciudate”, asta dacă era sigur că se refereau la idolatri din Antichitate şi nu era un pseudonim al Bisericii. I se părea că expresii ca *regatul nenorocit* sau *Edom* sau *roman* pot face referire la creştini. Tăia, de asemenea, orice menţiune despre iudaism ca singura credinţă adevărată, toate referinţele la *Mesia care va veni,* cuvinte ca *pios* sau *sfânt* aplicate evreilor.

În zilele în care se simţea bine, Vistorini trata cărţile cu mai multă grijă. Câteodată doar amenda nişte pasaje în

loc să le suprime cu totul. Dacă adăuga cuvintele *cultul stelelor* după menţionarea *idolatrilor,* putea exclude implicaţia că venerarea imaginilor sfinţilor creştini era o idolatrie.

Dar acum, tâmplele îi zvâcneau şi simţea în gură un gust ca de bălegar. Peniţa tăia cuvintele cu linii groase. Câteodată apăsa atât de tare că vârful peniţei sale străpungea pergamentul. Se simţea bolnav. Cercetă din nou cartea şi decise că erau prea multe greşeli. O azvârli cu răutate în maldărul celor ce urmau să fie arse. Să-i fie învăţătură de minte lui Judah Aryeh, arogant nenorocit. De ce să nu le ardem pe toate şi să terminăm odată cu asta? apoi va merge acasă, unde servitorul îi va aduce, în sfârşit, un pahar de vin. Îşi trecu braţul peste birou şi mătură vreo zece volume necitite în grămada pentru foc.

În întuneric, Judah Aryeh se ridică uşor, ca să nu îşi trezească nevasta. Lumina lunii contura trăsăturile chipului ei şi părul despletit, întotdeauna ascuns modest în timpul zilei, dar acum împrăştiat pe pernă într-un amestec sălbatic de negru şi argintiu. Tot ce putea să facă era să se abţină de la a-l mângâia. Când fuseseră proaspăt căsătoriţi, îşi trecuse mâna prin acel păr, se excitase de la atingerea lui pe pieptul său gol şi făcuseră dragoste violent şi pasional, ca toţi tinerii.

Sarai era încă o femeie foarte frumoasă şi, după douăzeci de ani, Aryeh încă se excita dacă se uita la el într-un anume fel. Câteodată se gândea la Vistorini şi la cum poate trăi fără căldura unei femei în pat. Sau fără copii. Cum o fi oare să nu vezi nişte copii drăgălaşi crescând sub ochii tăi, schimbându-se în fiecare an, încercând să ajungă la o maturitate onorabilă? se întrebă dacă vinul pe care prietenul său îl bea în exces este substitutul pentru toate aceste nevoi naturale, date de Dumnezeu.

Nu că Aryeh dispreţuia viaţa disciplinată de credinţă.

Din contră, chiar. Cunoştea frumuseţea ascetică a acestui fel de viaţă. Trăia constant cu gândul la cele 613 porunci ale Torei. I se părea normal să separe carnea de lapte, să se abţină de la muncă de Sabat, să urmeze legile purităţii familiei în relaţia cu soţia sa. Disciplina acelei abstinenţe lunare nu făcea decât să mărească dorinţa şi să îndulcească regăsirea. Dar să nu ai soţie… asta nu era, după părerea lui, viaţă de bărbat.

Uşa scârţâi când Aryeh o închise. Aşteptă o clipă pe scări să vadă dacă sunetul trezise pe cineva. Dar în clădirea atât de aglomerată nu era niciodată linişte, nici măcar la ora aceasta târzie. Tusea puternică a unui bătrân trecu prin peretele subţire de lemn care despărţea apartamentul lor de cel vecin. Dacă aveau nevoie să construiască pe verticală, pereţii trebuiau să fie din cele mai subţiri şi uşoare materiale. De dedesubt se auzea plânsetul unui nou-născut înfometat, iar de deasupra, cântecul enervant al cocoşului, care nu părea să aibă simţul întunericului sau al zorilor. Cineva ar trebui să-i facă *shechita*[47] afurisitului şi să îl arunce în tigaie, gândea Aryeh în timp ce cobora pe întuneric scările de lemn, care scârţâiau la fiecare pas. Ieşi pe stradă şi o luă pe aleea îngustă care separa clădirea lui de cea vecină. Căzu în genunchi, îşi trecu o mână peste mâzga ce acoperea pietrele şi scoase sacul de pânză pe care îl ascunsese acolo. O luă înainte pe alee spre cel mai întunecos ungher, deschise sacul şi scoase conţinutul. După câteva momente, porni spre porţile ghetoului.

Cea mai grea parte abia acum începea. Porţile erau închise de câteva ore, dar nobilii care fuseseră reţinuţi în ghetou cu treburi puteau ieşi cu uşurinţă dacă mituiau gărzile. Însă singurele modalităţi prin care un evreu putea ieşi erau îndrăzneala şi vicleşugul. Aryeh se ascunse în

47 Tăierea rituală a animalelor, în concordanţă cu legile cuşer evreieşti.

întuneric şi aşteptă. Cârlionţii rabinului ieşeau destul de vizibil de sub masca de patrician. Aerul umed pătrundea chiar şi prin mantaua de nobil, din lână fină, care îi completa ţinuta. Aşteptă aproape o oră. Îşi flexă umerii înţepeniţi şi îşi scuturǎ picioarele ca să nu i se pună cârcei. Dacă mai aştepta mult, va trebui să se lase păgubaş şi să încerce noaptea următoare. Dar odată cu acest gând, auzi sunetele pe care le aştepta. Voci groase şi râsete răguşite. Curând, un grup de tineri gentili[48] ajunse în *câmpiello.* Folosindu-se de pretextul carnavalului, solicitaseră plăceri ilicite printre imigranţii evrei a căror situaţie era atât de grea încât îşi închiriau fiii şi fiicele în schimbul câtorva bănuţi.

Şase sau şapte dintre aceşti tineri se îndreptau spre porţi, rugându-se de gardieni să îi lase să treacă. Toţi purtau mantiile negre ale carnavalului şi măşti din *commedia dell'arte.* Inima lui Aryeh bătea cu putere. Avea doar câteva clipe la dispoziţie să se amestece printre cei din grup şi să spere că, în starea lor de beţie, nu aveau să facă scandal, îşi atinse masca să verifice, pentru a zecea oară în tot atâtea minute, dacă stă bine legată. Alesese un model comun şi foarte popular: ciocul lung şi negru al doctorului. Fără îndoială că odată ajuns în oraş, avea să vadă o grămadă de bărbaţi îmbrăcaţi la fel. Dar imediat ce ieşi din întuneric spre piaţă, tot felul de îndoieli puseră stăpânire pe mintea lui. Riscul era prea mare. Cu siguranţă că tinerii îl vor descoperi. Ar trebui să meargă înapoi de unde venise, în anonimitatea întunericului, şi să arunce oribila mască în canalul colector.

Dar apoi se gândi la sclipirea lumânărilor jucând pe grămezile de ţechini de aur, la extazul ameţitor din momentul în care cartea era întoarsă şi îşi revela secretele. Aryeh înghiţi în sec. Simţea, parcă, pe limbă

48 Termen care se aplica populaţiilor de non-evrei (de la *gentilis, -is,* rudă, compatriot, în lb. latină).

plăcerea pe care o adusese acest gând. Înaintă până lângă tineri. Îndrăzneşte, îşi zise. Aruncă o mână pe umărul celui mai apropiat tânăr şi simulă un râs care ieşi ca un *falsetto* emoţionat.

— Ajută-mă, dragul meu domn. Picioarele-mi sunt amorţite de la prea multă băutură şi n-aş vrea să atrag atenţia gărzilor.

Ochii tânărului, văzuţi prin tăietura unei măşti de arlechin, păreau la fel de inteligenţi ca cei ai unei bovine.

— Bine, unchiaşule. Încetişor, abia reuşi să articuleze.

Lui Aryeh i se părea că respiraţia băiatului ar fi putut întreţine flacăra unei lămpi.

Dura doar o clipă să treacă de poarta iluminată, dar Aryeh era convins că bătăile puternice ale inimii lui – cum de nu le auzeau? – aveau să-l dea de gol. În scurt timp ajunse însă la podul îngust. Urcă trei trepte, coborî alte trei şi iată-l în partea creştină a oraşului. După ce trecu de pod, îşi luă mâna de pe umărul tânărului şi se pierdu în beznă, sub o consolă proeminentă. Se odihni un pic, cu capul sprijinit de un perete de piatră, şi încercă să respire. Dură câteva minute până când reuşi să-şi continue drumul.

Se întoarse spre *canaletto* şi mulţimea de oameni îl luă pe sus. Întunericul nu aducea odihnă în timpul carnavalului. La apus, o mulţime de torţe şi candelabre erau aprinse ca să lumineze petrecerea continuă. Oraşul era incredibil de aglomerat; era singura ocazie când străzile Veneţiei se umpleau mai mult decât cele din ghetou. Nobilii costumaţi atrăgeau hoţi de buzunare şi tot felul de şarlatani care sperau să îi prade sau jongleri şi acrobaţi care sperau să îi amuze. Limitele claselor sociale erau şterse. Bărbatul înalt cu masca Zanni cu nas lung, care aproape îl doborî pe Aryeh, putea la fel de bine să fie un portar sau servitor, ca personajul pe care îl interpreta, sau unul dintre Cei Zece. „Bună seara, domnule Mască”

era salutul de întâmpinare.

Aryeh îşi duse mâna la pălărie când trecu pe lângă înaltul Zanni şi se amestecă din nou prin mulţime, sperând să ajungă la un *ridotto*[49] nu departe de pod. Intră, ca un gentil mascat, printre atâţia alţii în noapte. Urcă până la etajul al doilea, în Camera Suspinelor. Salonul era decorat într-un stil vulgar, cu o mulţime de candelabre care luminau prea puternic ca să flateze gâturile ridate ale femeilor mascate, tolănite cu indiferenţă pe sofale, încurajându-şi partenerii învinşi. Găseai acolo soţi cu amante, soţii cu cicisbei[50], care deşi trebuiau să le fie însoţitori, erau adesea chiar amanţii lor. Vedeai şi prostituate, peşti şi spioni ai poliţiei. Toţi purtau măşti care anulau diferenţele de condiţie dintre ei. Toţi, în afară de bancheri. Aceşti oameni, toţi membri ai familiei aristocratice Barnabot, erau singurii veneţieni care aveau dreptul să joace acest rol. Fiecare Barnabot era îmbrăcat într-o robă neagră, lungă, purta o perucă albă şi stătea în spatele unui birou din salon. Feţele lor neacoperite le proclamau identitatea, ca toată lumea să îi recunoască.

Avea de ales între mai mult de douăsprezece mese. Aryeh privi cum bancherii amestecau cărţile şi cum le împărţeau pentru *bassetta* şi *panfil.* Comandă vin şi merse agale să observe un joc de *treize* cu miză mare. Era doar un jucător împotriva băncii. Au tras, pe rând, câte o carte până când jucătorul şi-a adunat ţechinii într-un săculeţ şi a plecat râzând la prietenii lui. Aryeh îi luă locul şi alţi doi jucători i se alăturară. Bancherul stătea între două lumânări înalte, amestecând cărţile, în timp ce jucătorii îşi aranjară grămezile de ţechini. Toţi mizau pe ghinionul băncii. Jocul era simplu, banca trebuia să numere de la 1 la 13 – de la as la rege – în timp ce împărţea cărţile. Dacă

49 Un fel de strămoş al cazinoului (în 1b. italiană).

50 Admiratori ai unei femei măritate.

apărea cartea strigată, lua toţi banii şi împărţea din nou. Iar dacă ajungea la rege fără să fi ghicit niciuna, trebuia să plătească pariurile şi să renunţe la împărţirea cărţilor în favoarea jucătorului din dreapta sa.

La începutul jocului, vocea bancherului era joasă şi egală.

— *Uno,* spuse când apăru cinciul de negru. *Duc,* şi se văzu un nouă de roşu. *Tre',* şi norocul nu era de partea lui pentru că apăru optul de negru.

Numărătoarea ajunsese la *nove* şi cartea pe care o numea tot nu apărea. Doar patru încercări şi aurul lui Aryeh s-ar dubla.

— *Fante,* spuse bancherul, dar apăru şaptele de care şi nu valetul.

Încă două încercări. Aryeh îşi privi ţechinul.

— *Re,* ultima carte, riga, dar apăru un as.

Degetele lungi şi albe ale bancherului se întinseră către grămada de ţechini de lângă el. Puse unul în dreptul lui Aryeh, patru în dreptul bărbatului cu mască de leu şi, cu o mică plecăciune, şapte în faţa celui care pariase cel mai mult, cu masca de Brighella. Era rândul celui cu Brighella să împartă cărţile. Aryeh îşi desfăcu un pic masca să îşi şteargă fruntea. Mai scoase din săculeţul de la *Doña* Reyna încă doi ţechini şi îi puse alături de pariul original şi câştigul de la prima mână. Acum pusese la bătaie patru monede de aur. I se păru că ceilalţi doi jucători schiţaseră un gest aprobator.

— *Uno*.

Vocea de sub masca de Brighella era groasă şi rezonantă.

Cartea întoarsă era un nouă de treflă.

— *Duc*. Un valet venit prea devreme*. Tre', quattro, cinque, sei… fante, cavallo…*

Vocea lui Brighella părea că se îngroaşă cu fiecare carte care nu se potrivea. Aryeh simţea cum inima îi bate

mai tare. Încă puţin şi avea să câştige patru ţechini. În ritmul ăsta, ar fi putut dubla banii de la *Doña* Reyna într-o clipită.

— *Re!* strigă Brighella, dar apăru un şapte de negru.

Brighella scoase din săculeţ ţechini şi îi împărţi jucătorilor. Ochii îi luceau de sub tăieturile în formă de semicerc de deasupra obrajilor bulboşi ai măştii.

Era rândul lui Aryeh să împartă. Privi cum leul, Brighella şi nobilul cu faţa nepăsătoare din familia Barnabot îşi plasară pariurile. Brighella, suferind din pricina înfrângerii, puse douăzeci de ţechini de aur pe masă. Barnabot puse doar doi, iar leul, patru, ca la fiecare mână.

Mâinile lui Aryeh erau îndemânatice şi hotărâte în timp ce făcea cărţile. Simţea exaltare şi nu teamă, chiar dacă erau douăzeci şi şase de ţechini în joc.

— *Uno!* strigă jubilând şi, ca şi cum ar fi avut, parcă, puterea să invoce cartea din pachet, asul de romb străluci în lumina lumânărilor.

Aryeh trase câştigurile spre el. Pentru că era câştigător, tot el urma să împartă. Încă o dată, jucătorii îşi plasară pariurile. Brighella puse în joc încă douăzeci de ţechini. Barnabot, doi, iar leul, patru.

— *Uno!* spuse Aryeh cu o voce ritmată, chiar dacă întoarse un nouă. *Duc! Tre'! Quattro!*

Doar când ajunse la *fante,* la valet, gâtlejul începuse să i se usuce la gândul unei înfrângeri. Dar secretul dependenţei lui Aryeh faţă de jocurile de noroc era cuprins în acele momente, în care frica începea să i se răspândească în trup ca cerneala într-un pahar cu apă. Îi plăcea senzaţia întunecată, înspăimântătoare, a riscului. Balansul între a pierde totul şi a câştiga. Punctul de intensitate maximă era momentul care îi plăcea cel mai mult. Nu se simţea niciodată mai viu ca în acele clipe, prins între două finaluri posibile.

— C*avallo!* strigă, dar apăru un as de care – acelaşi care îi purtase noroc cu o tură înainte acum îl trădă.

Mai avea doar o încercare. Tot corpul îi tremura.

— *Re!* strigă, şi riga pe care o chemase se holba la el de pe masă.

Ceilalţi se foiră neliniştiţi. Omul costumat în doctor avea un noroc de neînchipuit. Să câştigi un joc de la prima carte şi altul la ultima era destul de bizar, într-adevăr.

Aryeh privi cum dansează flăcările pe inelul rubiniu al lui Barnabot, când acesta puse la bătaie doi ţechini. Adăugă apoi, uşor, încă doi. Nobilul era sigur că norocul doctorului avea să se schimbe.

Brighella îl privi acum cu ochi sticloşi şi întinse pe masă patruzeci de ţechini. Numai leul era calm şi riscă aceiaşi patru ţechini, ca de obicei.

În mai puţin de o oră, Aryeh devenise un om bogat şi imaginea grămezii de bani îi dădea un sentiment reconfortant. Dublase aproape suma primită de la *Doña* Reyna. Leul părăsi masa şi se îndreptă cu paşi nesiguri spre Camera Suspinelor. În locul lui veni un Pulcinella care părea foarte beat şi juca cu o agitaţie nesocotită. Plângea ostentativ de fiecare dată când norocul părea să-l ocolească. Barnabot îşi păstră distanţa şi demnitatea, dar pe faţa lui începeau să se observe câteva semne de nelinişte. Brighella, care pierduse cel mai mult, se ţinea acum de masă, iar obrajii îi deveniseră livizi. Câţiva curioşi se strânseseră în jurul mesei.

Până la urmă, inevitabil, Aryeh ajunse la rigă fără să nimerească nicio carte corect. Pulcinella scoase un sunet răguşit, de bucurie. Aryeh se conformă şi plăti pariurile: optzeci de ţechini pentru Brighella, zece pentru Pulcinella şi patru pentru Barnabot. Îl lăsă apoi pe Brighella să împartă cărţile şi se gândi cât să parieze în continuare.

Fusese o oră magică. Se simţea uşor ca unul dintre baloanele colorate care pluteau deasupra oraşului în

timpul carnavalului. Cu siguranţă va putea să ajute o mulţime de oameni din congregaţie cu ceea ce câştigase. Ezită o clipă înainte să scoată banii. Poate că Satan îl ademenise acolo, dar Dumnezeu îi oferea acel moment în care să aleagă. Va asculta vocea raţiunii. Va lua ceea ce a câştigat şi va pleca de la *ridotto.* Hrănise bestia din el, simţise sângele fierbându-i în momentele de teroare sau de exaltare. Era de ajuns. Încercă să cuprindă grămada în săculeţul lui, dar mâna grea a lui Brighella îl opri. Aryeh se uită înspre el speriat. Ochii de sub masca celuilalt erau negri şi avea pupilele dilatate.

— Niciun gentleman nu pleacă după ce a avut avantajul de a împărţi.

— Aşa e, bolborosi Pulcinella. Nu o ştergi cu banii oamenilor. Te gândeşti mai mult la bani decât la distracţie, nu-i aşa? Nu prea e în spiritul carnavalului. Nu eşti un gentleman adevărat. Şi pot să pariez că nici veneţian.

Aryeh se înroşi sub mască. Ştiau? Să fi ghicit oare? Ridicând problema alterităţii, beţivul Pulcinella atinsese coarda sensibilă. Îşi retrase mâna de sub cea a lui Brighella şi o duse la inimă. Făcu un pas înapoi de la masă, apoi o plecăciune şi spuse cu accentul lui foarte veneţian, fin şi vioi:

— Domnilor. Îmi cer scuze. O scăpare de moment. Nu ştiu unde mi-a stat mintea. Vă rog, să continuăm.

Jocul continuă încă o oră cu pierderi şi câştiguri de fiecare parte. Aryeh consideră că a trecut destul timp şi încercă, încă o dată, să părăsească masa. Din nou, Brighella îi prinse mâna când încercă să îşi adune câştigurile.

— De ce eşti aşa grăbit? spuse cu o voce gravă. Ai o întâlnire?

Şi apoi vocea coborî şi mai jos şi masca se apropie periculos de el.

— Sau ai o oră de întoarcere şi trebuie s-o respecţi?

Ştie, gândi Aryeh şi începu să transpire puternic pe sub mantie.

— Mai împarte un rând, cu mize decente, domnule doctor. Ultima mână, ca între prieteni.

Brighella scoase de sub mantia sa un săculeţ plin şi îl puse pe masă. Mâna lui Aryeh tremura când îşi împinse toate câştigurile înainte. Frica de a pierde, intensă şi fascinantă, îl copleşea.

Barnabot împărţea cărţile.

— Uno. Duc. Tre'…

Capul lui Aryeh se învârtea uşor.

— …Otto. Nove…

I se părea tot mai greu să respire prin mască. Inima îi bătea nebuneşte. Aproape câştiga din nou.

— …Fante. Cavallo…

Exaltarea şi groaza îl prinseseră împreună în strânsoarea lor fermecătoare. Şi apoi, groaza triumfă, trăgându-l în jos, sufocându-l în momentul în care Barnabot întoarse o rigă. Vuietul din capul lui Aryeh fusese înăbuşit la auzul cuvântului *Re!*

Barnabot se întinse să strângă banii spre el şi se înclină uşor în direcţia lui Brighella.

— Acum, dragă doctore, poţi pleca, dacă eşti atât de plictisit de compania noastră.

Aryeh clătină din cap. Nu putea să plece. Nu acum. Pierduse nu doar tot câştigul din acea seară, dar şi jumătate din banii pe care îi primise. Unul dintre săculeţele de la *Doña* Reyna atârna gol la cingătoare. Fusese hotărât să nu parieze mai mult de un săculeţ, pentru ca pe celălalt să îl doneze nevoiaşilor. Aşa îşi spusese. Dar acum bâjbâia să-l deschidă şi pe al doilea. Cum se apropie de grămada de rezervă, Aryeh se simţi învăluit într-o aură de strălucire. Era convins că norocul magic de mai devreme ţinea din nou cu el. Nu mâna lui, ci o mână divină îl făcu să împingă tot conţinutul săculeţului

pe masă.

Pentru prima dată, se putea citi o tresărire de emoţie pe figura lui Barnabot. Ridică din sprâncene până aproape de peruca lucioasă şi se plecă aproape imperceptibil în faţa lui Aryeh. Apoi începu să împartă.

Aryeh avu doar câteva clipe la dispoziţie să simtă splendida plăcere chinuitoare care pusese stăpânire pe el. Cartea care îl costă tot săculeţul era un optar. Vocalele rotunde ale cuvântului *otto* păreau să-şi ia zborul de pe buzele lui Barnabot, împletindu-se cu undele infinitului pe care îl conţine numărul în sine, alungindu-se într-un tunel care părea să aspire sufletul din rabin.

Se holba cu neîncredere la aurul care fusese împins în partea de masă a bancherului. Ridică o mână şi ceru o pană. Tremură când scrise o notă pentru încă o sută de ţechini. Barnabot luă nota între două degete, se uită la ea şi clătină din cap fără niciun cuvânt. Aryeh simţi cum sângele i se ridică spre tâmple.

— Dar am văzut cum ai jucat cu unul care a pierdut cei zece mii de ducaţi pe care i-ai împrumutat doar pe cuvântul lui.

— Cuvântul unui *veneţian* e una. De ce nu te duci tu la o lipitoare evreiască dacă vrei credit?

Şi lăsă foaia să cadă pe podea.

Se făcu linişte la mesele înconjurătoare. Feţele mascate se întoarseră la unison, ca un roi de muşte care simţeau mirosul unui hoit.

— Un evreu, bolborosi Pulcinella. Asta explică totul. Ştiam eu că nu e veneţian.

Aryeh se întoarse, răsturnându-şi paharul de vin, şi ieşi clătinându-se din salon. În Camera Suspinelor, o curvă întinse o mână cărnoasă, încercând să îl tragă jos pe canapea, alături de ea.

— De ce te grăbeşti? spuse ea, cu o voce caldă şi seducătoare. Toată lumea pierde câteodată. Stai cu mine şi

o să te fac să te simţi mai bine. Apoi ridică vocea: întotdeauna am vrut să gust unul circumcis!

O scutură de pe el şi se clătină pe scări până în stradă umilit de hohotele de râs pe care le lăsa în urmă.

În lumina gri a sanctuarului, Judah Aryeh îşi tras un *talit* peste cap şi îngenunche în faţa lui Dumnezeu.

— Am păcătuit, am înşelat, am furat…

Lacrimile îi şiroiau pe obraji, în timp ce se legăna ritmic, recitând versurile atât de cunoscute ale rugăciunii de căinţă.

— Am căzut pradă viciului şi răutăţii. Am fost trufaş şi am minţit… am comis fărădelegi şi am păcătuit… m-am întors de la poruncile şi judecăţile Tale cele bune şi nu mi-a adus nimic bun. Ce pot să spun în faţa Ta, Cel din înaltul cerului, şi ce pot declara în faţa Ta, Cel care locuieşti în Rai? Nu ştii oare toate aceste lucruri, fie ele ascunse sau mărturisite? Sunt la mila Ta, o, Doamne, Dumnezeul nostru şi al strămoşilor noştri, îţi cer iertare pentru fărădelegile mele şi cer răscumpărarea păcatelor mele…

Se aşeză pe o bancă, obosit şi deznădăjduit. Poate că Dumnezeu îi va ierta păcatele, dar Aryeh ştia – o predicase destul de des – că iertarea trebuie cerută şi de la cei care fuseseră nedreptăţiţi de faptele sale păcătoase. Se gândi cu disperare la faptul că trebuie să se ducă la Reyna de Serena şi să-i mărturisească minciuna, şi la umilinţa de care va avea parte în faţa întregii congregaţii. Va trebui să admită că a luat pâinea de la gura celor înfometaţi şi leacurile celor bolnavi. Şi apoi, din puţinul pe care îl avea, trebuia să restituie întreaga sumă furată. Va trebui să strângă cureaua. Va trebui poate şi să îşi amaneteze cărţile şi să se mute într-un apartament mai ieftin. Cu şase persoane în două camere, casa lor nu era tocmai luxoasă, deşi una dintre încăperi avea o fereastră şi amândouă erau destul de înalte. Aryeh se gândi la alternative mai ieftine:

un *shochet*[51] îi arătase o cameră neluminată, dar la un preţ convenabil, deasupra măcelăriei lui. Judah o numea în secret peştera Macpela, dar promisese să o ţină minte, dacă cineva din congregaţie ar fi avut nevoie de o locuinţă. Camerele de închiriat erau la mare căutare în ghetou şi chiar şi un loc aşa înfiorător putea găsi mulţi doritori. Dar cum ar fi putut să îi ceară lui Sarai să se mute într-un loc atât de întunecos? Şi fiica lui, Ester, care lucra acasă, unde ar fi avut loc pentru toate materialele ei şi pentru maşina de cusut? Şi cum va putea coase fără lumina zilei? Păcatul era al lui, nu al familiei sale. Cum ar fi putut să îi condamne şi pe ei la o asemenea suferinţă?

Aryeh îşi frecă obrajii. În lumina dimineţii, păreau supţi şi cenuşii. În curând, vor veni cei din *minyan*[52]. Va trebui să îşi compună o figură cu care să îi poată întâmpina.

Părăsi sanctuarul şi coborî în camera lui. Mirosurile de prăjeală îl anunţară că Sarai se trezise deja. Lui Aryeh îi plăcea la nebunie *fritatta*[53] caldă, aurie şi crocantă pe care o făcea soţia sa. Obişnuia să stea la masa aglomerată împreună cu cei trei fii şi cu fiica iubită, lăsându-se învăluit de discuţiile şi tachinările lor. Dar în această dimineaţă, mirosul de ulei prăjit îi năpădi nările. I se făcu rău.

Se sprijini de un scaun. Sarai lucra cu spatele la el, cu părul prins într-o eşarfă pe care o înnodase frumos la ceafă.

— Bună dimineaţa, îi zise ea. Te-ai sculat înainte să se trezească şi păsările…

Se întoarse să îl privească peste umăr şi zâmbetul de pe faţa ei se transformă într-o privire încruntată şi plină de

51 Cel care sacrifică animalele după ritualurile Torei şi cunoaşte, de asemenea, regulile de preparare a mâncării cuşer.

52 Cvorumul de zece bărbaţi ce se reuneşte pentru îndeplinirea anumitor obligaţii ritualice.

53 Omletă cu carne, brânză şi legume, mâncare tradiţională italiană încă din Evul Mediu.

îngrijorare.

— Te simţi bine, bărbate? Eşti foarte palid…

— Sarai, începu el, dar nu putu continua, pentru că cel mai mare dintre fiii lui stătea în colţ şi îşi spunea rugăciunea de dimineaţă.

Cel mai mic, care încheiase deja ritualul, se afla la masă cu sora lui, bucurându-se de *fritatta.* Judah nu putea să vorbească despre ruşinea lui în faţa copiilor, chiar dacă tot ghetoul avea să afle curând de ea.

— Mă simt bine. Doar că n-am putut dormi.

Măcar această afirmaţie era adevărată.

— Păi, atunci, să te odihneşti mai târziu. Trebuie să fii pregătit să îţi întâmpini mireasa de sabat, zise ea şi zâmbi.

Să facă dragoste de sabat era una dintre poruncile pentru soţi pe care amândoi le respectau cu plăcere. Judah zâmbi vag şi apoi se întoarse să îşi toarne un lighean cu apă. Se stropi puţin pe faţă şi îşi umezi părul, apoi îşi înlocui *kippa* şi urcă scările până la sanctuar.

Cei din *minyan* se adunaseră deja în lumina pală. Aryeh se gândi că în momente ca acestea este foarte uşor să aduni zece. Epidemia de ciumă izbucnită cu mai puţin de un an înainte luase atâtea vieţi, încât mai mult de douăzeci de fii încă mai veneau regulat la slujbă să se roage pentru cei morţi şi să cinstească doliul.

Aryeh se îndreptă spre *bimah*[54], peste care se afla o faţă de masă de catifea bleumarin, cusută de fiica lui când era mică. Încă de atunci cusătura era perfectă, dar, ce-i drept, se cam uzase acum, ca aproape orice obiect din cameră. Puful dispăruse în locurile pe care Aryeh îşi sprijinea mâinile, dar acest lucru nu părea să îl deranjeze mai mult decât băncile care se legănau sau podeaua care devenise vălurită sub atâtea tălpi. Acestea erau semne de

54 Un fel de amvon în sinagogile evreieşti, de unde se citeşte Tora.

folosinţă, de viaţă, indicii că oamenii veneau acolo să încerce să vorbească cu Dumnezeul lor, mulţi oameni şi de multe ori.

— Slăvit şi sfinţit… fie-l măreţul nume binecuvântat…

Vocile îndoliaţilor se ridicau la unison. *Kaddish-ul* fusese întotdeauna rugăciunea preferată a lui Aryeh; rugăciune pentru morţi, care nu menţionează deloc moartea, durerea sau pierderea, ci preamăreşte viaţa şi gloria şi pacea. O rugăciune care şi-a întors privirea de la înmormântări şi rămăşiţe pământeşti şi a hotărât să privească spre rai.

— Fie să se reverse pacea deplină din ceruri – şi viaţa – asupra noastră şi asupra întregului Israel şi să spunem cu toţii Amin! Cel care face pace în ceruri, Acela să facă pace între noi şi în întregul Israel şi să spunem cu toţii Amin!

Aryeh nu mai zăbovi după slujba de dimineaţă. Schimbă doar câteva cuvinte la ieşire cu nişte enoriaşi. Nu se duse nici acasă, pentru că se temea de privirea iubitoare şi nedumerită a lui Sarai. O lăsase pregătind cina şi mesele de a doua zi, pentru că în ziua de sabat munca era cu desăvârşire interzisă. Când plecase, ea decojea cu răbdare o ceapă, strat după strat, ca să verifice dacă nu cumva se prinsese vreo insectă printre ele. Să mănânce o astfel de insectă, chiar şi accidental, ar fi însemnat o violare a poruncii de a nu mânca vietăţi care mişună.

Aryeh merse la casa vânzătorului de *strazzaria,* care prosperase într-atât încât îşi permisese să transforme o parte din casă în bibliotecă. Aryeh fusese tutorele copiilor lui şi avea dreptul să folosească încăperea pentru propriul studiu. Odată ajuns acolo, desfăcu hagada primită de la *Doña* Serena, pe care o învelise într-o pânză de in Dacă tot trebuia să se ducă la ea să-şi mărturisească minciunile, măcar să nu se ducă cu mâna goală. Va citi cartea cu atenţie ca să descopere dacă putea să o supună atenţiei

Sfântului Oficiu şi, dacă era posibil, i-o va da lui Vistorini chiar în aceeaşi zi. Cu puţin noroc, va putea să o ia înapoi împreună cu acele cuvinte salvatoare şi să o viziteze pe Reyna de Serena după sabat.

Deschise închizătoarea de argint. În ce loc trebuie să fi trăit sefarzii dacă au putut face o carte ca aceasta? Au trăit oare ca nişte regi? Trebuie să fi fost regi dacă şi-au permis să cumpere atâta aur şi argint şi să plătească asemenea artizani, ca argintarul şi miniaturistul. Şi acum, descendenţii lor cutreierau pământul în lung şi-n lat, în căutarea unui loc în care să îşi poată odihni liniştiţi capul pe o pernă. Poate că au existat mai multe cărţi ca aceasta, la fel de minunate, dar acum sunt toate scrum. Pierdute şi uitate.

Nu îşi putea îngădui să se lase pradă lamentărilor sau uimirii. Nu avea rost să se gândească la miniaturist, care era cu siguranţă creştin. Unde ar fi putut un evreu să înveţe să facă astfel de imagini, atât de asemănătoare celor creştine? Sau un *şofer*[55] care să scrie cu o caligrafie atât de desăvârşită?

Aceste poveşti îl intrigau, dar trebuia să le lase deoparte. Trebuia să încerce să se pună în locul lui Giovanni Domenico Vistorini, să intre în mintea lui de vânător, nemilos la vederea celui mai mic indiciu de erezie. O minte suspicioasă şi probabil ostilă. Aryeh spera că Vistorini-eruditul va aprecia cartea pentru frumuseţea şi vechimea ei, deşi nu putea uita că Vistorini-cenzorul arsese atât de multe cărţi minunate.

Aryeh întoarse filele cu miniaturi până când ajunse la primele pagini cu textul ebraic. „Aceasta este pâinea durerii…”[56] începu să citească povestea atât de familiară a *Pesah-ului* de parcă ar fi fost pentru întâia dată.

---

55 Scrib evreu care avea dreptul să transcrie textele sfinte.

56 Maţotul este numit „pâinea durerii şi a grăbirii” (cf. Deuteronom 16:3).

Vistorini duse paharul la gură. Nu era rău vinul pe care i-l adusese evreul. Şi nici nu îşi amintise să fi băut vreodată vin cuşer. Mai luă o înghiţitură. Nu era deloc rău.

În momentul în care goli paharul, evreul i-l umplu din nou. Observă cu plăcere că era o ploscă destul de mare şi că vinul din paharul evreului, abia atins, avea o nuanţă de un roşu aprins în lumina după-amiezii. Trebuia să înceapă să vorbească, aşa era cel mai înţelept. Pentru că imediat ceva termina ce avea de spus, evreul va plecă, luând probabil cu el şi plosca.

— Cartea asta e a ta? Mai sunt multe ca ea ascunse prin ghetou?

— N-am mai văzut niciuna ca asta. Cred că aproape nicio carte a comunităţii de sefarzi nu a mai supravieţuit.

— Şi asta a cui e?

Aryeh se aşteptase cu groază la această întrebare. N-ar fi putut să o trădeze pe Reyna de Serena.

— Este a mea, minţi el.

Aryeh spera să se folosească de prietenia vagă dintre el şi preot – sau de simulacrul ei – pentru a salva cartea.

— A ta? zise preotul şi ridică sceptic din sprânceană.

— O am de la un negustor din Apulia.

Preotul râse scurt.

— Serios? Tu, care te plângi întotdeauna de sărăcie? Ai putut să îţi permiţi un codex atât de desăvârşit ca acesta?

Mintea lui Aryeh începu să caute motivaţii. Ar fi putut să spună că fusese plata pentru un serviciu, dar nu era credibil. Ce serviciu ar fi putut să aibă o asemenea valoare? Şi cum păcatul încă îi măcina gândurile, trânti primul lucru care îi veni în minte:

— Am câştigat-o la un joc de noroc.

— Ce mizã ciudată! Judah, mă uimeşti. Ce joc?

Rabinul se înroşi. Conversaţia o lua pe un făgaş greşit.

— Şah.

— Şah? Nu prea este chiar un joc de noroc.

— Păi, negustorul avea o părere exagerat de bună despre capacităţile sale. A riscat mult lăsând cartea zălog în baza lor. În acest caz, se poate spune că a jucat un joc de noroc.

Preotul râse din nou, cu adevărat amuzat.

— Cuvinte. Pentru tine sunt doar cofeturi. Uit asta când nu te văd.

Sorbi încă o înghiţitură de vin. Se simţea mai apropiat de rabin. Ce îl supărase atât de tare la ultima lor întâlnire? Nu-şi mai amintea. Păcat că va trebui să-l dezamăgească.

— Păi, îmi pare bine că aşa stau lucrurile, pentru că e mai uşor să renunţi la ceva ce ţi-a parvenit din întâmplare.

Aryeh îşi îndreptă spatele pe scaun, încremenind într-o poziţie rigidă.

— Doar nu spui că?... Nu vrei să spui că n-ai să salvezi cartea asta…

Preotul se aplecă peste masă şi puse o mână pe umărul lui Aryeh. Era destul de neobişnuit pentru el să atingă din proprie iniţiativă un evreu.

— Regret să-ţi spun că da. Exact aşa stau lucrurile.

Aryeh se trase de sub mâna lui şi se ridică plin de furie şi neîncredere.

— Pe ce temei? Am citit fiecare pagină de text, fiecare psalm, fiecare rugăciune, fiecare cânt. Nu există nimic, niciun cuvânt care să contravină Indexului.

— Ai dreptate. Nu se găseşte nimic de asemenea natură în text, spuse Vistorini, cu o voce joasă şi calmă.

— Şi atunci?

— Nu vorbesc despre text. Într-adevăr, nu se găseşte nimic împotriva Bisericii în *text.* Făcu o pauză, iar bătăile inimii lui Aryeh păreau să străpungă tăcerea. Sunt însă erezii în miniaturi.

Aryeh îşi acoperi ochii cu mâinile. Fusese uimit de ele, dar nu le studiase în detaliu. Se aşeză din nou, deznădăjduit, pe scaunul preotului.

— Despre care miniatură e vorba? întrebă aproape şoptit.

— Sunt mai multe, din păcate.

Preotul se întinse spre carte şi îşi lovi paharul de vin. Aryeh îl prinse din reflex. Apoi, sperând să îl mai îmbuneze pe preot, îi umplu din nou paharul.

— Nu trebuie să ne uităm prea departe, spuse Vistorini şi deschise cartea la primul set de miniaturi. Vezi aici? Artistul spune povestea Genezei. Aici ne arată despărţirea luminii de întuneric, cu multă măiestrie, cu un contrast foarte frumos de alb şi negru. Auster şi elocvent. Nimic eretic. Primul text: „Şi spiritul lui Dumnezeu s-a întors înspre întinderile de apă. „Minunată folosirea foiţei de aur pentru a indica prezenţa inefabilă a lui Dumnezeu. Din nou, nimic eretic. Dar următoarele două şi cele trei de după ele. Uită-te şi spune-mi ce vezi.

Aryeh se uită şi ameţi uşor. Cum de *nu* văzuse? Pământul pe care Cel Atotputernic crease plantele şi animalele, în fiecare miniatură, era rotund. Faptul că pământul ar fi rotund şi nu plat nu era o părere agreată de majoritatea teologilor. Foarte interesant că un artist din secolul trecut, în care creştinii erau arşi pe rug pentru asemenea păreri, alesese să o exprime. Dar numai acest fapt nu putea să condamne cartea. Artizanul păşise şi mai departe pe acest teritoriu periculos. În colţul din dreapta sus al celor trei miniaturi, deasupra pământului, se afla un alt cerc de foiţă aurie, care reprezenta soarele. Plasarea lui acolo era ambiguă.

Aryeh ridică privirea spre Vistorini.

— Crezi că asta ar fi o aluzie la erezia heliocentrică?

— „Aluzie”? Dragă rabine, nu fi viclean. Imaginile susţin clar ereziile astronomilor sarazini, ale lui Copernic,

a cărui carte este la Index, şi ale bărbatului aceluia din Padova, Galileo, care va ajunge curând la tribunalul Inchiziţiei, să răspundă pentru greşelile sale.

— Dar desenele nu trebuie interpretate neapărat aşa. Orbitele, inelele concentrice pot fi o simplă decoraţie. Dacă cineva nu caută expres această erezie, ea poate trece neobservată…

— Eu am căutat expres.

Vistorini îşi goli paharul şi rabinul, tulburat, îl umplu din nou.

— Din cauza omului aceluia, Galileo, Biserica este îngrijorată de răspândirea acestei erezii.

— Dom Vistorini, te implor. În numele oricărei urme de bunătate pe care ţi-am arătat-o în trecut, în numele anilor de când ne cunoaştem, te rog salvează cartea asta. Ştiu că eşti un om educat, un om care iubeşte frumosul. Vezi cât de frumoasă este cartea…

— Încă un motiv să o ard. Frumuseţea ei ar putea seduce vreun creştin needucat, care ar putea îmbrăţişa credinţa ta condamnabilă.

Starea de spirit a lui Vistorini se îmbunătăţea. Îi plăcea asta. Rabinul era la mâna lui. Vocea bărbatului, vocea aceea dulce, îşi pierdea ritmul. Vistorini nu credea că ar fi putut să-i pese atât de mult de o carte. Se gândi să prelungească plăcerea acelei după-amiezi. Îşi ridică paharul gol în dreptul ferestrei, vrând parcă să studieze tăietura perfectă a cupei.

— Poate… mai bine nu. Mai bine nu sugerez asta…

— Părinte?

Aryeh se aplecă în faţă, cu ochii larg deschişi. Bâjbâi după ploscă şi umplu paharul preotului.

— Păi, aş putea îndepărta paginile ofensatoare.

Îşi trecu degetele peste pergament, întorcându-l înainte şi înapoi.

— Patru file nu înseamnă prea mult şi paginile cu

exodul vor rămâne, doar acesta e de fapt subiectul principal al operei…

— Patru file.

Aryeh şi-l imagina pe preot tăind pergamentul şi simţi cuţitul străpungându-i pieptul.

— Am o idee, spuse Vistorini. Dacă zici că ai câştigat această carte la un joc de noroc, ce zici dacă jucăm încă unul ca să îi pecetluim soarta? Dacă vei câştiga, eu voi scrie cuvintele şi voi salva cartea, dacă voi câştiga eu, va fi înghiţită de flăcări.

— Ce joc? şopti Aryeh.

— Ce joc? Vistorini se lăsă pe spate, ameţit de vin, şi cugetă. Cred că nu şah. Am o premoniţie că vei câştiga la şah, cum ai făcut cu negustorul din… de unde ziceai că era?

Încordat şi supărat cum era, Aryeh nu îşi mai aminti pe moment fabulaţia. Simulă o tuse ca să-şi ascundă confuzia.

— Apulia, spuse într-un final.

— Da, Apulia. Aşa ai zis. Deci, nu vreau să risc să rivalizez cu soarta acelui nefericit. Nu am cărţi, şi nici zaruri să aruncăm.

Continuă să întoarcă alene foile.

— Ştiu. Să jucăm un fel de tragere la sorţi, dar cu un pariu. O să scriu cuvintele de accept ale cenzorului, *Revisto per mi,* fiecare pe câte o bucată de pergament. Le vei extrage pe rând. Dacă ordinea în care le extragi e corectă, voi înscrie cuvintele pe carte. Dacă extragi cuvintele în ordinea greşită, nu voi completa inscripţia şi tu pierzi.

— Înseamnă că în acest joc trebuie să câştig un pariu de trei la unu, de trei ori. Şansele, părinte, sunt foarte mici.

— Mici? Se prea poate. Atunci, să zicem că după ce îl extragi pe primul şi e corect, poţi scoate bileţelul de tot din

joc. Atunci şansele devin egale. Mi se pare că aşa-i destul de corect.

Aryeh privi cum mâna preotului scrie cuvintele mult dorite pe bucăţile de pergament şi le aruncă într-o casetă mică de pe biroul lui. Inima începu să îi bată cu putere, când observă ceva ce preotul deja băut nu văzuse. Unul dintre fragmentele de pergament pe care scrisese era de o calitate mai proastă decât celelalte două şi un pic mai gros. Era bucata pe care Vistorini scrisese al doilea cuvânt: per. Aryeh îi mulţumi lui Dumnezeu pentru că şansele lui se măriseră considerabil. Se rugă la Dumnezeu să îi călăuzească mâna când o introduse în cutie. Degetele lui identificară imediat pergamentul mai gros şi îl lăsară acolo. Acum şansele erau egale. Va nimeri sau nu. Va fi alb sau negru. Binecuvântarea blestemului. Alese viaţa. Prinse o bucată, o scoase şi i-o înmână preotului.

Expresia lui Vistorini nu se schimbă deloc. Aşeză bucata de pergament pe birou, cu faţa în jos. Apoi se întinse după hagadă, o deschise la ultima pagină a textului ebraic, îşi înmuie pana şi scrise, cu o caligrafie impecabilă, cuvântul *revisto.*

Aryeh încercă să nu lase să se vadă bucuria pe chipul lui. Cartea era salvată. Trebuia doar să scoată bucata mai groasă şi acest joc teribil se va termina. Băgă mâna din nou în casetă, mulţumindu-i lui Dumnezeu.

Îi întinse bucata de pergament lui Vistorini. De data aceasta, expresia lui Vistorini nu mai rămase indiferentă. Colţurile gurii sale se lăsară în jos. Trase hagada spre el, supărat, şi scrise următoarele două cuvinte: *per mi.*

Apoi se uită la Aryeh, care aproape radia de fericire.

— Ştii că asta nu valorează nimic dacă nu o semnez şi o datez.

— Dar ţi-ai… dar noi… părinte, ţi-ai dat cuvântul.

— Cum îndrăzneşti!

Vistorini se ridică brusc şi se lovi de biroul din stejar masiv.

Vinul se clătină în pahar. Cantitatea de alcool pe care o băuse preschimbase euforia în mânie.

— Cum îndrăzneşti să vorbeşti despre „cuvântul meu”? Vii la mine cu povestea asta cusută cu aţă albă, cu minciuni despre cum ai câştigat cartea, şi tot tu îmi aminteşti apoi că mi-am dat cuvântul? Te bazezi pe bunele mele intenţii şi insinuezi că am fi prieteni. Bine ar fi fost dacă barca aia care i-a adus pe strămoşii tăi din Spania n-ar fi ajuns niciodată la ţărm. Veneţia v-a oferit un cămin sigur în schimbul respectării puţinelor reguli impuse. Aţi înfiinţat tipografii ilegale şi aţi răspândit învăţături eronate despre Mântuitorul nostru. Pe tine, Judah, Dumnezeu te-a înzestrat cu inteligenţă şi isteţime şi totuşi îţi împovărezi sufletul cu minciuni şi întorci spatele slavei Lui. Ieşi de aici! Şi spune-i proprietarului cărţii că rabinul a pierdut-o la un joc de noroc. Astfel, îl vei scuti de gândul că toată foiţa asta de aur va pieri în flăcări. Ştiu că voi, evreii, iubiţi aurul tare mult.

— Domenico, te rog… voi face orice îmi ceri… te rog…

Vocea rabinului era răguşită. Nu mai putea să respire.

— Ieşi, înainte să te acuz de răspândirea ereziei. Vrei să stai închis zece ani şi cu picioarele în lanţuri? Vrei o celulă întunecată la Piombi? Ieşi acum!

Judah căzu în genunchi şi sărută sutana preotului.

— Fă ce vrei cu mine, dar salvează cartea!

Singurul răspuns al preotului a fost un brânci care îl trânti la pământ pe rabin. Reuşi cu greu să se ridice în picioare, părăsi clătinându-se încăperea, trecu pe hol şi ieşi afară pe *canaletto.* Plângea cu sughiţuri şi îşi smulgea barba, cu apucăturile unui bărbat îndoliat. Pretutindeni în jur, lumea se întorcea să-l privească pe evreul nebun.

Simţea privirile aţintite asupra lui şi citea ura pe feţele lor. O luă la fugă. Sângele i se învolburase în camerele fisurate ale inimii. La fiecare pas pe piatra dură, simţea cum pumnii unui uriaş îi izbeau pieptul.

Când băiatul intră cu feştila, Vistorini tocmai îşi turna ultimul pahar de vin din ploscă. La început, în lumina slabă şi în starea de ebrietate în care era, crezu că Aryeh se întorsese să îl mai implore şi mârâi furios. Dar apoi, când îşi dădu seama că era băiatul, îi făcu semn să aprindă lumânările de pe birou.

Când băiatul ieşi, Vistorini trase hagada la lumină, începu să audă vocile din mintea sa, voci pe care le suprima mereu. Dar câteodată, noaptea în vis, sau la beţie…

Vocile, camera întunecată, ruşinea, spaima crescândă. Madona sculptată, aflată în nişa din dreapta uşii. Mânuţa copilului, protejată de una mai mare, mai groasă, care călăuzea degetele micuţe într-un gest de binecuvântare. „Trebuie să faci asta tot timpul”. Nisipul care străbătea oraşul dezolant. Vocile în arabă, ladino, berberă. Nu mai ştia în ce limbă. Şi cealaltă, cea pe care nu avea voie să o vorbească.

— *Dayenu!* strigă cu voce tare. De ajuns.

Îşi trecu mâna prin părul uleios, de parcă ar fi încercat să-şi scoată din cap toate amintirile neplăcute şi să le arunce departe. Acum ştia. Poate că a ştiut dintotdeauna adevărul despre trecutul pe care trebuia să îl uite, pe care nu avea voie nici măcar să-l viseze. Văzu piciorul zdrobit al Madonei şi un mic manuscris care ieşea afară. Striga speriat şi se zbătea, dar printre lacrimi îl văzu. Manuscrisul evreiesc. Mezuza ascunsă. Printre lacrimi, desluşi cuvintele *„Iubeşte-L pe Dumnezeu cu tot sufletul tău…”* Văzuse literele ebraice strivite în noroi, sub cizma bărbatului care venise să îi aresteze pe părinţii lui şi

să-i condamne la moarte sub acuzaţia de cripto-iudaism.

Avuseseră şi o hagadă. Era sigur de asta. Stătea ascunsă în debaraua secretă unde intrau să vorbească limba interzisă. Faţa ei, când aprindea lumânările. Atât de ridată, atât de săpată de ani în lumina flăcării. Dar ochii ei atât de blânzi când îl priveau. Vocea ei, atât de delicată când citea binecuvântările, deasupra lumânărilor. Atât de suavă, ca o şoaptă.

Nu. Era o greşeală. Nu se întâmplase niciodată aşa. Toate cărţile alea evreieşti îi luaseră minţile. Astea sunt doar vise. Coşmaruri. Nu amintiri. Începu să se roage în latină ca să-şi alunge din minte frânturile de voci. Ridică paharul. Mâna îi tremura. Vărsă vin pe pergament, dar nici nu băgă de seamă.

— Cred într-unul Dumnezeu, Tatăl atotputernicul…

Apucă strâns paharul, îl duse la buze şi îl dădu pe gât.

— Şi într-unul Domn Iisus Hristos, fiul lui Dumnezeu… născut iar nu creat… şi într-una sfântă catolică şi apostolică Biserică… Mărturisesc un botez spre iertarea păcatelor.

Obrajii îi erau umezi.

— Giovanni Domenico Vistorini. Eu sunt! Giovanni. Domenico. Vistorini.

Îşi murmură numele, iar şi iar. Se întinse după pahar. Era gol! îşi încleştă mâinile în jurul lui. Paharul subţire, veneţian, crăpă şi o aşchie ascuţită îi străpunse carnea. Abia dacă simţi ceva, în timp ce sângele îi curgea pe pata de vin care înflorise pe pergament.

Închise hagada cu tot cu pata roşiatică. Arde-o, Giovanni Domenico Vistorini. Arde-o acum. Nu aştepta auto-dafeul. Voi merge la altarul lui Dumnezeu. Eu, Giovanni Domenico Vistorini. Eu voi merge, pentru că eu sunt. Giovanni Domenico Vistor… Eu sunt… Eu sunt… Eu sunt? Eu sunt Eliahu ha-Cohain?

Nu! Niciodată!

Ridică deodată pana cu mâna sângerândă. Întoarse paginile până la ultima şi scrise: *Giovanni Dom. Vistorini.* Eu sunt, în anul Domnului 1609.

Aruncă pana în celălalt capăt al încăperii, îşi puse capul pe birou, peste coperta hagadei, şi plânse în timp ce întreg universul lui se rotea şi se învârtejea.

Hanna

Boston, primăvara lui 1996

— Păcat, spuse Raz şi se întinse după coşul cu turte *papadam* calde, făcute din făină de linte. Păcat că n-o să aflăm niciodată ce s-a întâmplat cu adevărat.

— Ştiu.

Toată seara, numai la asta mă gândisem. M-am uitat pe fereastra restaurantului care dădea spre Harvard Square. Studenţi cu eşarfe la gât treceau pe lângă cerşetorii fără adăpost, care cereau câte un bănuţ la fiecare colţ. Era mijlocul lui aprilie, dar temperatura scăzuse din nou, lăsând petice de zăpadă cenuşie sub fiecare pată de umbră de la marginea clădirilor. Harvard Square putea să pară cel mai ospitalier loc în serile calde, pline de energie şi libertate şi promisiuni. Sau putea fi unul dintre cele mai oribile locuri din lume – un labirint îngheţat unde oamenii îşi pierdeau tinereţea călcându-se în picioare, în întrecerea inutilă pentru recunoaştere.

După entuziasmul iniţial al descoperirii petei de sânge, am căzut în depresie. Era un sentiment familiar, un risc profesional. Mă simţeam de parcă m-aş fi războit cu un spirit care trăia între paginile cărţii. Câteodată, dacă erai norocos, îl eliberai preţ de câteva secunde şi el te răsplătea cu câte o imagine înceţoşată din trecut. Alte dăţi – *puf!* – o ştergea înainte să găseşti vreun sens în ea, iar tu rămâneai acolo, cu braţele încrucişate: *Până aici şi nimic*

mai mult.

Raz, care nu îşi dăduse seama de starea mea de spirit, răsucea şi el cuţitul în rană.

— Sângele are un mare potenţial dramatic, spuse, legănându-şi pinotul din pahar.

Soţia lui Raz, Afsana, rămânea în Providence trei nopţi pe săptămână, pentru că primise un post de asistent la cursul de poezie de la Brown University, aşa că puteam să stăm şi să pălăvrăgim în voie. Dar nu erau decât speculaţii, şi asta mă scotea din sărite.

— Nu ştiu cum poţi să bei vin roşu cu mâncare indiană, am spus, în încercarea de a schimba subiectul, apoi am mai sorbit din bere.

— Poate că a fost ceva cu adevărat dramatic, continuă Raz. Spanioli înfocaţi luptând pentru posesiunea cărţii cu săbii, pumnale…

— Mai degrabă, un tip tăia friptura de *Pesah* şi mâna i-a alunecat, l-am întrerupt morocănoasă. Nu mai căuta zebre.

— Ce?

— E o vorbă. Dacă are patru picioare, un bot lung şi mănâncă fân, uită-te după un cal, înainte să porneşti în căutarea unei zebre.

Era o vorbă de-a mamei, de fapt, şi avea ceva de-a face cu rezidenţii ei. Se pare că doctorii mai neexperimentaţi îşi doresc întotdeauna să diagnosticheze boli rare, chiar dacă simptomele pacientului sunt cât se poate de comune.

— Oh, nu faci decât să-mi strici cheful. Zebrele sunt mult mai interesante.

Raz luă sticla şi îşi umplu paharul. Hagada nu era proiectul lui şi nu simţea frustrarea pe care o simţeam eu.

— Ai putea să faci un test ADN, bănuiesc… să afli originea etnică a persoanei.

— Aş putea, doar că n-am de gând. Ar trebui să

distrugi pergamentul ca să extragi o mostră suficient de mare. Şi chiar dacă aş recomanda eu aşa ceva, mă îndoiesc că se va aproba.

Am rupt o bucată de *papadam* – plată, crocantă, ca maţotul. Ca pasca pe care misterioasa femeie neagră o ţinea în mână în miniatura din hagadă. Încă un mister pe care nu voi putea să îl elucidez.

Raz începu din nou să bată câmpii:

— Ar fi minunat dacă ai putea să călătoreşti înapoi în timp să vezi ce s-a întâmplat…

— Da. Pun pariu că nevasta a ţipat la el: „Neîndemânaticule, uite ce-ai făcut cu cartea!”

Raz a rânjit, dându-se bătut în faţa tristeţii mele. Întotdeauna a avut o fire romantică. Bănuiesc că asta l-a făcut să se îndrepte spre studiul epavelor. Chelnerul ne-a adus un castron de *vindaloo* fierbinte. Mi-am turnat un pic de sos peste orez, am luat o furculiţă plină şi am simţit cum îmi dau lacrimile. Îmi plăceau mâncărurile astea. Doar cu ele am supravieţuit cât am fost la Harvard. Era aproape la fel de iute ca mâncarea mea preferată: creveţi cu *sambal* de la restaurantul malaez din Sydney. Mâncarea poate avea calităţi fortifiante câteodată. După numai câteva înghiţituri, începusem deja să mă simt mai bine.

— Ai dreptate, am spus. *Ar fi* frumos să fii acolo, când hagada încă era cartea unei familii şi nu doar un exponat într-o vitrină…

— Eu nu ştiu ce să zic, spuse Raz, plimbând suspicios lingura prin *vindaloo.* Îşi puse mai puţin de o lingură şi umplu restul farfuriei cu *dal.* Face în continuare ceea ce trebuia să facă, sau va face, imediat ce o să ajungă la muzeu Menirea ei era să înveţe, şi va continua să înveţe. Probabil va spune mult mai multe decât doar povestea Exodului.

— Ce vrei să zici cu asta?

— Păi, din ceea ce mi-ai povestit, cartea asta a

supravieţuit iar şi iar aceluiaşi dezastru uman. Gândeşte-te. Ai o societate în care oamenii tolerează diferenţele, ca Spania în *La Convivencia*[57], şi totul merge bine, creativ şi prosper. Apoi, această frică, această ură, această nevoie de a-l demoniza pe „celălalt" izbucneşte din senin şi loveşte întreaga societate. Inchiziţia, naziştii, naţionaliştii sârbi… exact aceeaşi poveste. Cartea asta îmi pare a fi un martor al tuturor acestor evenimente.

— Destul de profund pentru un specialist în chimie organică.

Nu mă pot abţine niciodată să nu-l ironizez un pic. Raz îmi aruncă o privire mânioasă, apoi râse şi mă întrebă despre ce aveam de gând să vorbesc la Tate. I-am spus că prelegerea era despre calitatea structurală şi problemele de conservare ale manuscriselor turceşti. Modul în care sunt legate duce la probleme în utilizare şi majoritatea conservatorilor nu ştiu cum să le trateze. Apoi discuţia a alunecat spre bârfe despre clientul meu mega-multi-milionar şi despre argumentele pro şi contra programelor de vânzare a pieselor din colecţiile universităţilor. Laboratorul lui Raz se ocupa de toate obiectele importante din colecţiile de la Harvard, aşa că avea păreri destul de ferme în această privinţă.

— Una e dacă un manuscris se află într-o bibliotecă universitară, accesibilă cercetătorilor, şi alta dacă ajunge într-o colecţie privată, închisă în vreun seif pe undeva…

— Ştiu. Şi ar trebui să vezi seiful tipului ăstuia…

Clientul meu locuia într-una dintre vilele de pe Brattle Street. Îşi săpase un soi de buncăr după ultimele standarde tehnologice, plin cu comori. Raz era destul de greu de impresionat, pentru că avea acces zilnic la lucruri extraordinare. Dar până şi el a făcut ochii mari când i-am

---

57 Perioadă din istoria Spaniei (cca 71l-1492) când evreii, musulmanii şi catolicii au trăit împreună în pace, o perioadă de toleranţă religioasă şi de interdependenţă culturală.

spus, confidenţial, despre câteva lucruri pe care tipul le cumpărase.

De la discuţia asta am trecut la politicile de administrare ale muzeelor în general şi apoi la subiecte mai picante, adică viaţa sexuală a bibliotecarilor, şi cam în tonul ăsta a continuat discuţia toată seara. La un moment dat însă, în timp ce mă jucam cu solniţa, mi-am amintit că, în toată nebunia cu pata de sânge, am uitat să îi arăt lui Raz cristalele de sare pe care le luasem de pe pergament. I-am spus că o să-l deranjez şi a doua zi pentru că voiam foarte mult să văd cristalele sub comparatorul videospectral.

— Eşti bine-venită oricând. Ştii doar că ne-ar plăcea foarte mult să te avem la Straus permanent. Oricând vrei, să ştii că există un post care te aşteaptă.

— Mulţumesc mult, colega. Sunt flatată, dar n-aş părăsi Sydney-ul pentru nimic în lume.

Cred că mica discuţie despre cine cu cine mai împarte patul în lumea noastră restrânsă a influenţat întrucâtva evenimentele care au urmat. Tocmai plecam din restaurant când Raz a pus mâna pe şoldul meu. M-am întors şi m-am uitat la el.

— Raz?

— Afsana nu e aici, îmi zise el. Ce rău facem? În amintirea vremurilor de altă dată?

M-am uitat în jos la mâna lui, am prins-o între degetul mare şi arătător şi i-am îndepărtat-o de pe şoldul meu.

— Cred că va trebui să-ţi spun altcumva de-aici înainte.

— Ce?

— Va trebui să-ţi spun Rat[58] în loc de Raz.

— Ei da, Hanna. De când eşti aşa o mironosiţă?

— Păi, să vedem. Să fie de vreo doi ani? De când te-ai

58 Şobolan (în lb. engleză).

însurat?

— Nu mă aştept ca Afsana să se comporte ca o călugăriţă în Providence, cu toţi doctoranzii ăia tineri căzându-i la picioare, aşa că nu văd…

Mi-am acoperit urechile cu mâna.

— Scuteşte-mă. Nu vreau să aud detalii despre aranjamentele tale conjugale.

M-am întors cu spatele şi am luat-o înainte pe scări. Poate că sunt o mironosiţă… cel puţin în unele privinţe, îmi place loialitatea. Cred că poţi face orice când eşti singur. Trăieşte şi lasă-i şi pe alţii să trăiască; culcă-te cu cine vrei. Dar de ce naiba să te mai căsătoreşti dacă nu vrei să-ţi iei un angajament?

Am parcurs cele câteva străzi până la hotelul meu într-o tăcere ciudată şi ne-am spus noapte bună pe un ton emfatic. Am urcat în cameră iritată şi dezamăgită. Eu, dacă aş găsi un bărbat pe care să-l iubesc atât de mult încât să mă căsătoresc cu el, nu aş face lucruri atât de nesăbuite ca Raz.

Şi, într-un mod ciudat, când am adormit, l-am visat pe Ozren. Eram jos, în brutăria de sub apartamentul lui, de la Colţul Dulce, doar că înăuntru era cuptorul meu Delonghi din apartamentul din Bondi. Făceam brioşe. Când am scos tava din cuptor, el a venit în spatele meu şi antebraţul lui era lipit de al meu. Brioşele crescuseră foarte frumos, dădeau afară din formă. Erau fierbinţi şi aromate. El a ridicat una în dreptul buzelor mele. Am muşcat uşor crusta şi am simţit un gust cremos, bogat, delicios.

De cele mai multe ori, o brioşă e doar o brioşă. Dar nu şi în visul ăla.

M-a trezit soneria insistentă a telefonului. Credeam că e doar alarma de dimineaţă, aşa că m-am întins spre el, am ridicat receptorul şi l-am pus la loc în furcă. Peste două

minute, a sunat din nou. De data asta, m-am ridicat şi m-am uitat la ceasul roşu, electronic. Era două şi jumătate. Dacă alarma era cumva potrivită cu patru ore mai devreme, recepţionistul avea s-o încaseze rău de tot. De-abia am reuşit să scot un mormăit ţâfnos.

— Doamna doctor Heath?

— Mmmm.

— Sunt doctorul Friosole, Max Friosole. Sun de la spitalul Mount Auburn. Doamna doctor Sarah Heath este aici…

Oricine altcineva s-ar fi dezmeticit brusc şi ar fi avut probabil un atac de panică. Dar faptul că mama mea era într-un spital în toiul nopţii mi se părea un lucru perfect normal, mai ales în starea de somnolenţă în care mă aflam.

— *Hmmm*?

— Este grav rănită şi cred că dumneavoastră sunteţi ruda cea mai apropiată.

M-am ridicat imediat, bâjbâind după lampă, simţindu-mă brusc foarte dezorientată în patul acela de hotel.

— Ce s-a întâmplat? am întrebat cu o voce răguşită de parcă aş fi înghiţit o perie de toaletă.

— A avut un accident. La examenul clinic primar, palparea a relevat dureri în regiunea toracală…

— Staţi. Mai clar, vă rog.

— Dar am crezut… Doctor Heath…

— Mama este medic, eu sunt doctor în restaurare.

— Ah, am înţeles. A avut un accident rutier.

M-am gândit imediat la mâinile ei. Avea întotdeauna mare grijă de ele.

— Unde este? Pot vorbi cu ea?

— Păi, cred că ar trebui să veniţi aici. Aşa… se simte bine, dar, ca să fiu sincer, a fost cam dificilă. S-a externat CAM – „contrar avizului medical”, adică – dar a suferit o sincopă, vreau să spun că a leşinat pe holul spitalului. Are ruptură de splină – hemoperitoneu masiv – adică sânge în

abdomen. Acum o pregătim pentru operaţie.

Mâinile îmi tremurau îngrozitor în timp ce notam unde se afla spitalul. Până să ajung eu acolo, ea fusese deja transferată de la urgenţe în sala de operaţii. Doctorul Friosole s-a dovedit a fi un tânăr rezident, neras şi cu faţa trasă de nesomn. În cele câteva minute cât mi-a luat să-mi trag ceva pe mine, să găsesc un taxi şi să ajung acolo, el tratase deja o plagă împuşcată şi un atac de cord, şi nu îşi mai amintea cine sunt. A căutat documentele de la internare şi mi-a spus că mama fusese pasager în maşina condusă de o femeie de optzeci şi unu de ani, care a decedat în drum spre spital. Intraseră în decor pe Storrow Drive. Nu a fost implicat niciun alt vehicul.

— Poliţia a luat declaraţia mamei dumneavoastră la locul accidentului.

— Cum aşa? Adică au voie să facă asta, dacă cineva e grav rănit?

— Era lucidă când au ajuns acolo şi se pare că îi administra resuscitarea cardio-respiratorie celeilalte victime. S-a uitat din nou peste hârtii şi a continuat: S-a certat cu medicii de pe Salvare pentru că voiau să o intubeze la locul accidentului şi le-a dat de furcă atunci când au decis să o aducă la camera de gardă.

M-am gândit imediat că nici n-ar fi avut cum să se întâmple altfel. Îmi imaginam perfect scena.

— Dar ce s-a întâmplat, dacă ziceţi că starea ei era bună?

— Aşa e splina. Vicleană. Te simţi un pic rău, dar eşti în principiu bine şi nu ştii că sângerezi până foarte târziu când tensiunea arterială scade brusc. Şi-a pus singură diagnosticul înainte să leşine…

Cred că atunci am început uşor să mă înverzesc, pentru că a încetat să mai vorbească despre măruntaie supurânde şi m-a întrebat dacă vreau să mă aşez.

— Bătrâna… Ştiţi cumva cine era?

Întoarse paginile din dosar şi îmi zise:

— Delilah Sharansky.

Numele nu îmi spunea nimic. Am încercat să ţin minte îndrumările doctorului Friosole, ca să ajung până la secţia în care se afla internată mama, dar mintea mea umbla aiurea, aşa că am cotit-o greşit de vreo şase ori până să o găsesc. M-am aşezat pe un scaun tare, de plastic, de culoarea laptelui, o nuanţă aproape obscen de deschisă faţă de cenuşiul care domina întreg spitalul. Apoi nu mi-a mai rămas nimic de făcut decât să aştept.

Arăta foarte rău când au scos-o din sala postoperatorie. Avea în venă nişte perfuzii groase cât nişte furtunuri de grădină şi unul dintre obraji îi era vânăt şi umflat. Probabil că acolo se lovise de portiera maşinii. Era ameţită, dar m-a recunoscut imediat şi şi-a ridicat colţurile buzelor, schiţând probabil cel mai sincer zâmbet pe care mi l-a adresat vreodată. Am apucat-o de mâna liberă.

— Cinci aici şi cinci în partea cealaltă, am zis. Doamna chirurg Heath este încă în activitate.

A mârâit uşor.

— Da. Dar doctorii care lucrează în spitale au nevoie de splină, a şoptit ea. Altfel nu pot lupta cu infecţiile…

Vocea i s-a stins, ochii i s-au umezit şi lacrimi mari şi sărate au început să îi alunece pe obrazul rănit. În treizeci de ani, nu o văzusem niciodată pe mama plângând. I-am ridicat mâna şi i-am sărutat-o, apoi am început să plâng şi eu.

M-au lăsat să stau în cameră cu ea, pe un soi de fotoliu Barcalounger. Anestezia şi calmantele au adormit-o din nou peste vreo cincisprezece minute, lucru bun, de altfel, pentru că era foarte supărată. Eu n-am reuşit să adorm în fotoliul ăla mizerabil, aşa că am privit pe fereastră, aşteptând să se lumineze, şi am ascultat

sunetele care răzbăteau de dincolo de uşă. Erau cei din tura de dimineaţă care se pregăteau să aducă medicamentele, să ia tensiunea şi să îi pregătească pe pacienţi pentru operaţii. Mă gândeam la lucrurile pe care trebuie să le fac: să sun la Tate să îmi anulez prezentarea; să o sun pe Janine, secretara mamei, şi să o pun să reprogrameze toate întâlnirile mamei din Sydney; să sun la poliţie să îmi spună dacă există şi care sunt îndatoririle legale ale mamei în această situaţie. Cred că în Sydney ar fi avut loc o anchetă în cazul unui accident fatal. Eram sigură că mama ar fi fost destul de supărată dacă ar fi trebuit să rămână la Boston pentru aşa ceva.

Până la urmă mi-am făcut atâtea griji încât m-am dus să găsesc un telefon ca să mă liniştesc. În Londra era mijlocul zilei şi trebuia să fie cineva de gardă şi la spitalul din Sydney, chiar dacă acolo era miezul nopţii. Când m-am întors în cameră, mama era trează. Se simţea vizibil mai bine, pentru că îşi recăpătase vocea aceea de şefă a secţiei de neurochirurgie şi îi făcea viaţa amară asistentei care încerca să îi schimbe branula. Am văzut cum m-a privit când am intrat în cameră.

— Am crezut că ai plecat, a spus.

— Nu. N-ai să scapi aşa uşor de mine. Am fost să îi las un mesaj lui Janine, să îi spun… Cum te simţi?

— Ca un căcat.

Mama nu înjura niciodată, doar mai drăcuia din când în când. Înjurăturile colocviale, obişnuite erau sub nivelul ei.

— Să-ţi aduc ceva?

— O asistentă competentă.

Am privit-o pe asistentă, încercând să îmi cer scuze pentru comportamentul mamei, dar aceasta nu părea prea afectată. Şi-a dat uşor ochii peste cap, a ridicat din umeri şi a continuat să-i ia pulsul. De fapt, mamei nu-i stătea în fire să fie nepoliticoasă cu o asistentă. Aşa mi-am dat

seama că avea, pesemne, nişte dureri groaznice. Trebuie să recunosc că asistentele din spitalul ei o venerau. Una dintre ele, o asistentă care făcuse Medicina şi devenise stagiară, m-a luat la o discuţie după ce ne-a auzit certându-ne în biroul mamei. Trebuie că am cam sărit calul atunci, dacă i-am atras atenţia până şi ei. Mi-a spus că există o faţă a mamei pe care eu nu o cunosc, de vreme ce i-am spus lucruri atât de urâte. Mi-a mărturisit că mama era singurul chirurg care le încuraja pe asistente să pună întrebări, să încerce să rezolve probleme. „Majoritatea chirurgilor îţi întorc spatele dacă le pui o întrebare. Te tratează de parcă te autopromovezi sau aşa ceva. Dar mama ta a fost cea care mi-a dat aplicaţia pentru admiterea la Medicină şi tot ea mi-a scris recomandarea”.

Îmi amintesc că am fost destul de arogantă cu stagiara respectivă. Practic, i-am spus să mă lase în pace şi să-şi vadă de-ale ei. Însă în adâncul sufletului eram foarte mândră de ceea ce îmi spusese. Problema era că ceea ce i se părea ei minunat, pentru mine era ca otrava. Când venea vorba de medicină, mama era o adevărată evanghelistă. Iar eu eram ca fiica apostată.

Când asistenta a ieşit din cameră, mama mi-a zis încet:

— De fapt, poţi să faci ceva pentru mine. Ia un pix şi o hârtie şi scrie adresa asta.

Am notat un nume de stradă, o alee din Brookline.

— Vreau să mergi acolo.

— De ce?

— E casa lui Delilah Sharansky. În seara asta or să stea la *shivah.* E ritualul de doliu evreiesc.

— Ştiu ce e, mamă, i-am tăiat-o eu. Am şi eu o diplomă nenorocită în studii ebraice.

De fapt, aş fi vrut să spun că marea surpriză era că *ea* ştie. Întotdeauna am suspectat-o că ar fi un pic antisemită. Bigotismul mamei era bifurcat. Când era vorba

de pacienţi, nu îi păsa de culoarea pielii, dar când urmărea ştirile făcea remarci rasiste ca: „leneşii ăştia de aborigeni” sau „arabii însetaţi de sânge”. Pe acelaşi model, le-a oferit unor evrei deştepţi posturi în programul ei de rezidenţiat, dar nu-mi amintesc să-l fi invitat pe vreunul dintre ei la masă.

— Oamenii ăştia, familia Sharansky. Nu mă cunosc deloc. De ce-ar vrea să fiu acolo?

— Te vor cunoaşte. Îşi mută greutatea de pe o parte pe alta a patului şi se strâmbă din pricina efortului. Şi şi-ar dori să fii acolo.

— De ce? Cine a fost Delilah Sharansky?

Respiră adânc şi închise ochii.

— Nu mai are niciun rost să amân. Oricum totul o să se afle la proces sau ce naiba au ei aici.

— Ce? Despre ce vorbeşti?

A deschis ochii şi s-a uitat direct la mine.

— Delilah Sharansky a fost bunica ta.

Stătusem pe treptele casei de cărămidă roşie destul de mult, încercând să-mi fac curaj să bat la uşă. Era zona mea preferată din Brookline, undeva la periferie, chiar lângă Alston, unde gheretele cu *burrito* lăsau loc băcăniilor cu preparate cuşer şi unde viaţa de stradă se rezuma la stilul gotic al studenţilor de la Arte şi la religiozitatea evreilor.

Poate că, până la urmă, nici nu mi-aş fi făcut curaj să bat la uşă, dacă n-ar fi sosit încă un grup de îndoliaţi care m-au tras după ei înăuntru. Cineva mi-a adus un pahar de votcă. Nu mi-am imaginat că aşa arată o *shivah.* Cred că asta era latura rusească la acei evrei de origine rusă.

Nici casa nu arăta aşa cum m-aş fi aşteptat, date fiind faţada convenţională şi faptul că era locuită de o persoană în vârstă de optzeci şi unu de ani. Interiorul era luminos, mobilat într-un stil contemporan, cu pereţi albi şi cu

lumina proiectată de nişte becuri mari, bine plasate. Am văzut şi nişte vase de ceramică, înalte, pline de ramuri încolăcite, scaune Mies şi alte obiecte retromoderne în stil Bauhaus.

Pe peretele din faţă trona un tablou imens. Genul acela de pictură care îţi taie răsuflarea, înfăţişând o întindere superbă a cerului australian înflăcărat, cu o fâşie de deşert roşiatic, sugerată prin doar câteva tuşe în josul pânzei. Atât de simplu, dar atât de intens. Era unul dintre tablourile care îl consacraseră pe artist la începutul anilor ’60. Puteai vedea câte unul în aproape toate muzeele importante care se arătau cât de cât interesate de arta australiană. Dar această lucrare era una dintre cele mai bune. Cea mai bună pe care am văzut-o eu, cel puţin. Aveam şi noi una – de fapt, mama avea – acasă în Bellevue Hill. Nu i-am acordat niciodată prea multă atenţie. Avea câteva picturi, adevărate trofee: Brett Whiteley, Sidney Nolan, Arthur Boyd. Întotdeauna băieţi mari cu nume mari. Nu avea de ce să-i lipsească un Aaron Sharansky.

În acea dimineaţă, discutasem destul de mult cu mama, până când am observat că e frântă. Am rugat-o pe asistentă să îi dea ceva şi, când a adormit, am mers la biblioteca Widener să citesc câte ceva despre biografia lui Aaron Sharansky. Nu mi-a fost greu să găsesc ce căutam. Născut în 1937. Tatăl, supravieţuitor al unui lagăr de concentrare ucrainean, profesor de limba şi literatura rusă la Universitatea din Boston. Apoi s-a mutat cu întreaga familie la Universitatea New South Wales, unde a fondat primul departament de rusă din Australia, în 1955. Aaron a urmat studiile Academiei de Arte la East Sydney Tech, apoi a plecat în nord să se facă oier şi a început să lucreze la picturile care l-au făcut faimos. A devenit copilul teribil al artei australiene; sincer şi rebel. Foarte implicat politic când venea vorba de deşert şi de distrugerile cauzate de industria minieră. Mi-am amintit că îl văzusem la ştiri.

Fusese arestat la o manifestaţie, protestând într-o mină de bauxită, parcă. Avea părul lung şi negru, iar poliţaii – foarte duri în acea perioadă – îl folosiseră ca să îl târască prin nisip, îmi amintesc că s-a stârnit un mare scandal la vremea respectivă. Refuzase condiţiile impuse de eliberarea condiţionată, de a nu se întoarce în mină, aşa că a rămas în închisoare timp de o lună, cu încă vreo zece aborigeni. La ieşire, a făcut declaraţii despre modul în care erau trataţi aborigenii după gratii. În unele cercuri, acest moment l-a transformat într-un erou. Chiar şi conservatorii trebuiau să îl asculte răbdători, dacă voiau să cumpere vreunul din tablourile sale. La fiecare expoziţie era o nebunie. Toată lumea voia măcar unul, chiar dacă preţurile creşteau tot mai mult.

Apoi, la douăzeci şi opt de ani, povestea s-a schimbat brusc. Vederea a început să îi slăbească. S-a dovedit că are o tumoare care îi apăsa nervul optic. A riscat făcând o operaţie foarte delicată şi periculoasă pentru a o înlătura. Câteva zile mai târziu, a murit din pricina unor „complicaţii postoperatorii”.

În niciuna dintre schiţele biografice sau în vreun necrolog nu era menţionat numele neurochirurgului care făcuse operaţia. Pe atunci, presa nu avea voie să vorbească despre doctorii australieni, din pricina unei clauze din codul de etică medicală. Deşi nu puteam şti sigur, am bănuit că, la aproape treizeci de ani, mama ar fi fost destul de sigură pe sine ca să opereze o tumoare atât de dificilă. Dar a făcut-o oare? Dacă da, a făcut-o încălcând tradiţia care cere ca doctorii să nu opereze pacienţi de care sunt ataşaţi emoţional.

Sarah Heath şi Aaron Sharansky erau iubiţi. Când a avut loc operaţia, ea era însărcinată în luna a patra.

— Ai crezut că nu l-am iubit pe tatăl tău?

Privirea ei nu exprima decât o uimire sinceră. De

parcă aş fi zis că în chiuvetă e un hipopotam. În acea după-amiază, mă întorsesem la spital de la Widener. Ea dormea când am ajuns, şi n-am putut să o trezesc. Când a deschis în sfârşit ochii, eu eram lângă ea, înarmată cu întrebări. Am vorbit mult atunci. Întrebări, răspunsuri şi lungi tăceri. A fost cea mai lungă conversaţie pe care am purtat-o vreodată fără să degenereze într-o ceartă.

— Păi, cum să nu cred că nu l-ai iubit? Nu l-ai pomenit nici măcar o dată. Nimic. Niciodată. Şi când, într-un final, mi-am făcut curaj să te întreb, ai plecat cu o expresie dezgustată.

— Amintirea acelui moment încă durea.

— Ştii că mult timp după aceea am crezut că m-am născut dintr-un viol sau ceva asemănător.

— Oh, Hanna…

— Şi mi se părea că nu suporţi să mă vezi.

— Cum să crezi aşa ceva?

— Am… am crezut că îţi amintesc de el şi de-aceea…

— Chiar îmi aminteşti de el. Ai semănat cu el din clipa în care te-ai născut. Gropiţa din obraji, forma capului, ochii; apoi părul de aceeaşi culoare şi textură ca al lui; expresia de pe faţa ta când te concentrezi e la fel cu cea pe care o avea el când picta. Şi mi-am zis că bine, seamănă cu el fizic, dar va fi ca mine pentru că e cu mine. Eu o cresc. Şi n-ai fost deloc ca mine. Erai interesată de toate lucrurile pe care el le iubise. Întotdeauna. Până şi râsul tău e al lui şi privirea supărată… De fiecare dată când mă uitam la tine, îl vedeam pe el… Şi apoi, în adolescenţă, păreai că mă urăşti atât de mult… Era parte din pedeapsa pe care o meritam.

— Pedeapsa? Ce vrei să spui? Ce pedeapsă?

— Pentru că l-am ucis, spuse cu o voce stinsă.

— Pentru numele lui Dumnezeu, mamă! Întotdeauna îmi spui să nu mă victimizez. Să pierzi un pacient nu înseamnă să omori un om.

— N-a fost pacientul meu. Eşti nebună? Chiar n-ai învăţat nimic de la mine în toţi anii ăştia? Ce fel de doctor crezi că sunt ca să operez pe cineva de care eram îndrăgostită până peste cap? Fireşte că nu eu l-am operat. Am făcut testele, l-am diagnosticat când s-a plâns că nu mai vede bine. Avea o tumoare, benignă, care creştea încet şi nu îi ameninţa viaţa. I-am recomandat şedinţe de radiaţii şi le-a făcut, dar fără să-şi recapete vederea. A vrut operaţie, fără să mai ţină cont de riscuri. Aşa că l-am trimis la Andersen.

Legendarul Andersen. Auzisem toată viaţa numele acela. Mama îl venera.

— Deci l-ai trimis la cel mai bun. Cum poţi să te învinovăţeşti pentru asta?

Suspină.

— N-ai avea cum să înţelegi.

— Dacă mi-ai da o şansă…

— Hanna, ai avut o şansă acum mult timp.

Apoi închise ochii, lăsându-mă acolo într-o stare de agitaţie. Nu-mi venea să cred că se întâmpla din nou acelaşi lucru. Aceeaşi poveste repetată la nesfârşit. Dar nu. De data asta, trebuia să aflu mai multe.

Afară se întunecase, dar acolo, în măruntaiele spitalului, n-ai fi avut cum să-ţi dai seama de asta. Liniştea era întreruptă doar de zăngănitul tărgilor de pe culoare şi de bipăitul pagerelor. Mă întrebam dacă mama adormise din nou din pricina medicamentelor. Dar apoi s-a mişcat şi a început iarăşi să vorbească. Încă avea ochii închişi.

— Ştii, când am aplicat pentru rezidenţiatul de neurochirurgie, n-au vrut să-l acorde unei femei. Doi dintre examinatori mi-au zis în faţă că ar irosi o posibilitate de formare, pentru că o să mă mărit, o să am copii şi n-o să practic niciodată.

Vocea îi devenea mai puternică, mai hotărâtă. Puteam să simt că era din nou acolo, în faţa oamenilor care

voiau să îi refuze şansa de a avea viitorul pe care şi-l dorea.

— Dar al treilea examinator era şeful departamentului. Ştia că am cele mai mari note din an şi că excelasem în perioada stagiului. Mi-a spus aşa: „Doctor Heath, vreau să te întreb un singur lucru. Există altceva, în afară de neurochirurgie, ce ai vrea să faci în viaţa asta? Pentru că dacă răspunsul e da, te rog să-ţi retragi dosarul acum”.

Am văzut-o cum deschide ochii şi mă priveşte.

— N-am ezitat nicio secundă, Hanna. Nu exista nimic altceva pentru mine. Nimic. Nu voiam să mă mărit. Nu voiam un copil. Eram pregătită să renunţ la toate aceste dorinţe fireşti. Am încercat să te fac să înţelegi, Hanna, cât de minunat şi de spectaculos este sentimentul pe care-l ai atunci când poţi să faci cea mai grea operaţie, cea care contează cel mai mult. Să ştii că în mâinile tale se află gândurile, personalitatea unui om, şi că de îndemânarea ta depinde… eu nu salvez doar vieţi, Hanna. Eu salvez spirite. Dar tu nu…

A oftat din nou şi eu am început să mă foiesc pe scaun. Evanghelista era din nou în amvon. Ştiam discursul pe de rost şi nu voiam să îl mai aud încă o dată. Dar, pe neaşteptate, a schimbat vitezele.

— Când am aflat că sunt însărcinată, ştiam că e o greşeală şi eram atât de supărată pe mine. Nici prin gând nu-mi trecea să fac vreodată un copil. Dar Aaron era încântat şi a reuşit să mă molipsească şi pe mine.

Încă mă privea, dar simţeam cum privirea ei începea să treacă prin mine.

— În unele privinţe, eram cel mai nepotrivit cuplu. El era un iconoclast stângist activ, iar eu eram…

S-a oprit. Mâinile ei îndreptau cutele inexistente de pe cearşaf.

— Hanna, până să-l cunosc, n-am privit deloc în sus.

N-am petrecut nici măcar un minut din viaţă făcând ceva ce nu mă conducea spre a fi doctor şi apoi, când am devenit unul, ceva ce nu m-ar fi transformat într-unul mai bun. El mi-a deschis ochii către politică, natură, artă. Nu cred în clişee, dar chiar a fost dragoste la prima vedere. Nu simţisem ceva asemănător înainte şi nici n-am mai simţit după. A intrat în cabinetul meu, şi am ştiut…

O infirmieră a apărut în cameră cu un ceai. Mâinile mamei tremurau foarte tare, aşa că i-am ţinut eu cana. A luat câteva înghiţituri şi apoi mi-a făcut semn că nu mai vrea.

— Americanii nu sunt în stare să facă un ceai bun.

I-am aranjat pernele şi ea a reuşit cu greu să îşi schimbe poziţia.

— Vrei să mai cer ceva?

A clătinat din cap.

— Sunt destul de anesteziată, a spus ea şi, după ce a tras o gură mare de aer în piept, ca să îşi adune puterile, a continuat: În ziua aceea, acasă mă aştepta o pictură – cea care e atârnată în sufragerie.

Am fluierat uşor. Chiar şi atunci, pictura trebuie să fi costat vreo sută de mii.

— Cel mai costisitor cadou pe care l-am primit eu de la un pretendent a fost un buchet de flori cam ofilite, am spus.

Mama a zâmbit strâmb.

— Da, a spus. Şi era o declaraţie de intenţie. Avea şi un bileţel. Încă îl mai am. Întotdeauna l-am purtat cu mine. E în portofel. Poţi să te uiţi dacă vrei.

Am mers până la dulap şi i-am luat geanta.

— Portofelul e în buzunarul cu fermoar. Da. Acolo.

L-am scos.

— În spatele carnetului de conducere.

Era o notă scurtă, de doar două propoziţii, scrisă cu nişte litere mari, aplecate, în cărbune: „Destinul meu îl

împlinesc, şi pentru asta am venit”. Am recunoscut versul. Era dintr-o poezie de Gerard Manley Hopkins. Dedesubt, Aaron scrisese: „Sarah, tu eşti aleasa. Ajută-mă să-mi împlinesc destinul”.

Mă uitam la cuvinte, încercând să îmi imaginez mâna care le-a scris, mâna tatălui meu, pe care nu am atins-o niciodată.

— L-am sunat ca să-i mulţumesc pentru pictură şi el m-a rugat să trec pe la atelierul lui. Şi după aceea… după aceea am petrecut fiecare moment liber împreună. Până la sfârşit. Care nu s-a lăsat deloc aşteptat. De fapt, totul a durat câteva luni. Încă mă întreb: oare relaţia noastră ar fi continuat, dacă el n-ar fi murit… Poate ar fi ajuns să mă urască, aşa ca tine.

— Mamă, eu nu…

— Hanna, lasă. N-are niciun rost. Ştiu că nu ai putut niciodată să accepţi că atunci când ai fost mică, nu ţi-am fost o mamă adevărată. Când ai ajuns la adolescenţă, te-ai transformat într-un cactus. Nu puteam să mă apropii de tine. Intram în casă şi vă auzeam pe tine şi pe Greta râzând. Dar când intram în camera ta, vă opreaţi. Dacă întrebam care era gluma, îmi aruncai o privire rece şi îmi spuneai *că eu* nu aş înţelege.

Avea dreptate. Aşa făceam. Era felul meu de a mă răzbuna. Am lăsat mâinile să-mi cadă în poală, într-un gest de capitulare.

— Asta a fost acum mult timp, am spus.

A dat din cap aprobator.

— Totul. Totul a fost acum mult timp.

— Ce s-a întâmplat cu operaţia?

— Nu i-am spus lui Andersen despre relaţia dintre mine şi Aaron. Eram deja însărcinată, dar nu ştia nimeni. E uimitor ce poţi ascunde sub un halat alb. Andersen m-a invitat să particip la operaţie, dar l-am refuzat cu o scuză penibilă. Îmi aduc aminte şi acum de felul în care m-a

privit. De obicei, aş fi făcut orice ca să ajung în sala de operaţii cu el. Pentru tipul acela de tumoare, trebuia să pătrunzi pe la baza craniului. Cojeşti scalpul şi…

S-a oprit. Mi-am dat seama că, involuntar, îmi pusesem mâinile la urechi ca să nu aud detaliile înspăimântătoare. Mi-a aruncat o privire rănită şi am lăsat mâinile jos, ca un copil vinovat.

— În orice caz, n-am luat parte la operaţie, dar am găsit un motiv să fiu acolo când Andersen a ieşit. Îşi scotea mănuşile. N-am să uit niciodată expresia de pe faţa lui când m-a văzut. Am crezut că Aaron i-a murit pe masă. Mi-am adunat toate forţele ca să reuşesc să stau în picioare. „A fost o tumoare benignă, aşa cum ai diagnosticat. Dar membrana optică era foarte implicată”. Încercase să cureţe tumoarea de pe membrană, ca să repornească alimentarea cu sânge a nervilor, dar era prea mare. Din ceea ce îmi spusese, am înţeles că Aaron nu va mai putea să vadă. Şi ştiam că Aaron nu putea trăi fără să vadă. Dar nici nu s-a trezit să îşi dea seama că era orb. În aceeaşi noapte, a avut o hemoragie pe care Andersen nu a văzut-o şi până să îl ducă înapoi în sala de operaţii ca să scoată cheagul…

O asistentă a intrat chiar în acel moment şi a privit-o pe mama. Se vedea cât de agitată era. Asistenta s-a întors spre mine şi mi-a spus:

— Cred că ar trebui să lăsaţi pacienta să se odihnească o vreme.

— Da. Du-te.

Vocea mamei era plină de încordare, de parcă acele cuvinte i-ar fi solicitat un efort uriaş.

— E timpul să te duci la familia Sharansky.

— Hanna Heath?

M-am întors cu spatele la tabloul de pe peretele lui Delilah Sharanksy şi m-am trezit că mă uit la nişte

trăsături familiare. Ale mele… transpuse pe faţa unui bărbat în vârstă.

— Sunt fiul lui Delilah. Celălalt fiu, Jonah.

Am întins mâna, dar el m-a prins de umeri şi m-a tras spre el. M-am simţit îngrozitor de stânjenită. Când eram mică, îmi doream cu disperare o familie. Mama era singură la părinţi şi deloc apropiată de ei. Tatăl ei făcuse o avere frumuşică în domeniul asigurărilor, iar el şi soţia lui se retrăseseră, încă dinainte să mă nasc eu, la Noosa, într-o comunitate de pensionari, cu terenuri de golf şi tenis la discreţie. Cred că pe bunica am întâlnit-o o singură dată, înainte de atacul de cord. Bunicul s-a recăsătorit la scurt timp cu o antrenoare de tenis. Mama nu a fost niciodată de acord cu decizia lui, aşa că nu l-a vizitat deloc.

Şi dintr-odată mă trezisem aici, în mijlocul unor străini cu care eram înrudită. Erau destul de mulţi: trei veri şi o mătuşă. Se pare că mai aveam o mătuşă care lucra în Ialta ca reprezentant de vânzări. Era şi unchiul Jonah, arhitectul care renovase casa pentru Delilah.

— Ne-am bucurat când am aflat că mama ta o să se facă bine, a spus, trecându-şi mâna prin părul negru şi drept.

Mi-am dat seama că era un gest nervos, pentru că îl aveam şi eu.

— Niciunul dintre noi n-a fost de acord ca mama să mai conducă după optzeci de ani, dar era o hoaşcă încăpăţânată.

Fusese văduvă timp de mai bine de cincisprezece ani şi se obişnuise să ia singură decizii.

— Acum zece ani şi-a luat doctoratul. Îţi dai seama că nu avea să ne asculte niciodată. Dar cu toţii regretăm ce i s-a întâmplat mamei tale. Dacă e ceva ce putem face…

L-am asigurat că mama e pe mâini bune. Imediat ce s-a răspândit vestea despre accident, toţi medicii de la convenţie au intrat în acţiune. Mă îndoiam că ar fi existat

vreun alt pacient în Boston care să primească o îngrijire mai atentă.

— Dar mama s-ar bucura să ştie că această tragedie te-a adus, în sfârşit, la noi.

— Da. Păcat că tu şi cu mama ta nu aţi rămas în Australia… Mi-ar fi prins bine o bunică în copilărie.

— Păi, am rămas acolo câţiva ani. Mama a vrut să mă lase să termin Arhitectura. Eram student la cursurile de noapte ale Institutului de Tehnologie şi ziua lucram pentru arhitectul guvernamental din New South Wales. Eu am proiectat toaletele din Taronga Park Zoo, dacă ai avut ocazia să le foloseşti vreodată… Şi-a lăsat paharul jos şi s-a uitat la mine de parcă ar fi încercat să se hotărască dacă să-mi spună sau nu ceva. Ar trebui să ştii. Mama a implorat-o pe Sarah să ne lase să te vedem, să te integrăm în familie. Dar Sarah a refuzat. A insistat să nu avem niciun fel de contact.

— Dar tocmai ai spus că mama ta nu accepta ordine din partea nimănui. Cum de a ascultat-o pe Sarah?

— Cred că i-a fost greu. Dar ştia şi că ne vom muta înapoi aici. Probabil s-a gândit că e mai rău să apară şi apoi să dispară din viaţa ta. Dar aflase unde mergeai la grădiniţă şi te privea în fiecare dimineaţă, când venea doica să te ia. Îşi făcea griji pentru tine. Zicea tot timpul că păreai un copil foarte trist.

— Păi zicea bine.

Spre ruşinea mea, vocea începea să mi se schimbe şi nu puteam să-mi opresc tremurul buzelor. Cât de crud. Cât de crud pentru Delilah, care îşi dorea o nepoţică, tot ce îi mai rămăsese de la fiul ei. Şi cât de crud faţă de mine. Aş fi fost un alt om dacă aş fi avut această familie.

— Şi atunci, mama ta de ce a păstrat legăturile? Adică, erau împreună ieri noapte.

— Probleme financiare. Moştenirea lui Aaron; lăsase prin testament ca din drepturile sale de autor să se nască

Fundaţia Sharansky.

— Evident, am spus.

Era unul din colegiile mamei. Făcea parte dintr-o mulţime de colegii directoare – corporaţii, fundaţii. Primea banii şi prestigiul, dar nu mi s-a părut vreodată că i-ar păsa de vreuna dintre ele. Cu fundaţia Sharansky însă lucrurile stăteau altfel, pentru că interesele ei nu se înscriau întotdeauna în direcţia general acceptată.

— Aaron şi-a scris testamentul exact înainte de operaţie. Atunci a creat fundaţia şi le-a numit pe Delilah şi pe Sarah administratori. Cred că a vrut să le apropie cumva.

O femeie şi-a făcut apariţia şi Jonah s-a întors să-i vorbească, iar eu am rămas să privesc pozele de pe poliţă. Erau doar câteva, în rame simple, argintii. Una o înfăţişa pe Delilah în tinereţe, îmbrăcată într-o rochiţă albă din organza, cu un guler cu paiete argintii. Avea nişte ochi mari, fumurii, în care se citea entuziasmul faţă de evenimentul la care se ducea atât de dichisită. Era şi o poză cu Aaron în atelierul său, plin de vopsele, meditând asupra pânzei din faţa lui, ca şi cum fotograful nici nu s-ar fi aflat acolo. Mai erau şi fotografii de familie de la un *bar mitzvah,* presupun, sau poate de la o tăiere împrejur. Oameni frumoşi care se ţineau de gât, cu ochi zâmbitori, şi care păreau să se simtă foarte bine împreună.

Toată lumea a fost foarte caldă cu mine. Mă îndemnau întruna să mai mănânc câte ceva şi mă luau în braţe. Nu sunt deloc obişnuită cu îmbrăţişările. Am încercat să-mi imaginez că sunt cineva care se potriveşte foarte bine în acest decor, că sunt pe jumătate evreică din Rusia, că sunt cineva care ar fi putut trăi sub numele de Hanna Sharansky.

Sticla de votcă stătea pe masa de sticlă, iar eu gravitam în jurul ei. Am pierdut şirul paharelor pe care le-am băut. Îmi plăcea sentimentul de amorţeală pe care mi-l

dădea băutura aceea. Toată lumea spunea poveşti despre Delilah. Soţia lui Jonah povestea cum, la începutul vieţii lor împreună, soţul ei îi reproşa că găluştele pe care le făcea nu semănau cu cele ale mamei lui.

— Am încercat să bat albuşurile separat, am amestecat totul cu grijă ca să iasă pufoase, dar nu, nu erau ca ale lui Delilah. Aşa că într-o zi, nervoasă, am aruncat totul în blender. Au ieşit nişte găluşte tari ca nişte mingi de golf. Şi ce îmi spune Jonah? „Exact ca ale mamei!”

Majoritatea poveştilor se înscriau în aceeaşi notă. Delilah nu fusese o mamă sau o bunică evreică la fel ca toate celelalte. Fiul lui Jonah, un pic mai tânăr decât mine, a vorbit despre prima dată când părinţii l-au lăsat singur în weekend. Trebuia să stea cu bunica Delilah.

— M-a întâmpinat în uşă cu doi pui în folie de aluminiu. Mi i-a dat şi mi-a zis: „Acum du-te acasă şi distrează-te cu prietenii tăi, doar să nu faci prostii, că dăm amândoi de bucluc”. Visul oricărui tânăr de paisprezece ani, mult prea cocoloşit de părinţi.

Jonah şi soţia lui şi-au îngropat feţele în palme, prefăcându-se îngroziţi.

— Dac-am fi ştiut…

După acest moment, le-am spus că trebuie să plec, că vreau să o vizitez pe mama. Ceea ce nu aveam de gând să fac, dar voiam să ies cât mai repede de acolo. Mă clătinam uşor de la atâtea pahare de votcă. Dar nu doar din cauza asta. Îmi trebuia mai mult de o noapte ca să recuperez treizeci de ani de informaţii pierdute. De sentimente pierdute.

Până am ajuns la hotel, toate sentimentele noi şi confuze pe care le aveam faţă de mama după accident se transformaseră din nou în furia aceea mocnită pe care o simţisem toată viaţa faţă de ea. Nu era de ajuns să ştiu că odată a fost capabilă de iubire. De acord, a suferit. A pierdut iubirea vieţii ei şi vina a urmat-o pretutindeni de

atunci. Şi da, eu nu am fost perfectă; am fost o adolescentă de coşmar, plină de dorinţe, lipsită de înţelegere. Dar nu era de ajuns. Pentru că, până la urmă, ea a luat toate deciziile şi eu am plătit pentru ele.

M-am dus la baie să vomit, lucru care nu mi se mai întâmplase – cel puţin nu din pricina alcoolului – de când eram la facultate. M-am întins pe pat, cu un prosop ud pe faţă, încercând să nu observ cum se învârte camera. Când durerea de cap a început să se instaleze, am decis să nu anulez totuşi conferinţa de la Tate. Să aibă doctorii grijă de mama. Ştiam că or s-o facă. În fond, ea a pus mereu munca înaintea mea…

Şi el a făcut la fel. Vocea din mintea mea era vocea ei. *El a fost cel care a pus munca înaintea iubirii.* Nu trebuia să-şi rişte viaţa cu operaţia aceea atât de dificilă. Avea atât de multe. O iubită, o familie, un copil pe drum. Dar niciunul din aceste lucruri nu era la fel de important ca munca lui.

OK, atunci la naiba cu amândoi. O să continui şi eu, aşa cum ar fi făcut oricare dintre ei.

Eram mahmură. Aveam o durere de cap infernală, pe care nu vrei să o iei cu tine într-o călătorie de şapte ore cu avionul. Măcar călătoream la clasa întâi, mulţumită mega-multimiliardarului. Am mâncat o bucată din somonul prăjit pe care mi l-a oferit însoţitoarea de bord, gândindu-mă la săracele suflete din spate care se chinuiau cu puiul de carton şi cu pastele de cauciuc. Dar chiar şi la clasa întâi, mâncarea din avion tot oribilă e. Peştele era prăjit bine de tot; gătit perfect şi apoi lăsat în tigaie vreo oră şi jumătate. Oricum nu voiam altceva decât apă plată. În timp ce aşteptam ca cineva să vină şi să-mi ia tava, am luat solniţa mică de plastic şi mi-am turnat câteva grăunţe în palmă. După accidentul mamei nu mai avusesem timp să ajung din nou la laboratorul lui Raz. Probabil a crezut că sunt încă

supărată pe el de nu m-am mai dus. A făcut totuşi analiza şi mi-a lăsat un bilet la recepţia hotelului. Îl aveam în faţă, pe tava de plastic.

Ai avut dreptate: Nall. Dar de mare, nu din rocă. De v. cum făceau sare în sec. XV. Sau XVI? Poate nu e sare de masă? Ceva aventuri maritime? Se potriveşte cu locaţiile ştiute, Barcelona sau Veneţia??? Scuze pentru aseară, am fost deplasat. Spune-mi cum a mers la Londra. Prietenul tău, Rattus Raz.

Am zâmbit. Un gest tipic pentru Raz. Căuta zebre din nou. Şi obsesia lui pentru epave îl făcuse să se gândească imediat la tot soiul de tragedii maritime. Dar o să-i urmez sfatul şi o să caut. Chiar nu ştiam cum se făcea sarea cuşer. N-aveam nici cea mai vagă idee. Trebuia să cercetez şi aspectul ăsta. Poate spiritul cărţii îmi va releva ceva.

Am lăsat grăunţele de sare să-mi cadă din palmă peste o frunză de salată ofilită şi cu marginile ruginii, în timp ce, la zeci de mii de kilometri sub noi, valurile sărate ale oceanului nevăzut se înălţau şi se spărgeau în întuneric.

Ape sărate
Tarragona, 1492

Cuvântul lui YHVH e şlefuit
Cum aurul şi argintul sunt şlefuite.
Când aceste litere s-au arătat, erau toate şlefuite.
Frumos sculptate şi strălucitoare.
Tot Israelul a văzut literele
Plutind prin spaţiu în toate direcţiile.
Gravându-se apoi singure pe plăcile de piatră.

Zohar

David Ben Shoushan nu era un om nepoliticos, doar că mintea lui se afla mereu în alte sfere, mai înalte. Soţia sa, Miriam, îl certa mereu pentru asta, pentru că, în piaţă, trecea la câţiva centimetri de sora ei fără să o salute măcar din cap, sau pentru că nu auzea când vreun negustor de peşte îşi oferea marfa la jumătate de preţ.

Aşa că nici el nu-şi putea explica cum de l-a observat pe tânăr. Spre deosebire de ceilalţi cerşetori sau neguţători ambulanţi, el nu striga nimic, ci doar stătea jos, în tăcere, cercetând cu privirea chipurile trecătorilor. Poate tocmai felul acela în care stătea, aproape neclintit, îi atrase atenţia lui Ben Shoushan. În toată zarva şi agitaţia din jur, el era singurul lucru liniştit, echilibrat. Dar poate că lucrurile nu stăteau deloc aşa. Poate că era doar o rază din lumina slabă a iernii care se oglindise pe ceva din aur.

Tânărul îşi adjudecase un petic de pământ la marginea târgului, mărginit de zidul cetăţii. Era umed şi rece acolo în acea perioadă a anului; nu chiar cel mai potrivit loc în care să-ţi poţi atrage clienţii şi, de aceea, negustorii locali îl lăsaseră vânzătorilor ambulanţi sau refugiaţilor andaluzi care năpădiseră, jerpeliţi şi vai de ei, oraşul. Războaiele din sud îi forţaseră pe mulţi să plece. Şi până să ajungă în Tarragona, îşi vânduseră cam toate bunurile. Majoritatea refugiaţilor care îşi găsiseră un loc la marginea pieţei încercau să vândă tot soiul de nimicuri: tunici jerpelite şi câteva bunuri casnice învechite. Dar băiatul avea întinsă în faţa lui o bucată de piele, pe care se afla o colecţie de pergamente mici, colorate, care atrăgeau atenţia.

Ben Shoushan se opri din drum şi îşi croi drum prin mulţime, ca să vadă mai bine. Se aşeză pe vine şi se sprijini cu degetele în noroi, ca să nu se dezechilibreze. Era exact ceea ce îşi imaginase, iar picturile erau fabuloase. Ben Shoushan mai văzuse miniaturi în cărţile de

rugăciuni creştine, dar nimic asemănător. Se aplecă şi le cercetă, neputând să-şi creadă ochilor. Cineva care cunoştea foarte bine Midraşul trebuie să le fi făcut sau, cel puţin, să-l fi îndrumat pe artist. Lui Ben Shoushan îi veni o idee care-i făcu mare plăcere.

— Cine le-a făcut? întrebă.

Tânărul îl privea cu nişte ochii căprui, mari şi nedumeriţi.

Ben Shoushan presupuse că nu ştie dialectul local şi trecu la arabă, apoi la ebraică, dar cu acelaşi rezultat.

— E surdo-mut, spuse un ţăran olog de-o mână, care avea de vânzare o covată pentru aluat şi o pereche de linguri de lemn. I-am întâlnit pe el şi pe sclavul lui negru pe drum.

Ben Shoushan îl privi mai atent pe tânăr. Hainele lui, deşi murdare, erau foarte fine şi scumpe.

— Cine este?

Bărbatul ridică din umeri.

— Sclavul mi-a spus o poveste fantastică, cum că ar fi feciorul doctorului de curte al ultimului emir. Dar ştiţi cum e cu sclavii… le cam place să inventeze poveşti.

— E evreu?

— E circumcis, deci nu e creştin, şi nici nu pare a fi maur.

— Unde este sclavul lui? Aş vrea să ştiu mai multe despre aceste picturi.

— A fugit într-o noapte, la scurtă vreme după ce am ancorat la Alicante. Cu siguranţă încerca să ajungă acasă în Ifriqiya[59]. Nevesti-mii îi place de tânăr; are un suflet bun şi, cu siguranţă, nu o vorbeşte pe la spate. Dar când am ajuns aici, i-am spus că va trebui să vândă ceva ca să poată să se întreţină. Aceste imagini sunt tot ce a avut cu el. Sunt suflate cu aur curat. Vrei una?

---

59 În istoria medievală, Ifriqiya cuprindea regiunea în care se află astăzi vestul Libiei, Tunisia şi estul Algeriei.

— Le vreau pe toate, spuse Ben Shoushan.

Miriam trânti carnea peste pâine, atât de tare încât bucata lui David se rupse, lăsând pe masă o dâră de zeamă.

— Uite ce-ai făcut acum, ordinarule!

— Miriam…

Ştia că sursa supărării ei nu era felia ruptă de pâine. Fiica lui, Ruti, era deja în picioare şi ştergea pata. David băgă de seamă cum fiica lui îşi schimbă expresia la auzul ocărilor mamei ei. Lui Ruti nu îi plăcea să se ridice vocea. Vrăbiuţa. Aşa îi spunea David, pentru că îi amintea de o pasăre micuţă şi sperioasă. La fel ca o vrăbiuţă, era o făptură cafenie, insipidă, cu nişte ochi mohorâţi şi un ten brun, şi care adesea mirosea urât pentru că se ocupa de cazanele în care fierbea gogoşi deristic, răşini şi sulfură de cupru ca să îi facă lui cerneluri. Biata vrăbiuţă, o compătimea el. Atât de bună şi de harnică. La cincisprezece ani, ar fi putut să se mărite cu un tânăr cumsecade şi să scape de limba ascuţită a maică-sii. Dar Ruti nu avea nici noroc şi niciun chip plăcut. Şi chiar dacă în familiile care se conduceau după Tora nu se punea mare preţ pe lucrurile astea, ea îşi pierduse oricum şansa din pricina comportamentului imoral al fratelui său.

Miriam, dură ca o hoaşcă bătrână, nu avea răbdare cu timiditatea fetei. O împinse cu asprime şi îi luă cârpa din mână, frecând masa cu un zel exagerat.

— Ştii mai bine decât mine ce puţine comenzi ai şi totuşi cheltuieşti venitul pe două luni pe nişte picturi! Şi Rachela mi-a spus că nici măcar nu te-ai târguit cu băiatul.

David încercă să-şi înăbuşe gândurile nu prea creştineşti despre cumnată-sa Rachela, care părea să ştie în fiecare minut toate amănuntele din viaţa fiecărui membru al comunităţii.

— Miriam…

— De parcă n-am avea destule cheltuieli acum, cu nunta nepotului tău.

— Miriam, spuse David, ridicându-şi vocea într-un mod cu totul neobişnuit pentru firea lui calmă. Picturile sunt *pentru* nuntă. Doar ştii că fac o *haggadah shel Pesach* pentru băiatul lui Joseph şi mireasa lui. Nu vezi? Pot să leg paginile cu imaginile acestea ca să fie un cadou substanţial.

Miriam îşi ţuguie buzele. Îşi îndesă o şuviţă la loc sub broboadă.

— Păi, dacă zici aşa…

Miriam ar fi preferat să lingă fiere decât să piardă o ceartă, dar această ultimă veste îi aduse aceeaşi uşurare pe care o simţi când îţi eliberezi piciorul dintr-o gheată prea mică. Îşi făcea griji din pricina cadoului de nuntă pentru fiul cel mai mare al lui *Don* Joseph şi fiica familiei Sanz. I se părea că o simplă hagadă făcută de David ar fi putut părea un cadou meschin pentru acele două familii atât de însemnate. Dar aceste picturi, cu aur şi lapislazuli şi malachit, acestea, trebuia să recunoască şi ea, erau de o foarte bună calitate.

Pe David Ben Shoushan nu îl interesau banii sau prestigiul. Nu îi păsa că era cel mai sărac dintre toţi membrii familiei Ben Shoushan. Dar îi păsa de liniştea căminului său şi, văzând cât de fericită era soţia sa mereu atât de îndărătnică, se simţi mai uşurat. Ideea obiectului în sine îl mulţumea şi pe el. Acum un deceniu însă n-ar fi considerat potrivită folosirea unor imagini, chiar religioase ca acestea. Dar fratele lui era curtean; se ocupa de banchete, îi plăcea muzica şi era – deşi David nu i-ar fi spus acest lucru în faţă – greu de distins faţă de un gentil. Şi atunci, de ce fiul său n-ar putea să aibă o carte care să rivalizeze cu cele mai frumoase psaltiri creştine? Marele Rabin Duran insista să îi înveţe pe elevii lui doar din cărţi frumoase. Acestea, spunea rabinul, întăreau sufletul. „Una

dintre virtuţile neamului nostru a fost că cei bogaţi şi importanţi din fiecare generaţie au încercat să producă manuscrise frumoase”, spusese rabinul.

Ei bine, el nu era nici bogat, nici important, dar cu ajutorul Celui de Sus aceste picturi ajunseseră în mâinile lui, mâini care fuseseră deja înzestrate cu capacitatea de a scrie frumos. Voia să facă o carte glorioasă. De cele mai multe ori, îi venea greu să îi explice soţiei sale că munca sa ca *şofer* – scrib în limbile sfinte ale lui Dumnezeu – îl îmbogăţea, chiar dacă nu câştiga decât câţiva *maravedí*[60]. Dar cum se uita la ea când strângea masa, era fericit că în sfârşit părea că îl înţelege.

Se apucase de lucru la prima rază de lumină a dimineţii, şi îi făcu lui Miriam semn să plece când aceasta venise să îi aducă micul dejun. Casa lor, ca majoritatea celor din cartier, era doar o cutie mică şi înclinată, cu două camere suprapuse, aşa că Ben Shoushan era nevoit să lucreze afară, chiar şi pe timpul iernii. Erau vreo zece paşi din stradă până la uşa casei şi spaţiul era plin de vase mari cu piei înmuiate în oxid de calciu şi cu alte piei întinse pe rame, aşteptând ca razele soarelui să le usuce încet. Mai erau şi piei groase, pline încă de grăsime şi vase de sânge şi care aşteptau să fie curăţate de cuţitul lui cu lamă rotunjită. Dar avea şi o grămadă mică de piei semiprelucrate, pe care le sorta cu grijă, ca să le găsească pe cele de oaie de munte, care se potriveau cu pergamentele pe care se aflau miniaturile. După ce alese bucăţile perfecte, o puse pe Ruti să le frece bine cu piatră ponce şi cretă. Apoi se spălă pe mâini cu apa rece din fântâna din curte şi se aşeză la *scripţionale,* trasând cu atenţie linii, cu stilul de os, pe paginile pregătite. Literele aveau să fie aşezate pe aceste linii abia vizibile. Când termină de liniat toate paginile, îşi stropi faţa cu apă rece.

---

60 O varietate de dinar, iniţial de aur, apoi de argint şi în final de aramă, bătut în Spania între secolele al XI-lea şi al XIV-lea.

— *Leshem ketivah haggadah shel Pesach,* şopti şi apoi îşi înmuie pana de curcan în cerneală.

חא לחמא ענ׳א

Ha Lachma an'ya… Aceasta este pâinea durerii noastre…

Literele pătimaşe păreau că ard pagina.

…pe care strămoşii noştri au mâncat-o pe pământul Egiptului. Pe cel înfometat să-l pofteşti să mănânce…

Lui Ben Shoushan îi chiorăiau maţele, în semn de protest faţă de pierderea micului dejun.

…pe cel nevoiaş să-l pofteşti să sărbătorească.

Mulţi ajunseseră nevoiaşi în acel an, din pricina birurilor uriaşe puse de rege şi regină, ca să-şi plătească războaiele din sud. Ben Shoushan încerca să-şi înfrâneze gândurile care îi zburau aiurea. Un *şofer* trebuie să se gândească numai la literele sfinte. Nu să se lase distras de treburile cotidiene.

— *Leshem ketivah haggadah shel Pesach,* şopti el din nou, încercând să-şi alunge din minte alte gânduri.

Mâna lui formă litera *shin* – litera înţelepciunii. Ce înţelepciune poate fi în bătălia continuă cu maurii? Doar nu au trăit musulmanii, evreii şi creştinii în pace şi armonie – în *convivencia* – atâtea veacuri de-a rândul? Cum era vorba aia? Creştinii întemeiau armate, musulmanii ridicau case şi evreii câştigau bani.

Anul acesta aici, iar cel ce urmează, pe pământul Israelului.

Anul acesta aici, mulţumită lui *Don* Seneor şi lui *Don* Abravanel, fie-le numele binecuvântate, care i-au luat ochii lui Ferdinand cu aur şi au astupat urechile regale în faţa şoaptelor dispreţuitoare ale orăşenilor invidioşi.

Anul acesta sclavi…

Ben Shoushan se gândi la sclavul tânărului mut. Cât şi-ar fi dorit să-i vorbească şi să afle câte ceva despre istoria acelor minunate anluminuri. Mâna *şof*erului se mişcă dinspre călimară spre pergament, în timp ce imaginaţia lui plăsmuia o siluetă slabă, neagră, păşind în baston, pe un drum galben, spre o aglomerare de case de chirpici, către o familie care îl crezuse mort. Ar fi putut la fel de bine *să fie* mort până acum, sau înlănţuit într-o celulă, cu spatele şiroind de sânge.

Continuă aşa toată ziua, până la lăsarea întunericului, luptându-se cu închipuirile minţii sale istovite, ca să aştearnă, cu multă grijă, literă după literă. La asfinţit, o rugă pe Vrăbiuţă să îi aducă un halat curat şi se duse la *mikvah,* sperând că ritualul imersiei îi va curăţa mintea de larma din timpul zilei, îndreptându-i toată atenţia asupra lucrării sacre. Se întoarse împrospătat şi o rugă pe Vrăbiuţă să îi umple o lampă ca să poată relua lucrul. Când Miriam mirosi aroma fitilului aprins, veni din casă zburând ca o viespe, trăncănind ceva despre preţul uleiului. David îi vorbi cu o asprime care nu-i stătea în fire, aşa că femeia se întoarse şi plecă bombănind.

Se întâmplă în liniştea primelor ore ale dimineţii, când stelele străluceau pe cerul întunecat. Poate din cauza nemâncării, frigului sau a flăcării scânteietoare a lămpii, dintr-odată literele se ridicară şi începură să se rotească într-un cerc minunat. Ben Shoushan îşi trecu mâna peste pergament. Fiecare literă ardea. Fiecare semn se înălţase

şi plutea rotindu-se prin aer. Şi apoi toate se uniră într-un mare foc din care ieşiră doar patru – arzând în numele glorios al Celui Atotputernic. Sentimentul a fost atât de puternic pentru Ben Shoushan încât acesta îşi pierdu cunoştinţa.

Ruti îl găsi dimineaţa leşinat sub *scripţionale.* O urmă de chiciură îi albea barba. Dar scrisul lui, cu fiecare literă şi fiecare cuvânt în parte, acoperea mai multe pagini decât ar fi putut să scrie un *şofer* într-o săptămână de muncă neîntreruptă.

Ruti îl aşeză în pat de dimineaţă, dar după-amiază el insistă să-şi continue munca. Mâna îi era din nou cea a unui *şofer* obişnuit şi mintea lui, la fel ca-ntotdeauna, plină de lucruri mărunte, însă inima îi era atinsă de binecuvântarea mistică din noaptea precedentă.

În a patra zi, când munca ce ar fi trebuit să ia multe săptămâni era aproape încheiată, se auzi un ciocănit uşor la poartă. Ben Shoushan scoase un sunet de exasperare. Ruti, Vrăbiuţa, pluti fără niciun zgomot prin aglomeraţia din curte, trase zăvorul şi deschise poarta. Când recunoscu femeia care stătea în faţa ei, Ruti îşi îndreptă spatele şi îşi aranjă baticul. Ochii ei, când se întoarse spre tatăl său, erau mari şi înspăimântaţi.

Pe când femeia aceea se pregătea să-i treacă pragul, Ben Shoushan îşi puse jos pana, scandalizat. Cum îndrăznea ea, al cărei nume nu îl va rosti, cum îndrăznea să vină la uşa lui? Furia îi strânse stomacul gol şi o durere ascuţită îi perforă măruntaiele. Ruti, speriată de expresia de pe chipul lui, îşi luă zborul dinspre poartă către uşa casei.

Femeia începu să vorbească, cu glasul ei suav de femeie dezmăţată.

Dar, ca să nu o audă, Ben Shoushan murmură în ebraică: „Buzele femeii străine picură miere, dar dedesubt sunt amare ca pelinul”. Acestea fuseseră ultimele

cuvinte pe care i le spusese fiului său – chiar fiului său! *Kaddish*-ul lui, lumina ochilor săi şi rădăcina inimii sale – înainte să iasă pe poarta aceea, să păşească în baptisteriu şi apoi în faţa altarului. David Ben Shoushan îşi rupsese haina în acea zi. Trecuseră doi ani, dar amintirea băiatului încă persista. Şi acum venise *ea.* Pricina inimii lui frânte, rostind un nume interzis în casa lui.

— Nu am niciun fiu! strigă şi îşi întoarse spatele, urmând-o pe Ruti spre uşă.

Făcu doi paşi şi se opri. Oare ce zisese ea?

— Ieri noapte un *alguazil*[61] şi un aprod au venit la noi. El s-a împotrivit, aşa că l-au bătut şi când a început să ţipe i-au pus un căluş de metal în gură. Unul îl ţinea, în timp ce altul strângea şuruburile, până am crezut că i-au rupt falca.

Plângea. Şi-a dat seama de asta pentru că vocea ei nu mai era suavă, ci aspră. Nu reuşise să o privească încă.

— L-au închis în Casa Santa. I-am urmărit până acolo, implorându-i să-mi zică sub ce acuzaţii, dar apoi s-au întors împotriva mea şi mi-au spus că sunt vinovată că stric sângele creştin, purtând copilul unuia dintre ereticii marani[62]. Sunt o laşă, recunosc. Am plecat de acolo. Am fugit. Nu pot să suport gândul că fiul meu ar putea să se nască în beciurile Inchiziţiei. Am venit la voi, pentru că nu am unde să mă duc. Tata nu are bani pentru răscumpărare.

Vocea ei dulce era subţire şi mlădioasă ca a unui copil, în timp ce grăia minciuna aceea.

David Ben Shoushan se uită atunci la ea, la pântecul ei umflat. Sorocul se apropia. Amestecul de dragoste şi pierdere pe care îl simţi în acel moment îi înmuie genunchii. Nepotul său, care nu avea să fie evreu. Se clătină, de parcă ar fi băut prea mult vin, şi traversă curtea

---

61 Titlu spaniol, un termen de origine arabă. La început desemna un judecător, apoi un ofiţer al Curţii cu îndatoriri poliţieneşti.

62 Evreii sefarzi forţaţi să adopte creştinismul, dar rămaşi în secret fideli iudaismului.

îngustă până la poarta grea, de lemn, pe care i-o trânti în faţă, lăsând-o cu lacrimile şiroindu-i pe obraji.

Tânărul vorbea cu mare greutate. Când i-au desfăcut şuruburile şi i-au scos căluşul de metal, au tras şi patru dinţi odată cu el. Buzele îi erau rupte la colţuri şi când a deschis gura să vorbească, două şiroaie de sânge i s-au prelins pe bărbie şi apoi pe cămaşa pătată. Încercă să ridice o mână ca să îşi şteargă faţa, dar cătuşele îl împiedicau.

— Cum pot să mărturisesc, părinte, dacă nu ştiu de ce sunt acuzat?

Îl aduseseră acolo în cămaşă de noapte, şi tremura. Încăperea din Casa Santa nu avea ferestre şi pereţii erau acoperiţi cu pânză neagră. Singura lumină era dată de cele şase lumânări din fiecare parte a Hristului crucificat. Masa era şi ea îmbrăcată în negru.

Faţa Inchizitorului nu se zărea deloc prin gaura glugii. Doar mâinile lui albe, împreunate sub bărbie, se desluşeau în lumina pală.

— Reuben Ben Shoushan…

— Renato, părinte. Am fost botezat Renato. Numele meu este Renato del Salvador.

— Reuben Ben Shoushan, repetă preotul de parcă nici n-ar fi auzit. Ai face bine să mărturiseşti acum, pentru binele sufletului tău nemuritor şi… Făcu o pauză lungă, atingându-şi uşor buricele degetelor. Şi pentru binele trupului tău muritor. Pentru că dacă nu îţi declari păcatele de bunăvoie, aici, în faţa mea, o vei face cu siguranţă în locul de relaxare.

Renato simţi cum i se strânge stomacul. Îşi apăsă mâinile încătuşate peste pântec. Încercă să înghită, dar nu avea niciun pic de salivă în gură. Vocea lui răsuna ca un zangăt.

— Nu ştiu ce vă închipuiţi că am făcut!

În colţ, un scrib nota atent fiecare cuvânt care ieşea din gura lui Renato. Scrijelitul acela îi amintea de casă, de curtea din cahal[63], de sunetul pe care pana tatălui său o făcea pe pergament. Dar tatăl său scria doar cuvinte de glorie. Nu ca acest bărbat, a cărui slujbă era să scrie fiecare vorbă plină de disperare, fiecare geamăt şi strigăt rostit de acuzat.

Un oftat exagerat răsună din interiorul glugii.

— De ce-ţi faci asta? Mai bine recunoaşte şi primeşte iertarea. Mulţi au făcut asta şi au plecat de-aici. E cu siguranţă mai bine să porţi câteva luni un sanbenito[64] decât să-ţi sfârşeşti viaţa în foc.

Renato scoase un geamăt. Încă mai simţea în nări fumul înţepător al ultimului autodafe. Fusese o zi umedă şi putoarea focului încă plutea deasupra oraşului. Şase oameni muriseră. Trei mărturisiseră în ultima clipă şi fuseseră strangulaţi înainte ca flăcările să fie aprinse, iar restul au fost arşi de vii, iar ţipetele lor îi bântuiau visele.

Acelaşi oftat se auzi din nou de sub glugă. Mâinile albe fluturară prin aer, iar un bărbat înalt, al cărui chip era acoperit cu o mască de piele, apăru din umbră.

— Apă, spuse părintele şi figura mascată încuviinţă din cap.

Preotul se ridică şi părăsi camera. Bărbatul uriaş se întinse după Renato şi-l prinse tare de cămaşă. Reuben Ben Shoushan îşi petrecuse tinereţea în studiu, aplecat peste *scripţionale,* pregătindu-se să urmeze profesia tatălui său. Dar în cei doi ani de când devenise Renato, lucrase în aer liber mai tot timpul. Făcea o muncă fizică grea în livada tatălui Rosei, sau la presele de măsline. N-ai fi putut spune că era un bărbat masiv, însă avea braţele puternice acum, musculoase şi bronzate de soare. Şi

63 Comunitate evreiască cu administraţie proprie.

64 Tunică galbenă, făcută din pânză de sac, pe care o purtau ereticii condamnaţi de Inchiziţia spaniolă, ca mod de defăimare şi înjosire publică.

totuşi, stând acolo, dezbrăcat şi cu bărbatul mascat deasupra lui, părea lipsit de apărare. Avea deja vânătăi pe umeri, de la loviturile aplicate de *alguazil.*

Paznicul îl împinse cu putere înainte şi părăsiră încăperea neagră, coborând pe nişte scări spre camera de relaxare. Când Renato văzu scara, deasupra bazinului mare de piatră, cu legăturile pline de sângele prizonierului de dinainte, şi dopurile de lemn care-i vor fi băgate-n nas, nu-şi mai putu controla sfincterul. O putoare oribilă inundă încăperea.

David Ben Shoushan se îmbrăcă cu grijă. Îşi puse tunica cea mai puţin ponosită şi îşi aranjă cu grijă gluga ca să-i atârne graţios pe umeri. Ruti îşi tot ştergea lacrimile, străduindu-se să coasă gaura din singura pereche de ciorapi a tatălui său.

— Dă-mi mie, fată proastă, spuse Miriam şi-i smulse ciorapul din mână.

Mâinile lui Ruti, distruse de lucrul cu pieile, nu erau atât de pricepute la lucruri fine ca ale mamei. Miriam prinse foarte repede ţesătura cu împunsături atât de mărunte, încât nici nu se vedeau.

— Trebuie să ne grăbim, spuse ea, întinzându-i ciorapul soţului său. Cine ştie ce îi fac băiatului meu!

— Nu ai niciun băiat, spuse David, cu o voce aspră. Nu uita că am ţinut *shivah* pentru fiul nostru. Mergem acum să vedem dacă se poate face ceva pentru un străin care are un mare nenoroc.

— Aşa să-ţi spui, dacă te face să te simţi mai bine, prostule, spuse Miriam. Dar termină odată cu dichisurile şi du-te odată, te implor!

David merse pe străduţele înguste până la casa fratelui său, simţind cum îi urcă fierea în gât. Niciodată nu îl apăsase atât de tare sărăcia. Fiecare evreu şi fiecare *converse* ştia că Inchiziţia însemna atât umplerea

visteriilor regale cât şi purificarea Bisericii spaniole. Pentru o sumă uluitoare, orice prizonier putea să iasă – să meargă sau să şchiopăteze sau să fie scos pe targă, în funcţie de cât timp stătuse prizonier – pe poarta Casei Santa. Dar va vrea Joseph să plătească atât de mulţi bani pentru un nepot apostat, pe care până şi tatăl său îl declarase mort?

David era atât de cuprins de propria-i ruşine şi durere, încât nu îşi dădu seama de zarva din curtea casei fratelui său decât atunci când se opri în faţa ei. Joseph, care se mândrea cu rafinamentul lui, avea o casă liniştită; până şi servitorii lui erau discreţi şi modeşti. Dar în acea zi, toată curtea răsuna de zgomote grăbite. David verifică data; nunta era abia peste o lună. Aşa că toată agitaţia nu avea nicio legătură cu pregătirile pentru celebrare. Portarul fratelui său îl recunoscu şi îl pofti înăuntru.

Văzu cum cel mai frumos armăsar al lui Joseph era adus din grajduri şi că toţi caii paznicilor şi servitorilor erau pregătiţi pentru călătorie.

Joseph ieşi din casă chiar atunci, îmbrăcat de drum şi angajat într-o conversaţie cu un domn ce părea istovit şi murdar, ca după o călătorie lungă. Lui David îi trebui un moment să-l recunoască pe călător. Era secretarul lui *Don* Isaac Abravanel. La început, Joseph părea atât de prins în conversaţie încât nici nu-l observă pe fratele lui, care stătea în mijlocul servitorilor agitaţi. Dar apoi îşi întoarse capul spre silueta cocoşată, nemişcată a fratelui său şi chipul i se lumină. Joseph Ben Shoushan îl iubea şi îl stima nespus pe fratele său mai mic, chiar dacă importanţa sa socială pusese o barieră între ei. Bărbatul mai în vârstă întinse mâna către cel mai tânăr şi îl trase într-o îmbrăţişare.

— Frate drag! Ce te aduce aici cu figura asta de înmormântare?

David Ben Shoushan, deşi repetase toată ziua ce avea

să-i ceară, se pomeni deodată fără cuvinte. Fratele lui era evident preocupat de afacerile curente şi fruntea i se încreţise de îngrijorare.

— Este despre fi… este vorba despre o persoană care a suferit mult şi care are acum un necaz mare, se bâlbâi.

O urmă de nerăbdare trecu peste chipul lui Joseph.

— Nenorociri avem cu toţii şi din toate părţile, îi răspunse el. Dar hai, vreau să îmbuc ceva înainte de drum. Vino să mănânci repede cu mine şi să-mi spui cum pot să te ajut.

David reflectă asupra mesei rapide a fratelui său, care ar fi fost considerată un adevărat festin în casa lui. Carnea era proaspătă şi nu sărată, servită cu fructe greu de găsit iarna şi cu cea mai bună pâine. David nu putu să ia nici măcar o înghiţitură.

După ce David îşi luă povara de pe suflet, Joseph clătină din cap şi oftă.

— În orice alt moment, i-aş fi plătit răscumpărarea acestui tânăr, dar soarta îi e potrivnică în această zi blestemată. Acum, mă tem că trebuie să ne gândim întâi la evrei – te rog să mă ierţi, frate – şi să-i lăsăm pe cei care ne-au părăsit credinţa să-nfrunte singuri consecinţele pe care propria alegere le-a abătut asupra lor. Plec acum în mare grabă la Granada cu fiecare *crusata*[65] pe care am putut să o adun. Secretarul lui *Don* Abravanel aici de faţă – şi arătă spre domnul murdar şi obosit care stătea rezemat de perne – a sosit cu cea mai rea veste. Regele şi regina pregătesc un ordin de expulzare…

Lui David i se tăie răsuflarea.

— Da. Exact cum ne-am temut. Au luat capitularea Granadei ca pe un semn al voinţei divine ca Spania să fie creştină. Şi-atunci intenţia lor este să-i mulţumească lui Dumnezeu pentru victorie, declarând Spania un loc eliberat de toţi evreii. N-avem de ales: ori ne convertim, ori

65 Monedă castiliană veche.

plecăm. Au ţinut tot acest plan secret până când regina s-a confesat prietenului ei vechi, *Don* Seneor.

— Dar cum pot regele şi regina să facă aşa ceva? Nu banii evreieşti i-au ajutat să îi învingă pe mauri?

— Am fost mulşi, fratele meu. Şi acum, ca o vacă stearpă, suntem trimişi la abator. *Don* Seneor şi *Don* Abravanel pregătesc o ultimă ofertă – mită, să fim direcţi – să vedem dacă se poate schimba ceva. Dar nu sunt deloc optimişti. Joseph îi făcu un semn cu osul de miel omului istovit din colţ. Spune-i fratelui meu ce i-a zis regina lui *Don* Isaac.

Bărbatul îşi şterse fruntea şi vorbi:

— Stăpânul meu i-a spus reginei că istoria poporului nostru demonstrează că Dumnezeu îi distruge pe toţi cei care vor să ne facă rău. Ea a răspuns că această decizie nu a fost luată de ea şi nici de soţul ei. „Domnul a sădit această credinţă în inima regelui”, a spus. „Inima regelui este în mâinile Domnului, la fel ca râurile şi marea. O s-o întoarcă încotro îi e vrerea”.

— Regele, însă, interveni Joseph, aruncă vina pe regină. Dar apropiaţii cuplului regal ştiu că fiecare gând al reginei este un ecou al duhovnicului ei, blestemat fie-i numele.

— Dar ce poţi să le oferi mai mult decât ce le-am oferit în trecut?

— Trei sute de mii de ducaţi.

David îşi îngropă faţa în palme.

— Da, ştiu, o sumă uriaşă. Mai mare chiar decât răscumpărarea unui rege; este răscumpărarea unui întreg popor. Dar ce altă soluţie avem?

Joseph Ben Shoushan se ridică şi îi întinse mâna fratelui mai mic.

— Acum înţelegi de ce nu putem să te-ajutăm în această zi?

David încuviinţă din cap. Ieşiră împreună în curtea

aglomerată. Gărzile înarmate şi servitorii erau deja pe cai. David îşi însoţi fratele până la calul lui. Joseph încălecă şi apoi se aplecă să-i şoptească ceva la ureche fratelui său.

— Sper că nu trebuie să-ţi spun că această conversaţie a fost strict confidenţială. O să se stârnească panică în rândul oamenilor dacă se află asta, şi nu e nevoie de lacrimi şi jale dacă reuşim să le îmbunăm pe Maiestăţile lor.

Calul, odihnit şi fără astâmpăr, se mişca pe loc, abia aşteptând plecarea. Joseph îl mângâie pe coamă şi întinse mâna să o prindă pe a fratelui său.

— Îmi pare rău de fiul tău.

— Nu am niciun fiu, spuse David, dar vorbele lui răsunară ca o şoaptă nesigură, strivită sub copitele cailor care ieşeau chiar atunci pe poartă.

Timp de patru zile, Renato a fost când perfect treaz, când inconştient. Se trezi cu obrazul lipit de o podea de piatră acoperită cu paie pline de urină şi fecale de şobolan. Când tuşi, scuipă cheaguri de sânge dar şi fâşii curate de pânză care se destrămau printre degetele lui. Se simţea de parcă şi-ar fi scuipat măruntaiele, de parcă trupul i s-ar fi dezintegrat din interior. Îi era sete, dar nu era în stare să ajungă la cană. Mai târziu, când reuşi să apuce cana în mâinile tremurânde şi să soarbă o gură, durerea înghiţiturii îl făcu să leşine din nou. În vise era din nou legat de scară. Apa îi aluneca pe gât şi înghiţiturile lui involuntare făceau ca pânza să i se adâncească spre stomac.

Renato nu crezuse că astfel de dureri erau posibile. În gând, pentru că nu mai putea vorbi, se ruga să moară. Dar rugăciunile lui rămâneau neascultate, căci se trezi din nou acolo, înconjurat de ochii roşii ai şobolanilor strălucind în întuneric. În a cincea zi, era mai mult treaz decât inconştient şi în a şasea reuşi să se sprijine de perete. Tot

ce trebuia să facă acum era să aştepte şi să-şi amintească.

După a cincea cană de apă, când pânza era adânc înfiptă în gât, Inchizitorul veni în locul de relaxare. Atunci ridicară scara din nou, în timp ce el râgâia şi se sufoca de panică. Şi apoi Renato văzu, în sfârşit, dovada împotriva lui şi află ce trebuia să mărturisească. Preotul ţinea, între două degete, ca pe o murdărie, o chingă lungă de piele maro şi o cutie mică, pătrată. Înăuntru se afla cuvântul lui Dumnezeu, scris de mâna impecabilă a tatălui său.

— Voi, falşii convertiţi, sunteţi ca un putregai ce roade sufletul Bisericii, zise preotul. Vă spuneţi rugăciunile murdare în secret şi apoi pângăriţi Biserica cu prezenţa voastră mincinoasă.

Renato nu putea să răspundă, nici să mărturisească, nici să dezmintă acuzaţiile. Nu putea să rostească niciun cuvânt cu toată pânza aceea adâncită în gâtul lui. Preotul rămase acolo când întoarseră scara, apoi îi turnă încă o cană de apă pe gât şi în cele din urmă, cu o forţă incredibilă, trase de pânza care-i ajunsese până-n măruntaie. Renato se simţi ca şi cum toate organele-i fuseseră smulse prin gât. Leşină de durere şi când îşi reveni, văzu că era singur în celulă.

Shin. Pe. Kaf.
Asmute-ţi mânia asupra popoarelor ce nu te cunosc…

Pentru că nu ştia ce altceva să facă, David Ben Shoushan se întoarse la *scripţionale* şi începu lucrul la rugăciunea *Shefoch Hamatcha,* aproape de finalul hagadei. Dar gândurile lui, ca şi cernelurile, fierbeau într-o supă otrăvitoare. Mâna îi tremura, literele ieşeau urâte. Auzea ţipetele de durere şi de furie ale lui Miriam, care blestema numele fratelui său şi ţipa la săraca Vrăbiuţă, care încerca s-o liniştească. Nu-i spusese nimic despre misiunea fratelui său, în mâinile căruia stătea soarta tuturor. Gândurile îi

zburau de la Reuben *din casa suferinţei* la propria lor stare *hăituiţi de inamici* şi apoi la săraca Vrăbiuţă. *Înalţă-te, dragostea mea, şi ia-ţi zborul.* Trebuia să îi găsească un soţ cât mai repede. Dacă vor lua drumul exilului, va avea nevoie de mai multă protecţie decât îi putea oferi el. Trecea în revistă posibilii candidaţi. Avram, *mohel*-ul, avea un fiu de vârstă potrivită. Băiatul era bâlbâit şi avea un tic, dar caracterul era destul de bun. Moise, *shochet*ul, era un bărbat puternic, cu feciori puternici, care ar putea s-o apere mai bine, dar erau colerici şi încăpăţânaţi şi, la fel ca Moise, iubeau banii, pe care David n-ar fi putut să îi câştige.

Nici prin cap nu-i trecea lui David să o consulte pe Ruti în această privinţă, sau în oricare alta. Dacă ar fi făcut asta, ar *fi* fost probabil foarte surprins de răspunsul ei. Nu îşi dădea seama, dar dragostea pentru fiica lui mergea mână în mână cu un fel de dispreţ. O vedea ca pe-o persoană foarte bună la suflet, muncitoare, dar demnă de milă. David, ca mulţi alţi oameni, făcuse greşeala de a confunda blândeţea cu slăbiciunea.

Dar Ruti avea o viaţă secretă pe care tatăl său nici nu putea să şi-o imagineze. De mai bine de trei ani, Ruti se adâncise în studiul Zoharului, *Cartea Splendorii.* Singură, în secret, devenise practicantă a Cabalei. Aceste studii îi erau interzise, din pricina vârstei şi sexului ei. Bărbaţii evrei trebuiau să aibă cel puţin patruzeci de ani ca să se poată apropia de domeniul periculos al misticismului. Femeile nu erau nicicând considerate demne să se aventureze în studiul ei. Dar familia lui Ben Shoushan dăduse naştere unor cabalişti renumiţi şi, de când era mică, Ruti ştia despre puterea Zoharului şi despre importanţa lui în viaţa spirituală a tatălui ei. Când el şi un grup restrâns de cărturari se întâlneau la ei acasă să studieze, Ruti se chinuia să asculte discuţiile lor despre textul dificil, încercând să stea trează.

Şi dacă sufletul lui Ruti avea o viaţă ascunsă, la fel avea şi trupul ei rotunjor. Nu şi-a permis să atingă cărţile tatălui său, el nu ar fi lăsat-o în veci. Dar văzuse volumele de care avea nevoie la legătorie, când ducea munca tatălui său acolo. Micha, legătorul, era un tânăr îmbătrânit înainte de vreme, cu obraji palizi şi părul rar, de care se tot trăgea nervos de fiecare dată când soţia lui intra în atelier. Aceasta era o femeie firavă şi îngălată, bolnăvicioasă, istovită de atâtea naşteri, care târa tot timpul după ea o droaie de copii plângăcioşi.

Ruti îşi aminti felul în care legătorul o privise când îi spuse ce vrea. La început, îi zisese că tatăl ei vrea să împrumute cărţile, dar Micha ghici imediat viclenia. Toată lumea din cahal ştia că David Ben Shoushan, sărac cum era, avea o bibliotecă remarcabilă. Ghicise despre ce era vorba şi ştia cât de grav era tabuul pe care-l viola. Dacă era pregătită să încalce astfel de reguli, el se gândi că poate există şi alte domenii care ar tenta-o. În schimbul cărţilor, o aşeză pe bucăţile moi de piele care căzuseră de pe masa de lucru. Ea simţi mirosurile intense ale pielii fine, în timp ce mâinile legătorului, pricepute în lucrul cu pielea, îi atingeau locurile cele mai ascunse. Fusese îngrozită prima dată când acceptase schimbul. Tresărise când el îi ridicase şorţuleţul gros de lână maro şi îi îndepărtase coapsele durdulii. Dar atingerea lui era atât de subtilă şi deveni încântătoare, conducând-o spre o plăcere pe care n-ar fi crezut-o cu putinţă. Când îşi puse limba între picioarele ei şi o linse ca o pisică, o aduse la un extaz fizic asemănător cu cel spiritual pe care îl simţea în unele nopţi în ascunzişul ei, când literele o făceau să plutească de fericire.

Ajunse la concluzia că era firesc ca cele două extazuri interzise să fie legate între ele: feminitatea, care ar fi trebuit să-i interzică acest studiu, era cea care îl făcuse posibil. Trupul ei, pe care îl oferise, şi-l oferea încă,

plină de dorinţă, îi dăduse posibilitatea să ajungă la desfătarea sufletului. Pentru că ajunsese să cunoască puterea dorinţei şi a plăcerilor trupeşti, începuse să înţeleagă, chiar dacă nu să ierte, trădarea familiei şi a credinţei de către fratele său. Credea că dacă tatăl ei ar fi fost mai puţin rigid şi l-ar fi ispitit pe Reuben de mai devreme cu misterele şi frumuseţile Zoharului, fratele ei nu ar fi căzut în robia altei religii.

Dar Reuben fusese crescut sub litera legii. În fiecare zi, se apleca peste *scripţionale,* făcând o muncă de rutină, în care tatăl său găsea mereu greşeli. Îi răsuna încă în minte vocea calmă, potolită, constant critică a tatălui său: „Spaţiul din mijlocul literei *beit* trebuie să fie egal cu lăţimea liniilor de sus şi de jos. Aici, linia asta, vezi? Ai făcut-o prea îngustă. Scrijeleşte-o şi refă pagina. Reuben, ar fi trebuit să ştii până acum: muchia din stânga a lui *tot* e colţuroasă, cea din dreapta e rotunjită. Aici le-ai inversat, vezi? Te rog să refaci pagina”.

Refă, refă şi iar refă. Niciodată nu i-a deschis ochii lui Reuben spre gloria din călimara de cerneală. Mintea ei era incandescentă. Orice literă era un poem, o rugăciune, un drum către splendoarea lui Dumnezeu. Şi fiecare literă avea drumul şi misterul său. De ce oare tatăl nu îi împărtăşise aceste lucruri fratelui ei?

Când se uita la litera *beit,* nu se gândea la grosimea liniilor sau la dimensiunea exactă a spaţiilor, ci la mistere. Era numărul doi. Dualul. Casă, casa lui Dumnezeu pe pământ. „Îmi vor construi templu şi eu voi sălăşlui în ei”. *În ei,* nu *în el.* Va sălăşlui în ea. Ea va fi casa lui Dumnezeu. Casa transcendenţei. O singură literă măruntă, şi un asemenea drum spre fericire.

Cu timpul, Ruti îşi deschise inima către tânărul legător, şi între ei se născu o oarecare afecţiune. Când legătorul sugeră să-şi inventeze un cod pe care să-l folosească atunci când unul dintre ei doreşte să-l atingă pe

celălalt, ea propuse litera uniunii, *beit.* O vedea pe colţul unei facturi de-a tatălui său şi ştia că soţia lui nu va fi acasă. O adăuga pe notele cu instrucţiunile tatălui ei, ca să spună, fără cuvinte, dacă erau şi alţi clienţi, că avea timp, că nu o aştepta nimeni acasă. Se întreba dacă Reuben avusese un semnal secret cu iubita lui, un semn pe un copac sau o bucată de pânză aruncată. Ar fi trebuit să aibă aşa ceva pentru că Rosa, ca majoritatea creştinilor, nu ştia să citească.

Reuben trăise întotdeauna pentru momentul de la sfârşitul zilei când era în sfârşit eliberat de la *scripţionale* şi mergea în oraş să rezolve comisioane. Ruti îl urmărea cum se umplea de viaţă şi cu timpul băgă de seamă cum anumite comisioane îi imprimau pe faţă un zâmbet şi îl făceau să iuţească pasul.

Când era trimis să cumpere măsline şi ulei de la tatăl Rosei, cum putea să nu observe că şi fata înflorise, la fel ca şi măslinul din curte? Ruti îşi dădea seama exact cum ajunsese fratele ei să facă ce-a făcut, chiar dacă el o crezuse prea inocentă să îi povestească despre plăcerile trupeşti.

După convertire şi căsătorie şi înstrăinare, Ruti şi fratele ei se întâlniseră, întâmplător, în piaţă. Ştia că trebuia să îl ignore, ca pe oricare alt gentil, să treacă pe lângă el nepăsătoare, cu ochii în pământ. Dar inima nu îi îngăduise să facă asta. Lăsă mulţimea să o ducă spre el şi, sub pretextul înghesuielii, îl prinse de mână. Cât de diferit era, cât de grosolan devenise, scăpat de pană şi servind emondorul. Îi strânse mâna tare, cu toată afecţiunea de care era în stare, şi se îndepărtă apoi grăbită.

A doua oară, câteva săptămâni mai târziu el era pregătit pentru ea. Îi strecură o notă în palmă, implorând-o să îl întâlnească. Scrisese şi un loc, în sudul oraşului, Esplugües. *Esplugües* înseamnă „peşteri”, şi acel deal alb şi uscat era plin de ele. Una în special, adâncă şi ferită de

ochii lumii, era ascunzişul lor preferat când erau mici. Apoi, o adusese acolo pe Rosa, în vremurile în care o curta pe ascuns. Nu ştia că Ruti folosea peştera pentru studiul ei clandestin. Prima întâlnire a fost încordată. Oricât îl iubea, nu putea să nu îl învinovăţească pentru durerea şi ruşinea abătute asupra familiei lor. Dar fratele ei era un om bun, ştia asta în adâncul sufletului ei, şi aproape toată iubirea pe care o simţise în copilărie venise de la el, nu de la mama ei certăreaţă sau de la tatăl neatent. Curând, ajunseră să se vadă săptămânal. În ziua în care îi spuse de copilul ce avea să vină în primăvară, ea suspinase.

— Numai când ai copilul tău, poţi să înţelegi, în sfârşit, ce simte tatăl tău pentru tine, şopti el.

Ruti îi trase capul în poală şi îi mângâie părul. Vocea lui era tulburată.

— Nu vorbeşte niciodată despre mine?

— Niciodată, spuse ea, cât de blând putea. Dar cred că nu există ceas în care să nu se gândească la tine.

Trecu o mână peste pietrele albite, măcinate. Locul acela îi amintea de oase; un osuar pentru morţii neiubiţi. Carnea fierbinte de pe palma înroşită era atât de efemeră. Cu toţii vor muri, destul de curând, şi vor rămâne doar oasele, poroase ca dantela. Şi cui îi va păsa atunci dacă fratele ei a lăsat un preot să-i arunce apă pe frunte sau a spus câteva rugăciuni în latină? Ruti simţise prezenţa lui Dumnezeu în peştera aceea. Tremurase în faţa unei imanenţe care ar fi uscat toată apa şi i-ar fi luat răsuflarea oricărui preot.

În acel moment, îi veni ideea. Cât de inofensiv era să-i dea fratelui ei un memento al orelor petrecute împreună de tată şi fiu, în faţa lui Dumnezeu.

— Aş putea să îţi aduc ceva, spuse ea.

Şi săptămâna următoare se ţinu de cuvânt.

David Ben Shoushan îşi căuta nerăbdător fiica.

— Vrăbiuţo, strigă. Am nevoie de tine, scumpo. Grăbeşte-te, te rog, şi nu mai tândăli.

Ruti aruncă peria în găleată, se ridică în picioare şi frecă locul unde plăcile îi roseseră carnea.

— Dar nu am terminat podeaua, tată, rosti ea încet.

— Lasă. Am un comision ce nu mai poate aştepta.

— Dar mama o să fie…

— Mă descurc eu cu mama ta.

Era ceva ciudat în purtarea tatălui său. Ceva ce ea nu mai văzuse niciodată. Privirile îi erau aţintite spre poartă.

— Trebuie să duci acest pachet la legător. Am scris deja instrucţiunile. Va şti ce trebuie făcut. Cartea trebuie să fie gata, ca să i-o dau lui *Don* Joseph când se întoarce. Este aşteptat de sabat. Du-te acum, fiica mea, şi mergi repede. Nu vreau să-i dau pungaşului motiv să întârzie.

Ruti merse până la fântână. Repede şi cu grijă îşi spălă şi îşi şterse mâinile înainte să ia pachetul învelit în pânză. Mâinile tatălui său tremurau ca niciodată. Când simţi forma metalului împachetat, îl recunoscut îndată. Îl lustruise de atâtea ori, emoţionată să nu-l scape sau să strice filigranul de argint. Era singurul obiect preţios din casă. Făcu ochii mari.

— La ce te holbezi? Treaba nu e de nasul tău.

— Dar este cutia pentru *ketuba*[66] mamei! exclamă ea.

Era oricum cel mai frumos *ketuba* pe care îl văzuse Ruti vreodată. David însuşi îl făcuse; tânărul *şofer* fermecat de gândul la această soţie pe care abia o cunoştea, dar scriind fiecare literă a fiecărui cuvânt ca tribut celei care avea să fie sufletul lui pereche. Când tatăl său văzuse lucrarea, fusese atât de mândru de el încât cheltuise mai mult decât intenţionase ca să îi cumpere o cutie.

— Tată, strigă Ruti. Nu poţi să-mi ceri să-i dau asta

66 Un fel de contract prenupţial, care reglementează obligaţiile băneşti ale soţului faţă de soţie în cazul despărţirii.

legătorului ca plată.

— Nu ca plată!

Vina şi nesiguranţa îl făcură pe David tăios.

— Hagada trebuie să aibă coperte pe măsură. De unde am putea lua argint să o împodobim? Legătorul a găsit un argintar din Tarragona care o să facă treaba pe gratis pentru că vrea să fie remarcat de familia Sanz. Te aşteaptă acum la legătorie. Du-te repede.

Iniţial se gândise să vândă cutia de *ketuba* ca să facă rost de bani să plătească răscumpărarea pentru fiul său. Dar pe cutie era înscris cuvântul lui Dumnezeu şi să o vândă unui creştin care ar topi-o pentru monede de argint era un lucru ruşinos, probabil chiar un păcat. Şi totuşi, în adâncul credinţei lui zăcea învăţătura fundamentală că salvarea unei vieţi omeneşti ar trebui să preceadă orice alte *mitzvot,* sau porunci. Apoi a găsit soluţia. Putea să folosească argintul la împodobirea hagadei, ca cele sacre să rămână sacre. Şi cu siguranţă un cadou atât de minunat îi va atrage atenţia fratelui său. Cum să nu fie aşa? David se convinsese de aceste lucruri. Era singura speranţă de care se putea agăţa. Extrem de nervos, băgă de seamă că Ruti încă mai stătea în faţa lui, ţinând pachetul de parcă ar fi vrut să i-l dea înapoi.

— Dar mama nu cred că a fost de acord, eu cred… eu cred că se va supăra pe mine.

— Se va supăra cu siguranţă, Vrăbiuţo dragă. Dar se va supăra pe mine, nu pe tine. Am un motiv pentru toate astea şi nu te interesează, după cum am spus. Acum du-te, înainte ca tâlharul ăla să folosească întârzierea ta ca pe-un motiv să tărăgăneze munca.

Din fericire, tatăl ei nu trebuia să se îngrijoreze în acea privinţă. Cu toate defectele lui, Micha era un artizan mândru. Ştia că miniaturile manuscrisului pe care i-l aducea Ben Shoushan promiteau o carte de o frumuseţe excepţională. Putea să îşi facă o reputaţie printre evreii

bogaţi din comunitate. Astfel de oportunităţi nu se iveau la fiecare pas, iar el lăsase deoparte comenzile mai puţin importante ca să se ocupe de aceasta.

Hagada era aşezată pe masa de lucru, legată în cea mai moale piele de ied, împodobită cu un gofraj complicat. În centrul copertei se afla un spaţiu alb.

Argintarul era un băiat tânăr, care abia-şi terminase ucenicia, dar se pricepea foarte bine la modele. Luă nerăbdător pachetul de la Ruti, îl desfăcu şi examină cutia pentru *ketuba.*

— Foarte fină. Ce păcat că trebuie să stricăm o asemenea lucrătură. Dar îi promit mamei tale că îi voi face ceva demn de sacrificiul ei.

Avea un pergament mic cu el, pe care îl desfăcu pe masa de lucru. Desenase modele pentru medalionul central al copertei, în care combinase aripa din blazonul familiei Sanz cu trandafirii, simbolul familiei Ben Shoushan. Desenase şi o închizătoare tot cu aripi şi trandafiri.

— O să muncesc toată noaptea, dacă este nevoie, ca să fie gata până la sabat, aşa cum doreşte tatăl tău, spuse el.

Împachetă cartea şi coperta cu grijă şi plecă repede să ajungă la Tarragona pe lumină, înainte ca hoţii să-şi înceapă treaba de noapte.

Ruti îşi trecu degetul peste o secţiune din colile cusute, prefăcându-se că examinează lucrătura, ca să tragă de timp până la plecarea argintarului. Văzuse semnul uniunii, secretul lor *beit,* scris pe un rest de pergament de pe masa de lucru.

Legătorul se întoarse de la uşă şi îşi linse buzele. Ea îi simţi mâna pe spate, înainte s-o împingă în alcov. Înăuntru, mirosul familiar de piele o stârni şi se întoarse spre el prinzându-i şoldurile cu braţele ei rotunjoare. Îşi scoase şorţul şi îşi desfăcu hainele de dedesubt. Gustul lui era puternic şi sărat.

Încă îi simţea gustul când stătea în faţa porţii casei sale. Întârziase deja la cină, dar îi era frică să intre. Se aştepta ca părinţii ei să fie în război din pricina cutiei lipsă. Dar când în sfârşit îşi luă inima în dinţi şi intră, îi găsi pe părinţii ei într-o scenă obişnuită, în care ea îl tot bătea la cap cu mărunţişurile cotidiene. Nu era o furtună, ci doar valul obişnuit de fiere. Ruti nu îşi dezlipi ochii de la pâinea ei şi nici nu îl privi pe tatăl său, deşi ar fi dorit s-o facă. Se întreba ce minciună scornise şi ar fi vrut tare mult să-l întrebe. Dar unele lucruri erau posibile şi altele nu.

Când Renato urma să fie interogat a treia oară, era prea slăbit ca să se mai poată ţine pe picioare. Paznicii au trebuit să îl târască, câte unul de fiecare braţ. Stătea în camera neagră, simţind mirosul lumânărilor şi al propriei frici.

— Reuben Ben Shoushan, mărturiseşti că aveai în posesie acele lucruri necesare unui evreu la rugăciune?

Încercă să vorbească, dar sunetele scoase din gâtlejul său rănit erau slabe ca o şoaptă. Voia să spună că nu s-a rugat ca un evreu, chiar dacă filacteriile ar fi sugerat acest lucru, că a spus ultima rugăciune evreiască înainte de botez, când a plecat din casa tatălui său. Într-adevăr, o iubise pe Rosa înainte să iubească Biserica ei, dar preotul care îl botezase îi explicase că aşa a fost vrerea lui Iisus şi că dragostea pe care o simţea pentru Rosa era doar o parte din dragostea lui Dumnezeu, care-i fusese dată ca să-i îndulcească salvarea. Se luptase cu sine până când începuse să creadă că Iisus chiar era Mesia pe care îl aşteptau evreii. Îi plăcuse povestea plină de speranţă despre rai. Poate mai mult decât orice îi plăcea ideea unei soţii al cărei trup îi era la dispoziţie aproape oricând, nu numai după o perioadă de disciplină şi abstinenţă care dura jumătate din fiecare lună, ca într-o căsătorie iudaică.

Păstrase filacteriile nu pentru că-i lipseau rugăciunile

evreieşti, ci pentru că-i era dor de tatăl său, pe care îl iubea din tot sufletul. Când se trezea şi înainte să adoarmă, lua fâşiile de pergament nu ca să se roage, ci ca să se gândească un moment la tatăl său şi la dragostea cu care le scrisese. Dar să iubeşti un evreu şi rodul muncii sale era un păcat pentru aceşti preoţi ai Inchiziţiei.

Aşa că dădu doar din cap.

— Să se consemneze că evreul Reuben Ben Shoushan a mărturisit iudaizarea. Acum, admite că ţi-ai corupt şi soţia cu lucrurile astea. Un informator ne-a spus că v-a văzut rugându-vă împreună.

Renato simţi un fior rece. Soţia lui. Soţia lui inocentă şi nevinovată. Nu putea să fie el pricina suferinţei sale. Clătină din cap cât de tare putu.

— Admite că ai învăţat-o rugăciunile tale nenorocite şi că ai forţat-o să se roage cu tine. Avem un martor.

— Nu! reuşi Renato să îşi găsească vocea. Minte.

Se sforţă să mai articuleze nişte cuvinte din gâtul lui rănit.

— Am spus doar *Ave Maria* şi *Pater noster.* Numai astea. Soţia mea nu ştie că am adus lucruri evreieşti în casa noastră.

— Ai avut aceste lucruri la tine când aţi încheiat sfânta taină a căsătoriei?

Renato clătină din cap.

— Atunci de când ai fost iudaizat?

Îşi deschise buzele crăpate şi şopti:

— Doar de o lună.

— Susţii că ai fost iudaizat doar de o lună?

Dădu din cap în semn de aprobare.

— Atunci cine ţi-a dat aceste lucruri?

Renato tresări. Nu prevăzuse această întrebare.

— Cine ţi le-a dat? Numeşte-l!

Renato simţi cum camera începe să se-nvârtă şi se prinse de mânerele scaunului.

— Numeşte-l. Îţi mai dau o şansă.

Preotul făcu un semn şi călăul mascat se îndreptă spre el. Paznicii îl prinseră şi îl ridicară de pe scaun. Tăcu când îl târâră afară din cameră şi în jos pe scările întunecoase. Tăcu când îl legară de scară şi îl plasară deasupra bazinului. Plânse înăbuşit când auzi apa curgând în căni, dar tăcu în continuare. Abia când pregătiră pânza şi îi deschiseră fălcile, atunci strigă. Durerea acelui cuvânt îi sfâşie gâtlejul.

— Vrăbiuţa.

Când un *alguazil* avea de făcut o arestare în cartierul creştin, se ocupa de ea în toiul nopţii, ca victima să fie luată prin surprindere, confuză, şi să nu opună prea multă rezistenţă, pentru că atunci vecinii ar fi putut interveni şi complica afacerea. Dar Sfântul Tribunal al Inchiziţiei nu trimitea proprii soldaţi în cahal. Era mult mai interesat de erezia din rândul celor care pretindeau că l-au acceptat pe Hristos decât de cei care persistau în credinţa lor greşită. Crimele evreilor care se amestecau cu creştinii şi care îi ispiteau constituiau problema autorităţilor civile şi ei trimiteau soldaţi oricând.

Aşadar, era după-amiază, şi încă lumină afară, când nişte bătăi puternice în poartă alungară pacea din casa lui Ben Shoushan. Doar David era acasă; Miriam se dusese la *mikvah,* iar Ruti la legătorie să aducă lucrarea terminată pentru ca tatăl ei să i-o dea în seara aceea, la întoarcere, fratelui său. David observă, enervat, că întârzia, ca de obicei.

Se împletici până la uşă, strigând către musafirul nepoftit care avuse îndrăzneala să îi bată aşa tare la uşă. Când trase zăvorul şi văzu cine era, îşi înghiţi toate blestemele. Se dădu un pas înapoi.

Bărbaţii intrară în curte. Unul scuipă în fântână. Altul se întoarse încet şi răsturnă dinadins, cu vârful sabiei,

toate mostrele de scris de pe masa de lucru. Călimările căzură şi ele pe jos.

— Dă-ne-o pe Ruth Ben Shoushan, porunci cel mai înalt dintre oamenii înarmaţi.

— Ruti? spuse David încet, şi ochii i se făcură mari de mirare.

Fusese sigur că veniseră pentru el.

— Trebuie să fie o greşeală. De ce o vreţi pe Ruti?

— Ruth Ben Shoushan. Acum!

Bărbatul îşi ridică unul dintre bocancii grei, cu o mişcare apatică, şi lovi în *scripţionale.*

— Ea… ea nu e aici, spuse David, deja tremurând de frică. Am trimis-o să îmi facă un mic comision. Dar cu ce a greşit micuţa Ruti?

Drept răspuns, soldatul îşi luă avânt şi îl lovi pe *şofer* drept în faţă. David se roti, îşi pierdu echilibrul şi căzu pe spate, aterizând în fund. Voia să urle de durere, dar cum nu mai avea aer, nu ieşi niciun sunet când deschise gura.

Soldatul se aplecă şi îi smulse acoperământul de cap, apoi îl prinse de părul argintiu şi îl ridică de jos.

— Unde e?

David, crispat de durere, strigă că nu ştie.

— Soţia mea a trimis-o şi eu…

Înainte să termine propoziţia, soldatul îl apucă de păr şi îl trânti la pământ. Unul dintre bocanci ateriză greu pe o parte a feţei.

Urechea începu să-i ţiuie. Simţi o arsură pe unul din obraji şi apoi umezeală.

Încă un picior îl lovi în maxilar. Simţi cum oasele se freacă unul de altul.

— Unde-i fiică-ta?

Chiar dacă şi-ar fi dorit să răspundă, nu putea să-şi mişte mandibula ca să articuleze cuvintele. Încercă să-şi ridice o mână ca să-şi protejeze craniul, dar se simţea de parcă o greutate de plumb era legată de ea. Partea stângă

îi paralizase. Stătea acolo, lipsit de apărare în faţa loviturilor, în timp ce sângele care i se scurgea din craniu se împrăştia tot mai departe, luând cu el lumina.

Rosa del Salvador nu mai dormise bine de zile întregi. Pântecul ei imens nu îi permitea să-şi găsească o poziţie confortabilă. Faţa îi zvâcnea încă de la loviturile pe care tatăl ei i le dăduse, înfuriat, în acea seară. Chiar dacă ceda în faţa epuizării şi aţipea, avea de fiecare dată un coşmar înfiorător. În acea noapte, visul fusese despre un cal bătrân din copilăria ei, un armăsar negru cu o stea albă în frunte. Era calul cu ochii acoperiţi care muncea la presa de ulei, tropăind încet, în cercuri. Într-o zi, calul se schilodi şi tatăl ei trimise după cumpărătorul de cai bătrâni. Rosa îşi aminti cum bărbatul pusese pironul de fier exact pe steaua vechiului ei prieten şi-i aplicase măreaţa lovitură cu ciocanul. Cât era de mică, plânsese pentru moartea calului. Dar în visul ei, calul nu murea, ci se cabra, nechezând, cu pironul înfipt în cap şi cu sângele izvorând din coama lui.

Rosa se trezi asudată. Se ridică în întuneric şi ascultă sunetele din *masía*[67] familiei. La fermă nu era niciodată linişte. Se auzea întotdeauna scârţâitul grinzilor vechi, sforăitul zgomotos al somnului înecat în vin al tatălui său sau râcâiturile şoarecilor din amforele cu grâu. De obicei, aceste sunete o linişteau. Dar nu şi în acea noapte.

Îşi mângâie pântecul. Aceste vise erau, cu siguranţă, spaimele trăite de copilul ei. Îi era teamă că cel dinăuntrul ei avea să devină un monstru.

De ce îşi îngăduise să iubească un evreu? Tatăl ei o prevenise. „Nu te încrede în el. Spune că va renunţa la credinţa lui pentru tine, dar n-o va face niciodată. Până la urmă, o să te acuze pe tine, şi amărăciunea îţi va otrăvi tot restul zilelor”.

67 Fermă (în lb. spaniolă).

Ei bine, măcar de s-ar fi întâmplat aşa. O căsătorie nefericită până la adânci bătrâneţi. Acum nu mai credea că vreunul dintre ei va apuca bătrâneţea. Fără răscumpărarea pe care tatăl ei refuza să o plătească, pe soţul ei îl aştepta rugul. Îşi implorase tatăl să răscumpere viaţa soţului ei, dar drept răspuns el o lovise peste faţă. Încăpăţânarea cu care îşi alesese soţul îi pusese pe toţi în pericol, zicea, întreaga familie era suspectată acum că trecuse la iudaism. Orice vecin gelos care-şi dorea să scape de un concurent pe piaţa uleiului, orice hoţoman lacom care pusese ochii pe livada lor putea să îi acuze. Putea să se lege de orice: că mama s-ar fi înecat cu o bucată de şuncă, sau că el, tatăl, şi-ar fi schimbat cămaşa într-o zi de vineri, sau că ea ar fi aprins lumânările prea devreme seara. Tatăl ei se temea, cu siguranţă. În fiecare seară se chinuia singur, luând la rând liste de rivali, de cumpărători care ar fi putut avea vreo nemulţumire, de rude pe care nu le ajutase când i-o ceruseră. O ocărî pe mamă pentru că odată, demult, cumpărase o bucată de carne cuşer de la piaţă fiindcă fusese mai ieftină decât cea de la măcelarul creştin. În acele momente, Rosa încerca să fie în orice alt loc din *masía,* dar nu lângă el. Odată, pe când o bătea, i-a spus că îşi doreşte să nu ducă sarcina la bun sfârşit, îşi doreşte ca acel copil cu sângele stricat să se nască mort. Marea problemă a Rosei era că şi ea începea să-şi dorească acelaşi lucru, din ce în ce mai mult, cu fiecare lovitură primită.

Se ridică de pe saltea, neliniştită, şi îşi îmbrăcă mantia. Avea nevoie de aer. Poarta masivă de la fermă scârţâi din toate încheieturile. Noaptea era caldă. Mirosul de pământ gras aducea cu el prima adiere a primăverii. Îşi aruncă o pătură pe umeri, dar nu luă o lampă. Pasul ei cunoştea drumul spre livada pe care-o străbătuse de nenumărate ori. Iubea copacii, puterea pe care i-o inspirau, faptul că puteau fi loviţi de trăsnet sau mistuiţi de

foc, puteau părea morţi, pentru ca apoi să nască o mlădiţă din lemnul vechi şi să continue să trăiască, în ciuda tuturor lucrurilor. I-ar fi plăcut să fie un măslin, se decise. Mângâie cu mâna o scoarţă.

Era acolo, în livadă, când *alguazil*-ul şi aprodul veniră dinspre oraş, călare. Privi, ascunsă în umbră, cum lămpile din casă se aprinseră. Auzi urletele de frică ale mamei şi strigătele de protest ale tatălui, când aprodul notă toate obiectele de la fermă. Tot ce deţineau urma să fie confiscat de Coroană, dacă acuzele împotriva lor se dovedeau a fi adevărate. Se culcă pe pământ, trăgându-şi pătura cenuşie peste cămaşa colorată de noapte, acoperindu-se cu frunze şi ţărână, înfricoşată că torţele se vor îndrepta către livadă. Dar tatăl ei spusese probabil vreo minciună despre locul unde se afla ea, pentru că nici nu veniră măcar să o caute. Privi neajutorată cum părinţii ei erau luaţi şi fugi cu pasul ei ciudat, încet, de femeie însărcinată, în crângul vecinilor. Ştia că nu poate apela la ei să o ajute, cu atât mai mult cu cât puteau fi chiar ei informatorii Inchiziţiei. Dincolo de câmpurile vecinilor ei, pământul urca brusc spre Esplugües. Ar fi putut să se ascundă acolo, în peştera în care ea şi Renato se întâlneau pe vremea când erau iubiţi. De ce se dusese la el? Şi de ce adusese această năpastă asupra lor? Povara copilului îi apăsa plămânii, aşa că de-abia mai reuşea să respire pe când urca. Pietrele ascuţite îi zgâriau tălpile goale. Îi era frig, dar spaima o împingea înainte.

Când ajunse la gura peşterii, se prăbuşi, cu răsuflarea tăiată. Când simţi prima durere, crezu că-i doar un spasm. Dar apoi veni din nou, nu aspră, dar greu de confundat: o presiune ca o cingătoare prea strânsă. Strigă, nu pentru că o durea, ci pentru că pruncul ei, pe care nu-l dorea, acest copil care poate se transformase-n monstru, era pe cale să se nască, iar ea era singură şi înfricoşată.

Ruti şi Micha era împreună în depozit când auziră uşa legătoriei. Micha înjură.

— Stai aici şi nu scoate un sunet.

Închise uşa grea a depozitului şi ieşi, încercând în zadar să-şi aranjeze şorţul de piele, ca să nu i se mai vadă umflătura de dedesubt. Bombănea iritat, în timp ce se pregătea să-şi întâmpine clientul.

Expresia i se schimbă când văzu că un soldat, şi nu un client, intrase în atelier. Hagada splendidă, completă, cu închizătoarea strălucitoare şi medalionul de pe copertă, stătea pe tejghea unde el şi Ruti o admiraseră înainte ca dorinţa să-i cuprindă. Micha salută politicos şi se aşeză între soldat şi masă şi împinse cartea sub o grămadă de pergamente.

Dar soldatului nu îi păsa de cărţi şi nici nu îşi dădu seama unde se află. Luase un ac de pe masa de lucru şi îşi curăţa unghiile, scoţând mizeria unsuroasă într-o cascadă de biluţe care cădeau, după cum observă Micha cu exasperare, pe o bucată de pergament prelucrat.

— Ruth Ben Shoushan, spuse soldatul.

Micha înghiţi nodul din gât şi nu spuse nimic. Panica lui se manifestă printr-o expresie tâmpă.

— Vorbeşte, prostovane! Vecinul tău, negustorul de vin, a spus că a intrat aici.

Nu avea niciun rost să nege.

— Fiica scribului? De ea vorbiţi? Da, acum că aţi pomenit-o… Chiar a venit să facă un comision pentru tatăl ei. Dar a plecat cu… cu un argintar… cred că din Perello. Familia ei avea ceva afaceri cu el, cred.

— Perello? Deci a plecat într-acolo?

Legătorul ezită. Nu voia s-o trădeze pe Ruti, dar nu era un om curajos. Dacă dădea informaţii false autorităţilor şi se afla… şi totuşi, dacă o găseau pe Ruti în magazia lui, era la fel de grav pentru el.

— Păi… nu mi-a spus ce planuri are. Ştiţi, domnule,

că evreicele necăsătorite nu vorbesc cu bărbaţii decât puţin, şi numai cu treburi.

— De unde să ştiu eu ce fac curvele voastre? spuse soldatul, întorcându-se spre ieşire.

— Dar pot să-ntreb, dacă îmi permiteţi, de ce un ofiţer aşa important ca dumneavoastră se interesează de fiica umilă a unui *şofer?*

Tânărul, ca orice soldat, nu rezistă tentaţiei de a inspira frică. Se întoarse şi izbucni într-un râs oribil.

— Umilă o fi, dar nu mai e fiica unui *şofer.* El e deja în drum spre iad, alături de toată rasa voastră blestemată, şi ea se va duce la el curând. Fratele ei se îndreaptă spre rug, iar ea va păşi alături de el. A mărturisit că ea a încercat să-l iudaizeze.

Miriam se întoarse de la *mikvah* gata să-şi întâmpine soţul ca o mireasă. Fuseseră deja semne care o anunţau că nu vor mai exista prea multe luni în care ritualul de purificare va mai fi necesar. Ştia că îi va fi dor de el, de abstinenţă, de aşteptarea uniunii.

În ultimele zece zile, de când începuse menstruaţia, David şi Miriam nici măcar nu îşi atinseseră mâinile, conform legii antice a purităţii familiei. În acea seară vor face dragoste. Oricât de puţin compatibile erau personalităţile lor, uniunea fizică fusese întotdeauna o plăcere, chiar şi cu trecerea anilor.

Miriam a fost cruţată însă de a-şi găsi soţul mort pe pietrele din curte. Toată aleea auzise vocile aspre şi strigătele şi înţeleseseră cu toţii ce se-ntâmplase. Imediat ce soldaţii plecaseră din cahal, veniseră să facă ce era necesar şi cuviincios pentru vecinul lor.

Când Miriam îşi văzu casa pregătită pentru *shivah,* se gândi imediat la Reuben. Ţinuseră *shivah* pentru el şapte zile după botezul creştin, să semnifice că el este mort pentru ei, dar acum i se furişă în suflet bănuiala că era cu-

adevărat mort. Tatăl lui şi-o fi înmuiat sufletul şi se decisese să-i facă o înmormântare evreiască. Trase de clanţă.

Vecinii o susţinură să nu cadă, o duseră înăuntru şi, încetul cu încetul, o ajutară să înţeleagă adevărul. Trupul lui David fusese spălat şi înveşmântat în alb. Acum, vecinii îl înfăşuraseră în pânză şi îl duceau la cimitir. Se apropia sabatul şi legea evreiască cerea îngroparea grabnică.

Imediat ce soţul ei a fost îngropat, Miriam aprinse lumânarea *yahrzeit.* Voia să se lase pradă durerii. Soţul ei mort, fiul ei condamnat şi închis în Casa Santa, fiica ei… unde era oare? Soldaţii, în cruzimea lor, dăduseră buzna la înmormântare să întrebe unde se află fiica decedatului. Miriam se străduia să gândească limpede. Pentru prima tragedie, moartea lui David, nu putea decât să jelească. Pentru a doua, fiul său încarcerat, putea să se roage. Dar pentru a treia, Ruti, era altceva. Acolo poate nu e prea târziu. Dacă ar fi reuşit s-o găsească, s-o avertizeze, s-o ascundă sau s-o scoată din oraş…

Pe când se gândea la toate acestea, vecinii se dădură la o parte să-i facă loc lui Joseph Ben Shoushan, care venise, în straiele de călătorie, să-l plângă pe fratele său. Ochii îi erau roşii de oboseala drumului şi de durere.

— Servitorii mi-au dat vestea imediat ce am ajuns acasă. Am venit direct aici. Necaz după necaz. David! Fratele meu… dacă… dacă l-aş fi salvat pe fiul tău, cum m-ai rugat, poate că oboseala drumului nu…

Vocea i se schimbă.

Miriam vorbi cu o rapiditate care-l uimi pe bărbatul îndoliat.

— Nu ai făcut-o, şi ce-a fost a fost şi Dumnezeu te va judeca, dar acum trebuie s-o salvezi pe Ruti.

— Sora mea, o întrerupse Joseph, hai cu mine acasă. O să te iau sub protecţia mea.

Miriam clipi fără să înţeleagă. Nu putea să se

concentreze la cuvintele lui. Nu putea să plece din casa ei în timpul doliului, doar ştia asta. Oricât de săracă ar fi fost, nu avea de gând să plece din casa ei şi să ajungă o miloagă în casa cumnatului. Cum ar putea el să creadă că-şi va abandona căminul plin de amintiri? Vocea certăreaţă a lui Miriam sună aproape firesc atunci când îşi spuse obiecţiile.

— Sora mea, zise cumnatul ei. Curând, foarte curând, vom fi nevoiţi să ne părăsim cu toţii casele şi amintirile şi toţi vom fi milogi. Doresc să îţi ofer un adăpost în căminul meu. Tot ce pot să-ţi ofer e un loc lângă mine pe drumul lung şi nesigur care ne aşteaptă.

Încet, cu durere-n suflet şi-n glas, Joseph le explică oamenilor din încăperea aglomerată evenimentele din săptămânile trecute. Soţi şi soţii, care nu s-ar fi atins nicicând în public, se îmbrăţişară acum şi izbucniră în plâns. Oricine ar fi trecut prin faţa casei, s-ar fi gândit că da, David Ben Shoushan a fost un om bun şi pios, dar cine ar fi crezut că moartea lui o să stârnească aşa un val de tristeţe.

Joseph nu le spuse vecinilor lui Miriam, oameni simpli ca negustorul de peşte şi dărăcitorul, despre toate argumentele şi stratagemele pe care le încercase în bătălia lungă de o lună pentru inima şi sufletul monarhilor. Le spuse doar că cei care-i conduc au încercat tot ce le-a stat în putere. Cazul evreilor era susţinut de rabinul Abraham Seneor, prietenul reginei, în vârstă de optzeci de ani, care o ajutase să se mărite în secret cu Ferdinand. Fusese trezorierul forţelor ei de poliţie, *hermandad,* şi colector de taxe în Castilia. Seneor era un bărbat atât de puternic şi bogat, încât călătorea cu treizeci de măgari pentru alaiul său.

Alături de el stătea Isaac Abravanel, specialist recunoscut al Torei şi consultantul curţii în chestiuni financiare. Câştigase acea slujbă în 1483, în acelaşi an în care duhovnicul reginei, Tomás de Torquemada, fusese

numit Mare Inchizitor al Sfintei Inchiziţii împotriva Ereziei Depravate.

Torquemada dorea expulzarea evreilor. Nu reuşise să-şi pună în aplicare ura în timpul Reconquistei, când monarhii se bizuiau pe banii evreieşti şi pe colectarea birurilor de către evrei pentru războiul cu maurii, pe mărfurile negustorilor evrei ca să aprovizioneze armata pe terenurile dificile de munte, pe tălmacii evrei, fluenţi în arabă, să negocieze între regatul creştin şi cel musulman. Dar odată cu câştigarea Granadei, războiul se sfârşise. Nu mai erau alte căpetenii arabe cu care trebuiau purtate negocieri şi se găseau destui *conversos* care să stăpânească abilităţile evreilor, ca traducerile sau cunoştinţele ştiinţifice şi medicale sau meşteşugurile.

Patru săptămâni trecură de la semnarea edictului de expulzare până când se ordonă proclamarea lui. În acest timp cerură ca problema să fie strict secretă, ceea ce îi încurajă pe Seneor şi Abravanel să spere că monarhii se vor răzgândi dacă vor fi convinşi cum trebuie. În fiecare zi din acest răstimp, cei doi bărbaţi încercau să adune cât mai mulţi bani să-i mituiască pe cât mai mulţi susţinători. La final, Abravanel şi Seneor îngenuncheară în faţa regelui şi reginei, în camera tronului din palatul Alhambra. O lumină blândă de pe fereastra cu grilaj de alabastru de deasupra monarhilor le cădea pe feţele îngrijorate. Fiecare îşi susţinu cazul.

— Priveşte-ne, o, rege, spuse Abravanel. Nu îţi trata supuşii aşa de crud. De ce să faci asta servitorilor tăi? Mai bine ia tot aurul şi argintul pe care îl avem, dar lasă-ne să rămânem în această ţară.

Apoi înaintă oferta: trei sute de mii de ducaţi. Ferdinand şi Isabella se priviră, părând să şovăie.

Însă o uşă secretă se deschise. Torquemada, care ascultase oripilat fiecare cuvânt de laudă la adresa loialităţii evreieşti şi a contribuţiilor către domnie, intră

iute ca vântul în sala tronului. Lumina se revărsa pe ferestrele înalte şi strălucea pe crucifixul de aur pe care-l ţinea în mână, la piept.

— Priviţi-l pe Iisus crucificat, cel pe care Iuda Iscarioteanul l-a vândut pentru treizeci de monede de argint, tună el. Maiestăţile Voastre îl vor vinde din nou? Iată-l aici, luaţi-l! Puse crucifixul pe masa din faţa tronurilor. Luaţi-l şi faceţi trocul.

Se întoarse cu sutana în vânt şi părăsi camera fără să-şi aştepte permisiunea.

Abravanel îl privi pe bătrânul său prieten, rabinul Seneor, şi citi în ochii lui înfrângerea. Mai târziu, după ce ieşiră din audienţă, îşi vărsă năduful:

— Cum vipera îşi astupă urechile cu praf ca să n-audă vocea îmblânzitorului de şerpi, tot aşa regele şi-a întărâtat inima împotriva noastră, cu ticăloşiile Inchizitorului.

Legătorul a fost ultimul dintre cunoscuţii lui David Ben Shoushan care a venit la *shivah.* Aşteptase până când apropierea sabatului îi împinsese pe ceilalţi îndoliaţi spre casele lor. Voia să vorbească în linişte cu Miriam.

Strategia lui funcţionă. Miriam refuzase să plece cu *Don* Joseph, cu toate ispitirile sincere ale cumnatului său, şi rămase singură, doar cu servitorul pe care *Don* Joseph îl rugase să rămână cu ea. Fusese destul de nemulţumită când acesta îl anunţă pe Micha. Avea nevoie de timp să se gândească. Oare cum putea să plece din cahal, singura lume pe care o ştia? Acolo se născuse. Părinţii ei se născuseră şi muriseră tot acolo. Oasele lor, şi acum şi cele ale soţului ei, erau îngropate acolo, în cimitirul evreiesc. Cum ar putea un popor să-şi lase morţii neîngrijiţi? Şi printre creştini! Imediat ce evreii ar pleca, creştinii ar ara pământul să obţină câştiguri şi ar tulbura odihna morţilor iubiţi. Şi cei bolnavi, cei bătrâni şi cei ce nu puteau

călători? Femeile ce aşteptau să nască? Oare cu ele ce se va întâmpla? Gândurile ei se îndreptară imediat către soţia fiului ei condamnat. Ea măcar va fi în siguranţă. Va putea să nască în linişte acasă, într-o familie care o va îngriji cum se cuvine. Va naşte un nepot pe care Miriam nu avea să-l vadă niciodată. Începu din nou să plângă. Dar în faţa ei stătea prostul de legător şi trebuia să se stăpânească.

Micha îşi exprimă condoleanţele şi apoi se apropie de Miriam mai mult decât era permis. Îşi apropie faţa de urechea ei.

— Fiica ta, începu şi ea încremeni la auzul vorbelor, pregătită să audă şi mai multe veşti proaste.

Foarte rapid, Micha îi povesti de vizita soldatului, în orice alt moment, mintea înţeleaptă a lui Miriam ar fi îndemnat-o să se întrebe de ce Ruti întârziase atât de mult la legătorie, din moment ce singura ei treabă acolo era să afle când era gata hagada. Ar fi întrebat, de asemenea, ce căuta Ruti în alcovul din depozitul lui. Dar durerea şi grijile încetiniseră judecata lui Miriam şi ea se concentra acum doar pe ce avea de spus legătorul.

— Cum adică „a plecat”? Cum poate o tânără femeie să plece singură în sud când începe sabatul? Ce baliverne spui?

— Fiica ta mi-a spus că ştie o ascunzătoare sigură în care poate să ajungă înainte de sabat. Intenţia ei e să se ascundă acolo şi să îţi mai trimită veşti când o să poată. I-am dat pâine şi o ploscă de apă. A spus că are de mâncare în ascunzătoare.

Micha plecă apoi, grăbindu-se spre casă, pe aleile înguste din cahal. Miriam era atât de pierdută şi de îngrijorată… Oare ce loc secret cunoaşte Ruti? Cum de-a uitat să îl întrebe pe legător de hagadă?

Dar Micha îi dăduse hagada lui Ruti, la rugăminţile ei. Cum mergea spre casă, se întreba dacă a făcut bine ce-a făcut. Deschise uşa la primele sunete care vesteau

începerea sabatului. Intră, şi zarva pricinuită de ţipetele copiilor şi sunetul *shofar*-ului din cornul de berbec îi alungară gândurile de la fată şi problemele ei. Cu siguranţă avea şi el destule pe cap.

Ruti parcurgea drumul familiar spre peştera ei, când auzi nişte tânguiri în depărtare. Era sigură pe paşii ei chiar şi în întuneric. Făcuse acea călătorie de multe ori, furişându-se din odaia în care dormeau părinţii ei, ca să fure câteva ore de studiu. Dar sunetul neaşteptat o făcu să se oprească în loc şi urni nişte pietre care se rostogoliră de pe drum pe stânca dură de la poale. Tânguirea încetă brusc.

— Cine-i acolo? strigă o voce pierdută. Pentru numele lui Dumnezeu, ajută-mă!

Ruti abia recunoscu vocea Rosei. Din pricina lipsei de apă, i se umflase limba; spaima şi durerea o duseseră la capătul puterilor. De douăzeci de ore se chinuia singură, iar contracţiile erau tot mai dese. Ruti se căţără în peşteră, cu vorbe liniştitoare, şi începu să scotocească după lampa şi cremenea pe care le ţinea acolo.

Lumina dădu la iveală o figură istovită, plină de vânătăi. Rosa stătea sprijinită de peretele de piatră, cu genunchii aduşi la piept. Cămaşa de noapte era plină de sânge şi de alte fluide. Prin buzele crăpate, reuşi să pronunţe cuvântul *apă* şi Ruti îi duse imediat plosca la gură. Rosa înghiţi prea multă şi, o secundă mai târziu, stătea aplecată, dând-o afară. În timp ce vărsa, o contracţie o sfâşie.

Ruti încercă să-şi controleze frica. Avea doar o idee vagă despre cum vin copiii pe lume. Mama sa fusese reticentă în a-i explica asemenea chestiuni ce ţin de trupul omenesc, considerând că mai poate aştepta până o vede logodită. Cahalul era un loc înghesuit, cu case lipite unele de altele, aşa că auzise strigătele de durere ale femeilor

care năşteau şi ştia că este o treabă dureroasă şi uneori periculoasă. Dar nu-şi imagina să fie atâta sânge şi atâtea excremente.

Căută în jur ceva cu care să şteargă voma de pe faţa Rosei. Găsi doar nişte pânză cu miros înţepător în care înfăşurase nişte brânză ca să se hrănească în lungile nopţi de studiu. Când o apropie de faţa Rosei, fata izbucni din nou. Dar de data aceasta nu mai avea ce vomita.

Noaptea continuă şi durerile deveneau din ce în ce mai violente. Rosa ţipă până când gâtul o duru atât de tare încât nu mai putu decât să suspine uşor. Ruti nu ştia ce altceva să facă decât să-i şteargă fruntea şi să o legene uşor în timpul spasmelor. Copilul ăsta avea să se nască vreodată? îi era frică să ştie ce se întâmpla între picioarele Rosei, dar când fata începu să strige şi să cadă într-o nouă agonie, Ruti se mută şi îngenunche în faţa femeii pe care fratele ei o iubea atât de mult. Gândul la el şi la agonia în care se afla probabil chiar în acel moment îi dădură un fel de curaj. Încet, îi depărtă genunchii Rosei şi privi cu un amestec de uimire şi panică. Capul bebeluşului încerca să iasă, împingând pielea întinsă. La următoarea contracţie a Rosei, Ruti îşi înfrânse frica şi atinse capul, încercând să-l tragă cu degetele, uşurându-i astfel ieşirea. Dar Rosa era prea slăbită să mai împingă. Minute întregi, un ceas, şi niciun progres. Toţi trei erau încremeniţi. Copilul în canalul pelvian, Rosa în agonie, Ruti în spaimă.

Se apropie în patru labe de faţa istovită a Rosei.

— Ştiu că eşti obosită. Ştiu că suferi, îi şopti.

Rosa mormăi.

— Dar sunt două finaluri posibile în această seară. Fie găseşti puterea să împingi copilul ăsta, fie mori aici.

Rosa urlă şi ridică încet o mână, încercând să o lovească pe Ruti, dar vorbele ei o puseră în mişcare. La următorul spasm, îşi adună toată puterea pe care o mai avea în trup. Ruti văzu creştetul capului sforţându-se să

străpungă carnea. Prinse cu mâinile capul şi îl trase afară. Apoi umerii şi, deodată, copilul se afla în braţele ei.

Era un băiat, dar chinul facerii fusese prea mult pentru el. Mâinile şi picioarele lui micuţe zăceau nemişcate în mâinile lui Ruti şi nu plângea deloc. Cu scârbă, Ruti tăie cordonul ombilical cu briceagul ei mic şi înfăşură copilul într-o pânză ruptă din mantia sa.

— E… e mort? şopti Rosa.

— Cred că da, spuse Ruti oftând.

— Bine, răsuflă uşurată Rosa.

Ruti se ridică în picioare şi duse copilul în spatele peşterii. Genunchii o dureau de la piatra tare pe care stătuse, dar nu de aceea i se umpluseră ochii de lacrimi. Cum poate o mamă să se bucure de moartea copilului ei?

— Ajută-mă, strigă Rosa. Mai e ceva… monstrul! Iese!

Ruti se întoarse şi o văzu pe Rosa cum se agita, încercând să se caţere pe zid, de frica propriei placente. Ruti se uită la substanţa lucitoare şi se înfioră. Apoi îşi aminti că după ce pisica îşi născuse pisoiaşii în colţul grădinii, urmaşe şi placenta. Ce curvă creştină proastă şi superstiţioasă, gândi, cedând furiei şi geloziei pe care le simţea faţă de această femeie. Lăsă jos trupul lipsit de vlagă şi se îndreptă spre Rosa. Îi venea să o plesnească, dar mulţimea de vânătăi de pe faţa ei îi stârnea mila.

— Ai crescut la fermă… n-ai mai văzut placentă până acum?

Furia şi durerea o împiedicau pe Ruti să-i mai spună ceva femeii. Fără să mai scoată un cuvânt, împărţi mâncarea din peşteră – brânza, pâinea şi apa de la Micha. Jumătate o aşeză lângă Rosa.

— Dacă nu-ţi pasă deloc de băiatul tău, bănuiesc că n-o să te deranjeze dacă îl îngrop după ritualul evreiesc. O să îl aşez în pământ de îndată ce se încheie sabatul la apusul soarelui.

Rosa oftă adânc.

— Oricum, nu-i botezat, aşa că nu cred să aibă vreo importanţă.

Ruti legă micul pachet de provizii în ceea ce mai rămăsese din mantia sa. Aruncă bocceaua peste un umăr. Pe celălalt puse un sac în care se afla un pachet mic, învelit cu grijă în straturi multe de piele şi legat cu nişte curele. Apoi se aplecă după copilul mort. Pruncul se mişcă în braţele ei. Ruti privi în jos şi văzu ochii fratelui său, ochi calzi, buni şi încrezători, care clipeau şi se uitau la ea. Nu-i spuse nimic Rosei, care se ghemuise şi dormea deja, istovită, şi se furişă afară din peşteră. Când ajunse pe cărare, coborî cât de repede putu, atentă să nu distrugă vreuna din poverile pe care le purta cu ea şi temându-se că cel mic avea să plângă şi să-şi trădeze secretul existenţei.

Duminică, imediat după clopotele de prânz, în toată Spania, vestitorii regali sunară din goarnă şi cetăţenii se adunară în pieţele publice să audă proclamaţia regelui Aragonului şi a reginei Castiliei.

Ruti, îmbrăcată în femeie creştină, cu nişte haine ce nu erau pe măsura ei, pe care le furase dintr-o cutie din dormitorul Rosei, îşi croia drum prin mulţimea de oameni din piaţa satului de pescari, ca să audă anunţul vestitorului. Urmă un text lung ce vorbea despre perfidia evreilor şi despre măsurile insuficiente luate până atunci de a opri coruperea de către ei a creştinilor.

— Astfel, poruncim… ca toţi evreii şi femeile lor, de toate vârstele, care trăiesc sau locuiesc în regatele şi dominioanele noastre… să plece din regatele numite până la sfârşitul lunii iulie următor al acestui an 1492… şi să nu se mai întoarcă sau să mai locuiască aici, căci altfel vor fi condamnaţi la pedeapsa cu moartea.

Evreii nu aveau voie să plece cu aur, argint sau pietre preţioase. Trebuiau să-şi plătească toate datoriile

importante, dar nu aveau voie să colecteze banii care le erau datoraţi. Ruti rămase pe loc. Soarele cald de primăvară strălucea peste acoperământul nefamiliar de cap şi simţea că toată lumea ei se prăbuşea. În jurul ei, toţi oamenii aplaudau şi aclamau numele lui Ferdinand şi Isabela. Nu se simţise nicicând mai singură.

Nu era niciun evreu în acel sat, de aceea Ruti alesese să meargă acolo, după ce luase câte ceva din *masía* familiei Salvador. Nu îl considera furt, pentru că luase doar strictul necesar să le crească nepotul. În sat, căută o doică şi scorni o poveste cusută cu aţă albă despre cum sora ei murise într-un naufragiu. Din fericire, doica era o femeie simplă şi săracă cu duhul, aşa că nu puse la îndoială povestea lui Ruti şi nici nu se întrebă ce căuta pe un vapor o femeie care trebuia să nască.

Mulţimea se împrăştie cântând şi strigând cuvinte împotriva evreilor. Ruti merse în partea cealaltă a pieţei, până la fântână, şi se aşeză pe pietre. Toate drumurile pe care le avea în faţă i se păreau întunecoase. Nu putea să meargă acasă la mama ei, pentru că asta însemna să se pună la dispoziţia Inchizitorilor. Nu putea nici să continue să se prefacă a fi creştină. I-a mers odată cu ţăranca aceea neştiutoare, dar ca să găsească adăpost sau merinde ar fi fost cu mult mai greu. Să se convertească, să devină creştină, aşa cum o îndemnaseră monarhii, era de neconceput.

Ruti rămase acolo toată după-amiaza. Cine s-ar fi uitat atent la ea, ar fi zis că fetiţa grăsună se leagănă înainte şi înapoi în rugăciune, dar Ruti nu fusese niciodată o fată pe care oamenii să o remarce.

Într-un final, când lumina tot mai slabă coloră în portocaliu pietrele albe, se ridică, îşi trase acoperământul creştin de pe cap şi îl aruncă lângă fântână. Îşi scoase eşarfa şi haina cu însemnul galben de evreu din sacul de lângă ea. Pentru prima dată în viaţă, nu-şi plecă ochii

trecând prin piaţa publică pe lângă creştini, ci le întoarse privirea cu furie şi hotărâre. Şi merse aşa până la cocioaba de la docuri, unde o aşteptau doica şi copilul.

La apusul soarelui, ferită de privirile curioşilor, Ruth Ben Shoushan intră în mare până la brâu, cu copilul fără nume încă strâns la piept. Îl dezgoli şi aruncă scutecele în mare. Ochii lui căprui o priveau şi pumnul lui micuţ, acum liber, străpunse aerul.

— Îmi pare rău, micuţul meu, spuse ea cu un glas blând, şi apoi îl scufundă în valurile întunecate.

Apa se strânse în jurul lui, atingându-i fiecare părticică de piele. Îl ţinuse strâns de o mână, dar îi dădu apoi drumul. Era sortit mării.

Privi în jos, cu lacrimi în ochi, dar hotărâtă, la mărunta făptură care se chinuia în faţa ei. Un val o izbi cu putere. Apoi, pe când se retrăgea, vru să ia şi copilul cu el. Ruti se întinse şi îl prinse cu ambele mâini. Îl ridică dintre valuri. Apa i se prelingea pe trupul mic şi golaş în râuri de strălucire. Îl ridică spre stele. Vuietul din capul ei era mai puternic decât cel al valurilor. Strigă tare în vânt cuvinte pentru copilul din mâinile sale: *Shema Yisrael, Adonai eloheinu, Adonai echad*[68].

Apoi trase pânza de pe capul ei şi îl înfăşură pe copil.

În tot Aragónul, evreii erau forţaţi să se boteze creştini ca să scape de exil. În pofida acestui lucru, Ruti, triumfătoare, sfidătoare, transformase un gentil într-un evreu. Pentru că mama lui nu fusese evreică, ritualul imersiunii fusese necesar. Îl săvârşise. Chiar dacă încă mai era copleşită de emoţia momentului, Ruti număra zilele. Nu avea prea mult. În a opta zi, va trebui să găsească pe cineva să îi facă circumcizia. Dacă totul mergea bine, până

---

68 Vers din Tora care se recită de două ori pe zi la rugăciune. Are multiple semnificaţii, însemnând, într-o traducere aproximativă: „Ascultă, Israel, Domnul este Dumnezeul nostru, Dumnezeu este Unul”.

atunci vor fi în noua lor ţară. Şi abia atunci va putea să-i dea un nume.

Se întoarse pe plajă, ţinând copilul strâns la piept. Îşi aminti că avea cartea împachetată într-una dintre desagi. Trase de băieri pentru a o îndepărta de valuri, dar câteva picături de apă de mare reuşiseră să străpungă straturile de piele. După ce apa se uscă, pe pagină rămaseră o pată şi o depunere de cristale, ce aveau să dăinuiască cinci sute de ani.

În dimineaţa următoare, Ruti va căuta o navă. Va plăti trecerea pentru ea şi copil cu medalionul de argint montat pe coperta de piele a cărţii. Iar pe pământul unde vor coborî, dacă vor coborî vreodată, vor fi în mâinile lui Dumnezeu.

Dar în această noapte va merge la mormântul tatălui ei. Va spune *kadish-ul* şi îi va face cunoştinţă cu nepotul său evreu, care îi va purta numele peste mări, în viitorul pe care Dumnezeu l-a pregătit pentru ei.

Hanna

Londra, primăvara lui 1996

Îmi place ltate. Cu adevărat îmi place. Deşi colecţia de artă australiană este cam săracă. Nici măcar o pictură de Arthur Boyd nu au. Acest lucru m-a deranjat întotdeauna. Evident, am mers direct la lucrarea de Sharansky. Voiam să caut toate operele lui. Ştiam că la Tate au ceva de el, ştiam că trebuie să fi văzut deja pictura, dar nu reuşeam deloc să mi-o amintesc. Când am găsit-o în sfârşit, mi-am dat seama de ce. Nu e vreun tablou memorabil. O pictură de mici dimensiuni, din perioada de tinereţe, şi care nu amintea aproape deloc de ceea ce avea să se întâmple în creaţia lui. O chestie tipică pentru Tate, mi-am zis. De ce să îi reprezinte bine pe australieni? Totuşi, era lucrarea lui. Am stat acolo, gândindu-mă că

tatăl meu a pictat asta.

De ce nu mi-a spus de el? Măcar aş fi putut creşte cu ceva deloc de neglijat, cu posibilitatea de a privi la frumuseţea pe care o lăsase în urmă. Să fiu mândră de tatăl meu, în loc să-mi fie ruşine de fiecare dată când mă gândeam la el. Am lăcrimat privind tabloul şi am încercat să îmi şterg obrajii cu mânecile bluzei, dar fără succes. Lacrimile continuau să curgă. Stăteam acolo, lângă o clasă de copii îmbrăcaţi în kilturi şi sacouri, care viermuiau în jurul meu, şi m-am pierdut cu firea. Am început să plâng în hohote. Prima dată în viaţa mea când mi se întâmpla aşa ceva. Şi m-a speriat teribil. Am intrat în panică şi atunci a fost şi mai rău. Hohote mari şi stânjenitoare de plâns. M-am sprijinit de perete şi am încercat să-mi vin în fire. N-am reuşit. Am simţit cum alunec până când am ajuns, ca o băltoacă, pe podea. M-am ghemuit acolo. Umerii îmi tremurau. Micuţii britanici m-au ocolit de la distanţă, ca pe un deşeu radioactiv.

După câteva minute, unul dintre gardieni a venit la mine şi m-a întrebat dacă mă simt bine şi dacă am nevoie de ajutor. M-am uitat în sus, spre el, am scuturat din cap şi am tras aer în piept, încercând să-mi opresc hohotele. El s-a aplecat spre mine şi m-a mângâiat pe spate.

— A murit cineva? m-a întrebat încet.

Avea o voce foarte blândă, cu un accent pronunţat, din Yorkshire, probabil. Am încuviinţat din cap.

— Tata.

— Ah. Aşa, deci. Nu-i uşor, scumpo, mi-a spus.

După ceva timp, mi-a întins o mână şi eu am prins-o şi m-a ridicat destul de greu. Am şoptit un „mulţumesc” atunci când i-am dat drumul şi m-am împleticit prin galerie, încercând să găsesc ieşirea. Am ajuns în camera cu picturile lui Francis Bacon şi m-am oprit în faţa celei care mi-a plăcut dintotdeauna. Nu este una dintre picturile lui cele mai cunoscute şi de aceea muzeul nu o expune

mereu. E cu un bărbat întors cu spatele la privitor care se îndepărtează, aplecat într-o parte, parcă bătut de vânt, şi în fundal se vede un câine negru care se învârte în jurul cozii. Tabloul pare ameninţător şi inocent deopotrivă. Bacon a înţeles perfect dilema câinelui şi a redat-o foarte bine. Dar de data asta, uitându-mă la tablou cu ochii înlăcrimaţi, nu m-a interesat deloc câinele. Ci doar bărbatul. Îndepărtându-se. Am stat în faţa tabloului foarte mult timp.

A doua zi, m-am trezit, uşoară şi stoarsă de puteri, în camera de la Bloomsbury. I-am privit întotdeauna circumspect pe oamenii care spun că o repriză bună de plâns rezolvă lucrurile. Dar chiar m-am simţit mult mai bine. M-am hotărât să mă concentrez asupra conferinţei. Erau câteva titluri care sunau interesant, dacă treceai peste accentele ciudate ale persoanelor care le susţineau. Lumea artistică britanică este un magnet absolut pentru nepoţii lorzilor jerpeliţi sau pentru femei numite Annabelle Cumva-liniuţă-Cumva care poartă colanţi negri şi caşmiruri portocalii şi miros de la o poştă a pipi de labrador. În preajma lor, simt că fac un salt în timp până în paleolitic şi folosesc cuvinte pe care n-am visat vreodată să le folosesc în viaţa reală, ca *bonjur* sau *mirobolant.* În Statele Unite se întâmplă exact pe dos. În ciuda tuturor eforturilor, trebuie să mă controlez mereu să nu cad în ceea ce ei numesc „împrumut lingvistic”. Încerc să-mi schimb accentul şi chiar şi intonaţia, încât nimeni nu-şi poate da seama din ce parte a lumii vin.

Cred că încerc mai sârguincios să rezist în Anglia din cauză că mama a avut mereu un accent afectat, comod, de POM[69] pe care îl asociam snobismului ei. Când eram mică, se cutremura de cum îi vorbeam. „Zău, Hanna”, spunea, „vocalele tale! Sună de parcă-au fost călcate de-un camion.

69 *Prisoner of Mother England* — apelativ răutăcios al australienilor pentru englezi.

Cine te-aude crede că te trimit dimineaţa în suburbiile din vest, nu la cea mai scumpă grădiniţă din Double Bay”.

Am decis să mă concentrez asupra textului de catalog ca să încerc să ies din depresia în care reuşisem să mă afund. Cu toată drama din Boston, rămăsesem cam în urmă cu scrisul şi termenul-limită pentru imprimare se apropia vertiginos. O prietenă jurnalistă, Maryanne, care se afla în vizită la familia ei în Oz, mă invitase să stau după conferinţă în casa ei din Hampstead. M-am dus acolo pentru câteva zile. Era o căsuţă minunată din lemn, la marginea unui cimitir plin cu ceanothus albastru-cobalt şi trandafiri căţărători, peste gardurile acoperite de muşchi. O casă veche, care scârţâia din toate încheieturile şi cu dimensiunile potrivite unui hobbit; uşi scunde şi grinzi vălurite care puteau să atingă un cap neatent. Spre deosebire de mine, Maryanne era scundă. Vai de oricine care avea mai mult de un metru şaizeci înălţime, pentru că asta era înălţimea bucătăriei. Fusesem la nişte petreceri la care majoritatea invitaţilor stătuseră toată seara cocoşaţi ca nişte gnomi caraghioşi.

M-am gândit că ar fi bine să-l sun pe Ozren să-i spun în ce stadiu sunt cu eseul, dar când am sunat la muzeu, o secretară mi-a răspuns monosilabic:

— Nu-i.

— Şi când credeţi că va veni?

— Nu ştiu exact. Poate poimâine, sau poate că nu.

Am încercat şi la el acasă, dar nu a răspuns nimeni. Aşa că mi-am văzut de treabă. Îmi plăcea la nebunie să scriu în biroul lui Maryanne. Era o cameră mică sub streaşina casei. Avea o lumină perfectă şi o privelişte pe măsură. În zilele în care nu ploua, nu era ceaţă sau smog, puteai vedea toată Londra, până la South Downs.

Eram destul de mulţumită de eseu. Chiar dacă nu făcusem descoperirile senzaţionale la care sperasem,

ştiam că toate consideraţiile mele despre *Parnassius* şi despre închizătoare erau destul de inovatoare. Aveam să-l mai finisez şi după analizarea firului de păr alb extras din cotor. O întrebasem pe Amalie Sutter despre el. Şi ea mi-a spus că poate cere părerea unor zoologi de la muzeu, dar că: „Oamenii care ştiu cele mai multe lucruri despre păr – fie el de origine animală sau umană – sunt cei de la poliţie”.

Prin urmare, mi-a sugerat să duc mostra într-un laborator de criminalistică. Am citit prea multe romane de P.D. James, aşa că am decis să amân totul pentru Londra, ca să văd pe propria-mi piele dacă realitatea se potriveşte vreun pic cu ficţiunea.

Din fericire, Maryanne avea nişte relaţii destul de bune la Poliţia Metropolitană. Era editor-colaborator la *London Review of Books* şi scrisese destul de mult despre Salman Rushdie, imediat ce iranienii l-au ameninţat cu moartea. Ea a fost unul dintre puţinii oameni în care Rushdie avea încredere şi care a putut să îl viziteze regulat în anii cei mai grei. Cu această ocazie, a reuşit şi să se îndrăgostească de unul dintre poliţiştii de la Scotland Yard care îl protejau. L-am cunoscut la o petrecere la Maryanne – era evident unul dintre cei care practicau mersul piticului în bucătăria ei, pentru că avea cam un metru nouăzeci, dar arăta fabulos chiar şi cocoşat. El a intermediat o întâlnire cu un specialist de la laboratorul de mostre biologice din cadrul Poliţiei Metropolitane. Maryanne m-a avertizat că este împotriva politicii instituţiei şi că ar trebui să fiu discretă. „Dar se pare că cercetătoarea a fost atât de intrigată de povestea ta, încât vrea să o facă în timpul ei liber”.

Voiam să ştiu şi dacă Ozren reuşise să afle ceva de *Parnassius* sau despre satele de munte în care ar fi putut sta ascunsă hagada în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Aş fi vrut să includ orice informaţie în eseu

pentru că, în general, eseurile de felul ăsta sunt la fel de interesante ca o apă stătătoare într-o zi fără vânt. Sunt tehnice, ca raportul francezului din Viena, Martell. Pline de date statistice, ca numărul de coli de tipar şi de foi pe coală, sau starea legăturii şi a aţei, sau numărul de împunsături, şi tot aşa, preţ de minute întregi.

Voiam să scriu ceva diferit. Voiam să vorbesc despre oamenii cărţii, despre mâinile atât de diferite care au lucrat-o, au folosit-o şi au apărat-o. Voiam o naraţiune plină de suspans. Aşa că am scris şi rescris pasaje întregi de informaţie istorică, doar ca să asezonez un pic toate discuţiile tehnice. Am încercat să imprim un sentiment de *Convivencia,* de lecturi în aer liber, în nopţi de vară, în mijlocul unei grădini frumoase, de evrei vorbitori de arabă care se împrieteniseră cu vecinii lor musulmani sau creştini. Deşi nu ştiam povestea ilustratorului, am încercat să le dau o idee despre meşteşug, despre ce însemnau pavilioanele medievale ale cărţii şi despre rolul acestor artizani în mediul social. Apoi, am vrut să construiesc o tensiune în jurul momentelor teribile, dramatice ale Inchiziţiei şi expulzării. Voiam să redau focul şi naufragiile şi frica.

Când scrisul nu mai curgea lin, l-am sunat pe rabinul din Hampstead şi l-am întrebat de sare. Ce anume o făcea să devină cuşer?

— Aţi fi surprinsă cât de mulţi oameni mă întreabă acest lucru, spuse el uşor plictisit. În general vorbind, nu sarea trebuie să fie cuşer; ea este doar un instrument al ritualului. Trebuie să fie sarea potrivită ca să prepare carnea, adică să scoată toate urmele de sânge din ea, pentru că evreii care respectă ritualul nu trebuie să consume deloc sânge.

— Vreţi să spuneţi că orice sare cu o structură grunjoasă poate fi cuşer? Nu contează dacă e scoasă din salină sau dacă e marină?

— Da, răspunse el. Şi nu trebuie să aibă nici aditivi. Dacă ar avea, să spunem, dextroză, care se adaugă în sare odată cu iodul, ar fi ceva probleme la *Pesach* pentru că dextroză este extrasă din porumb.

Nu m-am obosit să îl rog să-mi explice de ce porumbul nu e cuşer la masa pascală, pentru că eram sigură că nimeni n-ar fi adăugat dextroză în sarea care era pe hagadă. Dar am folosit faptul că sarea era marină ca să argumentez o călătorie pe mare a cărţii, probabil în timpul expulzării. Am găsit şi nişte mărturii contemporane acelor momente teribile, care s-au potrivit perfect.

Am reuşit să o urmăresc până în Veneţia, unde comunitatea evreiască era restrânsă în limitele ghetoului şi supusă presiunii continue a cenzurii. Legăturile comerciale şi culturale ale evreilor din Italia cu cei de peste Adriatica, sugestia că hagada ar fi ajuns în Bosnia cu un cantor instruit în Italia, numit Kohen. Eram atât de absorbită de scris – se mai întâmplă câteodată, în zilele bune, să te afunzi în vizuina iepurelui şi restul lumii să dispară – încât aproape am explodat când cineva a sunat la uşă.

Am văzut pe geam maşina unui curier parcată pe alee şi m-am dus să deschid, incredibil de enervată că un pachet pentru Maryanne mi-a întrerupt concentrarea. Dar curierul avea un plic pentru mine de la Tate. Am semnat şi l-am deschis, neştiind ce poate fi. Înăuntru se găsea o scrisoare expres, retrimisă de la Boston. Misiva aia afurisită mă urmărise jumătate de glob.

Am deschis plicul, curioasă. Înăuntru se afla o copie după un ambrotip[70] şi un mesaj cu o caligrafie flamboaiantă de la *Frau* Zweig. În fotografie erau un bărbat şi o femeie într-o poziţie formală – ea aşezată, el în spate, cu mâna pe umărul ei. Cineva, *Frau* Zweig,

70 Proces de fotografiere de la mijlocul secolului al XIX-lea care folosea procedeul umed cu colodion ca să obţină un pozitiv.

presupun, încercuise capul femeii, întors într-un semiprofil; o săgeată indica cercelul.

Scrisoarea lui *Frau* Zweig nu avea nici preambul, niciun cuvânt de salut, nimic. Era versiunea scrisă a unui ţipăt.

„Ia uite!!!

Femeia din imagine nu poartă o bucată din închizătoarea noastră??? Îţi aduci aminte descrierea aripii făcută de Martell??? Se pare că Miul a murit otrăvit cu arsenic imediat după ce a lucrat la hagadă. Avea gonoree (ca jumătate din populaţia Vienei) şi soţul acestei *Frau,* dr. Franz Hirschfeldt, specialist în boli infecţioase, era medicul lui. Am reuşit să aflu aceste lucruri pentru că l-au acuzat pe Hirschfeldt de uciderea lui Miul. A scăpat, pentru că nu încercase decât să îl ajute pe săracul om, dar cazul a fost redescoperit acum, în cercetările noastre, prea mult amânate, despre antisemitismul austriac.

Sună-mă când primeşti asta!”

Evident că am pus imediat mâna pe telefon.

— Am crezut că n-o să mai suni niciodată. Adică, ştiam că australienii sunt relaxaţi, dar cât de blazat poate fi un om…

I-am explicat ce se întâmplase cu scrisoarea şi că o primisem abia cu un minut în urmă.

— Acum, dacă am reuşi să găsim şi cealaltă bucată: trandafirii. Sunt la vânătoare, crede-mă. Este mult mai amuzant decât orice altceva mai am de făcut aici…

M-am uitat la ceas şi mi-am dat seama că dacă nu plec imediat, n-o să ajung la întâlnirea cu cei de la Scotland Yard. Am reuşit să articulez un cuvânt evaziv de mulţumire pentru *Frau* Zweig, mi-am tras o haină pe mine şi am încercat să găsesc un număr de taxi. Era mult prea târziu ca să iau metroul. Cât am aşteptat să vină taxiul, am încercat din nou să vorbesc cu Ozren. Voiam să îi spun

noutăţile despre închizătoare şi să mă laud un pic despre cât de bine îmi merge cu scrisul. Secretara de la muzeu a fost la fel de brutală ca şi cu o zi înainte:

— Nu este. Reveniţi.

Comandasem un taxi ilegal, pentru că faimoasele taxiuri negre londoneze deveniseră ridicol de scumpe. Am făcut aproape un atac de cord când am venit de la Heathrow şi am văzut pe contor că drumul costa deja echivalentul a o sută de dolari australieni şi nici nu ieşisem încă din Hammersmith. Taxiul care a răspuns apelului era de fapt o furgonetă gri, cam sărăcăcioasă, dar cu un şofer foarte chipeş, din zona Caraibilor, cu nişte codiţe *rasta*[71] lungi, absolut minunate. În spate mirosea uşor a marijuana, şi a întârziat să reacţioneze când i-am spus unde voiam să merg.

— Eşti Babylon[72]?

— Ce?

— Eşti din garda pe tocuri?

— Aaa. Vrei să spui poliţai? Nu, Doamne fereşte! Mă duc doar în vizită la ei.

A oprit la câteva străzi depărtare de adresa la care l-am rugat să mă ducă.

— Nici gând, drăguţă. Au câini acolo, mi-a explicat.

Şi pentru că m-a taxat doar cu vreo zece lire pentru o călătorie care m-ar fi păgubit de vreo şaizeci într-unul din taxiurile negre, nu m-am plâns, chiar dacă ploua. Ploaia din Londra nu e ca cea din Sydney. Acolo nu plouă mult, dar şi când plouă, o face bine de tot: şuvoaie mari, distrugătoare, care transformă străzile în cascade. În Londra, ploicică e mai mult sau mai puţin constantă, dar nu merită aproape niciodată să îţi deschizi umbrela, într-

71 *Rasta,* de la Rastafari, mişcare religioasă monoteistă care îl acceptă pe Haile Selassie I, fostul împărat al Etiopiei, ca încarnarea lui Dumnezeu, numit Iah Rastafari şi considerat Mesia promisă în Biblie; rastafarienii au popularizat aceste codiţe împletite care pornesc din scalp.

72 Termen argotic rastafarian pentru societatea occidentală.

atât e de fină. Am şi câştigat pariuri cu nişte londonezi despre care dintre cele două oraşe are o medie mai mare de precipitaţii.

O femeie se tot agita prin holul principal. A venit la mine imediat ce am început să urc scările.

— Doctor Heath?

Am dat din cap afirmativ. Era o matroană în tweed, la vreo şaizeci de ani, cu constituţia unei toalete de cărămidă. Arăta mai degrabă ca un gardian de închisoare decât ca un cercetător. Mi-a strâns tare mâna şi, fără să îmi dea drumul, m-a rotit pe scări şi aproape m-a trântit înapoi în stradă.

— Sunt Clarissa Montague-Morgan.

Încă o Cumva-liniuţă-Cumva, deşi acesteia îi lipsea snobismul şi lăsa în urmă un miros ameţitor de chimicale de laborator şi nu de parfum.

— Îmi pare rău că nu te pot invita înăuntru, spuse, de parcă venisem la ea acasă la ceai dansant. Dar sunt nişte reguli foarte stricte aici, ca să protejeze probele şi restul. E foarte greu să capeţi permisiune de intrare pentru un vizitator, mai ales dacă nu e în sistemul de justiţie.

Eram atât de dezamăgită. Voiam să văd cum evalua firul de păr, şi i-am spus asta.

— Păi, pot să-ţi zic acum tot ce e de zis, spuse, dar ce-ar fi să intrăm undeva un pic, să nu mai stăm în ploaie. Sunt în pauza de ceai, deci am vreo cincisprezece minute.

Stăteam la o masă pe terasa micuţă din faţa unui magazin de sandviciuri. Eram singure. Am comandat amândouă ceai. Chiar şi în ultima bodegă din Londra puteai să primeşti un ceai decent, într-un ceainic, nu un pliculeţ lângă o cană de apă fierbinte, cum se întâmplă chiar şi în cele mai fiţoase locuri din America.

Imediat ce a venit ceaiul, fierbinte şi foarte tare, Clarissa începu să-mi vorbească despre analiza firului de păr. Vorbea cu propoziţii scurte, clare şi precise. Genul de

om pe care nu mi l-aş fi dorit ca martor al acuzării într-un posibil proces.

— Prima întrebare pe care ne-am pune-o dacă am fi la un loc al crimei: este de origine umană sau animală? Asta e foarte uşor de determinat. Trebuie doar să priveşti cuticulele. Solzii firului de păr uman sunt netezi şi uşor de identificat în timp ce la animale sunt mult mai variaţi. Pot avea formă de petale sau pot arăta ca nişte spini, în funcţie de specie. Apoi se face un grafic pentru mai multă claritate. În cazurile rare, când solzii nu sunt edificatori, există tija, partea centrală a părului. Celulele ei sunt foarte regulate la animale, dar amorfe la om. Şi apoi se studiază pigmentul, dacă există. În părul de animal, granulele de pigment sunt distribuite spre tijă, în timp ce la oameni ele sunt îndreptate spre cuticulă. Ai cumva mostra?

I-am dat-o. Îşi puse ochelarii, ridică plicul spre lumina fluorescentă şi se uită la el.

— Ce păcat, spuse.

— Ce?

— Nu are rădăcină. La microscop, putea să ne ofere o mulţime de informaţii; ar fi avut chiar şi ADN. Părul care cade natural are întotdeauna rădăcină. Ştiai că în orice moment al vieţii, mamiferele îşi schimbă cam o treime din păr? Dar aş spune că acest fir a fost tăiat, nu a căzut şi nici nu a fost smuls. Pot verifica la laborator.

— Ai rezolvat vreo crimă cu un fir de păr?

— Destule. Cele mai puţin provocatoare sunt cele în care ADN-ul din părul uman de pe cadavru se potriveşte cu cel al suspectului. Îl plasează pe suspect fix la locul crimei. Îmi plac mai mult cazurile mai complicate. De pildă, un tip care şi-a sugrumat fosta soţie. După divorţ, s-a mutat în Scoţia, iar ea încă locuia la Londra. Fusese foarte atent să îşi construiască un alibi şi declarase că toată ziua a fost acasă la părinţii lui, în Kent. Chiar a fost acolo, dar numai o parte din zi. Detectivul a observat că părinţii lui aveau un

pechinez mic şi zgomotos. Părul câinelui s-a potrivit cu dovezile adunate de pe îmbrăcămintea victimei. Nu a fost o dovadă zdrobitoare, dar i-a atras atenţia procurorului. Cu un mandat de percheziţie la casa din Glasgow a tipului, au descoperit un strat de flori recent săpat. Au dezgropat de acolo hainele pe care le folosise în ziua crimei, pline de păr de pechinez… Apoi Clarissa se uită la ceas şi spuse că ar trebui să se întoarcă la muncă. O să mă uit la ăsta diseară. Sună-mă acasă pe la nouă şi îţi spun ce am descoperit. Uite numărul.

Am luat metroul până în Hampstead pentru că nu mă mai grăbeam şi am mers într-o plimbare minunată prin ploaie. Ajunsă acasă la Maryanne, mi-am încălzit un castron de supă şi l-am luat cu mine sus să mai lucrez la eseu. M-am hotărât să mai încerc să îl sun pe Ozren şi la el acasă.

Cineva ridică receptorul după primul apel. O voce de bărbat, dar nu a lui Ozren, spuse un *Molim?* aproape şoptit.

— Scuzaţi-mă, nu vorbesc bosniacă. Ozren este acolo?

Bărbatul trecu uşor pe engleză, dar continua să vorbească atât de încet încât abia reuşeam să desluşesc ce spune.

— Ozren este aici, dar nu răspunde la telefon acum. Cine îl caută, vă rog?

— Sunt Hanna Heath. Sunt o colegă de-a lui Ozren, vreau să spun că am lucrat cu el câteva zile luna trecută, eu…

— Doamnă Heath, m-a întrerupt. Pot să vă sugerez să căutaţi pe altcineva de la bibliotecă să vă ajute? Acum nu este un moment potrivit. Credeţi-mă, prietenul meu nu se poate gândi la muncă.

Trăiam sentimentul acela pe care îl ai când te pregăteşti să pui o întrebare la care ştii deja răspunsul,

dar nu vrei să-l auzi.

— Ce s-a întâmplat? E legat de Alia?

Vocea de la celălalt capăt suspină uşor.

— Da. Îmi pare rău să spun. Prietenul meu a primit alaltăieri un telefon de la spital. Băiatul avea febră. A suferit o infecţie gravă şi a murit în această dimineaţă. O să-l îngropăm curând.

Am înghiţit în sec. Nu ştiam ce să zic. Convenţia în arabă este să zici: „Fie ca toate mâhnirile să treacă”. Dar nu aveam nici cea mai vagă idee ce îşi spun musulmanii bosniaci ca să îşi exprime condoleanţele.

— Ozren e bine? Vreau să spun…

M-a întrerupt din nou. Se pare că cei din Sarajevo nu au răbdare cu sentimentalismele străinilor.

— Este un tată care şi-a pierdut fiul. Nu, nu este „bine”. Dar dacă vreţi să ştiţi dacă o să sară în Miljacka, atunci răspunsul e nu, nu cred că o s-o facă.

Mă albisem la faţă şi îmi venea să vomit, dar acel nemeritat sarcasm schimbă toate aceste sentimente într-un val de furie.

— Nu mi se pare necesar tonul dumneavoastră, încerc doar să…

— Doamnă Heath, adică, doamnă doctor Heath. Celălalt specialist mi-a spus că sunteţi doctor Heath, ar fi trebuit să-mi amintesc asta. Îmi pare rău dacă am fost nepoliticos, dar suntem cu toţii obosiţi şi ocupaţi cu aranjamentele de înmormântare, şi colegul dumneavoastră a stat atât de mult timp…

— Care coleg? l-am întrerupt eu.

— Israelianul, doctorul Yomtov.

— A fost acolo?

— Am presupus că ştiţi. A spus că lucraţi împreună la hagadă.

— Ah, ăăă, oarecum.

Poate că Amitai mi-a lăsat vreun mesaj la laboratorul

din Sydney să mă anunţe că merge la Sarajevo şi cei de acolo au uitat să-mi spună. Dar mă îndoiam. Prezenţa lui acolo era ciudată. Şi nu puteam să-mi imaginez de ce naiba s-ar fi dus la Ozren acasă, mai ales atunci când bietul de el plângea moartea copilului său. Asta era mai mult decât straniu. Dar, cu siguranţă, nu aveam să aflu mai multe de la tipul ăsta. Practic pusese deja receptorul în furcă la mijlocul rugăminţii mele de a-i transmite condoleanţe lui Ozren.

Stătusem în dubiu dacă să mă duc la Sarajevo din Londra, dar în momentul următor sunam la compania aeriană să îmi cumpăr un bilet. Mi-am spus că vreau să aflu ce punea Amitai la cale. După cum am declarat deja, nu sunt o fană a batistelor de hârtie. Un tată îndurerat nu este chiar ceea ce-mi doresc, aşa că gândul de a-l vedea din nou pe Ozren, în aceste circumstanţe, nu a avut nicio importanţă în procesul de decizie.

Am stat la telefon o vreme, încercând să găsesc legătura aeriană cea mai potrivită, dar imediat ce l-am închis, a sunat.

— Doctor Heath? Sunt Clarissa Montague-Morgan de la laboratorul de medicină legală al Poliţiei Metropolitane.

— Da. Bună seara. Aveam de gând să sun pe la nouă, eu…

Mă întrebam de unde are numărul lui Maryanne pentru că eu nu i-l dădusem. Dar apoi mi-am dat seama că dacă lucrezi la Scotland Yard, n-ar trebui să fie prea greu de aflat lucrurile astea.

— Nicio problemă. Cred doar că ce am descoperit este foarte interesant şi voiam să-ţi spun cât mai repede. Este păr de pisică, nu încape nicio îndoială. Solzii cuticulei sunt ascuţiţi şi înţepători, conform prototipului. Dar este ceva ciudat cu mostra dumitale.

— Ce anume?

— Cuticula. Există nişte particule acolo care nu sunt,

de obicei, de găsit la animale, şi anume nişte culori puternice în spectrul galben. Astfel de particule pot fi întâlnite pe părul uman, dacă o femeie şi-ar fi vopsit părul, de exemplu. Dar nu le-am văzut niciodată pe un fir animal. Cred că eşti de acord cu mine că, în general, pisicile nu îşi vopsesc părul.

Un fir de păr alb
Sevilla, 1480

Din ochii mei curge durere; burdufuri de apă găurite

Abid ibn al-Abraş[73]

Nu simţim soarele aici. Chiar şi după atâta timp, acesta este lucru cel mai greu de îndurat pentru mine. Acasă am trăit în strălucire. Căldura cocea pământul galben şi usca stuful de pe acoperiş până trosnea.

Aici, piatra şi ţigla sunt întotdeauna reci, chiar şi în mijlocul zilei. Lumina se furişează printre noi ca un duşman, îşi croieşte drum printre zăbrele sau cade peste cele câteva geamuri înalte, în fragmente verzi şi roşiatice, lipsite de strălucire.

Îmi vine greu să lucrez cu o asemenea lumină. Trebuie întotdeauna să mut pagina ca să prind o dâră de lumină potrivită şi mişcarea aceasta continuă îmi distruge concentrarea. Am lăsat pana şi îmi mişc degetele. Băiatul de lângă mine se ridică fără ca eu să-l fi rugat şi se duce să o cheme pe fata cu şerbetul. Ea este nouă aici, în casa lui Netanel ha-Levi, şi mă întreb cum a dat peste ea. Poate că fusese, la fel ca mine, un cadou din partea vreunui pacient

73 Poet arab preislamic din secolul al VI-lea.

recunoscător. Dacă e aşa, a fost unul foarte generos. Este o servitoare pricepută, care pare că pluteşte pe pardoseala casei, tăcută ca mătasea. Dau din cap şi ea îngenunchează, turnându-mi un lichid ca rugina, pe care nu îl recunosc.

— E rodie, îmi spune, cu un accent tribal pe care nu îl recunosc.

Are ochi verzi ca marea, dar tenul ei străluceşte în nuanţele zonelor mai sudice. Când se apleacă peste pocal, ţesătura care îi acoperă gâtul cade, dând la iveală o piele arămie ca o piersică prea coaptă. Mă întreb ce tonuri ar trebui să folosesc ca să redau această culoare. Şerbetul e bun. L-a amestecat astfel încât fructul acrişor să se simtă în sirop.

— Dumnezeu să îţi binecuvânteze mâinile, îi spun, pe când se ridică.

— Fie ca binecuvântările să curgă ca picăturile de ploaie şi peste ale tale, murmură.

Apoi face ochii mari când vede ceea ce lucrez. Când se întoarce, buzele ei încep să se mişte şi, deşi accentul ei e destul de pronunţat şi nu-mi dau seama exact ce zice, cred că rosteşte o rugăciune păgână. Mă uit pe caietul meu şi încerc să-mi imaginez cum îmi vede ea desenul. Doctorul mă priveşte cu capul aplecat şi mâna ridicată, jucându-se cu barba cârlionţată, aşa cum face de fiecare dată când ceva îl interesează. Este acolo, fără nicio îndoială. Asemănarea este izbitoare. Ai zice că-i aievea.

Nici nu e de mirare că fata a fost atât de speriată. Îmi aduce aminte de propria mea uimire atunci când Hooman mi-a arătat prima dată imaginile care i-au înfuriat pe iconoclaşti. Dar Hooman ar fi surprins să mă vadă acum: eu, musulmană, în slujba unui evreu. Nu cred că şi-a imaginat vreodată că mă pregăteşte pentru o asemenea soartă. Dar eu m-am obişnuit cu ea. La început, când am venit aici, mi-a fost ruşine că sunt în slujba unui evreu. Dar acum îmi este ruşine doar că sunt în sclavie. Şi însuşi

evreul m-a învăţat să simt asta.

Aveam paisprezece ani când lumea mea s-a schimbat radical. Copil preţuit al unui om de seamă, nu mi-am imaginat niciodată că voi ajunge în robie. În ziua în care negustorii m-au adus la Hooman, mi s-a părut că trecuserăm prin atelierele tuturor meşteşugurilor posibile. Aveam un sac pe cap ca să nu încerc să scap, dar, prin sacul de iută, am simţit toate mirosurile şi sunetele specifice fiecărei bresle, îmi aduc aminte de putoarea de la tăbăcari, de mirosul dulce de alfa de pe strada meşteşugarilor de espadrile, de sunetele metalizate ale făuritorilor de arme, de ritmicitatea războaielor de ţesut şi de notele discordante şi întâmplătoare ale celor care meşteşugeau instrumente muzicale.

Într-un final, am ajuns la pavilionul cărţilor. Paznicul mi-a descoperit ochii şi am văzut că atelierul caligrafului ocupa zona cea mai înaltă dinspre sud, ca să se bucure de cea mai bună lumină. Atelierul pictorului era chiar dedesubt. Negustorul m-a condus printre şirurile de persoane aşezate. Nimeni nu s-a oprit din lucru, nimeni nu mi-a aruncat nicio privire. Calfele lui Hooman ştiau că acesta voia concentrare totală şi pedepsea sever orice greşeală.

Două pisici dormeau întinse, una lângă cealaltă, pe un colţ al unui covor de mătase. Le-a izgonit cu un gest din mână şi mi-a făcut semn să îngenunchez în locul lor. A vorbit rece cu paznicul şi apoi bărbatul s-a aplecat să taie sfoara mizerabilă cu care-mi legase mâinile. Hooman s-a întins, mi-a prins mâinile, le-a ridicat şi le-a întors ca să vadă locul unde sfoara tăiase adânc în carne. A urlat la paznic înainte să-i spună să plece. Apoi s-a întors spre mine.

— Deci susţii că eşti *mussawir*[74], îmi spuse aproape

74 Creator, pictor (în lb. arabă).

şoptit, cu o voce blândă, ca foşnetul unei pensule deasupra unei foi.

— Din copilărie pictez, am răspuns.

— Atât de mult? spuse.

Ridurile din jurul ochilor surâzători deveniră mai vizibile.

— Fac cincisprezece ani înainte de sfârşitul Ramadanului.

— Aşa deci.

S-a întins şi mi-a mângâiat bărbia golaşă cu nişte degete lungi şi subţiri. M-am retras şi el şi-a ridicat mâna brusc, ca şi cum ar fi vrut să mă lovească. Dar apoi a lăsat-o jos şi a băgat-o în buzunar. Nu a mai spus nimic. M-a privit doar până când am simţit cum îmi ard obrajii şi am plecat capul. Ca să sparg tăcerea, am mormăit:

— Plantele sunt specialitatea mea.

A scos mâna şi am văzut că avea un săculeţ mic de mătase brodată, între degetul mare şi arătător. Din el a scos un grăunte alungit de orez, dintr-acelea pe care persanii le îndrăgesc atât de mult. Mi l-a întins.

— Spune-mi, *ya mussawir,* ce vezi?

Am privit bobul şi cred că am rămas cu gura căscată, ca un nătărău. Pe bobul de orez era pictat un meci de polo, cu un jucător care galopa pe un cal cu coada în vânt, în timp ce se apleca peste stâlp ca să marcheze, iar altul stătea călare şi un servitor îi înmâna crosa. Puteai să numeri firele din coama calului şi să simţi textura hainei de brocart a călăreţului. Şi de parcă n-aş fi fost şi aşa destul de uimit, mai era şi o inscripţie:

„Într-un bob sunt o sută de recolte
Într-o inimă, o lume întreagă”.

Apoi mi-a luat bobul şi mi-a pus în palmă altul. Acesta era simplu, un bob de orez ca oricare altul.

— Dacă te pricepi la plante, îmi vei face o grădină. Vei picta frunzele şi florile care îţi relevă cel mai bine

calităţile. Ai două zile. Găseşte-ţi un loc pe lângă ceilalţi.

Apoi s-a întors şi şi-a luat pensula. A trebuit doar să arunce o privire prin odaie şi un băiat a sărit cu un castron de roşu aprins pe care tocmai îl amestecase.

Nu cred că mai e nevoie să spun că am picat testul. Înainte de capturarea mea, petrecusem zile întregi desenând plantele pe care tata le folosea pentru virtuţile lor medicale. Astfel, vindecătorii din toate colţurile lumii şi care vorbeau limbi diferite ştiau exact la ce plantă se referea. Mi se părea o muncă exactă şi mă mândream că tata mă considerase potrivită să o fac.

Tatăl meu, Ibrahim al-Tarek, era destul de bătrân când m-am născut. Am venit pe lume într-o casă atât de plină de copii încât mă aşteptam să nici nu mă observe. Muhammad, cel mai mare dintre cei şase fraţi ai mei, era destul de bătrân să-mi fie tată. Chiar avea un fiu cu doi ani mai mare decât mine, care a fost o vreme principalul factor chinuitor al copilăriei mele.

Tata era un bărbat înalt, deşi uşor adus de spate, şi frumos, chiar dacă faţa îi era ofilită şi brăzdată de riduri. După rugăciunile de seară, venea în grădină, stătea pe covoarele de sub tamariscă şi asculta poveştile femeilor; le admira ţesăturile şi întreba câte ceva despre noi, cei mai mici. Când mama încă trăia, petrecea foarte mult timp cu ea şi eu mă mândream că înţelegeam locul special pe care ea îl ocupa în viaţa lui. Tăceam când venea el şi jocul îşi pierdea din intensitate. Totuşi, în joaca noastră, ajungeam tot mai aproape de ei, cu toate că mama se uita urât la noi şi ne făcea semn cu degetul să plecăm. Până la urmă, tata îl prindea pe câte unul dintre noi şi îl păstra pe norocos lângă el pe covor pentru câteva cuvinte. Câteodată, când ne jucam de-a v-aţi ascunselea, lăsa pe câte unul să se ascundă sub faldurile robei lui şi râdea teribil când era descoperit.

În camerele lui – chilia simplă în care dormea, biblioteca plină de cărţi şi manuscrise şi camera de lucru plină de pahare de laborator şi borcane – nu aveam voie să intrăm cu niciun chip. Şi eu nu aş fi îndrăznit niciodată să fac asta dacă şopârla cu care mă împrietenisem nu mi-ar fi sărit din buzunar într-o după-amiază şi nu ar fi gonit pe podelele de pământ bătătorit, întotdeauna cu un pas înaintea mea. Aveam şapte ani atunci şi mama murise de un an. Celelalte femei se purtau frumos cu mine, mai ales soţia lui Muhammad, care era mai apropiată ca vârstă de mama decât celelalte soţii ale tatii. Dar cu toată grija lor, tot îmi era dor de ea şi cred că şopârla era unul dintre nenumăratele feluri în care încercam să umplu locurile rămase goale.

Eram exact în faţa bibliotecii când, în sfârşit, am prins-o. I-am mângâiat pielea lucioasă şi am simţit cât de repede îi bătea inimioara. Am lăsat mâna jos şi, într-o clipă, a zbughit-o iar şi s-a strecurat pe sub uşa bibliotecii. Tata nu era acasă, sau cel puţin aşa credeam eu, şi am ezitat doar o clipă înainte să deschid uşa şi să intru.

În general, era un om ordonat, dar nu cred că această calitate se aplică şi în bibliotecă. Mai târziu, când am lucrat lângă el, am început să cunosc foarte bine haosul care m-a frapat la prima vizită. Sulurile erau aşezate pe un perete al camerei, de la podea până în tavan, iar capetele circulare dădeau impresia de fagure. Într-un mod ciudat, chiar exista o ordine şi el o avea în cap de fiecare dată când scotea sulul de care avea nevoie, fără nicio ezitare. Apoi îl deschidea la masa lui de lucru şi se apleca peste el să îl studieze. Stătea aşa câteodată foarte mult timp, câteodată mai puţin, după care se ridică şi sulul se închidea rapid. Îl dădea deoparte şi se îndrepta încet spre celălalt perete, pe care erau vreo douăzeci de volume legate. Alegea unul, întorcea paginile, mormăia, mai făcea câţiva paşi, îl ţinea cu cotul deschis, se întindea după

instrumentele de scris, mâzgălea ceva pe o bucată de pergament, înmuia tocul în cerneală şi repeta tot procesul. Când termina, erau o grămadă de volume pe jos şi pe masa de lucru.

Şopârla mea îşi găsise un mod perfect de a scăpa de mine. Se ascunsese sub bancă, printre hârtii şi volume căzute. Eram acolo jos, când pe uşă a intrat tata. Am uitat cu totul de şopârlă şi nu voiam decât să aştept în tăcere, în speranţa că tata va scoate doar un sul şi apoi va pleca. A trecut o jumătate de oră. Peste o oră, înţepenisem deja. Piciorul pe care stăteam începuse să mă doară şi să-mi amorţească. Dar nu m-am mişcat. Tata lucra şi paginile scrise de el cădeau de pe bancă, împreună cu crenguţele pe care le adusese. Când unul dintre tocuri a căzut exact pe mine, eram deja atât de plictisită încât mi-am făcut curaj şi l-am luat. Am studiat o frunză de pe una dintre crengi. Mi-a plăcut cum era împărţită de nervuri într-o structură care părea atât de regulată şi de funcţională, ca mozaicurile care împodobeau camera în care tata şi fraţii mei mai mari îşi primeau oaspeţii. Pe un colţ al uneia dintre foile tatălui meu am început să desenez acea frunză. Tocul era o minune pentru mine – câteva fire fine de păr, prinse în cotorul unei pene. Dacă îmi rezemam mâna şi mă concentram, puteam să surprind, cu ajutorul ei, delicateţea frunzei. Când am rămas fără cerneală, am înmuiat tocul în stropii care, în graba tatii, picurau pe podea.

Cred că această mişcare i-a atras atenţia, pentru că s-a întins şi m-a prins de încheietură. Inima mi-a stat. M-a tras afară şi m-a aşezat în faţa lui. Mi-era atât de frică să citesc mânia pe faţa lui încât nu mi-am ridicat ochii din pământ. Mi-a rostit numele şi apoi, blând, fără nicio urmă de răutate:

— Ştii că n-ai voie să fii aici.

Cu o voce tremurândă, i-am explicat ce s-a întâmplat cu şopârla şi i-am cerut iertare.

— Mi-a fost teamă să n-o mănânce vreuna dintre pisici.

Şi-a mai slăbit strânsoarea în timp ce vorbeam. Mi-a prins mâna în palma lui şi a mângâiat-o.

— Şopârlele au propria lor soartă, la fel ca noi, a spus. Dar ce e asta?

Mi-a ridicat cealaltă mână în care încă ţineam pagina pe care desenasem. A studiat-o o clipă fără să zică nimic, apoi m-a trimis afară din cameră.

În curte, în acea seară, am stat departe, în speranţa că nu o să îşi amintească de încălcarea regulii. Mai târziu, când am plecat fără să primesc vreo pedeapsă, împreună cu ceilalţi, spre paturile noastre, m-am felicitat pentru plan.

A doua zi, după rugăciunea de dimineaţă, tata m-a chemat lângă el. Mi s-a strâns stomacul. M-am gândit că, până la urmă, aveam să primesc totuşi o pedeapsă. Dar tata mi-a adus un toc nou, cerneală bună şi nişte pergament mai vechi pe care scrisese el câte ceva.

— Vreau să exersezi, mi-a spus. Îndemânarea ta îmi va fi de foarte mare folos dacă o vei perfecţiona.

Am lucrat mult la desenele acelea. În fiecare dimineaţă, după ce lăsam la o parte placheta de lemn pe care învăţam să scriu versurile Sfântului Coran – tata insista ca toţi copiii lui să ia lecţii de scris –, nu mă duceam cu ceilalţi la joacă sau la treabă, ci îmi luam pergamentul şi desenam până când îmi amorţea mâna. Îmi doream ca tata să mă aprecieze şi să îi fiu de folos. La doisprezece ani, căpătasem deja îndemânare. Aproape în fiecare zi îmi petreceam mult timp în compania lui. Îl ajutam să facă acele cărţi care aveau să ajute la vindecarea multor oameni din toate ţările.

În după-amiaza primei zile în atelierul lui Hooman, mă simţeam de parcă toţi acei ani de pregătire s-ar fi şters

fără urmă. Ziua trecea şi mâna mea tremura de la toate acele tuşe, atât de minuţioase încât un privitor obişnuit nici nu le observa. M-am întins pe covorul meu într-un colţ al atelierului, cuprinsă de frică şi de sentimentul inutilităţii. Lacrimile au început să izvorască din ochii mei obosiţi şi cred că am suspinat tare, pentru că bărbatul care se aşezase lângă mine mi-a şoptit aspru să nu-mi arăt nemulţumirea.

— Fii fericit că nu te-au trimis la legătorie, a spus. Acolo, învăţăceii trebuie să facă un fir de aur atât de fin încât să încapă printr-o gaură făcută într-o sămânţă de mac.

— Dar Hooman n-o să mă ţină aici dacă nu pot face treaba asta, şi doar atât ştiu să fac.

În călătoria până acolo, după ce m-au capturat, am văzut tineri de vârsta mea care se agăţau îngroziţi de catargul corăbiei în timpul unei furtuni, care spărgeau piatra în carierele fierbinţi şi albe sau ieşeau cocoşaţi şi murdari din gurile negre ale minelor.

— Nu eşti primul care nu reuşeşte, crede-mă. O să găsească ceva de făcut pentru tine.

Aşa s-a şi întâmplat. S-a uitat repede la bobul meu înainte să îl arunce, şi m-a trimis să lucrez cu „cei care prepară foile”, acei pictori şi caligrafi a căror vedere a slăbit sau a căror mână nu mai e la fel de sigură. Toată ziua stăteam cu oamenii aceia acri şi frecam fiecare bucată de pergament de vreo mie de ori cu nacru, până când pagina devenea lucioasă şi moale. După câteva zile, carnea de pe degetele mele era zbârcită şi se cojea. În curând nici nu voi mai putea ţine în mână o pensulă. Atunci a fost primul moment, de când căzusem prizonieră, în care am început să disper.

Nu mi-am permis să mă gândesc la casa mea sau la cum am plecat de acolo sărbătorind, cu toate soţiile tatălui

meu chiuind de fericire la pornirea caravanei de hajj[75] în sunete de tobe şi chimvale. Nu mi-am permis să mă gândesc la tata şi la ultima imagine cu el. Dar acum nu mai puteam lupta cu viziunile acelea, părul lui argintiu plin de sânge şi acoperit de o ţesătură gri, saliva stacojie care i se prelingea pe buze pe când încerca să-şi spună ultima rugăciune. Ochii lui, plini de disperare, îmi căutau faţa în timp ce berberul mă ţinea cu braţul lui, tare şi încordat, de gât. Cumva am reuşit să scap din strânsoare, cât să strig cuvintele pe care tata nu a mai reuşit să le spună, „Slăvit fie Dumnezeu! Nu există alt dumnezeu în afară de Dumnezeu”.

Am simţit o lovitură puternică şi am căzut în genunchi plângând.

„Facă-se voia lui Dumnezeu!”

Şi încă o lovitură. Când mi-am recăpătat cunoştinţa, simţeam în gură gust de fiere. Eram la pământ, cu faţa în jos, într-o căruţă plină de bunuri furate. Cu multă durere, mi-am ridicat capul să privesc printre şipcile laterale. L-am văzut pe tata, întins în depărtare printre câteva cârpe rotite de vântul fierbinte al deşertului: veşminte zdrenţuite, indigo, şi deasupra lor penele negre, lucioase, ale primului vultur.

Am muncit trei luni cu cei care preparau foile şi acum, când privesc în urmă, fără senzaţia de frică ce mă însoţea încontinuu – că îmi voi petrece tot restul vieţii în tristeţe şi amărăciune, în rutina baterii şi frecării pergamentelor –, pot spune că am învăţat o mulţime de lucruri acolo, mai ales de la Faris. Faris, ca şi mine, se născuse dincolo de mare, în Ifriqiya, dar, spre deosebire de mine, el călătorise aici din proprie voinţă. Dorise să-şi practice arta în peticul de pământ care rămăsese din

75 Pelerinajul anual spre Mecca.

măreţul stat Al-Andalus[76]. Spre deosebire de toţi ceilalţi, el nu se lăuda tot timpul cu minunata îndemânare pe care o avusese, nu cicălea pe nimeni şi nici nu zumzăia tot timpul ca restul roiului de muşte verzi.

Ochii lui Faris erau înceţoşaţi ca cerul unei zile de iarnă. O boală îi răpise vederea de tânăr şi, după ce l-am cunoscut mai bine, l-am întrebat de ce nu s-a dus la unul dintre doctorii din oraş. Ştiam că se practica o operaţie care putea reda vederea, dar nu am văzut niciodată una. Tatăl meu vindeca prin plante şi nu cu bisturie, dar mi-a arătat odată o serie de desene care reprezentau o operaţie de acest tip. O incizie delicată în globul ocular, îndepărtând stratul înceţoşat şi împingându-l în spate.

— Am făcut această operaţie deja, spuse Faris. Însuşi medicul emirului a încercat-o de două ori pe mine dar, după cum vezi, fără succes.

— Dumnezeu l-a pus în ceaţă şi îl ţine acolo ca pedeapsă pentru picturile pe care le-a făcut, spuse vocea nesigură a bătrânului Hakim, fostul caligraf.

Se lăuda că a copiat douăzeci de Coranuri în cariera lui şi că vorbele sacre erau săpate în inima sa. Dacă era aşa, ele nu o îmblânziseră deloc. Singurele cuvinte blânde care ieşeau din gura lui blestemată erau cele din timpul rugăciunii. Restul discursului său era un râu nesecat de fiere. Acum se ridică de pe covorul lui, pe care moţăise o vreme, ignorându-şi complet bucata de pergament. Se sprijini în baston şi veni spre zona în care munceam cu toţii. Înălţă băţul şi îl îndreptă spre Faris:

— Ai vrut să creezi cum creează Dumnezeu şi acum el te-a pedepsit pentru asta.

Am atins întrebător braţul lui Faris, dar el a clătinat din cap.

— Ignoranţă şi superstiţie, murmură. Să celebrezi

76 Numele arab pentru regiunile iberice guvernate de musulmani, sau mauri, în perioada 711-l492.

creaţia lui Dumnezeu nu înseamnă să concurezi cu Creatorul.

Bătrânul ridică vocea.

— Făcătorii de imagini figurative sunt cei mai răi oameni, spuse, pe tonul acela plin de înfloriturii al rugăciunilor arabe. Eşti atât de arogant încât să te îndoieşti de cuvintele Profetului?

— Odihnească-se în pace, nu aş putea niciodată să mă îndoiesc de cuvântul lui, spuse Faris şi oftă.

Era clar că purtase deja de multe ori această discuţie.

— Mă îndoiesc doar de aceia care susţin că această afirmaţie e un adevăr absolut. Coranul, care e dincolo de orice îndoială, nu spune nimic pe această temă.

— Cum nu spune? Bătrânul ţipa acum, aplecat în faţă, cu barba gălbuie atingând capul aplecat al lui Faris. Nu se foloseşte în Coran cuvântul *sawwara* ca să descrie cum Dumnezeu face un om din lut? Şi atunci Dumnezeu nu este un *mussawir*? Să te autointitulezi unul este o formă de uzurpare a Celui care ne-a făcut.

— De-ajuns! strigă Faris. De ce nu îi spui băiatului de ce eşti aici cu adevărat? Spune-i că nu îţi tremură mâinile şi că vezi la fel de bine ca un vultur. Ai fost alungat pentru că discreditai arta pictorilor.

— Am fost alungat pentru că făceam munca lui Dumnezeu, ţipă bătrânul. Le-am tăiat gâturile! I-am decapitat pe toţi! I-am ucis ca să salvez sufletul emirului!

Hakim chicotea de parcă cineva i-ar fi zis pe furiş o glumă.

Nu mai înţelegeam nimic. M-am uitat la Faris, dar acesta tremura din tot corpul. Broboane de sudoare i se formau pe frunte. Un strop a picurat pe hârtia şlefuită din faţa lui. Tot efortul din ziua aceea fusese zadarnic. Când i-am atins braţul, m-a dat la o parte. A aruncat bucata de nacru, s-a ridicat în picioare şi l-a îmbrâncit pe bătrân din

calea lui.

Peste două zile, Hooman a trimis după mine. Am mers prin atelier şi am observat lucruri pe care, orbită de spaimă, nu le-am băgat de seamă prima dată: cioburile strălucitoare de lapislazuli care aşteptau să fie transformate în pigment, pâlpâitul lămpii pe casetele de argint şi bătrânul dintr-un alcov protejat de cea mai mică atingere a vântului, care culegea particule colorate dintr-o grămadă de aripi de fluturi. Hooman mi-a făcut semn să îngenunchez acolo unde o mai făcusem o dată, pe un colţ al covorului său. Avea o pisică în braţe. O ridică până la bărbie, îşi afundă faţa în blana ei deasă şi apoi, surprinzător, mi-o întinse.

— Ia-o, spuse. Nu ţi-e frică de pisici, nu?

Am clătinat din cap şi am luat-o. Mâinile mele, distruse de muncă şi întărite de bătături, s-au afundat în blana ei moale. Pisica părea mare, dar era de fapt o creatură micuţă într-un nor de puf. Scânci o dată, ca un copilaş, apoi se încolăci în braţele mele. Hooman îmi întinse un cuţit ascuţit. Am tresărit. Doar nu voia să omor pisica… Liniile din jurul ochilor mi s-au adâncit pe moment; pe faţa mea se citea panica.

— De unde credeai că avem firele fine de păr pentru pensule? întrebă. Pisicile sunt destul de bune să ni le ofere.

Ridică a doua pisică în poală şi o mângâie sub bărbie, până când aceasta îşi întinse gâtul. Prinse nu mai mult de cinci sau şase fire şi trecu lama pe sub ele.

Când mă privi din nou, pisica din braţele mele tocmai se întindea şi începu să îmi ridice în joacă mâneca, astfel încât o lăbuţă albă stătea întinsă lângă braţul meu.

— Pielea ta, spuse Hooman cu blândeţe.

Se holba la mine şi am încercat să îmi trag mâneca peste încheieturi. El m-a oprit şi a continuat să se holbeze,

fără să mă vadă. Ştiam privirea aceea. Era aceeaşi pe care o avea şi tata când studia o tumoare, uitând în momentele acelea că mai exista şi o persoană ataşată de tumoarea respectivă. Când Hooman reuşi din nou să vorbească, gândea de fapt cu voce tare.

— E culoarea fumului albastru... ba nu... este culoarea prunelor coapte, dar un pic ştearsă.

Am început să mă foiesc, stânjenită de atenţia care mi se acorda.

— Stai liniştit, îmi ordonă. Trebuie să pictez culoarea asta.

Şi i-am pozat până când s-a întunecat. La căderea serii, m-a alungat şi m-am dus la una dintre planşetele libere dintr-un colţ al atelierului, încă neştiind de ce trimisese după mine.

A doua zi, Hooman mi-a dat noile pensule din păr de pisică, în cotoare de pene, pe care le comandase. Pensulele erau de dimensiuni diferite; unele aveau doar un singur fir de păr, pentru tuşele extrem de fine. Am primit şi o bucată de pergament finisat.

— Fă-mi un portret, mi-a zis. Poţi alege ca model pe oricine din atelier.

L-am ales pe băiatul care îi asista pe cei ce prelucrau foiţa de aur, pentru că trăsăturile lui fine şi ochii migdalaţi semănau foarte bine cu portretele idealiste din cărţile frumoase. Hooman aruncă pagina după ce o privi mai puţin de o secundă. Apoi rămase un pic pe gânduri şi îmi făcu semn să îl urmez.

Locuinţa lui Hooman se afla foarte aproape de atelier. Trebuia doar să traversezi o pasarelă boltită. Camera era mare, cu un divan acoperit cu brocarturi, şi nenumărate perne. Într-un colţ avea nişte cufere mici în care îşi ţinea cărţile. Hooman îngenunche în faţa celui mai frumos dintre ele şi deschise capacul sculptat. Luă cartea mică dinăuntru, cu o expresie de adâncă veneraţie, şi o puse pe

masa de citit.

— Aceasta este lucrarea maestrului meu, perla lumii, *Maulana*[77] cel cu pensula delicată, spuse.

Deschise cartea.

Imaginea strălucea. Nu văzusem niciodată o pictură ca aceasta. În limitele micuţei pagini, pictorul crease o lume întreagă în viaţă şi mişcare. Nu puteam citi textul în persană, dar miniaturile erau destul de elocvente. Scena reprezenta o nuntă regală. Erau sute de siluete şi niciuna nu semăna cu cealaltă. Fiecare turban era dintr-un alt material, legat diferit. Fiecare veşmânt avea altă croială, brodat sau cu sute de feluri de arabescuri aplicate. Privind pictura, aproape că auzeai foşnetul mătăsii şi al damascului în zarva din jurul cuplului regal. Eram obişnuită să văd personajele pictate fie din faţă, fie din profil, dar acest pictor nu avea niciun fel de restricţii. Capetele pe care le desenase atingeau fiecare aspect al chipului uman – vederi din semiprofil, capete aplecate, bărbii ridicate. Capul unui bărbat era întors complet, aşa că vedeam doar spatele unei urechi. Dar cel mai uimitor lucru era că fiecare chip era unic, la fel ca în realitate. Iar ochii erau atât de expresivi încât simţeam că pot citi gândurile acestor oameni. Unul dintre oameni radia de fericire, foarte mândru că fusese invitat la petrecere; altul avea un zâmbet superior, probabil afectat de bogăţiile ostentative; iar un al treilea îşi privea cu veneraţie regele; un al patrulea stătea uşor încruntat, de parcă noua lui eşarfă l-ar fi zgâriat.

— Acum înţelegi ce înseamnă un maestru? întrebă Hooman într-un final.

Am încuviinţat din cap, neputând să îmi iau ochii de la imagine.

— Simt că… mi se pare că…

Am tras adânc aer în piept, încercând să îmi adun

77 Maestru sau stăpân (în lb. arabă).

gândurile.

— Ceea ce pictează are volum, ca în viaţă. Oricare din oamenii aceştia ar putea ieşi din pagină şi ar trăi.

Hooman respiră şi el scurt.

— Exact. Şi acum o să-ţi arăt de ce am eu această carte şi ea nu se mai află în posesia prinţului pentru care a fost făcută.

Întoarse pagina. Următoarea era la fel de uimitoare, la fel de vie. Reprezenta procesiunea mirelui la casa miresei, dar, de această dată, admiraţia mea s-a preschimbat în groază. Diferenţa între această imagine şi cea de dinainte era că fiecare dintre personaje avea o linie roşie care-i brăzda gâtul.

— Cei care au făcut acest lucru se numesc iconoclaşti – distrugători de idoli – şi îşi închipuie că săvârşesc lucrarea lui Dumnezeu. Hooman închise cartea pentru că nu mai putea să îndure desacralizarea. Au trasat liniile roşii ca să simbolizeze tăierea capului. Imaginile, lipsite acum de viaţă, nu mai pot concura cu creaţia lui Dumnezeu. Acum cinci ani, un grup de astfel de fanatici a atacat pavilionul cărţilor şi a distrus multe lucrări notabile. De aceea nu mai facem portrete aici. Dar acum am primit o astfel de comandă şi nu o pot refuza. Vreau să îţi încerci din nou mâna.

Vocea îi deveni mai gravă.

— Vreau *asemănare*. Înţelegi?

Nu voiam să pic şi acest al doilea test şi am scrutat cu privirea feţele din atelier. Până la urmă, l-am ales pe bărbatul care lucra cu aripile de fluture. Avea o intensitate a expresiei pe care speram să o pot reda. De asemenea, calmul lui şi economia mişcărilor sale aveau să-mi fie de ajutor.

Mi-a luat trei zile. Îl ţintuiam cu privirea pe bătrân, încercând să îl privesc aşa cum făceam cu plantele necunoscute, golindu-mi mintea nu doar de plantele pe

care le cunoşteam deja, dar şi de toate preconcepţiile mele despre ce înseamnă o plantă – că are o tulpină, că frunzele sunt ataşate într-un anumit unghi sau chiar că frunzele sunt verzi. Tot aşa am privit şi faţa bătrânului cu fluturi. Am încercat să îl percep ca pe un sistem de lumini şi umbre, de plin şi gol. Mi-am făcut un caroiaj imaginar şi i-am împărţit faţa, de parcă fiecare pătrăţel ar fi fost un lucru separat, conţinând un alt tip de informaţie.

A trebuit să cer mai multe pagini până am reuşit să redau viaţa. Mâinile îmi tremurau când i-am arătat lucrarea lui Hooman. Nu a zis nimic, expresia nu i s-a schimbat deloc, dar nu a aruncat pergamentul. A ridicat ochii spre mine, mi-a privit chipul şi şi-a trecut mâna peste bărbia mea, la fel ca prima oară când ne-am întâlnit.

— S-a ivit o oportunitate pentru care cred că eşti cel mai potrivit. Emirul vrea să numească un *mussawir* al haremului său. Şi cum bărbatul acesta trebuie, evident, să fie tăiat, e mai bine dacă e un tânăr ca tine, care nu a ajuns încă la adolescenţă.

Am pălit. Fusesem prea agitată ca să mănânc mai mult de câteva îmbucături după ce m-am întors de la pavilion. Acum îmi vâjâia capul. De undeva de departe răsuna vocea lui Hooman:

— …o viaţă uşoară şi cine ştie cu cât de multă influenţă… un preţ mic, dacă ne gândim pe termen lung… altfel, un viitor nesigur… alţii de aici, care pictează cel puţin la fel de bine, n-ar ezita…

Trebuie că încercasem să mă ridic; poate chiar reuşisem să stau în picioare. În orice caz, înainte să cad, am văzut cum braţul îmi trece peste masa lui Hooman. Pahare sparte şi un val de albastru de lapislazuli pe podea.

Când m-am trezit, mă întinseseră pe divanul de brocart din camera lui Hooman. El stătea în picioare lângă mine şi ridurile din jurul ochilor lui erau adânci, ca încreţiturile pergamentului mototolit.

— Se pare că nu va trebui să deranjăm un medic, până la urmă, spuse el. Ce norocoşi suntem, să fim atât de înşelaţi de tine.

Gura îmi era uscată. Când am încercat să vorbesc, nu a ieşit niciun cuvânt. Hooman mi-a dat un pocal cu vin. L-am sorbit pe tot dintr-o înghiţitură.

— Încet, copilă. Cu siguranţă, fetele musulmane din Ifriqiya nu dau vinul aşa pe gât. Sau ne-ai minţit şi în privinţa religiei tale?

— Nu există alt dumnezeu în afară de Dumnezeu, şi Mohamed este Profetul său, am şoptit. Nu am mai gustat vin niciodată şi acum l-am băut pentru că am citit că îţi dă curaj.

— Nu cred că îţi lipseşte curajul. Ai fost destul de curajoasă ca să trăieşti printre noi aici. Cum de-ai ajuns să porţi veşmintele unui băiat?

Hooman ştia foarte bine că îi fusesem vândută de musulmanul mărind, care mă furase din caravana de *hajj.*

— A fost dorinţa tatălui meu să mă deghizez înainte să plecăm din oraş, i-am spus. Se gândise că îmi va fi mai bine să călăresc cu el decât să stau închisă toată ziua în litiera aia neaerisită. Mi-a spus, de asemenea, că îmi va fi mai bine în straie de băiat şi întâmplările care au urmat mi-au demonstrat că avea dreptate…

În acel moment, m-au năpădit amintirile şi vinul băut pe stomacul gol mi-a făcut capul să se învârtă. Hooman mi-a pus o mână pe umăr şi m-a împins uşor în spate, pe pernele de pe divan. M-a privit şi a clătinat din cap.

— Întotdeauna am crezut că am un spirit de observaţie impecabil. Acum că ştiu adevărul despre tine, mi se pare incredibil că nu mi-am dat seama. Se pare că îmbătrânesc.

A întins mâna şi şi-a trecut-o iar peste faţa mea, dar, de data aceasta, uşor ca un fulg. S-a aşezat pe divan lângă mine. Hainele îmi erau deja desfăcute şi mâna lui mi-a

găsit repede sânul.

Mult mai târziu, când am putut să mă gândesc la aceste evenimente, m-am consolat la gândul că erau moduri mult mai oribile în care puteam fi violată. Şi mă aşteptasem la asta din momentul în care îi văzusem apropiindu-se pe cotropitorii berberi. Mâna faimoasă a lui Hooman nu mi-a lăsat niciun semn pe trup. Când m-am luptat şi am încercat să mă eliberez, nu a făcut decât să mă prindă cu îndemânare. Eram imobilizată, dar nu mă durea nimic. Chiar şi când m-a pătruns, a făcut-o foarte blând. Şocul a fost mai mare decât durerea. Cred că am suferit mai puţin decât majoritatea mireselor în noaptea nunţii. Şi totuşi, când m-a lăsat să mă ridic şi am simţit cum un lichid îmi curgea în jos pe coapse, picioarele mi s-au înmuiat, am îngenuncheat lângă divan şi am vomitat tot vinul acru pe covorul lui fin, până când n-a mai rămas nimic în mine. El a oftat greu, şi-a aranjat roba şi a ieşit.

Singură în camera lui, am plâns mult timp, numărând toate pierderile din viaţa mea, de la moartea mamei la uciderea tatălui şi la sclavia mea. Şi acum, în locul nou şi întunecat în care mă aflam, mi-a fost furat şi trupul, în modul cel mai radical cu putinţă. Un singur gând m-a consolat, că tata e mort şi nu va afla de această dezonoare. Dar apoi mi-am dat seama că a murit imaginându-şi exact asta. Mi s-a făcut greaţă din nou, dar nu mai aveam ce să vomit.

Eunucul pe care Hooman mi l-a trimis era foarte tânăr. La vederea lui, mi-am dat seama că sunt alţii care suferă pierderi mult mai mari decât ale mele. Valul de autocompătimire începu să se retragă. Era un băiat persan care nu vorbea deloc arabă. Sunt convinsă că Hooman l-a ales special. A îndepărtat discret covorul murdar şi s-a întors cu o carafă de argint şi un lighean cu apă de trandafiri călduţă. A făcut un gest să mă anunţe că vrea să mă ajute să mă spăl, dar l-am respins. Gândul unei alte

atingeri străine îmi provoca repulsie. Îmi adusese o robă şi îmi luă hainele vechi. Le ţinea departe de el, de parcă ar fi mirosit urât; ceea ce probabil era adevărat.

Nu am dormit deloc în acea noapte, dar când se lumina de ziuă şi mi-am dat seama, uşurată, că Hooman nu avea să revină, am adormit în sfârşit, extenuată. Am visat că eram acasă, aşezată pe rogojină, ascultând-o pe mama cum cântă uşor în faţa războiului şi trăgând-o de rochie ca să îi atrag atenţia. Dar când s-a întors, nu era chipul zâmbitor şi răbdător pe care îl cunoşteam, ci faţa putrezită a unui cadavru, a cărui privire nemiloasă trecea drept prin mine.

Băiatul m-a trezit şi mi-a adus un nou rând de haine. Nu ştiam la ce să mă aştept. Voi deveni odaliscă şi voi ajunge în harem? Dar hainele pe care le-am primit erau de femeie nobilă. O rochie simplă de mătase roz care contrasta foarte bine cu nuanţa pielii mele, o bucată de şifon tunisian într-un roz mai închis şi atât de fin, încât a trebuit să îl îndoi ca să pot să-mi fac un văl care să-mi acopere părul, şi un *haik* bleumarin dintr-o lână uşoară, care mă înfăşură din cap până în picioare.

După ce m-am îmbrăcat, m-am aşezat pe divan, simţind cum mă cuprinde, din nou, disperarea. Vocea lui Hooman m-a întrerupt din plâns. Stătea afară şi îmi cerea permisiunea să intre. Am fost atât de uimită de acest gest încât nu am putut răspunde nimic. A întrebat din nou, mai tare. Nu reuşeam să scot niciun sunet.

— Pregăteşte-te, a spus şi a dat la o parte draperia.

Am simţit cum mă cuprinde spaima şi m-am tras un pic în spate.

— Stai liniştită. După această întâlnire, nu cred că ne vom mai vedea vreodată. Dacă ai vreo întrebare legată de munca ta, materiale sau tehnici, îmi vei scrie – din câte îmi amintesc, ştii să scrii şi să citeşti. Foarte ciudat acest fapt la o fată, poate de-aceea ne-am lăsat aşa uşor păcăliţi. Din

când în când, îmi vei trimite mostre din ceea ce faci ca să le verific. Îţi voi răspunde şi te voi instrui cât de bine pot şi dacă văd că trebuie să îmbunătăţeşti anumite aspecte, îţi voi scrie negreşit. Chiar dacă eşti departe de a fi o maestră, urmează să îţi asumi responsabilităţile făcute pentru acest rang. În ciuda sentimentelor pe care le ai faţă de mine, nu îmi discredita priceperea, şi nici pe a ta. Munca pe care o facem aici va dăinui mai mult decât oricare dintre noi. Să ţii minte acest lucru. Este mult mai important decât orice… sentimente personale.

Am suspinat. El s-a încruntat şi mi-a vorbit rece.

— Crezi că eşti singura care a fost adusă aici legată şi umilită? Însăşi emira a păşit pe străzile oraşului în lanţuri, împunsă de vârful unei săbii, până în faţa bărbatului care i-a devenit soţ.

Nu trebuia să îmi spună asta. Scandalul cu frumoasa prizonieră care l-a cucerit pe emir a fost subiectul principal al bârfelor timp de câteva luni. Şi oricât de neinteresată eram în acele luni, povestea mi-a atras atenţia pentru că atingea câteva aspecte ale propriei mele vieţi. Toată lumea părea să aibă o părere în domeniu.

La începutul domniei sale, emirul refuzase să plătească tributul către castilieni. De acum înainte, spusese, monetăria regală nu va face decât lame de săbii. Rezultatul au fost atacurile constante. Într-una dintre aceste lupte, emirul ajunsese într-un cătun şi o răpise pe fiica perceptorului. Nimeni nu avea nimic împotrivă ca emirul să ia prizonieri de război. Profetul Mahomed şi-a ales soţiile din rândurile evreilor dar şi ale creştinilor pe care oamenii lui i-au înfrânt. Era de la sine înţeles ca femeile captive să se alăture haremului, din când în când, şi violul a fost un timp legalizat. Ceea ce a şocat însă întreg oraşul a fost că emirul a ridicat-o pe captivă deasupra soţiei sale, o nobilă sevilianã, verişoara emirului şi mama moştenitorului său. Fusese alungată din palat şi

trimisă la casa ei, în afara zidurilor cetăţii, de unde, se spune, complota cu Abu Siraj, cunoscut pentru ferocitatea lui în materie de religie. Despărţirea depăşise de mult zidurile haremului, şi chiar ale cetăţii, şi se zvonea că acum coroana Castiliei căuta un mod s-o exploateze în favoarea sa.

Eunucul persan intră chiar atunci, aducând pahare de şerbet. Hooman îmi făcu semn să iau unul.

— Emirul mi-a încredinţat un ordin şi ţi-l spun acum, ca să nu existe vreo neînţelegere. El este, după cum ştii, foarte des plecat din cetate în campanii militare, şi mi-a mărturisit că în asemenea momente îi simte lipsa nevestei sale şi că-şi doreşte o imagine a ei pe care să poată s-o privească. Vei picta, deci, pentru ochii unui singur om. Imaginea va fi văzută numai de emir şi numai când e singur. Lucrarea ta va fi în siguranţă, deci, în faţa iconoclaştilor, şi nu trebuie să te temi de acuzaţii de erezie.

În timpul discuţiei, pentru că nu puteam să suport să-i văd chipul, mi-am aţintit privirile asupra paharului cu şerbet. Dar acum m-am uitat drept la el. Mă privea şi el fix, de parcă m-ar fi provocat să vorbesc. Cum nu am spus nimic, a ridicat *haik*-ul şi mi l-a dat.

— Îmbracă-te acum. E timpul să te duc la palat.

Mama mă învăţase cum să merg în robă, ca şi cum nu aş fi avut picioare, alunecând pe pământ la fel de graţios cum înoată păsările în apă. Dar după atâtea luni în care m-am comportat ca un băiat, mi-am pierdut îndemânarea. M-am împiedicat de câteva ori pe străduţele aglomerate din *medina*[78] Negustorii din curtea caravanseraiului, în straiele lor văratice, erau coloraţi ca un câmp de flori: bărbaţii în ţesături persane dungate, ifriqiyeni în *jellaba* indigo şi galben-şofran, iar ici şi colo, umblând cu grijă, evrei în nădragi galbeni, fără turbane, cum cerea legea, chiar şi sub soarele dogoritor al amiezii.

78 Partea arabă sau non-europeană veche a unui oraş din nordul Africii

Soarele era orbitor când am ajuns, în sfârşit, la palat. Pereţii fuseseră albi odinioară, probabil cu vreo sută de ani înainte, dar pământul bogat în fier a ieşit la suprafaţa stucaturilor, dându-le o tentă roz pal. Cu ochiul neacoperit, am văzut inscripţiile săpate deasupra marii arcade de la intrare. Erau nenumărate, de parcă vocile a mii de credincioşi fuseseră prinse în vârtejul pietrei, în drumul lor spre cer: *Nu există niciun învingător, altul decât Dumnezeu.*

Am păşit dincolo de porţile imense de lemn ale palatului, ştiind că e posibil să nu mai ies niciodată. O bătrână, cu faţa crăpată ca un ued secat, m-a primit în zona destinată femeilor.

— Deci ea este *al-Mora*? spuse hoaşca.

Femeia maură. În această nouă viaţă, nu aveam nici măcar un nume.

— Da, răspunse Hooman. Sper să vă fie de folos.

Şi aşa am fost dată, ca orice altă unealtă. M-am despărţit de Hooman fără să îmi iau rămas-bun de la el, dar pe când femeia închidea uşa în urma mea, am simţit un impuls de a mă întoarce şi de a alerga afară pentru a mă prinde strâns de braţul atât de dispreţuit al lui Hooman, ca să îl implor să mă scoată din palatul acela care îmi părea deodată o temniţă.

De când fusesem capturată, mintea mea a fost dominată de tot soiul de spaime. M-am imaginat trudind în cele mai nebuneşti locuri, bătută, ostenită, maltratată. Acum, bătrâna aştepta să-mi scot *haik-ul,* pe care l-a dat apoi unui băiat frumos, de şapte sau opt ani, care se ţinea după ea ca o umbră. Mi-a făcut semn să îmi scot sandalele. O pereche de papuci brodaţi mă aştepta deja la intrare. M-a îndemnat să o urmez, şi am trecut din portic spre camerele a căror minunăţie fascinase mintea atâtor poeţi.

La început, mi se părea că până şi pereţii se mişcau şi că tavanul se apropie iute de mine. Am ridicat o mână,

ca să-mi regăsesc echilibrul, şi am închis ochii. Când i-am deschis, m-am hotărât să privesc numai o porţiune mică a camerei, plăcile ceramice colorate în turcoaz şi maro, negru şi lila, aşezate cu atâta dibăcie încât păreau că se rotesc încontinuu în partea de jos a peretelui. Când, în sfârşit, am reuşit să privesc în sus, am văzut că tavanul ameninţător era de fapt o boltă înaltă din care cobora o pădure de stucaturi frumos armonizate.

Am străbătut ceea ce mi s-a părut a fi un şir infinit de încăperi, pe cât de frumoase, pe atât de variate. O dată sau de două ori, câte o servitoare s-a strecurat pe lângă noi, salutând-o respectuos pe bătrână şi aruncând o privire curioasă către mine. Cu papucii cei moi, trece am fără niciun zgomot prin labirinturile de coloane şi pe lângă bazine lungi, nemişcate ca o oglindă, care reflectau nenumăratele inscripţii încâlcite de deasupra lor.

Într-un final, am luat-o pe nişte scări de piatră care se îngustau pe măsură ce urcau. Când am ajuns în vârf, bătrâna abia mai sufla şi se sprijini de perete ca să scoată de sub faldurile hainelor ei o cheie mare de alamă. O băgă în broască şi descuie uşa. Încăperea era circulară, cu pereţi albi, decoraţi doar cu arcele de boltă frumos pictate şi sculptate de deasupra celor două ferestre în ogivă plasate sus, pe peretele cel mai îndepărtat. Nu prea era nici mobilă, cu excepţia unui covor mic, persan, de mătase, pentru rugăciuni, un divan îngust acoperit de perne colorate, o masă joasă, încrustată cu sidef, o bibliotecă şi un cufăr sculptat, din lemn de santal. Am mers spre ferestre, m-am ridicat pe vârfuri, m-am agăţat de pervaz şi m-am ridicat un pic, să mă uit afară. Cât vedeai cu ochii, numai livezi cu pomi fructiferi. Am recunoscut smochini, piersici, migdali, gutui şi vişini, atât de încărcaţi de fructe încât crengile le atârnau la pământ.

— Îţi place? întrebă bătrâna, vorbindu-mi pentru prima oară, cu o voce răguşită din pricina vârstei, dar

educată.

M-am lăsat jos de pe pervaz şi m-am întors ruşinată.

— Mi-au spus care e rolul tău aici, aşa că m-am gândit să îţi găsesc o cameră retrasă şi liniştită, ca să poţi să lucrezi. Aceasta nu a mai fost folosită de când ultima soţie a emirului a părăsit palatul.

— Îmi place foarte mult, mulţumesc, am spus.

— O fată îţi va aduce ceva de băut. Trebuie să îi spui dacă vrei ceva în mod deosebit. Aproape orice dorinţă îţi poate fi împlinită aici.

Bătrâna s-a întors şi i-a făcut semn pajului să o urmeze.

— Vă rog, dacă îmi permiteţi, am spus sfioasă, cu mintea plină de întrebări. De ce sunt atât de puţini oameni în zona rezervată femeilor?

Femeia suspină şi îşi apăsă podul palmei pe tâmplă.

— Pot să mă aşez? întrebă ea, odihnindu-şi deja trupul obosit pe divan. Nu cred că eşti de mult în acest oraş.

Era mai degrabă o afirmaţie decât o întrebare.

— Ai ajuns aici în vremuri tulburi. Emirul are doar două gânduri în cap: războiul cu Castilia şi dorinţa pentru fata pe care o numeşte acum Nura.

Ochii ei, adânciţi în chipul ridat, ca nişte pietricele luminoase, mă priveau atent.

— În nebunia lui, a alungat-o de la palat pe verişoara lui, Sahar, cu tot alaiul ei. Emirul nu mai are încredere în nimeni. Ştie că verişoarei lui îi plac conspiraţiile. A alungat şi toate cadânele, le-a oferit cadou ofiţerilor săi favoriţi, să nu cumva să devină instrumente de răzbunare pentru Sahar şi fiul ei, Abu Abd Allah, care suferă pentru insulta gravă adusă mamei sale. Nura a venit aici doar cu veşmântul rupt pe care îl avea pe ea când a fost prinsă. Are un cortegiu mic de servitori, pe mine şi câteva fete încă neinstruite.

Am fost foarte uimită de sinceritatea ei şi l-am privit îngrijorată pe băiatul cu turban de lângă perete.

— Nu-ţi face griji din pricina lui, spuse femeia. Este fratele Nurei. Trebuia să devină catamit[79], dar, ca o favoare pentru sora lui, emirul a interzis să fie folosit în aceste scopuri. Îl învăţ să devină paj.

Am auzit-o oftând din nou, dar, de data aceasta, ochii îi erau surâzători.

— Ţi se pare că sunt lipsită de respect? E destul de uşor să-ţi pierzi respectul faţă de prinţi când îi vezi cu mădularul flasc şi gâfâind ca nişte câini. Am fost metresa bunicului acestui emir. Carnea ţapului bătrân mirosea deja a putreziciune când m-a adus în patul lui. Pe ăsta, spuse, făcând semn cu capul spre camera tronului, l-am alăptat şi l-am urmărit încă de pe atunci. Copil răsfăţat, ajuns un tiran însetat de sânge. A tăiat capul fiecărui tânăr de viţă nobilă care ar fi putut să îi fure tronul, şi acum îl are şi nu-i pasă de el. Pune tot oraşul în primejdie doar pentru că gândeşte cu ce are în nădragi. Apoi îşi întoarse capul şi chicoti: Te-am speriat! Nu băga în seamă limba asta bătrână. Sunt prea împovărată de timp ca să pot să mă mai înclin. Se ridică cu o uşurinţă care contrazicea toată vorbăria ei despre bătrâneţe. O să vezi cum e, în scurt timp. O să fii la dispoziţia emirei de mâine. O să trimit o fată să te aducă.

Voiam să îi mulţumesc pentru onestitate, dar mi-am dat seama că nu ştiam cum să mă adresez.

— Vă rog, cum vă numiţi?

— Numele meu? zâmbi ea şi chicoti din nou. Am atât de multe nume, încât nici nu ştiu pe care să ţi-l spun. Bătrânul mă striga Muna[80] când credea că mădularul veştejit era suficient de învârtoşat ca să mă aibă în fiecare

79 Partenerul tânăr dintr-o relaţie pederastă, foarte populară în lumea antică şi medievală.

80 Dorinţă, în lb. arabă.

noapte. „Dacă dorinţele ar fi cai, cerşetorii ar călări”, nu? Chicotul i se stinse şi ridurile i se adânciră pe chip. Apoi am fost Umm Harb[81] pentru fiul puternic pe care l-am născut, doar unul dintre nenumăraţii viteji ucişi de sabia fratelui său vitreg. Se pare că acum acel nume e ca un spin în coastele cuiva. Aşa că îmi spun doar Kebira.

Bătrâna. Deci ea era bătrâna şi eu eram maura, şi niciuna nu era de fapt nimic, dincolo de carnea ofilită sau de pielea întunecată. Am avut o viziune despre viitorul meu în această închisoare minunată, tristă şi fără nume, în serviciul celor demni de dispreţ. Trebuie că durerea acestui gând mi s-a văzut pe chip, pentru că ea s-a apropiat de mine şi m-a îmbrăţişat grăbită.

— Ai grijă, fata mea! şopti şi ieşi repede, împreună cu băiatul care o urma ca o umbră.

M-am trezit a doua zi dimineaţă într-un miros de trandafiri care devenea tot mai puternic cu cât soarele se ridica pe cer, soare a cărui căldură nu puteam să o simt prin peretele exterior atât de gros. E un parfum care îmi trezeşte şi acum un sentiment de disperare. M-am ridicat de pe divan, m-am spălat, m-am îmbrăcat, mi-am spus rugăciunea şi am aşteptat. O fată mi-a adus apă caldă pentru toaletă şi o alta a venit cu o tavă cu suc de caise, pâine rotundă caldă, un castron cu iaurt cremos şi câteva smochine coapte. Am mâncat cât am putut şi apoi am aşteptat din nou. Mi-era frică să părăsesc încăperea ca să nu fiu absentă când ar fi venit chemarea emirei.

Dar a sosit şi s-a dus timpul rugăciunii de prânz şi apoi al celei de seară şi apoi s-a lăsat şi noaptea. M-am ridicat din prosternare şi m-am culcat.

Nu am fost chemată nici în ziua următoare şi nici în cea de după. În sfârşit, în după-amiaza celei de-a treia zile, Kebira şi pajul au venit să mă cheme. Faţa Kebirei era

81 Mama Harb (unul dintre cele mai mari triburi din Arabia), în lb. arabă.

trasă şi gravă. Închise uşa şi se sprijini de ea.

— Emirul şi-a pierdut minţile, spuse repede şi în şoaptă, chiar dacă în palatul acela pustiu nu ar fi fost şanse prea mari ca cineva să o audă. A venit aseară târziu şi a stat cu emira până la rugăciunea din zori, când avea întrunire cu nobilii. Şi-a terminat treaba cu ei şi apoi i-a rugat să îl urmeze în grădină pentru un spectacol. Acesta, spuse ea din vârful buzelor, s-a dovedit a fi îmbăierea soţiei sale.

— Doamne, ai îndurare!

Nu puteam să cred ce spunea. Era un păcat ca un bărbat să vadă soţia altuia fără văl, dar să expui trupul gol al soţiei în faţa altora era o insultă incredibilă.

— Ce fel de musulman ar face aşa ceva?

— Ce fel de *bărbat* ar face aşa ceva? Un bărbat grosolan şi arogant, spuse Kebira. Nobilii au fost îngroziţi. Majoritatea au crezut că este un alt pretext de-al emirului ca să le taie capul. Au plecat de-aici fericiţi că îl mai poartă pe umeri. Cât despre soţia emirului… Ei bine, o să vezi singură în ce hal este. Emirul a auzit că eşti aici, şi vrea să aibă o imagine pe care să o ia cu el când va pleca mâine după rugăciunea din zori.

— Asta e imposibil, am strigat.

— Imposibil sau nu, asta ţi se cere. A fost furios că n-ai făcut încă niciuna, aşa că vino repede cu mine.

Dincolo de uşă ne aştepta frumosul paj, cu o cutie de pigmenţi pe care mi-o trimisese Hooman.

Când am ajuns la salon, Kebira ciocăni la uşă şi spuse:

— Am adus-o.

O servitoare a deschis uşa şi s-a furişat afară atât de repede încât aproape m-a dărâmat. Jumătate de faţă îi era roşie de la o lovitură recentă. Kebira mă împinse înainte, iar băiatul intră după mine, lăsă cutia jos şi ieşi fără niciun sunet.

Mi-am dat seama că Kebira nu intrase în cameră şi m-am panicat uşor când am realizat că nu avea să mă prezinte sau să îmi uşureze această primă întâlnire. Am auzit doar cum s-a închis uşa după mine.

Soţia emirului stătea cu spatele la mine. O femeie înaltă, într-un veşmânt brodat care îi cădea greu de pe umeri şi se întindea pe dalele de sub tălpile ei. Părul ei, încă puţin umed, atârna liber pe spate. Culorile lui erau remarcabile, pentru că nu era o singură nuanţă, ci nenumărate: galben-auriu amestecat cu un castaniu strălucitor, străpuns de şuviţe roşii ca limbile de foc. În ciuda emoţiilor, mă gândeam deja cum aş putea să îl redau. Apoi s-a întors, şi chipul ei mi-a alungat pe loc toate aceste gânduri.

Şi ochii ei aveau o culoare remarcabilă, auriu-închis, ca mierea. Plânsese şi martori stăteau roşeaţa ochilor şi strălucirea bizară a chipului său alb. Dar, acum nu mai plângea şi pe chipul ei nu se mai citea durerea, ci furia. Stătea dreaptă, susţinută parcă de un corset de fier. Dar chiar şi aşa, sau poate să fi fost din pricina efortului de a menţine o poză atât de regală, întregul corp îi tremura.

Am salutat-o, neştiind dacă e nevoie de vreo plecăciune sau prosternare. Nu mi-a răspuns, dar m-a privit îndelung, după care mi-a zis cu un gest dispreţuitor:

— Ai ordinele, treci la treabă.

— Dar poate aţi dori să vă aşezaţi, *ya emira.* Pentru că va dura destul de mult timp…

— O să stau în picioare! a spus şi ochii i s-au umplut deodată de lacrimi.

Şi a rămas în picioare toată acea după-amiază lungă, interminabilă. Până am deschis cutia şi mi-am aranjat materialele, mâinile mi-au tremurat îngrozitor sub privirea ei cumplită şi rănită. Am avut nevoie de multă voinţă ca să îmi golesc mintea de toate gândurile, şi deşi mai multă ca să pot să o privesc şi să o studiez cum trebuie.

Nu trebuie să mai vorbesc despre frumuseţea ei, pentru că a fost celebrată în multe poeme şi cântece faimoase. Am muncit fără întrerupere, iar ea nu s-a clintit şi nici nu şi-a luat ochii de la mine. Prin pereţii groşi, chemarea muezinului la rugăciune a sunat vag şi tânguitor. Am întrebat-o dacă vrea să ne oprim să se închine, dar ea a clătinat din cap şi a continuat să mă privească. În sfârşit, când era timpul să chem pe cineva cu o lampă, am realizat că obţinusem o imagine asemănătoare. Podoabele puteam să le termin la mine în cameră. Vor fi, vrând-nevrând, simple, dar dacă emirul dorea o imagine a soţiei sale, va avea în faţa ochilor chipul ei frumos şi ţinuta de regină.

M-am ridicat să îi arăt opera, dar ea a privit-o cu aceiaşi ochi furioşi dinainte. Expresia i s-a schimbat doar pentru o clipă, într-o licărire trecătoare de triumf. A rămas în continuare nemişcată, chiar şi când mi-am strâns instrumentele. S-a agitat un pic doar când a intrat tânărul paj.

— Pedro, a spus.

S-a aplecat spre el şi l-a sărutat delicat pe frunte. Apoi s-a întors cu spatele la noi şi nu ne-a privit plecând.

După ce mi-am făcut, cu întârziere, rugăciunile şi am mâncat ceva, m-am uitat din nou la pergament, cu un ochi limpede. Apoi am văzut clar ce realizase. Stătuse dreaptă, în picioare, ca să îi demonstreze emirului că actele lui nebuneşti nu reuşiseră să o învingă. Va lua cu el imaginea unei regine victorioase, a unei pietre care nu poate fi spartă. Şi mi-am mai dat seama de ceva studiind portretul. Nu era nicio urmă de lacrimi sau de tremur care ar putea dezvălui chinul din spatele turului său de forţă. Ştiam că nu vrea să îi arate aceste lucruri şi i-am fost complice în tăinuirea lor.

Am lucrat toată noaptea ca să termin prima lucrare pentru noul meu stăpân. Exact înainte de prima rugăciune de dimineaţă, Kebira a ciocănit la uşă şi i-am înmânat-o,

prea extenuată ca să îmi pese de reacţia ei. Dar trebuia să mă aştept să îşi exprime punctul de vedere, chiar dacă nu i-l cerusem.

— Îngerii nu intră în casa în care este un câine sau un portret – nu sunt acestea cuvintele Profetului nostru? Dacă emirul caută să-l supere pe Dumnezeu, a găsit în tine instrumentul perfect. Dar mă întreb dacă emirul a vrut o imagine atât de realistă.

A schiţat un zâmbet de satisfacţie şi m-a părăsit. Prea obosită ca să îmi dau seama dacă tocmai am fost insultată sau flatată, mi-am făcut rugăciunile înainte de chemarea muezinului şi am picat într-un somn adânc pe divan.

Săptămânile care au urmat au fost la graniţa dintre vis şi realitate. Credeam că vor urma şi alte chemări în odaia emirei, şanse să fac portrete mai bine compuse şi realizate decât prima încercare. Dar nu m-a chemat nimeni zile întregi.

Emirul nu plecase într-o bătălie oarecare, ci la un asediu îndelungat al unui orăşel creştin dintr-o regiune deluroasă, care controla căile de aprovizionare ale oraşului, în primele săptămâni de absenţă, mi-am dedicat timpul explorării lumii noi în care mă aflam. Am colindat odăile femeilor şi am desenat modelele plăcilor de ceramică, fântânile şi inscripţiile încrustate în piatră. Dar şi cu toată această muncă, majoritatea timpului mă simţeam singură şi mă plictiseam.

Cum mă plimbam fără rost dintr-o cameră într-alta, îmi era dor de treburile pe care mi le dădea tata de făcut şi de agitaţia din casa noastră de chirpici. Erau momente în care îmi lipseau chiar şi tachinările preparatorilor de pergament. Măcar în lunile acelea avusesem prea multe de făcut ca să simt otrava inutilităţii. În unele zile stăteam doar la mine în cameră, respirând mirosul de trandafiri până ce lumina pierea şi cădeam istovită pe divan.

După multe săptămâni cu un astfel de program, am

trimis-o pe Kebira să o întrebe pe soţia emirului dacă pot să îi fac portretul, dar s-a întors cu un refuz categoric.

— Atunci pot să te pictez pe tine, sau pe tânărul paj? am întrebat-o pe bătrână.

Băiatul, Pedro, mă urmărise într-o zi cum desenez un arc de boltă. Mi-a privit mâna ore întregi într-o tăcere ciudată, mai ales pentru un copil. Dar Kebira nu a vrut să îmi pozeze şi nici să îl lase pe băiat.

— Dacă emirul îngăduie şi trăieşte cu păcatul de a-şi fi făcut idoli, eu una nu vreau să fiu părtaşă la astfel de lucruri, spuse ea.

Nu era aspră în această privinţă, doar hotărâtă. Mă uimea puterea credinţei sale care rezistase atâtor ani de încordare şi mă întrebam cum se simţea acum, în serviciul unei *ra iyah*[82].

A râs când am întrebat asta.

— Lumea crede că nu mai este o *ra iyah.* Emirul a spus că a îmbrăţişat Islamul, slavă Celui Atotputernic. Dar eu ştiu că nu e aşa. O aud rugându-se la Iisus al ei, şi la Iacob al ei… Dar se pare că niciunul nu o aude…

Apoi a chicotit din nou şi m-a părăsit.

În noaptea aceea, m-am întins pe divanul meu, gândindu-mă cât de puţine ştiu despre religiile acestea păgâne. Mă întrebam de ce oare creştinii şi evreii sunt atât de încăpăţânaţi şi nu îl recunosc pe Ultimul Profet. Mă întrebam din ce fel de familie fusese furată soţia emirului şi dacă îi lipseau riturile copilăriei.

Aroma trandafirilor pălise şi petalele căzuseră deja când emirul s-a reîntors la palat, în toiul nopţii, pentru ca oamenii să nu îl vadă sângerând. Kebira a venit la mine în dimineaţa următoare şi mi-a spus că fusese nimerit în sprânceană de un vârf de săgeată care trebuie că fusese murdar, pentru că rana, care îi atinsese pleoapa, mirosea oribil şi supura. Chiar şi aşa, el se dusese direct la Nura,

82 Un membru creştin al clasei de jos, plătitor de taxe (în lb. arabă).

fără să lase doctorul să îl vadă sau să îşi scoată hainele de luptă. Kebira strâmba din nas când îmi povestea asta, de parcă mirosul i-ar fi pătruns şi ei în nări.

Am fost fericită când soţia emirului a trimis în cele din urmă după mine, pentru că îmi doream mult să am ceva de făcut. M-am grăbit prin saloane şi în sus pe scări, nerăbdătoare să primesc o nouă provocare. În clipa în care am văzut-o, mi-am dat seama cât de nesăbuită fusesem. Femeia pe care o aveam în faţă părea cuprinsă de o furie lăuntrică. Părul ei era prins într-o coafură elaborată, cu şiraguri de perle şi bijuterii colorate, care mai ştirbeau din strălucirea şuviţelor ei roşii, dar purta doar un *haik* înfăşurat larg în jurul trupului ei. Servitorul care îmi adusese cutia a ieşit tăcut, iar eu am lăsat ochii în jos, încercând să scap de privirea ei necruţătoare. Şi-a scuturat *haik-ul* de pe umeri şi acesta i-a căzut la picioare. Când am ridicat privirea, ea stătea în faţa mea, goală.

Am privit în altă parte, ruşinată.

— Asta, rosti ea, cu un şuier ca de şarpe, este ceea ce stăpânul vrea să pictezi astăzi. Treci la treabă.

Am îngenuncheat şi mi-am luat creionul. Dar nu îmi era de niciun folos. Tremurul mâinilor şi durerea din suflet nu mă lăsau să continui. Cuvintele Coranului îmi erau întipărite în minte: „Şi spune drept-credincioaselor să-şi plece privirile lor şi să-şi păzească pudoarea lor, să nu-şi arate gătelile lor, afară de ceea ce este pe dinafară, şi să-şi coboare vălurile peste piepturile lor.”[83] În aceste condiţii, cum aş fi putut să pictez o femeie goală? Să fac acest lucru ar fi însemnat să o profanez.

— Ţi-am zis să treci la lucru! se răsti ea.

— Nu, am şoptit.

— Nu? rosti ea printre dinţi.

— Nu.

— Ce vrei să spui, târfă neagră şi neobrăzată ce eşti?

---

83 Coran, 24:31, Bucureşti, Editura Islam, 2006.

Vocea ei era înaltă şi subţire, ca ţipătul unei vulpi încolţite.

— Nu, am spus din nou, cu o voce răguşită. Nu pot să fac asta. Ştiu ce înseamnă să fii violată. Nu poţi să-mi ceri să-l ajut pe violatorul tău.

A venit spre mine şi a ridicat capacul greu al cutiei mele. Pe când făcea asta, am simţit şuieratul aerului pe lângă ureche. N-am ridicat nici măcar o mână să mă apăr, ci am aşteptat să simt lovitura în moalele capului. Ea îl aruncă şi îl sparse de podeaua de piatră. Apoi luă un borcan de pigment şi îl azvârli. Roşul se împrăştie pe plăcile de ceramică şi începu să curgă în jos pe perete. Înnebunise şi căuta în jur un nou obiect de aruncat. M-am ridicat şi am prins-o de mâini. Era mult mai înaltă decât mine şi mult mai puternică, dar, când am atins-o, s-a lăsat spre mine. M-am aplecat, i-am ridicat *haik-ul* şi am acoperit-o. Am luat-o în braţe şi ne-am aşezat pe divan. Am stat acolo o vreme, udând pernele cu lacrimile suferinţei noastre.

Din acea dimineaţă, ne-am petrecut fiecare clipă împreună şi eu i-am făcut multe portrete frumoase. Le-am făcut pentru ea şi pentru mine, pentru plăcerea de a lucra. Ah, şi i-am făcut emirului o pictură pe care să o ia cu el înapoi la asediu, dar nu a fost o imagine a soţiei sale. Am trasat contururile unei siluete aplecate, al cărei chip nu era vizibil, şi un aranjament obscen de coapse şi sâni care nu semănau deloc cu ai Nurei. Mi-au spus că nebunul a fost foarte încântat de imagine.

Vocea ei, în întuneric:

— Ai plâns în somn.

Îmi atinse uşor sânul stâng.

— Inima îţi bate ca nebuna.

— L-am visat pe tata, cu vulturii care-i smulgeau…

Nu. Nu pot vorbi despre asta…

M-a strâns în braţe şi mi-a fredonat încet o melodie care mi-a amintit de vocea blândă a mamei.

Într-o altă noapte, m-am trezit şi m-am întors spre ea. Razele lunii se oglindeau în ochii ei deschişi, care scrutau întunericul. I-am atins uşor mâna şi ea s-a întors spre mine. I-am văzut ochii în lumină. Erau plini de lacrimi. Începu să vorbească, încet.

Îi trăseseră în ţeapă tatăl în stâlpii de fier ai porţii de acasă. O omorâseră pe mama ei chiar în faţa lui, pe când se zvârcolea în lunga agonie. Ea auzise ţipetele lui de durere când stătea ascunsă, împreună cu sora şi fratele ei, într-un mic ungher de sub podele. Apoi au dat foc casei. Ei au trebuit să fugă afară. Îl prinse pe fratele ei de mână şi alunecă în sângele mamei. Sora lor fugise, dar el rămase să o ajute. Văzu un cavaler cum o prinde pe sora ei şi o ridică pe calul lui. Ce s-a-ntâmplat cu ea, nu a reuşit să afle.

Încercă să fugă, împreună cu fratele ei, dar, în confuzia generală, ajunseră direct în faţa unui armăsar de luptă.

— Credeam că o să ne calce în copite, spuse, dar călăreţul îl făcu să se oprească. M-am uitat în sus şi i-am văzut ochii care mă fixau prin vizieră. Şi-a desfăcut mantia şi mi-a aruncat-o ca să mă acopăr.

Ceilalţi cavaleri îşi dădură seama că domnul lor îşi însemnase prada. Când cineva încercă să îi înhaţe fratele, ea îl ţinu strâns şi îl imploră pe emir să îl salveze.

— Mi-a făcut acest favor şi în schimb, Doamne iartă-mă, am mimat dorinţa pentru el. Nici până azi nu şi-a dat seama cum mi se strânge stomacul şi mi se întorc măruntaiele când vine lângă mine. Când e în mine, nu simt decât agonia tatălui meu, tras în ţeapă.

I-am pus mâna pe buze atunci.

— Opreşte-te, am şoptit.

I-am mângâiat pielea cât de uşor am putut. În întuneric, nici nu îmi vedeam mâna neagră, ci doar o umbră care trecea pe deasupra pielii albe. Am încercat să fac atingerea la fel de blândă ca o umbră. După ceva timp, îmi prinse mâna şi o sărută.

— După el… de când mă culc cu el, n-am crezut că voi simţi plăcere la atingerea vreunei alte făpturi umane, îmi spuse.

Se întoarse, se sprijini în cot şi mă privi. Cred că în acel moment mi-am permis să uit că eram doar o sclavă. Îmi dau seama acum că a fost o mare greşeală.

În acea lună începură să umble pe la palat zvonuri despre întâlniri importante şi dezbateri aprinse. Duşmanul reuşise să spargă asediul emirului şi să recâştige controlul asupra regiunii deluroase. Forţele noastre fuseseră împinse înapoi pe câmpia înconjurătoare, unde se chinuiau să câştige controlul asupra principalei căi de aprovizionare. Era crucial să se menţină pe poziţii, pentru că dacă pierdeau drumul înainte ca recolta să fie adusă în oraş, urma o iarnă deosebit de grea.

Măceşele grase se coceau lângă fereastra înaltă şi soţia emirului se întinsese pe divanul de sub ea, în timp ce eu o pictam, străduindu-mă să asortez roşeaţa fructelor cu strălucirea soarelui din părul ei. Chipul îi era liniştit, deşi încărcat de tristeţe. Se juca cu perla de la gât.

— Cred că iscusinţa ta te face norocoasă. Vei avea ce oferi cuceritorului, dacă oraşul va pierde.

Am scăpat pensula din mână. Căzu pe dală şi lăsă o urmă palidă de galben.

— Nu fi aşa surprinsă, mă certă. Pereţii aceştia sunt groşi, dar chiar şi cei mai groşi pereţi pot fi sparţi de trădare.

— Ai vreun motiv să te temi de aşa ceva? abia am reuşit eu să rostesc.

Ea a întors capul şi a zâmbit uşor.

— Oh, da. Am un motiv. Fiul emirului, Abu Abd Allah, vine şi pleacă de la palat. Susţinătorii lui se înmulţesc odată cu scăderea averii tatălui său.

Era înaltă, după cum am spus, şi putea să ajungă cu uşurinţă la pervaz. Se ridică atunci şi culese măceşele din fereastră. Când s-a întins, am observat rotunjimea pântecului ei. Şi ea se pârguia, la fel ca fructele de afară. Dar nu-mi zisese nimic despre asta şi atunci nu am adus nici eu vorba. Copilul îi părea la fel de odios precum actul care îl crease? Am decis că e mai bine să tac până când aveam să îi intuiesc sentimentele legate de acel subiect.

Se jucă cu măceşele în palmă.

— Nu cred că voi apuca să-i mai văd înmugurind la primăvară, spuse.

Vocea nu îi era nici tristă, nici înfricoşată, doar constatatoare. Expresia de pe faţa mea însă trebuie să fi fost îngrozitoare, pentru că a venit imediat să mă îmbrăţişeze.

— Nu putem şti viitorul şi nu-l putem schimba, îmi şopti blând. E mai bine să fim realiste cu aceste lucruri. Dar avem timpul care ne este dat, aşa că cel mai bine-ar fi să-l preţuim.

Şi am încercat să fac asta. Am trăit ore, chiar zile în care reuşeam să îmi înlătur frica. Îmi fusese groază că voi îmbătrâni în palatul acela. Acum era tot ce îmi doream.

Nopţile se răceau tot mai tare. M-am trezit tremurând. Eram singură în pat, iar ea stătea îngenuncheată la fereastră şi se ruga într-o limbă care nu era arabă. Avea o carte mică în mână.

— Nura?

Tresări speriată şi încercă să ascundă cartea. Se întoarse spre mine cu un chip sever.

— Nu-mi spune aşa!

Tonul era dur şi m-am înfiorat. Apoi zise mai blând:

— Îmi aduce aminte de putoarea emirului.

— Şi cum să-ţi spun?

— Înainte mă chema Isabella. Ăsta e numele meu creştin.

— Isabella… am spus, încercând să pronunţ sunetele atât de nefamiliare.

Mi-am întins braţele. Ea a venit spre mine. Am întrebat-o dacă pot să văd cartea pentru că observasem un pic de culoare când o închisese brusc. Ne-am uitat împreună la ea. Era un volum micuţ, plin de miniaturi în culori luminoase. Picturile nu erau nici copii fidele ale naturii, nici reprezentări formale, ci o combinaţie interesantă între cele două. Sfântul sau îngerul dintr-una dintre picturi putea fi de nerecunoscut în următoarea, dar detaliile – un câine mic, o masă de lemn, sau un snop de grâu – erau reprezentate ca în realitate.

— Se numeşte breviar, spuse ea. Aşa cum voi aveţi rugăciuni ca *fajr* dimineaţa sau *maghrib* la apus şi aşa mai departe, şi creştinii au rugăciuni de dimineaţă şi de seară, ca să marcheze ziua de devoţiune.

— Artistul a fost foarte talentat, am spus. Ştii să citeşti cuvintele?

— Nu, răspunse ea. Nu ştiu să citesc latina, dar ştiu rugăciunile pe de rost şi imaginile mă ajută foarte mult. Doctorul mi-a adus această carte. A fost foarte frumos din partea lui.

— Dar doctorul este evreu, nu?

— Da. Netanel ha-Levi este un evreu devotat. Dar respectă toate credinţele şi oamenii de toate religiile apelează la grija lui. Altfel, cum crezi că ar lucra pentru emir? Cartea i-a fost dată de familia unui pacient creştin care a murit.

— Dar nu e periculos să ştie că te rogi la Dumnezeul creştin?

— Am încredere în el. E singurul, în afară de tine, în

care am încredere.

M-a privit cu ochii ei aurii şi m-a mângâiat uşor pe faţă. A zâmbit. Era unul din rarele zâmbete care-i luminau chipul. Mi-am aşezat capul pe umărul ei, sperând să-i simt căldura.

Veniseră călare. Spărseseră zidurile înconjurătoare şi acum călcau în picioare grădina de mirt. Copitele tropăiau pe piatră. S-au auzit un zangăt de metal şi un ţipăt.

Mâna ei se odihnea rece pe umărul meu fierbinte.

— Iarăşi ai plâns în somn, mi-a şoptit. L-ai visat iar pe tatăl tău?

— Nu, am spus. De astă dată, nu.

Am rămas aşa, întinse în întuneric.

— Cred că ştiu ce ai visat, zise ea, într-un târziu. Şi eu sunt măcinată de aceleaşi gânduri. A trecut timpul tăcerii. Trebuie să facem planuri. M-am gândit ce-ar fi mai bine.

— *Allahu akbar,* am murmurat. Ce este este, ce va fi va fi.

S-a întors spre mine şi mi-a luat mâinile într-ale sale.

— Nu, a spus ea, cu o voce hotărâtă şi limpede. Nu pot să-mi încredinţez viaţa în mâinile lui Dumnezeu, ca tine. Vreau să mă lupt pentru viaţa mea, a fratelui meu şi a copilului pe care îl port. Îşi puse o mână pe pântecul umflat; în sfârşit, recunoscuse. Am nevoie de protecţie. Pentru că dacă va avea impresia că vom pierde oraşul, Abu Abd Allah mă va omorî. De asta sunt sigură. Se va folosi de haosul bătăliei să îşi ascundă fapta. Nu vrea ca acest copil să se nască. Se ridică neliniştită şi păşi prin cameră. Dacă n-ar fi fost Pedro… Era o mănăstire aproape de casa noastră. Măicuţele au fost întotdeauna foarte bune cu mine. Mi se părea că sunt atât de norocoase, închise acolo împreună. În siguranţă. Nu erau măritate de copile, având în faţă doar naştere după naştere până când febra sau

hemoragia le scurta viaţa. Întotdeauna mi-am dorit să mă alătur lor. Atunci şi-a plecat capul. Trebuia să fiu mireasa lui Hristos şi am ajuns… Şi-a mângâiat pântecul cu grijă. Totuşi, cred că măicuţele ne-ar adăposti oricum. Şi am fi în siguranţă acolo. Călugăriţele se bucură de sprijinul monarhilor castilieni.

Am privit-o cu îndoială. Cum aş fi putut să-mi petrec toată viaţa închisă într-o mănăstire păgână? Cum de putea să-mi propună aşa ceva?

— Nu ne vor lăsa să fim împreună. Nu aşa cum suntem acum, am spus.

— Ştiu asta, răspunse ea. Dar ne vom putea vedea şi vom fi în viaţă.

Dar ce fel de viaţă aş avea? Să mint despre o religie în care nu cred. Să fiu nevoită să slujesc idoli. Să trăiesc fără rugăciuni, fără arta mea, fără atingerea unei fiinţe omeneşti. Dar am spus doar atât:

— Fratele tău nu va putea veni.

— Nu, îmi răspunse ea. Pedro n-ar putea veni.

Când emirul a aflat de sarcina soţiei sale, i-a trimis imediat doctorul. Chiar şi în Ifriqiya auzisem de acest om, Netanel ha-Levi. Capacităţile lui de vindecare erau la fel de renumite ca poeziile sale, în cea mai pură şi frumoasă arabă. Întotdeauna m-am întrebat cum poate un evreu să folosească cu atâta măiestrie limba Sfântului Coran. Dar se pare că în Al-Andalus, unde evreii şi arabii munceau umăr la umăr, acest lucru nu era neobişnuit. Luasem nişte versuri de-ale lui şi le citisem cu o privire sceptică, dar la sfârşit, aceeaşi privire era înceţoşată de lacrimi din pricina frumuseţii cuvintelor şi a emoţiilor pe care le transmiteau. Sfaturile lui ha-Levi la curte treceau dincolo de limitele medicinei, şi Kebira îmi spuse că fără înţelepciunea doctorului, care mai tempera pornirile crude ale emirului, acesta şi-ar fi pierdut de mult tronul.

Când a venit doctorul, lucram la un portret de-al lui Pedro. Soţia emirului mă rugase, în ultimul timp, să nu-i mai cer să-mi pozeze. Am crezut că era stânjenită de felul în care sarcina-i transforma corpul. Faţa rotundă şi sânii mari îmi plăceau foarte mult, dar ea insistă să îi dau pace. Într-o zi, a îndepărtat curmalele de pe o tipsie mare de argint şi a proptit-o de perete. M-a făcut să stau în faţa ei şi să-mi privesc reflexia.

— Fă-ţi portretul. Vreau să simţi pe pielea ta cum e să fii privită.

A râs, dar era serioasă şi m-a obligat să-l fac. Nu i-a plăcut prima încercare.

— Trebuie să te uiţi cu mai multă bunătate la tine, cu drag, a spus. Vreau portretul pe care ţi l-aş face eu, dacă aş avea îndemânarea ta.

Aşa că am continuat să mă privesc fix, încercând să ignor ridurile care fuseseră săpate în carnea mea de pierderi şi frică. Am pictat fata care eram în Ifriqiya, fiica protejată şi preţuită, care nu cunoscuse spaima şi exilul, care nu fusese sclavă. A acceptat acest portret.

— Îmi place fata asta. Am să o numesc Muna al-Emira, dorinţa emirei. Ce crezi?

Am zâmbit forţat şi am încercat să par flatată. Tocmai atunci, un stol de rândunele trecu prin faţa geamului, acoperind lumina soarelui. Am simţit un fior rece. În acel moment nu am ştiut de ce, dar apoi mi-am dat seama. Kebira îmi spusese în prima zi că numele ei fusese odată Muna. Dorinţele şi poftele celor puternici pot fi lucruri schimbătoare. Ştiam acest lucru. Dar îl ştiam în locul acela unde se păstrează informaţiile care deranjează sau care sunt prea dureroase ca să le admitem, chiar şi să le recunoaştem în sinea noastră.

De obicei mă retrăgeam când venea doctorul, dar de această dată el m-a rugat să rămân. Privi portretul lui Pedro şi mă felicită pentru el. Apoi mă întrebă despre

pregătirea mea. I-am spus că am fost în serviciul lui Hooman şi m-a privit uimit, dat fiind sexul meu. Fără să intru în foarte multe detalii, i-am povestit că m-am dat drept băiat o vreme, pentru că părea mai sigur. Nu a continuat discuţia aceasta, dar nici nu m-a lăsat în pace.

— Nu, a spus. Nu este educaţia de la curte. Văd ceva mai mult în opera ta. Ceva… mai puţin perfecţionat, mai puţin sofisticat poate. Sau să spun, mai bine, mai onest?

Aşa că i-am povestit despre tata şi despre mândria cu care i-am ilustrat tratatele medicale.

— Atunci îţi cunosc opera, spuse cu surprindere în voce. O admir. Tratatele despre plante ale lui Ibrahim al-Tarek nu au egal.

M-am îmbujorat de emoţie.

— Dar ce s-a întâmplat cu tatăl tău? Cum ai ajuns aici?

I-am spus pe scurt toată povestea. Şi-a plecat capul când i-am povestit de sfârşitul umilitor al tatălui meu, neîngropat şi abandonat. Şi-a dus mâna la ochi şi a murmurat o rugăciune.

— A fost un mare om. Opera lui a salvat multe vieţi. Îi deplâng moartea timpurie.

Mă privea ca la un consult medical, dar cu multă compasiune. Acum înţelegeam de ce pacienţii îl admirau atât de mult.

— A fost norocos că a crescut un copil ca tine, care l-a ajutat cu atâta pricepere. Eu am un singur copil şi el… Nu termină propoziţia. Ei bine, mi-aş dori foarte tare să am pe cineva ca tine alături de mine.

Emira vorbi atunci şi cuvintele ei aproape că-mi opriră inima în piept.

— Atunci trebuie să o iei, *ya doctur.* Al-Mora va fi darul meu pentru grija cu care m-ai binecuvântat. Kebira se va ocupa de asta. Poţi să o iei chiar astăzi, dacă doreşti.

Am implorat-o pe Nura din priviri, dar faţa ei era

foarte calmă. Doar o venă de la tâmplă îi pulsa, făcându-mă să cred că simte totuşi ceva când mă aruncă aşa, ca pe o cârpă veche.

— Du-te şi adună-ţi lucrurile, spuse. Poţi să iei şi cutia de pigmenţi şi cărţile cu foiţă de aur şi argint. Vreau ca doctorul să aibă ce-i mai bun. Şi apoi adăugă, ca un gând răzleţ: *Ya doctur,* aş vrea să îl trimit şi pe fratele meu, Pedro, cu al-Mora, dacă îl vrei şi pe el. Poate să-i fie ucenic, pentru că ea este, aşa cum ai spus, foarte talentată. Se întoarse spre mine şi, cu un uşor tremur în glas, îmi spuse: Să îl înveţi bine, pentru mine.

Şi asta a fost tot. Din nou, eram doar o unealtă trecută din mână în mână. De data aceasta însă părea că sunt scutul de apărare pentru fratele ei. Se întoarse să primească mulţumirile nemărginite ale doctorului. Eram, după cum spusese chiar el, „un dar foarte generos”. Doctorul era recunoscut pentru compasiunea lui, dar unde era aceasta când venea vorba despre sentimentele unui sclav?

Stăteam acolo, tremurând, în timp ce discutau despre mine. Emira nici măcar nu se uita direct la mine. Îmi făcu semn cu mâna, de parcă aş fi fost o muscă de care încerca să scape.

— Du-te, a spus. Du-te acum. Poţi pleca.

Dar eu nu mă clinteam din loc.

— Pleacă *acum,* dacă vrei să trăieşti.

Credea că îmi salva viaţa. Viaţa mea şi pe cea a fratelui său iubit. Calculase totul, întinsă în pat, în întuneric. Când? De cât timp? Stabilise totul fără să mă consulte. Ştia că la evreu aveam mai multe şanse de supravieţuire, orice s-ar fi întâmplat în oraş, pentru că şi Abd Allah şi cei apropiaţi lui se bizuiau foarte mult pe îndemânarea lui ha-Levi. Mâinile îmi tremurau în timp ce îmi strângeam lucrurile. Ţineam în mână portretul la care lucram, când ea traversă camera şi mi-l smulse.

— Pe ăsta o să-l păstrez eu. Şi să-l laşi şi pe celălalt – portretul Munei.

Ochii îi străluciră când spuse asta.

Voiam să îi spun: Nu aşa. Voiam să îi spun: Mai dă-mi câteva zile, câteva nopţi cu tine. Dar se întoarse cu spatele la mine, şi ştiam cât de puternică este voinţa ei. Nu avea să se răzgândească.

Şi aşa am ajuns aici. Şi aici am trăit şi locuit în ultimii doi ani. Poate a avut dreptate să mă lase să plec aşa, dar inima îmi spune altceva. Lucrurile de care se temuse au venit şi au trecut. Rana emirului s-a dovedit fatală şi Abd Allah a profitat de situaţie ca să îi ia tronul. Nura îşi făcuse deja toate pregătirile şi plecase direct la mănăstire. Când a venit sorocul, doctorul a ajutat-o să nască o fetiţă sănătoasă, care i-a alungat fricile lui Abd Allah. Deşi probabil că nu va conduce atât de mult încât să aibă nevoie de un succesor. Răsuflarea castilienilor este din ce în ce mai fierbinte, şi cine ştie ce se va alege de noi toţi atunci. Doctorul nu vorbeşte despre asta şi nici nu face pregătiri în caz că va fi nevoie să părăsim casa. Cred că a ajuns să se creadă indispensabil pentru oricine ar veni la putere, dar eu nu sunt atât de sigură că şi castilienii vor avea înţelepciunea necesară să îi preţuiască ştiinţa.

Cât despre mine, nu prea am de ce să mă plâng acum. Aici nici măcar nu mi se mai spune al-Mora. Când am ajuns în casa doctorului, m-a întrebat cum mă cheamă, ca să poată să mă prezinte soţiei lui. I-am răspuns „al-Mora”, dar el a clătinat din cap.

— Nu. Care este numele pe care ţi l-a dat tatăl tău?

— Zahra, am răspuns şi mi-am dat seama că ultima oară când îmi auzisem numele fusese pe buzele tatălui meu, în ultimele clipe din viaţa lui: „Zahra bine Ibrahim al-Tarek”.

Doctorul mi-a redat multe lucruri, nu doar numele.

Munca pe care o fac pentru el e importantă şi mă simt aproape de tata. Fiecare plantă şi fiecare diagramă pe care o fac e pentru gloria lui Allah şi în memoria tatălui meu. Doctorul, deşi un evreu foarte devotat, mi-a respectat credinţa şi mi-a permis să mă rog şi să postesc. Când a văzut că făceam prosternările pe podeaua bibliotecii sale, mi-a trimis un covor mai frumos decât cel pe care îl lăsasem la palat. Şi soţia lui este foarte bună şi îşi conduce sclavii cu blândeţe şi calm, contribuind la atmosfera paşnică din casă.

În primăvară, la luna plină, m-a invitat să stau la masă împreună cu toată familia. Deşi invitaţia m-a surprins peste măsură, am acceptat din respect, dar nu am băut vinul care era o parte importantă a ritualului. Totul a fost în ebraică şi nu am înţeles aşadar nimic din ce se spunea, dar doctorul a încercat, pe cât posibil, să-mi explice ce însemna fiecare lucru spus sau făcut. Este o sărbătoare foarte emoţionantă care celebrează ieşirea evreilor din robia la care erau supuşi în Mizraim[84].

Mi-a mărturisit la un moment dat cât este de trist că tradiţia îi cere tatălui să-şi înveţe fiul întregul ritual şi toate semnificaţiile lui, dar fiul său, Benjamin, este surdo-mut şi nu poate înţelege. E un băiat minunat şi deloc prost. Îi place să-şi petreacă timpul cu mine şi cu Pedro, care a devenit servitorul personal al lui Benjamin şi a rămas doar cu numele ucenicul meu. I-a făcut bine lui Pedro să aibă grijă de acest tânăr. I-a dat un scop mai important decât putea să găsească în lucrul cu mine, pentru care nu avea, sincer vorbind, aptitudini. Cred că a ajuns să-l iubească pe băiat şi asta îl ajută să treacă mai uşor peste pierderea surorii sale. Încerc să îi ţin locul cum ştiu mai bine, dar amândoi ne dăm seama că nimic nu poate să înlocuiască pierderea noastră comună.

M-am hotărât să îi fac lui Benjamin, în secret, un set

84 Denumirea ebraică a Egiptului.

de desene care să îi spună povestea creării lumii, în viziunea iudaică. Doctorul are multe cărţi despre acest subiect, dar ele conţin doar cuvinte, nu şi imagini ca cele creştine. Se pare că evreii, ca şi noi, musulmanii, ezită să facă imagini. Dar m-am gândit la Benjamin, la tăcerea lui, la excluderea lui din ceremoniile impresionante ale religiei sale şi mi-am amintit de cartea de rugăciuni a Isabellei, de personajele din ea şi de cum îmi spusese că o ajută să se roage. Credeam că asemenea picturi îl vor putea ajuta la fel şi pe Benjamin. Nu cred că doctorul sau Dumnezeu vor fi insultaţi de desenele mele.

Îi rog din când în când pe doctor sau pe soţia lui să îmi explice ce cred evreii despre un lucru sau altul. Mă gândesc la ce îmi spun şi încerc să ilustrez totul, ca băiatul să înţeleagă. Ceea ce mi s-a părut fantastic este că ştiam deja destul de multe, pentru că povestea evreiască a creării lumii diferă foarte puţin faţă de varianta corectă din Sfântul nostru Coran.

Am făcut imagini care arătau separarea luminii de întuneric, facerea pământului şi a apelor. Am desenat pământul ca o sferă. Tata susţinea că aşa este şi, de curând, am purtat o discuţie cu doctorul pe acelaşi subiect. Deşi este dificil de înţeles acest concept, a spus doctorul, că astronomii musulmani sunt mult mai avansaţi în calculele lor decât oricine altcineva. A spus că dacă ar fi avut de ales între părerea unui astronom musulman şi dogma unui preot catolic, nu ar fi ales niciodată preotul. Şi, oricum, prefer compoziţiile cu cercuri şi curbe. Sunt armonioase şi interesant de compus şi desenat. Vreau ca aceste desene să fie frumoase, astfel ca băiatului să îi facă plăcere să se uite la ele. Şi în acest scop, am umplut grădina raiului cu toate animalele cunoscute din copilărie: leoparzi cu pete şi lei cu fălci fioroase. Sper că îi vor plăcea.

Folosesc ultimii pigmenţi de calitate de la Hooman ca

să-i fac evreului acest dar şi mă întreb ce o să creadă despre el. Curând va trebui să trimit pe cineva să mai cumpere pigmenţi, dar nevoile doctorului, pentru textele lui, cer doar cerneluri simple, nu lapis sau şofran, şi cu siguranţă nu aur. Aşa că lucrez cu plăcere cu aceste materiale pentru că poate fi ultima dată când mi se oferă ocazia. Mai am una sau două pensule făcute din părul alb, fin al pisicii lui Hooman, dar şi acestea încep să se strice.

Câteodată, când îl întreb pe doctor despre credinţa lui, mă simt fascinată de poveştile acestui popor mândru şi încăpăţânat, atât de pedepsit de Dumnezeul lor dezamăgit. Am pictat povestea arcei lui Nuh[85] şi a cetăţii în flăcări a lui Lut[86] şi a femeii sale preschimbate în stâlp de sare. M-am străduit tare mult să fac picturile cât mai clare, pentru ca băiatul să înţeleagă toate elementele sărbătorii de primăvară, chiar dacă sunt, pe alocuri, teribile. Cum să arăt, de pildă, de ce regele din Mizraim a cedat în cele din urmă în faţa lui Musa[87]? Cum să arăt ororile poveştii, teroarea produsă de molime sau uciderea primilor născuţi? Voiam ca Benjamin să înţeleagă faptul că pruncii din imagine erau morţi, dar la prima vedere păreau să doarmă liniştiţi. Ieri mi-a venit o idee. Mi-am amintit de iconoclaşti şi de cum trasaseră linii roşii peste gâturile personajelor din cărţile pângărite. Aşa că am pictat umbre întunecate peste gura fiecărui copil, ca să înfăţişeze îngerul morţii care răpea răsuflarea vieţii. Imaginea creată este destul de neliniştitoare. Mă întreb dacă Benjamin o va înţelege.

Planul meu este să îi arăt doctorului aceste imagini la următoarea celebrare a sărbătorii de primăvară, care se apropie. Acum lucrez la o imagine a ritualului în sine. L-am aşezat pe doctor în capul mesei, pe Benjamin lângă el. Urmează soţia sa, foarte elegant îmbrăcată, şi surorile ei,

85 Forma arabă a lui Noe.

86 Forma arabă a lui Lot.

87 Numele arab al lui Moise, cel mai important profet după Mohamed.

care locuiesc tot în această casă. Apoi mi-a venit ideea să mă desenez şi pe mine la reuniune. Mi-am pictat o rochie de culoarea şofranului, care a fost dintotdeauna culoarea mea preferată, cu ultimele resturi din acel pigment. Sunt mulţumită de această imagine. Mai mult decât de celelalte. Mi s-a părut firesc să semnez cu numele meu, pe care doctorul mi l-a înapoiat. Am folosit ultima pensulă pe care o mai aveam ca să mă semnez, ultima dintre acelea cu un singur fir.

Mi-am aşezat capul într-un unghi atent studiat şi m-am imaginat ascultând cum doctorul spune povestea lui Musa, cel care l-a sfidat pe regele din Mizraim şi şi-a folosit toiagul fermecat ca să câştige pentru poporul său libertatea din robie.

Dacă ar mai exista un toiag, care să mă elibereze şi pe mine din robie! Libertatea, este, într-adevăr, singurul lucru care îmi lipseşte, aici unde am o slujbă onorabilă şi destul confort. Dar nu este patria mea. Libertatea şi patria. Sunt cele două lucruri pe care şi le-au dorit şi evreii şi pe care Dumnezeu li le-a oferit prin Musa.

Las jos pensula din păr de pisică şi îmi imaginez cum ar fi să ai un astfel de toiag. Mă şi văd mergând spre coastă. Marea imensă s-ar da la o parte şi eu aş traversa-o şi mi-aş continua, pas cu pas, drumul pe căile prăfuite spre casă.

Hanna
Sarajevo, primăvara lui 1996

Nu se afla nicio escortă a ONU pe aeroportul din Sarajevo, din simplul motiv că nu spusesem nimănui că urma să vin.

Era deja târziu când am ajuns. Conexiunea din Viena avusese o întârziere de două ore şi jumătate. Trecerea de

la aeroportul vienez, practic un mall mare şi strălucitor, la terminalul gol, trist şi dominat de prezenţa forţelor armate din Sarajevo, este întotdeauna un mare şoc. Afară, taxiul oprise destul de departe de intrarea în aeroport şi străzile erau încă incredibil de întunecoase; reparaseră doar câteva lămpi stradale, o adevărată binecuvântare dacă ţineam cont de felul jalnic în care arătau cartierele depopulate din jurul aeroportului. Deşi nu eram la fel de speriată ca la prima mea vizită, am răsuflat uşurată când am intrat în camera de hotel şi am încuiat uşa în urma mea.

În dimineaţa următoare, l-am sunat pe Hamish Sajjan de la biroul ONU şi l-am întrebat dacă pot să arunc o privire în noua sală de la muzeu. Mai era o zi întreagă până la ceremonia oficială, dar mi-a spus că directorul nu se va supăra dacă o văd înainte de mulţimile de demnitari invitaţi.

Bulevardul larg pe care se află muzeul, cunoscut înainte ca Aleea Lunetiştilor, fusese dichisit în ultimele două săptămâni ca satele lui Potemkin[88]. Grămezile de pietriş fuseseră îndepărtate şi unele dintre gropile făcute de obuze fuseseră astupate. Trecea şi un tramvai, care dădea străzii un aspect de normalitate. Am urcat scările deja familiare ale muzeului şi am fost condusă în biroul directorului, pentru cafeaua turcească obligatorie. Hamish Sajjan era acolo şi radia. În sfârşit, cei de la ONU erau felicitaţi pentru că făceau ceva bun în Bosnia. După suficiente plezanterii, el şi directorul m-au condus jos în noua sală, care era păzită de doi ofiţeri. Directorul a format codul şi noile uşi automate s-au deschis.

Camera era minunată. Lumina era perfectă şi nu foarte puternică. Aparatul de ultimă generaţie pentru

88 Satele lui Potemkin au fost nişte aşezări false ridicate pe malul Niprului la ordinul ministrului rus Grigori Aleksandrovici Potemkin, ca să o impresioneze pe Ecaterina a II-a în timpul vizitei din Crimeea în 1787.

măsurarea temperaturii şi umidităţii înregistra conştiincios liniile în grafic. L-am verificat: 18°C, perfect, plus sau minus un grad. Umiditatea: 53%. Exact cum trebuia. Pereţii miroseau a tencuială proaspătă. M-am gândit că pentru majoritatea oamenilor din Sarajevo, simpla prezenţă în această sală va fi o rază de speranţă, în contrast cu dărâmăturile de afară.

O vitrină special confecţionată ocupa centrul camerei. Hagada se odihnea înăuntru, sub piramida de sticlă care o va proteja de praf, poluare şi de oameni. Pe pereţi erau alte exponate relevante – icoane ortodoxe, caligrafii islamice şi pagini de psaltiri catolice. Am trecut încet pe lângă fiecare. Selecţia era excelentă, foarte bine gândită. Simţeam că inteligenţa lui Ozren fusese pusă la treabă. Fiecare piesă avea ceva în comun cu hagada – prin materiale sau stil. Faptul că nişte culturi atât de diverse s-au influenţat şi s-au îmbogăţit una pe cealaltă era sublimat cu o elocvenţă mută.

La final, m-am întors spre hagadă. Cutia fusese făcută de un maestru producător de mobilă, dintr-o esenţă de nuc, fără defecte. Cartea era deschisă la pagina pe care era pictată Creaţia. Paginile urmau să fie întoarse periodic, ca să nu fie doar unele expuse la prea multă lumină.

M-am uitat la picturi prin capacul de sticlă şi nu puteam să-mi iau gândul de la artist, de la pensula cu pigment galben. Părul de pisică pe care Clarissa Montague-Morgan îl identificase, tăiat la ambele capete şi pătat de pigment galben, trebuie să fi căzut din pensula artistului. Pensulele spaniole erau făcute de obicei din păr de veveriţă sau hermină. Părul de pe gâtul pisicilor persane în vârstă de două luni, crescute special pentru asta, era materialul preferat de miniaturiştii iranieni. *Irani qalam.* Penelul iranian. Acesta era numele stilului, mai degrabă decât al instrumentului. Şi totuşi, nici stilul şi nici tehnica acestor miniaturi nu erau iraniene. Şi atunci, de ce

un pictor care lucra în Spania, pentru un client evreu, în maniera creştinilor europeni, ar fi folosit o pensulă iraniană? Ceea ce descoperise Clarissa m-a ajutat mult în eseu. Am putut să fac o digresiune despre felul în care informaţiile călătoreau pe distanţe foarte lungi în timpul perioadei de *Convivencia* şi cum artiştii şi intelectualii din Spania erau la curent cu descoperirile omologilor din Bagdad, Cairo sau Isfahān.

Stăteam acolo şi mă întrebam cine călătorise – pensula sau artizanul care o făurise. Îmi imaginam isteria pe care trebuie să o fi produs prima persoană care a folosit aceste pensule de calitate superioară, care a simţit tuşa fină pe care o lăsa părul alb pe pergamentul atent pregătit.

Pergamentul.

Am clipit şi m-am aplecat şi mai mult către vitrină. Nu puteam să-mi cred ochilor. Podeaua părea că îmi fuge de sub picioare. M-am îndreptat şi m-am întors spre Sajjan. Zâmbetul larg i-a pierit când mi-a văzut faţa. Probabil că eram albă ca varul. Am încercat să-mi controlez vocea.

— Unde este doctorul Karaman? Trebuie să vorbesc cu el imediat.

— E ceva în neregulă? Vitrina? Temperatura?

— Nu. Totul este în regulă… cu camera.

Nu voiam să fac un scandal public. Aveam mai multe şanse să acţionăm dacă păstram totul între noi.

— Trebuie să îl văd pe domnul doctor Karaman – în legătură cu eseul meu. Tocmai mi-am dat seama că am uitat să fac o corectură.

— Dragă doamnă Heath. Cataloagele sunt deja tipărite. Orice corecturi…

— Nu contează. O să-i spun doar…

— Cred că e în bibliotecă. Să trimit după el?

— Nu. Ştiu drumul.

Am ieşit. Uşa cea nouă s-a închis cu un clinchet uşor.

Sajjan tocmai îmi traducea cuvintele foarte formale de rămas-bun ale directorului, dar le-am scurtat brusc şi nepoliticos, luând-o în altă direcţie a coridorului. A fost tot ce am putut să fac, ca să evit să o iau la fugă prin muzeu.

Am dat buzna în bibliotecă prin uşa masivă de stejar şi m-am grăbit prin spaţiile înguste dintre rafturile de cărţi, aproape dărâmând o bibliotecară care aşeza volumele pe raft. Ozren era în biroul lui, aşezat la masă, vorbind cu cineva care stătea cu spatele la mine.

Am intrat fără să bat. Ozren s-a ridicat, surprins de intruziune. Faţa îi era cenuşie şi posomorâtă. Ochii îi erau încercuiţi de cearcăne negre. Pentru o clipă, am uitat că fiul său fusese îngropat de numai două zile. Am cedat puţin din pricina sentimentelor pentru el. M-am apropiat şi l-am îmbrăţişat. Trupul îi era ţeapăn. S-a retras din îmbrăţişare.

— Ozren, îmi pare rău de Alia şi îmi pare rău că dau buzna aşa, dar eu…

— Bună ziua, doamnă doctor Heath.

Vocea lui era plată, formală.

— Bună, Hanna!

Bărbatul de pe scaun se ridică încet.

— Werner! N-am ştiut că eşti aici.

Werner Heinrich, profesorul meu, era cel mai mare expert în manuscrise evreieşti. Avea să-şi dea seama imediat. Avea să mă susţină.

— Bineînţeles că sunt aici, Hanna, *Liebchen.* N-aş rata pentru nimic în lume ceremonia de mâine. Tu nu mi-ai spus că ai să vii. Am crezut că eşti deja acasă. Ce bine c-o să fii la ceremonie.

— Ei bine, dacă nu ne mişcăm repede n-o să mai fie nicio ceremonie. Cineva a furat hagada. Cred că a fost Amitai, el a fost singurul care…

— Hanna, dragă, linişteşte-te un pic… Werner mi-a prins mâinile care gesticulau amplu. Spune mai calm…

— Ce spui? întrebă Ozren, întrerupându-l pe Werner.

Hagada e încuiată în vitrină. Eu însumi am pus-o acolo.

— Ozren, e un fals, chestia aia din vitrină. E un fals impecabil – argintul oxidat, petele, pigmenţii murdari. Vreau să zic că am mai văzut falsuri, dar ăsta e incredibil. Este o replică perfectă. Perfectă, cu o singură excepţie. Un singur lucru nu putea fi reprodus pentru că nu mai există de trei secole.

Trebuia să mă opresc să respir. Werner mă ţinea de mâini de parcă aş fi fost un copil isteric. Mâinile lui erau perfecte, ca de obicei. Mi-am tras mâinile urâte şi neîngrijite dintr-ale lui şi mi le-am trecut prin păr.

Ozren pălise. Stătea nemişcat.

— Despre ce vorbeşti?

— Pergamentul… Oaia din care a fost făcut – *Ovis aries Aragonosa ornata* – e dispărută din secolul al XV-lea. Ceea ce au folosit… porii sunt diferiţi… mărimea, dispoziţia lor… pergamentul este din alt animal…

— Dar n-ai putut să-ţi dai seama de asta după ce ai privit o singură pagină, nu? întrebă Ozren cu o oarecare tensiune în voce.

— Ba da. Pot. Am respirat adânc, încercând să nu mă sufoc. Este greu de observat, dacă nu ţi-ai petrecut multe ore comparând diferite tipuri de pergament. Adică, mie mi-e absolut evident. Werner, şi tu o să observi imediat.

Pe faţa lui Werner se aşternuse o expresie de îngrijorare.

— Unde este Amitai? am întrebat. A plecat deja din ţară? Pentru că dacă da, suntem într-un mare căcat…

— Hanna. Încetează.

Vocea lui Werner avea un timbru sever. Mi-am dat seama că ceea ce eu am luat drept îngrijorare era, de fapt, iritare. Nu mă lua în serios. Pentru el, eram tot eleva de la capătul pământului, fetiţa care mai avea atât de multe de-nvăţat. M-am întors spre Ozren. El mă va asculta, cu siguranţă.

— Doctorul Yomtov este încă în Sarajevo, a spus Ozren. Este invitatul comunităţii evreieşti la ceremonia de mâine. Nu a fost nicio clipă aproape de hagadă. Cartea s-a aflat în seiful Băncii Naţionale din ziua în care ai plecat, luna trecută, până când am adus-o ieri aici, cu o securitate strictă. A stat în cutia creată după indicaţiile tale, la sigilarea căreia ai asistat şi tu. Eu însumi am rupt sigiliul şi sforile şi am pus-o în vitrină. Nu a părăsit mâinile mele nicio secundă. Vitrina e echipată cu cele mai noi tehnologii în materie de securitate şi încăperea e plină de senzori. O cameră de luat vederi înregistrează douăzeci şi patru de ore din douăzeci şi patru, şi mai e şi un paznic la uşă. Eşti de-a dreptul caraghioasă cu acuzaţiile astea.

— Eu? Ozren, dragul meu. Nu-ţi dai seama? Israelienii şi-au dorit cartea asta de secole… ai auzit doar toate zvonurile din timpul războiului… Şi Amitai e un fost ofiţer de comando, ştiai?

Werner dădu din cap şi chica argintie i se clătină uşor.

— N-am ştiut.

Ozren mă privea apatic. Nu puteam să înţeleg de ce este atât de pasiv. Îmi venea să mă duc la el şi să-l scutur. Poate era încă în şocul pierderii fiului său, şi apoi mi-am adus aminte de telefonul pe care i-l dădusem cu câteva zile înainte.

— Ce căuta Amitai la tine acasă acum două zile?

— Hanna.

Vocea lui fusese rece. Acum era glacială.

— Mi-am riscat viaţa să salvez cartea asta, dacă sugerezi că…

Werner ridică o mână.

— Sunt sigur că doamna doctor Heath nu sugerează nimic, dar, ca să fim siguri, poate ar trebui să o examinăm.

Fruntea i se încruntase şi mâinile îi tremurau. Cu siguranţă, ceea ce am zis despre Amitai l-a afectat foarte

tare.

— Haide, dragă, arată-ne ce te necăjeşte.

Werner se sprijini de braţul meu. Începusem să mă îngrijorez pentru el. Va fi un mare şoc să vadă falsul.

Ozren se ridică de la biroul lui şi ne conduse pe interminabilul coridor, prin sălile de expoziţie, unde geamgiii încă înlocuiau foliile de plastic care ţineau locul ferestrelor. Ozren salută gardienii şi formă codul.

— Putem să o scoatem?

— Doar dacă declanşăm întreg sistemul de alarmă, spuse Ozren. Arată-ne ce ai descoperit.

Am indicat cu degetul.

Werner se aplecă peste vitrină şi privi prin geam. Examină câteva minute locul pe care îl indicasem. Apoi se ridică.

— Sunt fericit să-ţi spun că nu sunt de acord cu tine, draga mea. Difuzarea porilor e asemănătoare cu alte exemple din acest tip de pergament. Putem, dacă vrei, să comparăm pagina cu fotografiile de documentare pe care le-ai făcut la început, ca să te linişteşti.

— Dar i-am trimis negativele lui Amitai! Le-a folosit să facă falsul ăsta. Nu înţelegi? Şi apoi a înlocuit pozele mele cu imagini cu… chestia asta. Trebuie să sunăm la poliţie, să alertăm ofiţerii vamali şi pe cei de la ONU…

— Hanna, dragă. Sunt sigur că te înşeli. Şi cred că ar trebui să nu mai formulezi atât de uşor astfel de acuzaţii, şi împotriva unui coleg respectabil.

Vocea lui Werner era calmă şi liniştitoare, făcându-mă să par un fel de copil nerăbdător. Mi-a pus o mână pe umăr.

— Îl cunosc pe Amitai Yomtov şi am lucrat cu el mai bine de treizeci de ani. Reputaţia lui este impecabilă. Ştii asta. Apoi s-a întors spre Ozren. Dar poate ar fi mai bine să dezactivăm un pic sistemul de siguranţă ca să examinăm în detaliu codexul şi să o liniştim pe doamna doctor Heath.

Ce zici, domnule doctor Karaman?

Ozren dădu din cap afirmativ.

— Da, bineînţeles. Putem să facem asta. Trebuie să facem asta. Dar trebuie să îl informez pe director. Sistemul este astfel construit încât e nevoie de amândoi ca să se poată dezactiva.

Ora care a urmat a fost cea mai ciudată şi mai stânjenitoare din viaţa mea profesională. Werner, Ozren şi cu mine am puricat manuscrisul pagină cu pagină. Oriunde vedeam o anomalie, ei mă contraziceau. Nu li se părea nimic anormal. Au trimis şi după fotografiile facsimil, dar erau în concordanţă cu cartea, aşa cum fusesem convinsă că vor fi. Dar părerea lui Werner era de nezdruncinat şi opinia mea nu valora nimic în comparaţie cu a lui. Ozren, care, după cum singur a spus, îşi riscase viaţa pentru carte, era sigur că sistemul de securitate era imposibil de spart. Până la urmă, o fărâmă de îndoială a început să prindă formă în mintea mea. Broboane mici de sudoare mi-au acoperit pielea. Poate era din cauza stresului din ultimele zile: accidentul mamei, şocul veştii despre tata, moartea lui Alia. Şi încă ceva. Când l-am văzut pe Ozren, cu ochii adânciţi în orbite şi cu expresia aceea istovită pe chip, am simţit ceva. Ceva cu care nu eram obişnuită, dar ştiam ce este. Atunci mi-am dat seama că am venit la Sarajevo pentru el şi nu doar pentru carte. Îmi fusese dor de el, teribil de dor. Se spune că dragostea e oarbă. Dar mie mi se părea că începusem să am vedenii.

La sfârşitul inspecţiei, Ozren şi Werner s-au întors spre mine.

— Deci, ce vrei să faci? întrebă Ozren.

— Să fac? Eu? Eu vreau să faci tu rost de un mandat de percheziţie şi să cauţi în valiza lui Amitai până la ultima pereche de bretele, până la ultima batistă. Vreau să blochezi graniţele, în caz că a dat deja codexul unui

complice.

— Hanna.

Vocea lui Ozren era foarte joasă.

— Dacă facem toate lucrurile astea, vom crea un incident internaţional din cauza unei presupuneri pe care doctorul Heinrich, a cărui expertiză e dincolo de orice îndoială, şi cu mine o găsim nefondată. Din cauza tensiunilor de aici, dacă facem astfel de acuzaţii, unii oameni le vor crede, chiar dacă nu au o bază reală. Vei crea neînţelegeri interetnice în jurul obiectului care vrea să simbolizeze exact supravieţuirea idealului nostru multietnic. Şi te vei face de râs. Îţi vei strica reputaţia profesională. Dacă eşti convinsă că ştii mai bine decât Werner Heinrich, atunci, treaba ta, informează-i pe cei de la ONU. Dar muzeul nu te va susţine. Apoi făcu o pauză şi dădu lovitura de graţie: Nici eu nu te voi susţine.

Nu puteam să mai spun nimic. Doar mă uitam de la unul la altul şi apoi din nou la carte. Am atins coperta şi am căutat cu degetele mica suprafaţă unde reparasem pielea tocită. Am simţit cuta aproape imperceptibilă unde noile fibre se amestecau cu cele vechi.

M-am întors şi am părăsit încăperea.

Lola
Ierusalim, 2002

Le voi da în Casa Mea şi înăuntrul zidurilor Mele un loc şi un nume.

Isaia 56: 5

Sunt o femeie bătrână acum şi dimineţile sunt grele. Mă trezesc foarte devreme. De fapt, frigul care-mi

răscoleşte durerea din oase mă trezeşte atât de devreme. Oamenii nu îşi dau seama cât de frig este iarna aici. Nu e ca în munţii din Sarajevo, dar totuşi destul de frig. Apartamentul acesta face parte dintr-o casă arabă de dinainte de ’48 şi pietrele vechi au înmagazinat bine frigul în toate ungherele lor. Şi nici nu-mi permit să încălzesc prea mult. Dar poate mă trezesc aşa devreme pentru că mi-e frică să nu dorm prea mult. Ştiu că, într-o zi, curând poate, frigul se va strecura din pietre şi va pătrunde în trupul meu întins pe patul îngust. Şi atunci nu mă voi mai ridica.

Şi ce dacă? Mi-a ajuns. Mai mult decât mi-aş fi dorit, chiar. Oricine s-ar fi născut când m-am născut eu şi unde m-am născut, şi mai ales *ce* m-am născut, nu s-ar putea plânge de o moarte care va veni, la fel ca a mea, la timpul cuvenit.

Am o pensie, dar e cam mică şi atunci trebuie să mai muncesc câteva ore pe săptămână, mai ales de sabat. Este ziua în care găseşti cel mai mult de lucru, mai ales dacă nu eşti religios. Evreii ortodocşi nu ar lucra pentru nimic în lume în acea zi, şi cei cu familii vor să se bucure de ziua lor de odihnă. Cu ani în urmă, trebuia să concurez cu arabii pentru sabat, dar după Intifada[89] sunt mult prea multe interdicţii de a ieşi din casă după anumite ore şi prea multe puncte de control, aşa că nu mai reuşesc să ajungă la timp şi nimeni nu-i mai angajează. Îmi pare rău pentru ei, chiar îmi pare. N-aş vrea să sufere atât.

În orice caz, slujba pe care o am eu acum nu ar dori-o nimeni. Sau ar fi foarte puţini candidaţi. În ceea ce mă priveşte, însă, eu sunt împăcată cu morţii. Fotografiile cu femei pe marginea gropii care le va fi mormânt, abajururi făcute din piele de om, toate aceste lucruri nu reuşesc să mă mai atingă.

---

89 Revolta palestinienilor din Fâşia Gaza, începând cu anul 1987, împotriva ocupaţiei israeliene a teritoriului.

Curăţ vitrinele şi ramele şi mă gândesc la femeile acelea. Este bine să mă gândesc la ele. Să îmi amintesc de ele. Nu goale şi înspăimântate cum sunt în fotografii, ci aşa cum erau ele acasă, iubite, ducându-şi traiul obişnuit.

Mă gândesc şi la persoana a cărei piele este întinsă în jurul lămpii. Este primul lucru pe care îl zăreşti la intrarea în muzeu. Am văzut cum unii vizitatori, imediat ce îşi dădeau seama ce era, se întorceau şi ieşeau. Majoritatea erau prea tulburaţi de imagine. Eu o privesc cu o tandreţe deosebită. Ar putea fi chiar pielea mamei mele, nu am cum să ştiu. Dacă lucrurile ar fi fost un pic diferite, ar fi putut fi chiar a mea.

Să fac curat în acele camere este un privilegiu pentru mine. Pot să spun că, aşa bătrână şi înceată cum simt, le curăţ perfect. Când termin, nu mai rămâne niciun fir de praf pe jos şi nici urme de degete. Este tot ce mai pot face pentru ele.

Obişnuiam să vin aici şi înainte să primesc această slujbă. Nu la muzeu, ci în grădină, pentru că Serif şi Stela Kamal au o placă memorială acolo, în Grădina celor Drepţi. Numele lor sunt acolo, alături de multe alte, ale altor gentili, care şi-au riscat viaţa să salveze oameni ca mine.

Nu i-am revăzut niciodată după acea seară de vară târzie în munţii din preajma oraşului Sarajevo. Mi-era atât de frică încât nici nu le-am spus la revedere. Nici măcar nu le-am mulţumit.

Bărbatul căruia m-au predat în acea seară era chiar un ostaş. Era însurat în secret cu o evreică şi, de fiecare dată când putea, ajuta oameni ca mine. I-a fost simplu să aranjeze totul pentru mine. Am plecat în sud cu toate hârtiile în regulă şi mi-am petrecut tot restul războiului în siguranţă, în zona italiană. Apoi, când a ajuns Tito la putere, am fost o persoană importantă pentru prima şi ultima oară în viaţă. Câteva luni, am fost mari eroi socialişti, tinerii care fuseseră partizani, cu el, în munţi.

Faptul că ne-a trădat, ne-a abandonat şi ne-a lăsat să murim acolo a fost dat uitării. Nici măcar noi nu l-am menţionat. Am primit o slujbă în noua armată. Eram infirmieră într-o casă pentru partizanii răniţi, o clădire veche pe malul mării în Split. Acolo l-am găsit pe Branko, cel care fusese liderul nostru şi care ne lăsase apoi să murim. Fusese împuşcat în şold şi în stomac. Arăta oribil. Abia putea merge şi făcea tot timpul infecţii.

M-am căsătorit cu el. Nu mă întrebaţi de ce. Eram o fată proastă. Dar când nu mai ai pe nimeni, pe nimeni care să-şi amintească de tine, oricine te cunoaşte devine cu adevărat special. Până şi cineva ca Branko.

Ştiam că făcusem o greşeală cu mult înainte de prima aniversare a nunţii. Rănile îl schilodiseră ca bărbat şi nu ştiu cum ajunsese să mă învinuiască pe mine pentru asta. Voia să fac tot soiul de lucruri ciudate ca să îl satisfac. Nu sunt o mironosiţă. Chiar am încercat, dar eram atât de tânără şi de inocentă – cel puţin în acea privinţă… Mi-a fost foarte greu să fac unele dintre lucrurile pe care mi le cerea. Dacă ar fi fost măcar un pic tandru, poate ar fi fost altceva. Dar era un bădăran, chiar şi pe patul de moarte, şi în majoritatea timpului m-am simţit folosită.

Când am citit în ziar că Serif Kamal era acuzat de colaboraţionism cu naziştii, i-am spus lui Branko că o să mă duc la Sarajevo să depun mărturie pentru el. Îmi amintesc şi acum expresia de pe faţa lui. Era aşezat într-un fotoliu lângă fereastră. S-a aplecat înainte şi a bătut cu bastonul în podea. Era vară şi foarte cald. Lumina se revărsa prin mica fereastră cu vedere spre port.

— Nu, a zis.

Apa strălucea puternic şi a trebuit să îmi duc mâna la frunte să-mi umbresc ochii.

— Ce vrei să spui? Cum nu?

— N-o să te duci la Sarajevo. Ai fost soldat în armata iugoslavă, la fel ca şi mine. N-o să ne periclitezi situaţia

ridicându-te împotriva voinţei partidului. Dacă li se pare drept să îl acuze pe om, trebuie să aibă motivele lor. Şi cei ca tine nu trebuie să se îndoiască de ele.

— Dar *effendi* Kamal nu a fost colaboraţionist! I-a urât pe nazişti! El m-a salvat, Branko, după ce tu te-ai întors împotriva mea. Nu aş fi acum în viaţă dacă el nu ar fi riscat atât…

M-a întrerupt. Avea o voce puternică şi o folosea de fiecare dată când ne contraziceam, chiar dacă pe teme mărunte, cum ar fi dacă cizmele lui trebuiau făcute cu cremă sau nu. Pereţii erau subţiri în barăci şi el ştia cât de tare uram să ne audă toţi vecinii fiecare discuţie.

Era obişnuit să cedez în momentul în care ridica vocea. Dar de data aceasta am fost fermă. I-am spus că poate să-mi facă ce vrea, dar că eu voi face ceea ce este corect. A înjurat, a blestemat şi, când a văzut că nu cedez, a aruncat bastonul spre mine. Oricât de slăbit era, ţintea foarte bine, şi partea de metal mi s-a înfipt exact sub falcă.

Până la urmă, a aranjat să mă pună sub supraveghere pe toată durata procesului. Puteam să merg la lucru şi să vin acasă, dar însoţită de un paznic. A fost înjositor. Nu ştiu ce le-a spus, ce scuză inventase pentru ca ei să mă urmărească. Dar a reuşit să mă ţină în Split. Nu aveam cum să ajung în Sarajevo.

În acele zile am crezut că nu mai am lacrimi să plâng. Vărsasem atâtea în război şi apoi imediat după, când am aflat de soarta mamei şi a tatălui, a surioarei şi a mătuşii mele. Inima mătuşii a cedat în camionul care îi transporta în lagărul de la Kruscia. Dora a murit acolo de foame, după două luni. Mama a reuşit să rămână în viaţă, cu atâta durere în suflet, aproape până la sfârşitul războiului. Dar apoi au trimis-o la Auschwitz. Credeam că mi-am consumat toate lacrimile pe care le aveam. Dar în săptămâna aceea, am plâns pentru Serif, care avea, cu siguranţă, să ajungă în faţa plutonului de execuţie sau atârnat într-o funie. Am

plâns pentru Stela, rămasă singură cu băiatul lor frumos, şi pentru mine, pentru umilinţele pe care trebuia să le îndur din partea brutei cu care m-am căsătorit şi care m-a denunţat ca trădătoare.

Branko a murit în 1951, din pricina unei infecţii gastrice. Nu l-am plâns. Auzisem că Tito le permitea evreilor să meargă în Israel, aşa că am decis să părăsesc ţara, de care nu mă mai lega nimic, şi să încep o viaţă nouă acolo. Cred că, undeva în subconştient, speram să îl găsesc pe Mordechai, profesorul meu de la Tinerii Gardieni. Eram încă atât de naivă. Doar o fată prostuţă.

Până la urmă, l-am găsit pe Mordechai, în cimitirul militar de pe muntele Hertzi. Căzuse în războiul din ’48. Fusese comandantul unei unităţi Nahal formată din tinerii şi tinerele din kibbutzuri şi murise pe drumul Ierusalimului.

Aşa că trebuia să îmi fac propria viaţă aici, şi nu a fost o viaţă urâtă. Grea, da; multă muncă şi bani puţini. Dar nu rea. Nu m-am recăsătorit, dar am avut un iubit pentru foarte mult timp. Era un camionagiu masiv şi vesel, care venise aici din Polonia şi aparţinea unui kibbutz din Negev. Totul a început când a râs de mine, într-o zi, la piaţă, când cumpăram ceva de la el. Eram un pic sfioasă pentru că nu ştiam foarte bine ebraica, aşa că mă tachina până când începeam să chicotesc. Dintr-una într-alta, a ajuns să mă viziteze de fiecare dată când venea cu produsele din kibbutz. Îmi aducea curmale şi portocale şi stăteam împreună în pat în după-amiezile lui libere, cu soarele strălucind pe pervaz. Pielea ne mirosea a ulei de portocale şi sărutările noastre erau îndulcite de gustul de curmale grase şi lipicioase.

M-aş fi măritat cu el, dacă m-ar fi cerut, dar avusese o soţie în Polonia care fusese luată din ghetoul din Varşovia. Mi-a spus că nu a reuşit niciodată să afle ce s-a întâmplat cu ea. Nu ştia sigur dacă mai era în viaţă sau nu.

Poate ăsta era doar felul lui de a păstra distanţa, sau poate că se simţea vinovat că el scăpase, nu ştiu. Dar mi-a plăcut de el şi mai mult pentru că îi onora amintirea cu speranţa lui. Oricum, până la urmă, alţi şoferi au primit slujba de pe camion şi el a venit tot mai rar şi mai rar la oraş, până când a încetat de tot să mai vină. Mi-a fost dor de el. Încă îmi amintesc de acele după-amiezi.

Nu am mulţi prieteni. Ebraica mea nu este nici acum destul de bună. Dar mă descurc; oamenii de aici sunt obişnuiţi să înţeleagă tot felul de accente străine şi de greşeli de gramatică, pentru că aproape toată lumea e venită de prin alte părţi. Dar nu ştiu în ebraică vorbele cu care să exprim tot ce e în inima mea.

Cu timpul, m-am obişnuit cu verile fierbinţi şi uscate, cu plantaţiile de bumbac, cu lumina orbitoare şi colinele stâncoase şi golaşe. Şi chiar dacă dealurile din Ierusalim nu sunt munţii de acasă, câteodată ninge iarna, şi dacă închid ochii strâns de tot, pot să-mi imaginez că sunt în Sarajevo. Chiar dacă majoritatea prietenilor mei cred că sunt o bătrână nebună, câteodată mă duc în cartierul arab din Oraşul Vechi şi beau o cafea care miroase a acasă.

În timpul războiului din Iugoslavia, au fost nişte bosniaci aici. Israelul a primit destul de mulţi refugiaţi. Unii evrei, dar majoritatea musulmani, aşa că am reuşit un timp să vorbesc în limba mea, şi a fost atât de minunat şi de relaxant. Am fost voluntar la centrul de plasament şi îi ajutam să completeze nişte formulare simple – în ţara asta, lumea adoră formularele – sau să citească orarul autobuzelor sau să-şi facă programări la dentist. Din întâmplare, am dat peste un ziar mai vechi, uitat de cineva la centru, şi am văzut necrologul lui *effendi* Kamal, care murise de curând.

În momentul acela, mi s-a luat o piatră de pe inimă. Trăisem ani întregi crezând că fusese executat ca urmare a acuzaţiilor de colaboraţionism. Dar necrologul spunea că

murise din cauza unei boli lungi şi că fusese custodele bibliotecii Muzeului Naţional, ca pe vremea când îl cunoscusem eu.

Mă simţeam de parcă aş fi scăpat de un cap de acuzare. Mi se dădea o nouă şansă să fac ceea ce trebuia, să depun mărturie pentru el. Mi-a luat două nopţi, dar am scris cu atenţie povestea a ceea ce făcuse acest om pentru mine. Am trimis-o la Muzeul Holocaustului, Yad Vashem. După un timp, am primit o scrisoare de la Stela, care locuia la Paris cu fiul său, după ce apartamentul ei din Sarajevo fusese distrus. Spunea că cei de la ambasada Israelului din Paris au organizat o ceremonie foarte frumoasă în cinstea lor, că a înţeles de ce nu am putut să îi ajut după război şi că e foarte fericită că sunt în viaţă şi o duc bine. Mi-a spus aşa: „Mulţumesc că ai spus lumii că soţul meu a fost un prieten al evreilor, într-un moment în care ei aveau foarte puţini prieteni adevăraţi”.

După ce au pus placa memorială pentru familia Kamal în grădina muzeului, am început să merg des acolo. Mă făcea să mă simt mai bine. Smulgeam buruienile de sub chiparoşi şi florile ofilite. Într-o zi, un muzeograf a văzut ce făceam şi m-a întrebat dacă nu vreau să lucrez acolo ca îngrijitoare.

De sabat este foarte linişte. Unii oameni ar zice că e înspăimântător de linişte. Nu mă deranjează. De fapt, nu-mi place zgomotul pe care îl face aparatul de lustruit podeaua. Prefer ceasurile în care mă plimb, în tăcere, dintr-o cameră într-alta, cu cârpele de şters praful. Cel mai mult îmi ia să curăţ biblioteca. Am întrebat odată şi bibliotecarul mi-a spus că sunt mai mult de o sută de mii de cărţi acolo şi peste şaizeci de milioane de documente. Este un număr bun, cred. Cam zece pagini pentru fiecare persoană care a murit. Un fel de monument de hârtie pentru oamenii care nu au lespezi de mormânt.

Când stai să te gândeşti, o carte atât de mică printre

atâtea… ceea ce s-a întâmplat pare un miracol. Poate chiar *a fost* un miracol. Da, cred că a fost. Şterg praful de pe aceste cărţi de mai bine de un an. În fiecare săptămână îmi făcusem un obicei din a lua toate cărţile dintr-o secţiune ca să şterg sub ele şi în spatele lor şi apoi să şterg partea de sus a fiecărei cărţi. Stela m-a învăţat să fac asta când curăţa rafturile din biblioteca lor personală. Cred că amintirea lor m-a însoţit în fiecare clipă de muncă. Şi poate că ea m-a ajutat să îmi dau seama.

Într-o zi, am intrat în bibliotecă, am văzut secţiunea de rafturi pe care le curăţasem cu o săptămână înainte şi am început să dau jos cărţile din secţiunea următoare. Majoritatea erau cărţi vechi, aşa că trebuia să fiu foarte atentă când le puneam la loc. Şi apoi am avut-o în mână. Am privit-o, am deschis-o, şi am ajuns din nou în Sarajevo, în biroul lui *effendi* Kamal, cu Stela tremurând lângă mine, înţelegând, ceea ce eu nu reuşisem să înţeleg atunci, că *effendi* Kamal făcuse ceva ce o înspăimântase. Şi apoi am putut auzi vocea lui *effendi* Kamal: „Cel mai bun loc să ascunzi o carte e o bibliotecă”.

Nu ştiam ce trebuie să fac. De unde era să ştiu dacă acea carte trebuia sau nu să se afle acolo? Dar mi s-a părut ciudat ca un manuscris atât de vechi şi de faimos să zacă pe un raft într-un depozit.

Asta le-am spus când m-au chestionat, bibliotecarul-şef, directorul muzeului şi un alt individ pe care nu îl cunoşteam, care arăta ca un soldat, dar părea să ştie totul despre carte şi despre Serif Kamal. Eram neliniştită, pentru că nu păreau să mă creadă. Nu credeau că o asemenea coincidenţă poate fi posibilă şi, când sunt emoţionată, nu-mi amintesc cuvintele ebraice. Nu îmi venise în minte *peleh,* „miracol”, şi am zis *siman,* care înseamnă mai mult „semn”.

Dar până la urmă, cel care arăta ca un soldat m-a crezut. Mi-a zâmbit blând. Apoi s-a întors către ceilalţi şi

le-a zis:

— Păi, de ce nu, *kinderlach?* Toată povestea acestei cărţi, supravieţuirea ei până în zilele noastre, a fost o serie de miracole. De ce nu încă unul?

Hanna

Arnhem Land, Gunumeleng, 2002

Când au dat de mine, eram într-o peşteră la şase sute de metri deasupra solului, pe un perete abrupt de stâncă şi la vreo sută de kilometri de cel mai apropiat telefon.

Mesajul, adus de un copil aborigen, era ciudat şi n-am ştiut cum să-l interpretez. Puştiul era isteţ şi cam pus pe şotii, aşa că, la început, am crezut că glumeşte.

— Nu, don'şoară, fără glumă. Tipu' ăla din Canberra, el tot sunat azi. Noi spus lui, o să fii în tufiş săptămâna toată, dar el sunat şi sunat şi după ce Butcher răstit la el.

Butcher era unchiul băiatului şi administratorul fermei Jabiru, unde locuiam când nu lucram pe teren.

— Şi a spus ce voia?

Băiatul şi-a aplecat capul într-o parte, un gest ambiguu care ar fi putut să însemne „nu" sau „nu ştiu" sau „nu pot să-ţi spun".

— Mai bine vino, don'şoară, că Butcher ceartă şi pe mine.

Am ieşit din peşteră şi am clipit un pic în lumina puternică a zilei. Soarele era un disc mare de garanţă care înroşea dungile de minereu de fier ce pătrundeau prin roca de un ocru-închis. Jos, primele fire de iarbă proaspătă acopereau câmpia într-un verde crud şi lumina se oglindea în bălţile rămase după furtuna din acea noapte. Intrasem în Gunumeleng, unul dintre cele şase anotimpuri pe care aborigenii le identificaseră într-un an împărţit de către albi în doar două sezoane, unul secetos şi altul ploios. Gunumeleng aducea primele furtuni. Peste vreo lună, toată

câmpia va fi inundată. Aşa-zisele drumuri, care erau, de fapt, doar nişte făgaşe de noroi, nu vor mai fi practicabile. Speram să termin documentarea şi o conservare cel puţin minimală a acestei secţiuni de peşteri înainte ca inundaţiile să se instaleze, şi ultimul lucru de care aveam nevoie era un drum de două ore şi jumătate, într-o maşină veche, până la centrala telefonică, doar ca să vorbesc cu un clovn din Canberra. Dar în zare, unde se termina drumul, am văzut strălucind parbrizul Toyotei mult iubite a lui Butcher. Nu lăsa pe nimeni să o conducă dacă nu era ceva cu adevărat important.

— Bine atunci, Lofty. Du-te înainte şi spune-i unchiului tău că Jim şi cu mine ajungem la ora ceaiului. O să termin cu liniile astea de silicon şi apoi pornim.

Băiatul se întoarse şi coborî povârnişul. Era un copil foarte slab şi scund pentru cei şaisprezece ani pe care-i avea (de-asta toată lumea îi spunea Lofty[90]), dar putea să urce şi să coboare un perete de douăzeci de ori mai repede decât mine. M-am întors în peştera în care mă aştepta Jim Bardayal, arheologul cu care lucram.

— În sfârşit vom dormi într-un pat la noapte, spuse şi îmi înmână tubul de silicon.

— Auzi la el. Ce pămpălău. În Sydney te lăudai cât de rural eşti şi cât de mult îţi lipseşte viaţa la ţară, şi acum prindem o noapte de furtună şi când cineva pomeneşte de un pătuţ cald, nu ştii cum să ajungi acolo mai repede.

— Nenorociţii de *balanţia*[91] spuse Jim rânjind.

Într-adevăr, furtuna din acea noapte fusese tare dură.

Fulgerele trăsniseră câţiva arbori albi de cauciuc şi rafalele de vânt aproape că zburaseră prelata de pe adăpostul nostru.

— Nu e vorba de ploaie, spuse Jim. Nenorociţii de ţânţari, de fapt.

---

90 Mare, înalt (în lb. engleză).

91 Termen aborigen pentru un australian ne-indigen.

Aici nu puteam să îl contrazic. Nu reuşeai să contempli liniştit apusurile minunate de aici, pentru că era semnalul de cină pentru milioane de ţânţari, şi noi eram prada lor favorită. Numai gândul la ei îmi provoca mâncărimi pe tot corpul. Am mai trasat o dungă de silicon, ca o margine de gumă de mestecat, peste peretele de rocă pe unde calculasem că e posibil să curgă ploaia. Ideea era să deviem apa de la pigmenţii solubili din picturi. Această parte a povârnişului era plină de opere de artă: picturi minunate, pline de energie, cu Mimi[92], siluete suple la vânătoare. Neamul lui Jim, tribul Mirarr, credea că fuseseră pictate de spirite. Celălalt neam al lui, comunitatea arheologilor, stabilise că cele mai timpurii fuseseră pictate în urmă cu treizeci de mii de ani. Şi în toate aceste secole, unii bătrâni fuseseră însărcinaţi cu restaurarea lor rituală. Dar după venirea europenilor, oamenii din tribul Mirarr au părăsit peşterile din zonele pietroase şi s-au mutat să lucreze pentru *balanţia* – cuceritorii albi – în ferme de animale sau chiar la oraş. Slujba noastră era să protejăm ceea ce lăsaseră în urmă.

Nu era ceva ce m-aş fi imaginat făcând. Dar ce se întâmplase la Sarajevo mi-a distrus încrederea în mine. Chiar dacă o parte din mine continua să creadă că Ozren şi Heinrich greşeau, cea mai mare parte – laşa din mine – înecase acea convingere într-o mare toxică de neîncredere în mine. Ajunsesem să mă simt umilită şi inutilă şi devenisem nesigură pe propriile-mi cercetări şi concluzii. Timp de o lună, mi-am plâns de milă în laboratorul din Sydney şi am refuzat orice ofertă cât de cât interesantă. Făcusem o greşeală imensă în Sarajevo… Cum aş fi putut să mai formulez judecăţi în legătură cu ceva?

Apoi am primit un telefon de la Jonah Sharansky. Avea două lucruri să-mi spună. Unul că Delilah mi-a lăsat o

92 Creaturi ale indigenilor, de tipul zânelor, din Peninsula Arnhem din nordul Australiei.

moştenire substanţială şi celălalt că familia voia ca eu să iau locul mamei în fundaţia lui Aaron. Se pare că toţi ceilalţi membri ai consiliului director votaseră deja. Simţeam că trebuie să ies neapărat din laborator, aşa că m-am hotărât să folosesc banii din moştenire ca să văd despre ce e vorba în fundaţie şi dacă într-adevăr pot contribui cu ceva.

Mama a făcut o criză când a aflat că fusese înlocuită. La început, m-am simţit prost. Credeam că privea fundaţia ca pe o ultimă legătură cu Aaron şi îmi imaginam cât de dureros trebuie să fie ca familia lui să o respingă aşa.

S-a întors la Sydney la câteva săptămâni după mine. Ieşise din spital şi se dusese la un spa de fiţe din California ca să se recupereze.

— Trebuie să fiu într-o formă bună când ajung la Sydney, îmi spuse la telefon. Vulturii de la spital or să-mi dea târcoale neîncetat.

Când am luat-o de la aeroport, arăta minunat. Era pregătită pentru orice. Dar când am ajuns acasă, am observat că avea riduri de oboseală în colţurile gurii şi cearcăne mari în jurul ochilor şi că părea să se simtă atât de bine doar pentru că avea o voinţă de fier.

— Poţi să-ţi iei o mică vacanţă, mamă. Să fii sigură că eşti pregătită să te întorci la muncă.

Stătea pe pat şi mă lăsa să-i despachetez lucrurile. Îşi aruncă din picioare pantofii Manolo sau Jimmy Choo sau ce-or fi fost – de ce se supunea torturilor unor asemenea pantofi nu am înţeles niciodată – şi se lăsă pe spate.

— Poimâine am programată o tumoare pe nervul opt[93]. Ştii ce înseamnă asta? Nu, cum să ştii? Este ca şi cum ai culege bucăţele mici de batiste de hârtie dintr-un castron de tofu…

— Mamă, te rog…

Mi se făcuse deja greaţă.

---

93 Nervul cohleovestibular, responsabil pentru audiţie şi echilibru.

— N-am să mai mănânc tofu niciodată.

— Oh, pentru numele lui Dumnezeu, Hanna! Poţi încerca să nu mai fi atât de solipsistă măcar cinci minute? Încerc să îţi explic cum se face, într-un mod în care să poţi înţelege.

Draga de ea… Nu scăpa nicio şansă să mă facă să mă simt ca cel mai slab bec dintr-un candelabru.

— E o operaţie dificilă şi durează ore bune. Am programat-o special ca să le arăt vulturilor că n-am murit încă. A închis ochii. O să dorm un pic acum. Dă-mi, te rog, şalul ăla şi lasă restul bagajului. Şi poţi pleca… O să mă descurc numai bine cu menajera.

Peste câteva zile a aflat de la familia Sharansky că voiau să o înlocuiască cu mine. M-a chemat la Bellevue Hill. Când am ajuns, stătea pe verandă, cu o sticlă deschisă de vin Hill of Grace pe masă. Când era vorba de mama, calitatea vinului de pe masă era un indiciu al gravităţii discuţiei pe care urma să o avem. De data aceasta, mi-am dat seama că avea să fie extra.

Îmi spusese deja, pe patul de spital din Boston, că voia să păstrez secretă identitatea tatălui meu. Mie mi se părea o nebunie. Cui naiba îi mai păsa cu cine se culcase ea acum mii de ani? Dar m-a rugat să mă gândesc la poziţia ei şi am făcut-o. Am luat în considerare statutul ei. Chiar am făcut-o. Îl luam în considerare şi când a venit propunerea din partea fundaţiei.

— Dacă vei accepta propunerea, Hanna, asta va naşte o mulţime de întrebări.

Soarele trecea printre petalele de tibouchina care dădeau luminii o strălucire violet, iar florile de plumeria, căzute pe gazonul imaculat, răspândeau un miros plăcut. Am sorbit din minunatul vin şi nu am spus nimic.

— Întrebări stânjenitoare. Pentru mine. Accidentul mi-a periclitat deja poziţia la spital. Davis şi Harrington *abia aşteaptă* să ridice problema infecţiilor, şi mai sunt şi

alţii care nu s-au consolat nici acum după numirea mea ca şefă a secţiei. A trebuit să muncesc de două ori mai mult ca să îi asigur că nu voi pleca nicăieri. Ar fi un moment total nepotrivit să apară o altă problemă care să…

Lăsă propoziţia neterminată.

— Poate, dar ştii că am nişte competenţe care ar fi necesare Fundaţiei Sharansky.

— Competenţe? Ce competenţe ai putea avea tu, dragă? Nu ştii nimic despre managementul organizaţiilor non-profit şi nu am observat să fii vreun magician al investiţiilor.

Mi-am încleştat degetele pe piciorul paharul şi m-am uitat la *shiraz*[94]. Am sorbit vinul şi am lăsat toate aromele să mi se amestece în gură. Eram hotărâtă să n-o las să mă enerveze.

— Competenţe artistice, mamă. Cred că pot să îi ajut în domeniul artei, mai ales în programul de conservare.

A trântit paharul pe masa de marmură, atât de tare încât m-am mirat că nu s-a făcut ţăndări.

— Hanna, e şi aşa destul de rău că ţi-ai pierdut toţi anii ăştia jucându-te cu paste şi petice de hârtie. Dar cărţile măcar aveau de-a face cu cultura. Acum îţi propui să mergi la dracu-n praznic, să salvezi nişte mâzgăleli împuţite şi fără niciun sens ale unor primitivi?

Am privit-o fix şi îmi imaginez cum trebuie să fi rămas cu gura căscată la acest comentariu.

— Cum a fost posibil ca un bărbat ca Aaron Sharansky să se îndrăgostească de cineva ca tine?

Şi de aici s-a pornit potopul. O ultimă ceartă înfiorătoare, întrecând orice limite, în care îţi pui toate gândurile otrăvite pe care le-ai avut vreodată, urmele tuturor suferinţelor şi în care, apoi, întinzi cupa cu fiere în faţa celuilalt să o bea. A trebuit să aud încă o dată ce dezamăgire am fost întotdeauna pentru ea; un pigmeu

94 O specie de struguri şi vinul făcut din ei.

demn de milă care a crezut că genunchii săi juliţi sunt mai importanţi decât pacienţii ei în stare critică. Am fost o răsfăţată insuportabilă în copilărie şi o târfă delincventă în tinereţe. Acum, m-am agăţat de familia Sharansky din disperare, pentru că am fost prea ocupată să îmi hrănesc resentimentele copilăreşti în loc să îmi formez legături adulte. Şi apoi, eterna lovitură: am dat cu piciorul oportunităţii de a avea o profesie adevărată şi mi-am irosit viaţa ca o „negustoreasă”.

Când te certi cu cineva o viaţă întreagă, ştii deja care îi sunt punctele slabe. Iar eu găsisem arma cu care să îi răspund, aşa că am lovit-o unde ştiam că o s-o doară cel mai tare.

— Şi la ce ţi-au folosit toate cunoştinţele medicale, dacă nu ai reuşit să-l salvezi nici măcar pe bărbatul pe care-l iubeai?

A încremenit. M-am simţit triumfătoare şi am profitat de avantaj.

— Despre asta e vorba, nu-i aşa? Trebuie să plătesc eu toată viaţa. N-am avut tată, nici nume, doar pentru că ai dat cu bâta-n baltă în cel mai important caz la care ai lucrat.

— Hanna, nu ştii despre ce vorbeşti.

— Aşa e, nu? L-ai trimis la marele maestru Andersen, şi Andersen a greşit. Ai fi putut să faci mai bine. Aşa crezi, nu? Eşti atât de arogantă, şi apoi, exact când ar fi trebuit să ai încredere în capacităţile tale…

— Hanna. Taci. Nu ştii ce spui…

— Ai fi putut să-l salvezi, asta crezi, nu? Ai fi observat hemoragia dacă ar fi fost pacientul tău.

— Şi chiar am observat-o.

Pentru că încă vorbeam, mai tare decât ea, mi-a luat un pic să procesez ce zisese.

— Ce… ai făcut?

— Evident că am văzut hemoragia. L-am monitorizat

toată noaptea. Ştiam că are hemoragie. N-am făcut nimic. Ştiam că nu vrea să se trezească orb.

Preţ de câteva minute, am fost prea uluită ca să mai spun ceva. Un stol de papagali se năpusti şi cârâi peste grădină, în drumul lor spre locul de înnoptat. I-am privit până când culorile lor – albastru purpuriu, verde-smarald şi stacojiu – au devenit înceţoşate de lacrimi. N-am să continui cu tot ce i-am spus. Nici nu sunt sigură că îmi amintesc totul, dar la sfârşit am anunţat-o că o să-mi schimb numele în Sharansky.

Nu ne-am mai văzut de atunci. Nici măcar nu ne mai prefacem că am vrea asta. Ozren a avut dreptate într-o privinţă: nu toate poveştile au finaluri fericite.

Mă aşteptam să-mi fie mult mai greu decât îmi fusese, de vreme ce eram pentru prima dată complet singură. Dar dacă exista un spaţiu gol în viaţa mea, el nu se mărise prea mult acum faţă de cum fusese mereu. Nu m-a înţeles niciodată, nici pe mine şi nici munca mea, de ce era ea importantă pentru mine şi de ce o iubeam atât de mult. Şi acestea erau lucrurile care contau. Fără ele, conversaţiile pe care le-am purtat noi au fost doar zgomot.

Plecarea din Sydney m-a ajutat mult. O despărţire completă şi tot tacâmul. Proiectele Fundaţiei Sharansky se desfăşurau în locuri de care abia dacă auzisem, ca Oenpelli sau Burrup, unde companiile miniere voiau să transforme peisajele fascinante şi siturile culturale antice în mari gropi. Fundaţia finanţa cercetarea şi apoi, dacă erau destule probe să construiască un caz, îi asistau pe proprietarii aborigeni să iniţieze procese penale împotriva companiilor.

Nu mi-a luat mult să îmi dau seama acolo, în locurile pictate de tatăl meu, că deşi îmi iubeam mult ţara, nu ştiam aproape nimic despre ea. Mi-am petrecut atât de mulţi ani studiind cultura imigranţilor şi aproape nicio

clipă studiind ceea ce fusese aici dintotdeauna. M-am chinuit din răsputeri să învăţ arabă clasică şi ebraica biblică şi nu ştiam să numesc nici măcar cinci dintre sutele de limbi vorbite aici. Aşa că mi-am stabilit un drum de urmat şi am devenit pionier într-un nou domeniu: conservarea cazurilor disperate. Slujba mea era să cercetez, să documentez şi să conserv arta rupestră a aborigenilor, înainte ca marile companii de uraniu şi bauxită să aibă ocazia să transforme totul în pietricele.

Era o muncă grea, fizică. Trebuia să ajung în locuri îndepărtate, de cele mai multe ori pe jos şi pe călduri extreme, cu zeci de kilograme de aparatură în spate. Câteodată, cel mai bun lucru pe care îl puteam face ca să conserv o pictură pe stâncă era să iau o săpăligă şi să dau la o parte rădăcinile invadatoare ale copacilor. Nu era o muncă fină şi de înaltă precizie. Dar, spre surprinderea mea, chiar mi-a plăcut. Pentru prima dată în viaţă, eram bronzată şi trupul îmi devenise mai robust. Mi-am schimbat hainele de caşmir şi mătase cu nişte uniforme militare şi, într-o zi, pentru că îmi era cald şi eram transpirată şi părul mi se tot desprindea din coc, l-am tăiat. Gata. Nume nou, înfăţişare nouă, viaţă nouă. Şi la mare depărtare de orice ar fi putut să-mi amintească de specia de oaie spaniolă dispărută şi de pergamente.

Am adormit în camioneta care ne ducea la centrala telefonică de la Jabiru. Atât de extenuată eram. Pentru că nu s-ar putea spune că a fost o călătorie tocmai relaxantă. Drumul era un şir de zăngănituri, când nu era doar o groapă de nisip. Plus că, din când în când, îţi răsăreau în cale grupuri mari de canguri şi, dacă încercai să le ocoleşti, puteai să te trezeşti că nimereşti într-o mocirlă.

Dar Jim şofase pe drumuri de genul ăsta încă de când a fost destul de mare ca să privească pe deasupra volanului, aşa că am ajuns cu bine. Butcher fripsese un

peşte dipnoi întreg, pe care-l pescuise în aceeaşi zi, şi îl asezonase cu *jupie* uscate, un fel de mure dulci-acrişoare, principalul produs de export al tribului Mirrar. Telefonul de la centrală a sunat exact când savuram ultima bucăţică de peşte suculent din farfurie.

— Da, este aici, spuse Butcher şi îmi înmână telefonul.

— Doctor Sharansky? Sunt Keith Lowery, de la DAEC.

— Mă scuzaţi, de unde?

— DAEC. Departamentul pentru Afaceri Externe şi Comerţ. Sunteţi o persoană foarte greu de găsit.

— Da. Ştiu.

— Speram să vă aducem înapoi în Canberra, sau în Sydney, dacă vă este mai uşor. Avem o problemă şi pentru rezolvarea ei ne-a fost sugerat numele dumneavoastră.

— Păi, o să ajung la Sydney în două sau trei săptămâni, în funcţie de când o să vină Gudjewg… sezonul ploios, vreau să spun.

— Bine, dar noi speram să vă avem aici chiar mâine.

— Domnule Lowery, sunt în mijlocul unui proiect. Companiile miniere le suflă în ceafă oamenilor şi povârnişurile or să fie inaccesibile în două săptămâni. Deci nu îmi doresc foarte tare să ţopăi altundeva în următoarea clipă. Puteţi să-mi spuneţi despre ce e vorba?

— Nu putem discuta la telefon, îmi pare rău.

— E ceva pus la cale de nenorocitele astea de companii miniere? Adică ar fi o măsură cam disperată. Ştiu că unii dintre oamenii ăia sunt nişte şacali, dar totuşi… Să implice direcţia voastră să le rezolve treburile murdare…

— N-are nicio legătură. Oricât de mult deplâng colegii mei de la Comerţ impactul negativ al Fundaţiei Sharansky asupra veniturilor din exporturile miniere, noi nu ne implicăm aici, la departamentul relaţiilor cu Orientul Apropiat. Nu vă sun în legătură cu proiectele dumneavoastră actuale, ci cu un alt fel de proiect, de o

mare importanţă, la care aţi lucrat acum şase ani. În Europa.

Dintr-odată, peştele dipnoi nu părea că stă foarte bine acolo unde era.

— Vreţi să spuneţi Haga…

— Ar fi mai bine să discutăm personal.

Departamentul relaţiilor cu Orientul Apropiat. Am început să simt o arsură în stomac.

— Vă ocupaţi de relaţiile cu Israelul, aşa-i?

— După cum am spus, ar fi mai bine să discutăm personal. Acum, vreţi să vă aranjez mâine un zbor din Darwin la Canberra, sau la Sydney?

Priveliştea din biroul DAEC din Sydney era de ajuns ca să convingă un diplomat să refuze un post de ambasador în altă ţară. În timp ce îl aşteptam pe Keith Lowery în holul de la etajul zece, am privit iahturile care traversau portul învăluit în lumină, alunecând peste valuri şi salutând velele albe ale Operei.

Decoraţia interioară era şi ea foarte frumoasă. Cei de la Afaceri Externe aleseseră opere de artă din colecţia naţională, aşa că la recepţie, pe un perete era *Ned Kelly* al lui Sidney Nolan şi pe celălalt, un fabulos Rover Thomas, *Răscrucea.*

Admiram nuanţele superbe de ocru din pictura lui Rover, când Lowery veni în spatele meu.

— Îmi pare rău că nu avem unul de-al tatălui dumneavoastră aici, un pictor extraordinar. Avem, însă, unul frumos în Canberra.

Lowery era un tip înalt, lat în umeri, cu părul grizonant, cu o atitudine mândră şi trăsăturile unui jucător de rugbi. Perfect logic, de altfel. Rugbiul era jocul practicat în toate şcolile private de elită şi majoritatea tăntălăilor australieni păreau să fi absolvit o astfel de şcoală, cu toate miturile noastre egalitariste.

— Vă mulţumesc că aţi venit, doamnă doctor Sharansky. Ştiu că v-am cerut foarte mult.

— Da, mă rog. Mi se pare foarte ciudat că se poate ajunge la Sydney din Londra sau New York în mai puţin de douăzeci şi patru de ore, dar durează aproape de două ori mai mult să ajungi aici din unele părţi din nordul ţării.

— Chiar aşa? Recunosc că eu n-am fost niciodată acolo.

Tipic, m-am gândit. Probabil că a cutreierat prin toate muzeele din Florenţa şi încă nu a văzut Bărbatul cu fulgerul de la Nourlangie Rock.

— De obicei lucrez în Canberra, aşa că a trebuit să împrumut un birou aici. Se întoarse către recepţionistă: Margaret… Margaret te cheamă, nu? Suntem în biroul domnului Kensington. Ai, te rog, grijă să nu fim deranjaţi.

Am trecut printr-un detector de metale şi am străbătut un coridor lung, până la un birou mare, pe colţ. Lowery tastă un cod, care deschise uşa. Privirile mi s-au îndreptat imediat spre ferestre, care ofereau o panoramă mult mai spectaculoasă decât cea din hol, pentru că se întindea de la Grădina Botanică până la pod.

— Colegul dumneavoastră, domnul Kensington, trebuie să fie dat dracului, am spus, întorcându-mă spre Lowery.

Pentru că fusesem distrasă de privelişte, nici nu băgasem de seamă că mai era cineva în cameră. Stătuse pe canapea, dar se ridicase acum şi se îndrepta spre mine cu mâna întinsă.

— *Shalom*, Channa.

Părul i se rărise un pic, dar avea aceeaşi înfăţişare bronzată şi vânjoasă care îl deosebea atât de tare de cei din branşa noastră.

Am făcut un pas înapoi şi mi-am dus mâinile la spate.

— Nici măcar nu mă saluţi? încă eşti supărată pe mine? După şase ani?

M-am uitat la Lowery, întrebându-mă cât ştie din toată povestea.

— Şase ani?

Vocea mea suna incredibil de rece.

— Şase ani nu înseamnă nimic, dacă îi compari cu cinci sute de ani. Ce-ai făcut cu ea?

— Nimic. N-am făcut nimic cu ea.

Făcu o pauză, apoi traversă încăperea până la biroul frumos din pin, pe care era aşezată o cutie de arhivă. O deschise.

— Convinge-te singură.

Am străbătut încăperea, clipind des. Am rămas o clipă cu mâinile în aer, deasupra cutiei. Am ridicat capacul şi am văzut-o. Am ezitat o clipă. Nu aveam mănuşi. Nu aveam de ce să o ating. Dar trebuia să fiu sigură. Cât de atent am putut, am scos-o din cutie şi am pus-o pe masă. Am deschis-o la miniaturile care reprezentau Creaţia. Şi acolo era. Diferenţa între a avea şi a nu avea dreptate. Între a-mi cunoaşte sau nu meseria.

Am încercat să clipesc, ca să îmi alung lacrimile izvorâte în parte dintr-un sentiment de uşurare, în parte din mila pentru tristeţea cu care am trăit şase ani, crezând că am greşit. Când l-am privit pe Amitai, toată nesiguranţa, toată îndoiala în forţele proprii s-a transformat în cea mai pură formă de mânie pe care am simţit-o vreodată.

— Cum ai putut?

Spre iritarea mea, mi-a zâmbit şi mi-a zis doar atât:

— Nu am făcut nimic.

Am lovit atât de tare cu pumnul în birou încât m-a durut mâna.

— Încetează! am strigat. Eşti un hoţ, un escroc şi un mincinos ordinar.

Continua să zâmbească, un rânjet calm, enervant, al unui nenorocit. Îmi venea să-l plesnesc.

— Eşti o ruşine pentru profesia noastră.

— Doctor Sharansky!

Lowery încerca să fie diplomat. Făcu un pas spre mine şi îmi puse o mână pe umăr. I-am dat-o deoparte şi m-am îndepărtat de el.

— De ce este acest bărbat aici? E vinovat de furt. Ar trebui să fie în închisoare. Nu-mi spune că guvernul ăsta de căcat e băgat în… în… conspiraţia asta.

— Doctor Sharansky, vă rog să vă aşezaţi.

— Nu-mi spune să stau jos! Nu vreau să am nimic de-a face cu asta. Şi de ce e cartea aici? Cum naiba o să justificaţi aducerea unui codex vechi de cinci sute de ani la capătul celălalt al pământului? E mai mult decât lipsit de etică, e o crimă. Plec de aici şi chem Interpolul. Bănuiesc că o să vă ascundeţi după imunitatea diplomatică sau vreun truc din ăsta.

Am ajuns în dreptul uşii, dar am constatat că nu avea nici clanţă, nici măcar un mâner. Doar o tastatură, pentru care îmi trebuia o parolă.

— Aţi face bine să-mi daţi drumul sau o să…

— Doctor Sharansky!

Lowery ridică vocea şi dintr-odată părea mai mult un jucător din prima linie decât un diplomat abil.

— Vă rog să tăceţi o clipă şi să-l lăsaţi pe doctorul Yomtov să vorbească.

Amitai nu mai râdea. Îşi apropie mâinile ca pentru rugăciune.

— N-am fost eu. Dacă veneai la mine când ţi-ai dat seama de fals, poate că am fi putut să-i oprim.

— Să oprim pe cine?

Vocea lui era foarte blândă, aproape o şoaptă.

— Pe doctorul Heinrich.

— Werner?

Am simţit cum tot aerul îmi părăseşte trupul. M-am prăbuşit pe canapea.

— Werner Heinrich? am repetat prosteşte. Şi mai cine? Ai zis „*să-i* oprim”.

— Îmi pare rău să-ţi spun că şi Ozren Karaman a fost implicat, ar fi fost imposibil fără el.

Profesorul şi iubitul meu. Amândoi au stat acolo şi mi-au zis că nu ştiu despre ce vorbesc. M-am simţit profund trădată.

— Dar de ce? Şi cum de o ai acum? Aici?

— E o poveste lungă.

Amitai se aşează pe canapea, lângă mine, şi turnă un pahar de apă dintr-o carafă de pe măsuţa de cafea. Mi-l întinse şi turnă altul pentru Lowery. Acesta refuză. Amitai sorbi o înghiţitură şi apoi începu să vorbească.

— Este o poveste lungă care începe în iarna lui 1944, când Werner avea doar paisprezece ani. Fusese recrutat, ca toţi băieţii şi bătrânii la vremea aceea. Majoritatea ajunseseră să mânuiască antiaeriene şi alte lucruri de genul ăsta. Dar el a făcut ceva cu totul deosebit. Werner a fost trimis să lucreze pentru *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* – ştii ce înseamnă asta?

Evident că ştiam despre infama filială a celui de-al Treilea Reich, cel mai eficient şi metodic jaf din istoria artelor. Fusese condusă de consilierul lui Hitler, Alfred Rosenberg, care scrisese o carte înainte de război în care numea expresionismul abstract german „sifilitic”. Fondase Liga de Luptă pentru Cultura Germană, care dorea să elimine tot ce era „degenerat”, concept care acoperea evident toate artefactele produse de evrei.

— Când Reich-ul încerca să grăbească Soluţia finală a problemei evreieşti în Europa, unitatea lui Rosenberg se grăbea să termine distrugerea materialelor evreieşti confiscate din sinagogi şi mari colecţii europene. Misiunea lui Werner era să transporte sulurile cu Tora şi incunabulele către crematorii şi să le ardă. Una dintre colecţiile pe care le-a ars a fost cea a analelor *Pinkes* din

Sarajevo, zise el şi se uită spre Lowery. Acelea erau toate arhivele comunităţii evreieşti. De neînlocuit. Colecţia din Sarajevo era foarte veche şi conţinea documente care datau încă din 1565.

— Deci, am spus, de-asta s-a specializat în manuscrise evreieşti.

Amitai dădu din cap aprobator.

— Exact. Şi-a pus în minte să nu mai piardă nicio altă carte. La începutul războiului din Bosnia, m-a contactat pentru că atacul sârbilor asupra Institutului de Studii Orientale şi asupra bibliotecilor semăna mult prea mult cu ce se întâmplase în trecutul lui. Voia, de fapt, ca guvernul israelian să formeze o misiune de salvare a hagadei. I-am spus că nu ştiam unde se află sau dacă mai există. A crezut că îi ascund adevărul. Şi apoi, după război, când ONU s-a hotărât să restaureze manuscrisul şi să îl expună, încă mai era convins că hagada e în pericol. Nu credea în pace. Mi-a spus că erau foarte multe şanse ca atunci când NATO şi ONU îşi vor pierde interesul, Bosnia să fie atacată de islamişti fanatici. Îi era frică de influenţa Arabiei Saudite, care avea un dosar plin cu distrugeri ale siturilor antice evreieşti din Peninsula Arabia. Era chinuit de ideea că hagada se va afla din nou în primejdie. Amitai sorbi încă o gură de apă. Ar fi trebuit să ascult mai atent ce îmi spunea. Nu mi-am imaginat că trecutul lui l-a făcut atât de radical. Ai zice că un evreu de vârsta mea ar trebui să miroasă de la o poştă extremiştii. Dar se pare că mi-a scăpat.

— Dar Ozren? Doar el nu credea asemenea lucruri despre Bosnia, nu?

— De ce nu? Bosnia nu îi protejase soţia, nu îi salvase fiul. Ozren a văzut prea multe. A văzut oameni ucişi de lunetişti pe când încercau să care cărţi din bibliotecă. Îşi riscase propria viaţă ca să salveze hagada şi ştia cât de aproape de moarte fusese. Cred că a fost foarte uşor pentru Werner, într-un moment prielnic, să îl convingă pe

Ozren de propriile păreri.

Nu-mi venea să cred că Ozren ar fi putut să gândească aşa. Îşi iubea oraşul. Iubea ceea ce simboliza. Nu puteam să cred că îşi pierduse speranţa.

Lumina generoasă din Sydney curgea prin ferestrele imense direct pe paginile deschise ale hagadei. M-am dus la masă şi am luat cartea în mână. Am pus-o cu grijă la loc, în cutia de arhivare. Eram pe punctul să o închid, dar am făcut o pauză. Am atins marginile copertelor şi am descoperit cuta unde fibrele de piele – cele noi pe care le adăugasem eu – se îmbinau cu cele vechi ale lui Florien Miul. M-am întors spre Amitai.

— Doar tu aveai negativele.

— Werner m-a convins că poate să-i determine pe cei din guvernul german să sponsorizeze o ediţie facsimil mai bună decât cea pe care o plănuisem noi. A fost foarte convingător. Erau pregătiţi să plătească de şase ori cât noi, voiau să imprime pe pergament… trebuia să fie un gest de bunăvoinţă din partea noii Germanii. Ce pot să zic? L-am crezut, şi i-am dat toată documentaţia. Evident, a folosit-o ca să imite toate detaliile, chiar şi munca ta de conservare. Şi de vreme ce a fost profesorul tău, a ştiut foarte bine cum să facă asta.

— Dar de ce erai acolo, în acea noapte, în apartamentul lui Ozren?

Amitai oftă.

— Am fost acolo, Channa, pentru că şi eu mi-am pierdut copilul. Fetiţa mea avea trei ani.

— Amitai…

Nu avusesem nici cea mai vagă idee. Ştiam că e divorţat, dar nu mi-am dat seama că avusese şi un copil.

— Îmi pare rău! Atentat cu bombă?

Clătină din cap şi zâmbi uşor.

— Toată lumea crede că israelienii mor doar în războaie sau atentate. Câţiva dintre noi reuşim să murim

de moarte bună. Ea a avut o insuficienţă cardiacă. Dar până la urmă, cred că pierderea unui copil este la fel de grea în orice circumstanţe. Eram acolo să aduc materialele donate de Israel pentru refacerea bibliotecii şi am auzit despre fiul lui Ozren. Ca tată, l-am înţeles perfect.

Au urmat câteva momente de tăcere stânjenitoare.

— Nu te învinovăţesc, Channa, că m-ai suspectat pe mine. Să nu crezi că te acuz de ceva.

A continuat să povestească apoi cum a fost găsită cartea şi cum l-a bănuit imediat pe Werner din cauza calităţii superioare a falsului din Sarajevo.

— Dar de ce a ales Werner Yad Vashem?

— Îl cunoştea destul de bine. Lucrase acolo ca cercetător invitat de multe ori în decursul anilor. Era cea mai la îndemână locaţie pentru el. Nu i-a păsat că nimeni nu va şti de hagadă, că nimeni nu o va studia sau admira. Voia doar să fie în siguranţă, şi mi-a spus că ajunsese la concluzia că Yad Vashem este cel mai sigur loc din lume. Că orice nenorocire s-ar întâmpla în Israel, vom apăra în primul rând muzeul acela. Amitai privi în pământ. Şi, cel puţin în această privinţă, are dreptate.

— L-ai mai văzut? E arestat?

— Da, l-am văzut. Şi nu, nu este arestat.

— De ce nu?

— Pentru că se află într-un azil de bătrâni din Viena. E un om în vârstă, Channa. E foarte slăbit şi nu prea lucid. Mi-a luat multe ore să scot de la el ceea ce ţi-am povestit ţie acum.

— Şi Ozren? *El* a fost arestat?

— Nu. De fapt, a fost promovat. Acum este directorul Muzeului Naţional.

— Dar de ce îl lăsaţi să scape cu asta? De ce n-a fost pus sub acuzare?

Amitai îl privi pe Lowery.

— Israeliţii sunt de părere că ar fi mai bine dacă

această poveste nu ar fi făcută publică, spuse Lowery. Cum cartea a fost găsită în Israel, asta ar fi suficient să… Iar Heinrich e prea dus ca să mai poată fi un martor credibil, aşa că nimeni nu consideră că ar avea vreun rost să stârnim nişte sentimente negative. Cred că termenul tehnic diplomatic e că suntem într-un *mare căcat.*

— Tot nu înţeleg. Spui că guvernul israelian susţine retrocedarea manuscrisului, nu? Cu siguranţă puteţi să faceţi acest lucru cu un pic de diplomaţie, o petrecere în ambasade, ceva de genul…

Amitai îşi privi mâinile.

— Channa, cunoşti vechiul proverb? Doi evrei, trei opinii? Există anumite facţiuni guvernamentale care insistă să păstreze cartea în Israel. S-ar bucura ca şi cum ar fi primit cel mai frumos dar de Hanukkah. Tuşi zgomotos şi se întinse după paharul cu apă, apoi adăugă: Când domnul Lowery a spus „israeliţi”, nu se referea la guvernul propriu-zis.

M-am întors spre Lowery:

— Păi şi atunci ce naiba caută Departamentul pentru Afaceri Externe în mizeria asta? Care este interesul Australiei?

Lowery îşi drese glasul.

— Prim-ministrul este prieten foarte bun cu preşedintele Israelului, iar preşedintele şi Amitai au fost camarazi în armată. Aşa că practic le facilităm accesul la tine, ca un fel de… favor personal. Chiar dacă bănuiesc că nu eşti un foarte mare fan al acestui prim-ministru, sperăm că vei vedea clar lucrurile şi ne vei da o mână de ajutor, spuse cu un surâs prostesc.

Amitai interveni.

— Pot duce eu cartea în Sarajevo, fără îndoială. Dar apoi ce să fac? Crede-mă, n-a fost chiar uşor să aduc cartea aici. Am decis să ne asumăm riscul de a aduce cartea aici pentru tine, Channa. Pentru că noi considerăm

că tu eşti singura care poate să îl convingă pe Ozren să pună cartea la loc.

Amitai se opri. Eu am rămas cu gura căscată, încercând să procesez informaţia. Trebuie că aveam o privire tâmpă.

— Din cauza naturii relaţiei voastre, adăugă Lowery.

Era prea mult pentru mine.

— Cum *dracu'* ştii tu care e natura „relaţiei noastre"? Cum îndrăzniţi să vă băgaţi nasul în viaţa mea personală? Ce s-a întâmplat cu drepturile cetăţeneşti de aici?

Amitai ridică o mână.

— N-ai fost doar tu, Channa. Te-ai aflat în Sarajevo într-o perioadă delicată. Împreună cu cei din CIA, Mossad, DGSE[95]...

— Chiar şi ASIO[96], adăugă Lowery. În acele momente, toată lumea care trăia în fosta Iugoslavie era fie spion, fie spionat, fie amândouă. N-o lua personal.

M-am ridicat, nervoasă. Lui îi venea uşor să vorbească. Dar cum i-ar plăcea dacă i-aş spune şi eu cu cine s-a culcat el în urmă cu şase ani? Sau poate este obişnuit cu aşa ceva. Lucrează totuşi în domeniu. Dar pe mine această informaţie m-a îngrozit. Sunt un şoarece de bibliotecă, nu un diplomat şi niciun spion. Şi cu siguranţă nu sunt niciun fel de soldat de comando Domnişoara Rezolvă-tot-pentru-Israel. Sau pentru orice altă ţară, de fapt.

M-am îndreptat spre birou şi m-am uitat la hagadă. Supravieţuise atâtor călătorii riscante şi acum stătea pe un birou, pe un pământ necunoscut celor care au făcut-o. Şi era acolo din vina mea.

Cu ani în urmă, când m-am întors din Sarajevo, m-am dus la Galeriile Naţionale Australiene şi am ascultat câteva

---

95 *Direction Générale de la Sécurité Extérieure*, serviciul francez de informaţii.

96 *Australian Security Intelligence Organisation*, serviciul australian de informaţii şi securitate

ore înregistrări ale interviurilor cu tata. Îi cunoşteam vocea acum. Era o voce foarte complexă. Stratul dominant era sobru, cu o cadenţă laconică. Era vocea pe care şi-o formase ca tânăr, când descoperea ceea ce iubea şi ceea ce îi era destinat să facă. Dar erau şi alte straturi sub acesta.

Indicii despre o copilărie în Boston. Un vag accent rusesc. Când şi când, o inflexiune idiş.

Destinul meu îl împlinesc şi pentru asta am venit.

Ştiam cum ar fi sunat în vocea lui acel vers din poezia lui Hopkins. Puteam să îl aud cum îl recită.

Destinul meu îl împlinesc.

El făcea artă. Eu o salvam. Asta era munca mea. *Ceea ce împlinesc.* Dar trebuia să îmi asum un risc. Un risc mare. Asta cu siguranţă este ceva ce *nu* fac. Câtuşi de puţin.

M-am întors şi m-am sprijinit de birou. Mă simţeam un pic ameţită. Amândoi mă priveau.

— Şi dacă sunt prinsă? În posesia unor bunuri furate în valoare de – aşa, cu aproximaţie – cincizeci, şaizeci de milioane de dolari. Atunci ce se întâmplă?

Amitai îşi aţinti din nou privirile asupra mâinilor sale, iar Lowery, asupra muncitorilor care-şi luau prânzul aşezaţi pe iarba din Grădina Botanică. Nimeni nu zicea nimic.

— V-am pus o întrebare. Ce se întâmplă dacă sunt prinsă cu manuscrisul şi acuzată de furtul unei piese deosebit de importante din patrimoniul cultural mondial?

Amitai îl privi pe Lowery, care nu putea nicicum să-şi ia ochii de la privelişte.

— Ei?

Amitai şi Lowery începură să vorbească în acelaşi timp.

— Guvernul australian…

— Guvernul israelian…

Amândoi s-au oprit în acelaşi timp, s-au privit şi au

schiţat unul către celălalt gestul politicos care voia să însemne „după tine”. Era aproape comic, sincer. Lowery a cedat primul.

— Vedeţi locul ăla, de sub smochinii din golful Morton? Arăta spre un deluşor verde de deasupra ţărmului. Ce coincidenţă că exact acolo au filmat ultima scenă din *Misiune imposibilă 2.*

Construiseră un aeroport nou în Sarajevo. Era civil şi foarte dichisit, cu baruri simpatice şi magazine de suveniruri. Arăta normal.

Eu însă nu mă simţeam prea normal. Când stăteam la coada de la Imigrări, eram foarte fericită că Amitai îmi dăduse două pastile de distonocalm cu o oră înainte, pe aeroportul din Viena.

— Astea vor opri manifestările exterioare ale emoţiilor, spusese. Nu vei avea palmele transpirate şi respiraţia sacadată. Ofiţerii vamali caută, în principal, semne de nervozitate. Evident, *vei avea* în continuare emoţii, pastilele nu le vor opri.

Avusese dreptate. Mă simţeam oribil. A trebuit să iau de două ori pastilele. Prima tură o vomitasem.

Îmi dăduse şi geanta pe care o folosise el ca să transporte hagada din Israel în Australia. Era un *trolley* de nailon negru şi arăta ca oricare alt *trolley* – genul acela care intră perfect în compartimentul pentru bagaje de deasupra – dar avea o despărţitură în spate făcută dintr-o fibră supersecretă, nedetectabilă cu razele X.

— Nu poate fi detectată cu niciuna dintre metodele contemporane, m-a asigurat.

— Şi chiar e nevoie de aşa ceva? am întrebat. Ce dacă la scanare se vede că am o carte în geantă? Doar un specialist şi-ar da seama ce carte este. Dar dacă o să fiu prinsă cu geanta asta de contrabandist…

— De ce să rişti? Te duci la Sarajevo. Sunt oameni din

acest oraş, şi nu numai evrei, care au cumpărat copii facsimile după hagadă atunci când nu îşi permiteau să pună ceva mâncare pe masă. Este cel mai iubit obiect de acolo. Oricine, chiar şi un ofiţer vamal sau persoana din spatele tău, poate să o recunoască. Geanta este foarte sofisticată din punct de vedere tehnologic. N-or să te prindă.

Au fost vreo zece iranieni în acelaşi avion cu mine şi asta s-a dovedit a fi un mare noroc. Bieţii oameni au căpătat toată atenţia la sosire. Sarajevo devenise un loc preferat pentru cei care voiau să intre în Europa, pentru că graniţele Bosniei erau încă destul de permisive şi UE chiar le solicitase să facă ceva cu influxul de imigranţi. Iranianului din faţa mea i s-au deschis bagajele şi documentele i-au fost atent analizate. Puteam să-mi dau seama că nu a beneficiat de un distonocalm. Transpira ca un nebun.

Când a venit rândul meu, am primit doar un zâmbet şi un „Bine aţi venit în Bosnia”, şi în clipa următoare eram afară din aeroport, într-un taxi, trecând pe lângă noua moschee-mamut construită de cei din Golf, apoi pe lângă un sex-shop şi un bar irlandez care oferea „douăzeci de tipuri de bere”. Holiday Inn, una dintre clădirile cele mai afectate de împuşcături, fusese refăcut şi era colorat într-un galben ca de jucărie. Puieţi de smochin, plantaţi să înlocuiască arborii tăiaţi pentru combustibil în timpul asediului, erau aliniaţi de-a lungul arterelor principale. Când am intrat pe străduţele înguste din Baščaršija, acestea erau pline de femei în culori strălucitoare şi bărbaţi în costume de sărbătoare, înfruntând îngheţul ca să se plimbe printre vânzătorii de baloane sau de flori.

Voiam să îl întreb pe taximetrist ce se petrece, aşa că am arătat spre un grup de fetiţe în rochiţe de catifea.

— *Bairam!* mi-a răspuns, cu un zâmbet larg.

Deci asta era. Nu mi-am dat seama că Ramadanul

tocmai se încheiase şi tot oraşul celebra una dintre cele mai mari sărbători din calendarul musulman.

Patiseria de la Colţul Dulce era plină de oameni. Abia am reuşit să ajung până la tejghea trăgând de *trolley*. Patiserul nu m-a recunoscut. Şi cum ar fi putut să o facă după şase ani? Am arătat spre scările care urcau în pod şi am întrebat:

— Ozren Karaman?

El a încuviinţat din cap, a făcut un semn către ceas, apoi către uşă, din care am înţeles că trebuie să vină curând. Am aşteptat să se elibereze un scaun în magazinul aglomerat şi zgomotos. Apoi m-am aşezat într-un colţ cald, ronţăind marginea crocantă a unei prăjituri mult prea dulci, cu ochii aţintiţi asupra uşii.

Am aşteptat o oră, apoi două. Patiserul începuse să mă privească ciudat, aşa că am comandat încă două prăjituri înmuiate în miere, chiar dacă nu o mâncasem nici pe prima.

În sfârşit, pe la ora unsprezece, Ozren împinse uşa cu geamuri aburite. Dacă nu m-aş fi holbat atent la fiecare figură, dacă doar aş fi trecut pe lângă el pe stradă, nu cred că l-aş fi recunoscut.

Avea părul mai lung, la fel de ciufulit, dar albise complet. Faţa lui nu se schimbase foarte mult – era la fel de slabă, fără nicio urmă de grăsime –, dar era brăzdată de nişte riduri adânci pe obraji şi pe frunte. Când se lupta să-şi dea jos haina – aceeaşi zdreanţă de acum şase ani – am observat că purta costum. Poate că era una dintre obligaţiile noii sale poziţii de director al muzeului – nu ar fi făcut asta din proprie iniţiativă. Era un costum frumos, dintr-o stofă bună şi bine croit, dar arăta de parcă ar fi dormit în el.

Până când am reuşit să-mi fac loc printre scaune şi oameni, el ajunsese deja la jumătatea distanţei spre pod.

— Ozren!

S-a întors şi m-a privit clipind. Nu m-a recunoscut. Nervoasă cum eram, o urmă de vanitate îmi spuse că trebuie să fie din cauza luminii proaste sau a tunsorii. Nu voiam să cred că am îmbătrânit atât de mult.

— Sunt eu. Hanna Shar… Hanna Heath.

— Doamne, Dumnezeule.

Nu a spus nimic altceva. A rămas în loc, clipind.

— Pot să… să urc? l-am întrebat. Trebuie să vorbesc cu tine.

— Aăă, apartamentul meu nu e… E foarte târziu. Ce zici să ne vedem mâine, la muzeu?

Îşi revenise din şoc şi îşi schimbase vocea. Tonul lui era foarte corect, rece şi formal.

— Trebuie să vorbesc cu tine acum, Ozren. Şi cred că ştii despre ce.

— Nu cred că eu…

— Ozren. Am ceva cu mine. Aici în geantă. Am înclinat capul spre *trolley.* Ceva care trebuie să fie în muzeul tău.

— Doamne, Dumnezeule, spuse din nou.

Transpira tare, şi nu de la căldura din patiserie. Îmi întinse o mână.

— După tine, te rog.

Am trecut pe lângă el, pe scările înguste, luptându-mă cu geanta. Încercă să mi-o ia, dar o ţineam atât de strâns că mi se albiseră încheieturile. Unii oameni din magazin, inclusiv patiserul, se uitau la noi, simţind parcă o ceartă. Am urcat scările, trăgând după mine geanta cu mare zgomot. Ozren mă urma. Am auzit cum nivelul larmei creşte din nou când clienţii şi-au dat seama că nu vor avea parte de spectacol, aşa că s-a întors fiecare la cafeaua lui şi la conversaţiile de sărbătoare.

Ozren m-a invitat în pod. A închis uşa, a tras zăvorul vechi şi ruginit şi s-a sprijinit de ea. Părul lui argintiu,

atingând în treacăt căpriorii, mi-a răscolit amintirile. Amintiri care îmi distrăgeau atenţia.

În micul şemineu se găseau lemne pregătite. Lemnul era o raritate când fusesem în Sarajevo şi nu nepermisesem niciodată luxul unui foc. Ozren se aplecă peste grătar şi aprinse focul. Luă o sticlă de *rakija* de pe raft şi turnă în două pahare. Mi-a întins unul, fără să zâmbească.

— Pentru o reîntâlnire fericită, spuse cu asprime şi dădu paharul peste cap.

Eu am luat doar o înghiţitură dintr-al meu.

— Îmi imaginez că ai venit să mă duci la închisoare.

— Nu fi ridicol.

— Păi de ce nu? O merit. Am aşteptat asta în fiecare zi, de şase ani de zile. Mai bine că tu o faci. Eşti cea mai îndreptăţită.

— Nu înţeleg ce vrei să spui.

— Ceea ce ţi-am făcut noi a fost îngrozitor. Te-am făcut să te îndoieşti de priceperea ta, te-am minţit. Îşi turnă încă un pahar de *rakija.* Faptul că ai observat ar fi trebuit să ne oprească. Să ne dăm seama că trebuie să terminăm. Dar eu nu mă simţeam bine, şi Werner… cred că ştii că a fost Werner, nu?

Am dat din cap că da.

— Werner era obsedat.

Faţa i se încruntă şi mai tare, apoi ridurile adânci îi mai dispărură un pic.

— Hanna, nu trece o zi de când cartea a părăsit ţara în care să nu regret ce-am făcut. La câteva luni după aceea, am încercat să îl conving pe Werner să o aducă înapoi. I-am spus că o să mărturisesc. Mi-a spus că dacă fac asta, el o să nege totul şi că o să mute hagada undeva unde n-o voi găsi niciodată. Pe atunci, mintea mi se limpezise deja şi mi-am dat seama că ar fi destul de nebun să facă ce spune. Hanna… S-a apropiat de mine, mi-a luat

paharul din mână, l-a pus jos şi mi-a strâns mâinile. Mi-a fost atât de dor de tine. Voiam atât de mult să te găsesc, să-ţi spun… să-ţi cer iertare…

Am simţit cum mi se pune un nod în gât pentru că toate sentimentele pe care le aveam pentru el – pentru el şi nimeni altul după el – începeau să mă copleşească în camera aceea, plină de amintiri. Dar apoi supărarea pentru tot ceea ce mă obligase să trăiesc a avut câştig de cauză. M-am tras înapoi.

El şi-a ridicat mâinile, cu palmele spre mine, semn că a înţeles că întrecuse limita.

Atunci i-am spus:

— Ştii că n-am mai atins o carte în şase ani din cauza ta? Din cauza minciunilor tale. Am renunţat la tot pentru că mi-ai spus că am greşit.

Merse până la fereastra prin care se vedea o parte de oraş şi de cer. Luminile străluceau afară. Luminile unui oraş viu. Cu şase ani în urmă, nu fusese niciuna.

— Ştiu că nu am nicio scuză pentru ce-am făcut, dar când a murit Alia, am fost atât de supărat pe ţara asta încât am cedat în faţa disperării. Şi Werner era acolo, şoptindu-mi la ureche că e corect ca această carte să fie dată evreilor ca recompensă pentru tot ceea ce le-a fost furat. Că era a lor şi că ei o vor proteja. Puteau să o protejeze într-un fel în care ţara asta nouă – din această regiune al cărei nume este sinonim cu crima, ostilitatea şi neputinţa – nu era în stare să o facă.

— Cum ai putut gândi aşa, Ozren? Când chiar tu, un om din Sarajevo, şi musulman pe deasupra, o salvaseşi? Când celălalt bibliotecar, Serif Kamal, şi-a riscat viaţa pentru ea?

Nu mi-a răspuns nimic.

— Încă mai crezi asta?

— Nu, mi-a răspuns. Acum nu. Hanna, ştii că nu sunt un om religios, dar nu poţi să-ţi imaginezi câte nopţi am

stat treaz, singur, aici în cameră, gândindu-mă că hagada trebuie să fi ajuns la Sarajevo cu un scop. A fost aici să ne testeze, să vadă dacă oamenii înţeleg că sunt mai multe lucruri care ne unesc decât care ne despart, că să fii om contează mai mult decât să fii evreu, sau musulman, catolic sau ortodox.

Un hohot de râs izbucni de jos, din patiserie. Buşteanul se mişcă şi căzu în şemineu.

— Deci, am spus, cum punem cartea la loc?

Mai târziu, când m-am întâlnit cu Amitai şi i-am spus cum am făcut-o, a râs.

— Aşa e întotdeauna. Nouăzeci şi nouă la sută din ceea ce am făcut la unitate erau lucruri cam în genul ăsta. Dar oamenii care se duc la film sau citesc romane poliţiste nu vor să creadă. Le place să ştie că există agenţi îmbrăcaţi în costume ninja care coboară pe frânghii prin conductele de aer condiţionat, şi explozive din plastic în formă de… de *ananas* sau ceva de genul ăsta, care explodează peste tot. Dar de cele mai multe ori, este exact ce s-a întâmplat şi cu voi: o combinaţie de noroc, momentul potrivit şi un pic de bun-simţ. Şi dacă trebuie să mulţumim unei sărbători musulmane pentru toate astea – cu atât mai bine.

Pentru că era Bairam, un singur paznic stătea de gardă la muzeu în acea noapte. Am aşteptat până pe la patru dimineaţa, ştiind că schimbul de dimineaţă începe la cinci. Ozren i-a spus gardianului că nu poate să doarmă din cauza petrecerii şi că ar vrea să muncească un pic. L-a trimis acasă să celebreze Bairamul împreună cu familia. Ozren l-a asigurat că va fi atent la măsurile de securitate.

Eu am aşteptat afară, tremurând, până când l-am văzut pe gardian plecând. Am intrat întâi în beci, unde se afla panoul de control al senzorilor din galeria hagadei. Fiind director, Ozren avea codurile de securitate, aşa că

senzorii de mişcare au fost opriţi temporar. Cu înregistrarea video era altă problemă. Ea nu putea fi deconectată fără să declanşeze alarma. Dar Ozren a spus că ştie ce să facă. A mers prin sălile de expoziţie, pe lângă bărcile preistorice şi colecţia de antichităţi, până la uşa galeriei hagadei.

Mâna lui Ozren tremura când tastă codul de acces şi apăsă o cifră greşită.

— Pot să mai fac asta doar o dată. După aceea, se declanşează alarma.

Respiră adânc şi apăsă numerele. Ecranul clipi: CORECT, dar uşa nu se deschise.

— În afara programului, e nevoie de doi oameni. E nevoie şi de codul bibliotecarului-şef. Tastează-l tu, te rog. Mâinile mele tremură prea tare.

— Dar nu-l ştiu!

— Douăzeci şi cinci, cinci, optsprezece, nouăzeci şi doi, spuse fără ezitare.

L-am privit uimită, dar el mă îndemnă să încerc. Am tastat şi uşa s-a deschis.

— Dar cum ai ştiut?

A zâmbit.

— A fost asistenta mea nouă ani de zile. O bibliotecară excelentă, dar nu se împacă bine cu cifrele. Singurul număr pe care şi-l poate aduce aminte e ziua de naştere a lui Tito. Îl foloseşte tot timpul.

Am intrat în camera în care era doar un pic de lumină, care-i permitea camerei video să funcţioneze. Lentilele ne priveau atent şi înregistrau fiecare mişcare. Ozren aduse o lanternă ca să nu trebuiască să aprindem luminile. Legase un şervet roşu peste ea ca să-i mai ia din strălucire. Raza a jucat pe pereţi câteva clipe până când Ozren s-a scotocit prin buzunare după cheia electronică a vitrinei.

Scoase cheia şi deschise capacul de sticlă. Falsul lui

Werner era deschis la pictura cu *sed*erul spaniol, la familia prosperă din jurul mesei şi femeia africană în haine evreieşti. La această pagină găsisem firul de păr alb. Ozren închise copia lui Werner, o ridică din vitrină şi o puse pe podea.

În reversul scenei care se întâmplase acum şase ani între noi, i-am înmânat *Hagada din Sarajevo.*

A ţinut-o în ambele mâini şi a apropiat-o de frunte o clipă.

— Bine ai revenit, a spus.

A aşezat-o cu atenţie pe suport şi a întors încet paginile de pergament până la scena *sed*erului.

Mi-am dat seama că îmi ţineam răsuflarea. Ozren întinse mâna să închidă vitrina.

— Stai, am spus, lasă-mă să mă uit încă o secundă.

Voiam încă o clipă cu cartea, înainte să îi dau drumul pentru totdeauna.

Mult mai târziu mi-am dat seama de ce am putut să văd acolo, în lumina aceea chioară, ceva ce nu observasem înainte. Temperatura roşului emis de lumina lanternei a făcut posibil acest lucru. Pe tivul rochiei femeii africane erau nişte urme palide. Artistul folosise o culoare doar cu un ton mai închisă decât şofranul rochiei. Literele erau atât de fine – neînchipuit de fine – făcute cu o pensulă cu un singur fir de păr. Aceste linii micuţe şi subţiri mi s-au părut nişte simple haşuri la lumina zilei sau în lumina rece a becurilor fluorescente; sugestia de falduri a unui artist foarte îndemânatic. Dar în lumina caldă a lanternei lui Ozren, am putut vedea că liniile formau un text, scris în arabă.

— Repede, Ozren, adu-mi o lupă.

— Ce? Eşti nebună? N-avem timp de asta. Ce naiba…

M-am întins şi i-am smuls ochelarii de pe nas. Am pus lentila stângă aproape de pagină şi am citit cu voce tare:

— *Am creat* – verbul poate fi tradus prin „am făcut”

sau „am pictat”.

Vocea începea să-mi tremure. Am pus o mână pe vitrină să mă sprijin.

— *Am creat aceste imagini pentru Binyamin ben Netanel ha-Levi.* Şi pe urmă un nume. Ozren, avem un nume! Zana – nu, nu Zana, ci Zahra – *Zahra bine Ibrahim al-Tarek, cunoscută în Sevilla ca al-Mora.* Al-Mora înseamnă „femeia maură”. Ozren, ea trebuie să fie – femeia în rochia de culoarea şofranului. Ea e artistul.

Ozren îşi smulse ochelarii şi se apropie de scris. Eu îi ţineam lanterna.

— O musulmană africană. O femeie. Misteriosul pictor al Hagadei din Sarajevo. Şi i-am privit portretul vreme de cinci sute de ani.

Eram atât de încântată de descoperire încât uitasem că suntem în mijlocul unei ilegalităţi. Zumzetul camerei video care înregistra o panoramă a încăperii mi-a amintit. Ozren a ridicat capacul vitrinei şi l-a încuiat cu un clic.

— Stai. Ce facem cu asta? am spus, arătând spre cameră.

Mi-a făcut semn să-l urmez. Dintr-un dulap încuiat de la el din birou, a luat o cutie de pe un raft cu casete aranjate în ordine cronologică. O aşează pe birou. Pregătise deja o etichetă cu data şi o lipi peste cea existentă de la aceeaşi oră, cu o săptămână înainte.

— Acum să ieşim de-aici înainte să se schimbe garda.

La ieşire, am trecut pe la biroul gardienilor. Ozren completă raportul, spunând că runda de la patru şi jumătate fusese făcută fără incidente. Apoi apăsă butonul *Eject* pe monitorul video şi schimbă casetele. Cu o smucitură, scoase caseta incriminatoare din cutia ei de plastic.

— S-o arunci pe drumul până la Colţul Dulce, te rog. Undeva unde să nu trezească suspiciuni. Undeva într-un maldăr de gunoi. Trebuie doar să repun senzorii de

mişcare în funcţiune şi să aştept tura de dimineaţă. Ne întâlnim la mine apoi. Trebuie să aruncăm şi falsul…

Ne-am dat amândoi seama atunci… Falsul – falsul perfect, incriminator – era încă acolo unde îl lăsasem, pe podeaua galeriei. Ceasul arăta cinci fără zece minute. Dacă unul dintre gardienii din schimbul de dimineaţă venea mai devreme, ne-am fi ars, cum spun clasicii în viaţă. Următoarele câteva minute din viaţa mea ar fi segmentul pe care mi-aş dori să îl şterg definitiv. Să zic că inima îmi bătea cu putere e prea puţin spus. Mă aşteptam în orice clipă să am un anevrism. Am fugit în biroul lui Ozren, m-am încurcat în chei, am luat o altă casetă să o înlocuim, apoi am căutat prin biroul asistentei lui o altă etichetă, dar n-am găsit.

— Fir-ar să fie!

Nu-mi venea să cred că aveam să fim prinşi din cauza unei nenorocite de etichete.

— Sunt aici, spuse Ozren, deschizând o cutie mică de lemn.

El alergase deja până în camera hagadei, tastase din nou codurile şi luase falsul. Împreună, am alergat până la biroul gardienilor. Am alunecat pe podeaua de marmură şi m-am lovit la genunchi. Tare. Caseta a alunecat pe pardoseală. Ozren s-a întors şi a luat-o, apoi m-a ridicat pe mine atât de brusc încât mi-a dislocat umărul. Mi-au dat lacrimile.

— Nu sunt *deloc* făcută pentru aşa ceva, m-am plâns eu.

— Nu-i nimic acum, bine? Trebuie doar să pleci repede. Ia asta. Mi-a dat falsul lui Werner. Ne vedem la Colţul Dulce!

Şi m-a împins afară.

Eram la o stradă distanţă de muzeu când am văzut un bărbat în uniformă gri de paznic. Am încercat să merg cât mai normal când am trecut pe lângă el; cât de normal

puteam cu durerea aceea de genunchi. Când am ajuns la Colţul Dulce, brutarul era deja la lucru; îşi încălzea cuptoarele. M-a privit ciudat când am urcat singură scările spre pod. Înăuntru, am aprins focul şi m-am gândit la Zahra al-Tarek, artistă. Oare cum învăţase să picteze şi să scrie? Nu era deloc rău pentru o femeie din epoca sa. Sunt atât de multe artiste anonime cărora li s-a refuzat gloria pe care o meritau. Acum, în sfârşit, una va fi cunoscută. O voi face faimoasă. Măcar atât pot să fac pentru ea.

Şi acesta era doar începutul. Celălalt nume, ha-Levi. Menţiona Sevilla – dacă ea era în Sevilla, înseamnă că familia ha-Levi era tot de acolo, şi asta înseamnă că picturile au fost premergătoare textului… Nenumăratele direcţii de cercetare pe care această descoperire le deschidea vor duce la o mulţime de alte descoperiri, la o grămadă de informaţii. Am sprijinit câteva perne de-ale lui Ozren de perete. În celălalt capăt al lumii urma sezonul ploios, vreo două-trei luni. M-am lăsat pe spate şi am început să plănuiesc o excursie în Spania.

Peste câteva minute, l-am auzit pe Ozren venind. Îmi striga numele în timp ce urca câte două trepte odată. Puteam să aud crăpăturile şi scârţâiturile treptelor la fiecare pas. Era la fel de entuziasmat de descoperire ca şi mine. Mă va ajuta şi împreună vom descoperi adevărul despre Zahra al-Tarek. Împreună o vom aduce la viaţă.

Dar înainte, aveam ceva de făcut.

Ozren stătea în faţa focului, cu facsimilul lui Werner în mână. Nu se mişca.

— La ce te gândeşti?

— Mă gândesc că, dacă aş putea să-mi pun o singură dorinţă, asta să fie ultima carte arsă din oraşul meu.

Erau ceasurile reci de dinainte de răsărit. Priveam flăcările, gândindu-mă la arderea pergamentelor în acele autodafeuri medievale, la feţele tinerilor nazişti, luminate

de focurile cărţilor arzând, la ruinele bibliotecii din Sarajevo.

Cărţi arzând. Întotdeauna înaintaşii. Profeţi ai rugului, ai cuptoarelor, ai gropilor comune.

— *Vezi, dar, de-i arde cărţile*, am spus.

Caliban complotând împotriva lui Prospero. Nu puteam să-mi amintesc restul, dar Ozren ştia.

— Dar, mai întâi.
Să-i fur hârţoagele – fără de ele
E prost ca mine, nu-l ascultă-un duh...[97]

Prin chiciura care se depusese pe fereastra dormitorului, am văzut stelele pălind pe când cerul se lumina încet într-un albastru ultramarin. *Ultra* „departe”, *marin* „de mare”. Culoarea denumea călătoria lapisului din marea îndepărtată până pe paleta Zahrei al-Tarek. Aceeaşi piatră pe care Werner o mărunţise ca să facă albastrurile pe care focul le va transforma în negru.

Ozren se uită la cartea din mâinile lui, apoi la foc.

— Nu cred că pot, spuse.

M-am uitat la fals. Ca facsimil, era o operă magistrală. Opera magistrului meu. Epitoma a tot ceea ce învăţase Werner toată viaţa, tot ce mă învăţase despre importanţa stăpânirii perfecte a meşteşugurilor tradiţionale. M-am gândit că aş putea să o pun la loc în valiză. Să i-o duc lui Amitai. Şi poate, după o vreme, să anunţe că a fost un cadou, un simbol al iubirii pe care Werner Heinrich o purta poporului israelian. Făcea, până la urmă, parte din istoria hagadei. Dar chiar şi ca parte a istoriei, va trebui să rămână secretă o vreme. Dar într-o zi, poate că cineva o va descoperi. Aşa cum un restaurator din secolele viitoare va găsi sămânţa pe care am lăsat-o în legătura hagadei adevărate, între prima şi a doua coală. O

97 William Shakespeare, *Furtuna,* trad. Leon Levitchi, actul III, scena 2.

sămânţă de curmal din golful Morton, din fructul unor arbori care împânzesc coastele portului Sydney. Am făcut asta dintr-un impuls, în ultima zi petrecută la Sydney. Semnul meu, un indiciu pentru cineva ca mine din viitorul îndepărtat care îl va găsi şi se va întreba…

— Este incriminator, am spus. Şi foarte periculos pentru tine.

— Ştiu. Dar au fost mult prea multe cărţi arse în acest oraş.

— Prea multe cărţi arse în lume.

Chiar dacă eram lângă foc, m-am înfiorat. Ozren a pus cartea pe poliţa de deasupra căminului. M-a luat în braţe. De data aceasta, nu m-am împotrivit.

Postfaţă

Oamenii cărţii este o operă de ficţiune, inspirată de povestea reală a codexului evreiesc cunoscut sub numele de *Hagada din Sarajevo.* Chiar dacă unele dintre fapte sunt preluate din istoria cunoscută a hagadei, majoritatea intrigii şi toate personajele sunt imaginare.

Am aflat de hagadă când am fost reporter de război în Sarajevo pentru *The Wall Street Journal.* Pe atunci, biblioteca oraşului, distrusă de gloanţele cu fosfor ale sârbilor, mirosea a pagini arse. Institutul de Studii Orientale şi manuscrisele lui minunate se preschimbaseră în cenuşă şi Muzeul Naţional al Bosniei era ciuruit de gloanţe. Soarta *Hagadei din Sarajevo* – comoara preţioasă a colecţiilor bosniace – nu era cunoscută, şi constituia subiectul principal al speculaţiilor jurnalistice.

Numai după război am aflat că un bibliotecar musulman, Enver Imamović, salvase codexul în timpul bombardamentelor şi îl ascunsese într-un seif al unei bănci. Nu era prima dată când această carte evreiască fusese salvată de un musulman. În 1941, Dervis Korkut, un cercetător cunoscut al Islamului, a furat manuscrisul din

muzeu, chiar de sub nasul unui general nazist, Johann Hans Former (spânzurat mai târziu pentru crime de război), şi l-a ascuns într-o moschee din munţi, unde a rămas în siguranţă până la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial.

Hagada a atras prima oară atenţia cercetătorilor din Sarajevo în 1894, când o familie nevoiaşă de evrei a oferit-o spre vânzare. Istoricii artei au fost foarte entuziasmaţi de descoperire, pentru că era una dintre cele mai timpurii cărţi medievale evreieşti cu anluminuri. Descoperirea ei a pus sub semnul întrebării credinţa că arta figurativă fusese suprimată de evreii medievali din motive religioase. Din păcate, cercetătorii nu au putut să afle foarte multe despre crearea cărţii. Se ştie doar că a fost făcută în Spania, posibil pe la mijlocul secolului al XIV-lea, spre sfârşitul perioadei cunoscute sub numele de *Convivencia,* în care evreii, creştinii şi musulmanii au coexistat într-o pace relativă.

Istoria hagadei din perioada tumultuoasă a Inchiziţiei spaniole şi a expulzării evreilor din 1492 nu este cunoscută. Capitolele romanului „Un fir de păr" şi „Ape sărate" sunt în întregime fictive. Totuşi, într-una dintre miniaturile manuscrisului există o femeie cu pielea neagră, într-un veşmânt de culoarea şofranului, aşezată la masa de *seder,* iar misterul identităţii ei a fost cel care m-a inspirat.

În 1609, hagada a ajuns la Veneţia, unde a fost salvată de la arderile publice ale Inchiziţiei de inscripţia unui preot catolic numit Vistorini. Nu se cunoaşte nimic despre Vistorini, în afară de cărţile care au supravieţuit pentru că îi purtau semnătura. Dar majoritatea ebraiştilor catolici din acea perioadă erau evrei convertiţi, şi am folosit acest fapt în „Pete de vin". În acel capitol, personajul Judah Aryeh e inspirat din viaţa lui Leon de Modena, descrisă în *The Autobiography of a Seventeenth Century Rabbi,* tradusă în limba engleză şi editată de Mark

R. Cohen. Richard Zacks mi-a pus la dispoziţie o colecţie incredibil de valoroasă de materiale despre jocurile de noroc din Veneţia secolului al XVII-lea.

Bosnia era sub ocupaţie austro-ungară în 1894, când a apărut hagada, aşa că a fost un gest normal să fie trimisă la Viena, centru al culturii şi cercetării, al studiului şi restaurării. Pentru atmosfera oraşului din acea perioadă şi pentru detaliile cum ar fi cel legat de manierele la telefon rămân îndatorată unor istorii ca *A Nervous Splendour* a lui Frederic Morton sau *The Dreamers* şi *The Impossible Country* ale lui Brian Hall. Deşi este adevărat că, după standardele moderne, refacerea legăturii hagadei a fost foarte prost făcută, povestea închizătorii este inventată.

Înainte să scriu „O aripă de insectă”, am purtat îndelungi conversaţii cu membri ai familiei lui Dervis Korkut, şi trebuie să îi mulţumesc în special lui Servet Korkut, care a fost alături de soţul ei şi l-a susţinut în multele acte eroice de rezistenţă în timpul ocupaţiei fasciste a oraşului Sarajevo. Sper că familia Korkut va găsi aceleaşi idealuri umaniste în familia mea inventată, Kamal. Pentru detaliile şi experienţele tinerilor partizani, m-am bazat pe poveştile Mirei Papo, din colecţia de la Yad Vashem. Bibliotecarii de acolo mi-au fost de cel mai mare ajutor.

Bibliotecarii din Sarajevo sunt o specie foarte diferită. Unul dintre ei a fost Aida Buturović, care a fost omorâtă de o grenadă pe când încerca să salveze cărţi din biblioteca în flăcări. Alţii, precum Kemal Bakarsić, şi-au asumat riscuri enorme în fiecare noapte ca să evacueze colecţiile în condiţii atât de periculoase. Enver Imamović, după cum am spus mai sus, a salvat hagada într-o perioadă de bombardamente intense. Le sunt recunoscătoare ambilor pentru că mi-au povestit experienţele lor. De asemenea, le mulţumesc lui Sanja Baranac, Jacob Finci, Mirsada Muskić, Denana Buturović, Bernard Septimus,

Bezalel Narkiss şi lui B. Nezirović pentru tot ajutorul pe care mi l-au acordat.

Pentru că m-au ajutat în cercetare şi traduceri, aş vrea să le mulţumesc lui Andrew Crocker, Naida Alic, Halima Korkut şi Pamelei J. Matz. Pentru că mi-a făcut cunoştinţă cu fluturele *Parnassius* la Muzeul de Istorie Naturală de la Harvard, îi mulţumesc şi lui Naomi Pierce.

Pamela J. Spitzmueller şi Thea Burns de la biblioteca Harvard College au fost foarte generoase cu poveştile despre procedeele detectiviste din restaurarea de carte. În decembrie 2001, Andrea Pataki mi-a permis accesul într-o cameră foarte aglomerată în timp ce lucra la adevărata *Hagada din Sarajevo,* sub protecţia intensă a celor de la Banca Uniunii Europene. Nu aş fi putut să-i observ minuţiozitatea fără intervenţiile lui Fred Eckhard şi Jacques Klein de la ONU.

Pentru că m-a lăsat să vărs vin cuşer pe bucăţi vechi de pergament, şi pentru că mi-a explicat fineţurile comparaţiilor spectrale video, şi pentru că a fost australian atunci când nu ştiam dacă meseria pe care am inventat-o pentru Hanna era plauzibilă, îi mulţumesc *ţăranului* meu Narayan Khandekar de la Straus Center for Conservation. Deşi am învăţat foarte multe lucruri despre această meserie şi despre aspectele tehnice ale discuţiilor de specialitate atât de la Andrea Pataki cât şi de la Narayan Khandekar, personajele fictive Hanna Heath şi Razmus Kanaha nu seamănă absolut deloc cu aceşti profesionişti din viaţa reală.

Nu aş fi putut să am acces la bogăţiile din bibliotecile şi muzeele de la Harvard dacă nu aş fi beneficiat de o bursă la Radcliffe Institute for Advanced Study, pentru care îi mulţumesc lui Drew Gilpin Faust. Judy Vichniac conducea o echipă minunată la institut. Ceilalţi bursieri Radcliffe, mai ales membrii cercului literar de marţi, m-au ajutat în nenumărate feluri să îmi conturez scrisul şi

gândirea.

De asemenea, m-am bazat foarte mult pe părerile primilor mei cititori, mai ales ale lui Graham Thorburn, ale echipei Horwitz, formată din Joshua, Elinor, Norman şi Tony, ale rabinului Caryn Broitman de la Centrul Evreiesc din Martha’s Vineyard, ale *şof*erului Jay Greenspan, ale lui Christine Farmer, Linda Funnel, Clare Reihill, Marie Anderson şi Gail Morgan.

Multe mulţumiri şi editorului meu Molly Stern şi agentului meu Kris Dahl, care m-au susţinut mereu şi al căror profesionalism l-am admirat întotdeauna.

Şi nu în ultimul rând, trebuie să le mulţumesc lui Tony şi lui Nathaniel, fără de care nimic nu ar fi posibil, pentru inspiraţie şi distragerea atenţiei.